

СЪЮЗ НА УЧЕНИТЕ В БЪЛГАРИЯ - ПЛОВДИВ

**Научни трудове
на**

**Съюза на учените
Пловдив**

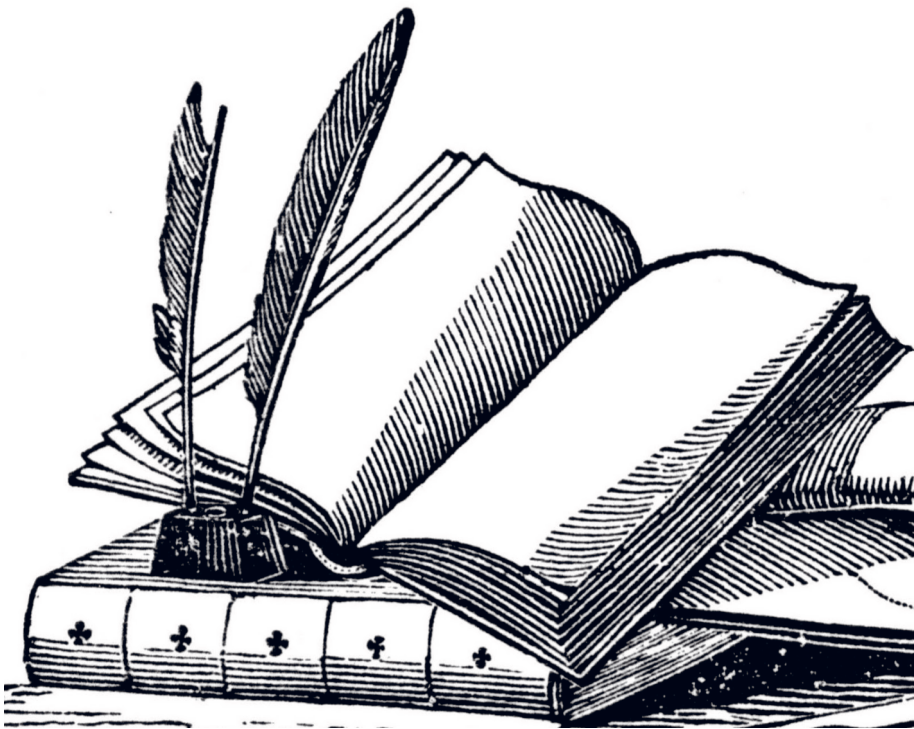

**Серия А. Обществени науки, изкуство и култура
том. III**

**2017 г.
Пловдив**

ISSN 1311-9400 (Print)
ISSN 2534-9368 (On line)

**НАУЧНИ ТРУДОВЕ
НА СЪЮЗА НА УЧЕНИТЕ В БЪЛГАРИЯ - ПЛОВДИВ**

**2017
Пловдив**

**СЪЮЗ НА УЧЕНИТЕ В БЪЛГАРИЯ –
ПЛОВДИВ**

**Научни трудове на Съюза на учените
в България – Пловдив**

Серия А. Обществени науки, изкуство и култура

Том III

2017

Дом на учените, Пловдив

**UNION OF SCIENTISTS IN BULGARIA –
PLOVDIV**

**Scientific Works of the Union of Scientists
in Bulgaria - Plovdiv**

Series A. Public sciences, art and culture

Vol. III

2017

House of Scientists, Plovdiv

“Научни трудове на СУБ – Пловдив” е периодично,индексирано, рецензирано и реферирано научно издание на Пловдивския клон на Съюза на учените в България, най-голямата и авторитетна неправителствена професионално-творческа организация на българските учени.

В изданието, в 4 серии, се публикуват доклади и научни съобщения, изнесени на научни форуми на СУБ- Пловдив. Приемат се за публикуване и статии на български и чуждестранни учени срещу заплащане по приета от Управителния съвет тарифа.

Тези 4 серии, в които са обхванати всички клонове на съвременната научна мисъл, са регистрирани печатна и он-лайн версия със самостоятелни ISSN - индекси и са съответно:

Серия А. Обществени науки, изкуство и култура, ISSN 1311-9400 (Print) ; ISSN 2534-9368 (On-line)

Серия Б. Естествени и хуманитарни науки ISSN 1311-9192 (Print) ; ISSN 2534-9376 (On-line)

Серия В. Техника и технологии ISSN 1311-9419 (Print) ; ISSN 2534-9384 (On-line)

Серия Г. Медицина,фармация и дентална медицина ISSN 1311-9427 (Print) ; ISSN 2534-9392 (On-line)

Всички публикувани материали се рецензират от утвърдени и водещи в съответната научна област специалисти.

Авторите носят напълно и изцяло отговорност за съдържанието на своите материали.

Подготвените за отпечатване материали трябва да са в обем до 4 страници. Допускат се и по-обемни статии и доклади, като всяка допълнителна страница се заплаща отделно.

Текстът трябва да бъде набран на компютър във формат Microsoft Word и записан на диск и хартиен носител. Материали могат да се изпращат и по e-mail на адрес: sub_plov@mail.bg, приложени като прикачен файл “attachment” към основното писмо.

Основните параметри на всяка страница са:

1.Размер на страницата: File, Page Setup, Paper Size – A4.

2.Размер на печатаемото поле - 14 см на 21 см: File, Page Setup, Margins:

в сантиметри **Top, Bottom - 4,3 cm; Left, Right – 3,5 cm;**

в инчове **Top, Bottom – 1,69; Left, Right – 1,38.**

3.Междуредово разстояние: Format, Paragraf, Line spacing single.

4.Шрифт – Times New Roman C /кирилик/

Тема на доклада , автори, месторабота, – Size12, Bold

Abstract – Size 10, Bold

Текст на доклада и резюмето – Size10, Normal.

5.Първа страница да започва с 6 празни реда (3 см), за да се монтира “шапка” с темата и датата на научния форум, както и идентификаторите на съответния том.

6.На първа страница, след оставеното място за “шапка” се изписва в посочения ред, КАТО СЕ ЦЕНТРИРА:

тема на доклада (с главни букви) – на бълг. език;

автори (име и фамилия, без титли и съкращения) – на бълг. език;

месторабота – на бълг. език;

Празен ред

тема на доклада (с главни букви) – **на английски език;**

автори (име и фамилия, без титли и съкращения) – **на английски език;**

месторабота – **на английски език.**

7. На нов ред се изписва **р е з ю м е** **на английски език (Abstract)**, което не се центрира.

8. Следва текстът на резюмето **(на английски език)**

9. Ключови думи. **(на английски език)**

Празен ред

10. Следва текстът на доклада.

11. Фигурите, снимките и диаграмите към доклада трябва да бъдат черно-бели и монтирани в текста.

12. Бележки и забележки се пишат под линия на съответната страница **изписани на латиница.**

13.Всички цитирания в текста в скоби се изписва фамилията на автора (на латиница) и годината на публикуване.

Пример: (Ivanov, 2014).

Отделно се прилага *списък с цитираните публикации*, подредени азбучно според фамилията на първия автор. Когато се цитират няколко публикации от един и същи автор, най-напред в списъка се дават самостоятелните му публикации, следвани от публикациите в съавторство. Желателно е да се изброяват имената на всички автори. Литературните източници не се номерират.

Всички литературни източници на кирилица се изписват, като **имената** на авторите и на източниците се транслитерират *на латиница*, а **заглавията** на статиите се превеждат *на английски език*. При транслитерирането буквите се заменят според Закона за транслитерацията. Оригиналният език на публикациите, преведени на английски език, се посочва след библиографското описание в скоби (български = Bg, руски = Ru, сръбски = Sr, македонски = Mk, гръцки = Gr, и т.н.).

Пример: Ibrishimov N, H. Lalov, 1984. Clinical laboratory investigations in veterinary medicine, 1984, Zemizdat, S. 363 p. (Bg)

14. При желание авторите могат да публикуват в края на статията информация за себе си и адрес за връзка и кореспонденция.

15. Материалът, включен в статията, трябва да съдържа оригинални експериментални данни, нови интерпретации на съществуващи резултати или оригинални теоретични изследвания, които не трябва да са публикувани другаде.

Материали, които не са оформени според гореизложените изисквания, няма да бъдат разглеждани. Хартиени отпечатащи и дискове не се връщат. Хонорари не се изплащат.

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ: Проф. Симеон Василев (отговорен редактор); проф. Божидар Хаджиев; проф. Веселин Василев; проф. Димитър Димитраков; доц. Елена Петкова; проф. Йордан Тодоров; проф. Елена Костадинова-Георгиева; проф. Николай Панайотов; проф. Цанка Андреева; доц. Атанас Арnaudов; доц. Владимир Андонов; доц. Красимира Чакъррова; доц. Тодорка Димитрова; гл.ас. София Василева (секретар).

EDITORIAL BOARD: Prof. Simeon Vassilev (editor-in-chief); prof. Bojidar Hadjiev; prof. Vesselin Vassilev; prof. Dimitar Dimitrakov; assoc. prof. Elena Petkova; prof. Jordan Todorov; prof. Lena Kostadinova-Gueorgieva; prof. Nikolay Panayotov; prof. Tzanka Andreeva; assoc. prof. Atanas Arnaudov; assoc. prof. Vladimir Andonov; assoc. prof. Krassimira Chakarova; assoc. prof. Todorka Dimitrova; assist. prof. Sofia Vassileva– (secretary).

РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ: проф. Божидар Хаджиев; проф. Симеон Василев; доц. Атанаска Тенева; доц. Валентина Алексиева; доц. Елена Петкова; доц. Красимира Чакъррова; гл.ас. Атанас Манчоров; гл.ас. Биляна Попова; гл.ас. Мариана Митева; д-р Цвета Луизова – Хорева.

EDITORIAL COUNCIL: prof. Bojidar Hadjiev; prof. Simeon Vassilev; Valentina Aleksieva; assoc. prof. Elena Petkova; assoc. prof. Krassimira Chakarova; assist. prof. Atanas Mančorov; assist. prof. Biljana Popova; assist. prof. Marijana Miteva; d-r Tzveta Luisova - Horeva

Коректор на титулни страници: Доц. Красимира Чакъррова
Компютърен дизайн: Доц. Елена Петкова, София Василева

Научни трудове на Съюза на учените в България–Пловдив, Серия А. Обществени науки, изкуство и култура том III, ISSN 1311-9400 (Print) ; ISSN 2534-9368 (On-line), 2017, Scientific works of the Union of Scientists in Bulgaria-Plovdiv, seriesA. Public sciences, art and culture, Vol. III, ISSN 1311-9400 (Print); ISSN 2534-9368 (On-line), 2017.

АНАЛИЗ ЧРЕЗ LPPL МОДЕЛА НА ИНДЕКСА S&P500 ПРЕДИ И ПО ВРЕМЕ НА ФИНАНСОВАТА КРИЗА ОТ 2008 ГОДИНА

Боян Ломев, Боряна Богданова

СУ „Свети Климент Охридски“, Стопански факултет

LPPL ANALYSIS OF S&P500 PRIOR AND DURING 2008 FINANCIAL CRISIS

Boyan Lomev, Boryana Bogdanova

Sofia University “St. Kliment Ohridski”,

Faculty of Economics and Business Administration

Abstract

This goal of this paper is to test the possibility to predict the timing of the 2008 financial crash. For this purpose we apply the log-periodic power law model of (Johansen, et al., 2000) to the daily closing log-prices of S&P500 for the period 15-May-2008 – 30-Oct-2008. Using a sliding window, we track changes in the model’s parameters and find that all the conditions necessary to conclude on crash are first satisfied at 15-Aug-2008.

Key words: 2008 Financial crisis, LPPL model, US stock market

1. Introduction

The 2008 financial crisis has been a central topic of research interest during the last years, which is evidenced by the rapidly growing body of literature studying its causes and consequences (e.g.(Puri, et al., 2011),(Bekaert, et al., 2014),(Ivanov, et al., 2016),and the references therein). As referred in several recent papersthe 2008 financial crisis is commensurate in its severity with that of the Great Depression¹. This amplifies the importance to understand better its major drivers. Yet, it is also important to test if some early warning on the crisis’ timing might be identified. As a matter of fact the issue is studied already to some extent. For instance, the paper of (Rose & Spiegel, 2012)perform cross-sectional analysis of the incidence of 2008 financial crisis and the paper might be viewed as a step toward creating an international early warning system. Also, (Frankel & Saravelos, 2012) perform an extensive review on early warning literature and test significance of identified leading indicators for the 2008-09 crisis, while (Alessi & Detken, 2011) predict asset price booms and rank early warning indicators.

Our paper constitutes a contribution to this issue as well. Yet, while most of the relevant papers are focused on particular indicators that deliver important information on crisis incidence, we focus on its timing. In particular, our goal is to test the possibility to predict the exact timing of the 2008 financial bubble bust. Similarly to the paper of (Frankel & Saravelos, 2012), where the period of the global financial shock is defined to span from the late 2008 to early 2009, we also assume that the beginning of the 2008 financial turmoil starts in the late 2008. More precisely, we determine the date 6-Sep-2008 as the beginning of the market crash since at that time Fannie Mae and Freddie Mac were placed under the direct supervision of the federal government. In a month time

¹ See for example (Almiunia, et al., 2010), (Didier, et al., 2012), (Bekaert, et al., 2014).

the S&P500 index registered a cumulative decrease of approximately 27%. Our paper utilizes log-periodic power law model (Johansen, et al., 2000) to the daily closing log-prices of S&P500² for the period 15-May-2008 –30-Oct-2008. A major finding is that all the conditions necessary to conclude on crash are first satisfied at 15-Aug-2008. This finding is important as it illustrates the possibility to predict the 2008 financial crash three weeks prior to its occurrence.

The rest of the paper is structured as follows. Section 2 presents the utilized research methodology, section 3 describes data and outlines major empirical findings, followed by a discussion.

2. Methodology

For the purposes of our empirical study, we utilize the log-periodic power law (LPPL) model of (Johansen, et al., 2000). The exhibition in this section presents briefly the LPPL model following closely the discussion in (MacDonell, 2014).

The model assumes that the price of an asset with no dividends $p(t)$ follows a martingale process:

$$E_t[p(t')] = p(t), \quad (1)$$

where $t' > t$. We should note that for simplicity purposes the model ignores interest rates, risk aversion, information asymmetry, and liquidity constraints. It is further assumed that all traders are connected via a global network. Their decisions are influenced by both their own instinct as well as by the their neighbors' opinion. It is important to note that as soon as imitation among traders begins to dominate and the general opinion shifts toward sell, a crash would occur. The hazard rate, i.e. the probability that a crash will occur at any time t , is modelled as follows:

$$\frac{dh}{dt} = Ch^\delta, \quad (2)$$

where $C > 0$ is a constant and $\delta > 1$ corresponds to the average number of interactions between traders minus one. Integrating (2) yields:

$$h(t) = \left(\frac{h_0}{t_c - t}\right)^\alpha, \quad (3)$$

where $\alpha = 1/(\delta - 1)$. Consequently, the price before crash might be modelled via:

$$\ln \left[\frac{p(t)}{p(t_0)} \right] = k \int_{t_0}^t h(t') dt'. \quad (4)$$

According to eq. (4) the higher the probability of a crash, the faster the asset price should increase so as to fulfil the martingale condition. Further, the state of the i -th trader is denoted by s_i , where $s_i = +1$ corresponds to a "buy" state and $s_i = -1$ corresponds to a "sell" state. The following equation describes the i -th trader state:

$$s_i = \text{sign}\left(K \sum_{j \in N(i)} s_j + \sigma \varepsilon_i\right), \quad (5)$$

where $N(i)$ denotes the number of traders directly connected to the i -th trader, K is a positive constant reflecting the tendency towards imitation, $\text{sing}(x) = \begin{cases} +1, & x > 0 \\ -1, & x < 0 \end{cases}$, $\varepsilon_i \sim \text{i. i. d.}(0,1)$, and σ corresponds to the tendency towards idiosyncratic behavior. When K approaches a critical point K_c order prevails and the system's susceptibility to a crash χ increases infinitely. This property might be captured by a power law, i.e. $\chi \approx D(K_c - K)^{-\gamma}$, D is a positive constant and γ is the critical exponent of susceptibility. The LPPL model further defines the critical time t_c as the time when $K(t_c)$ reaches K_c . Thus, the hazard rate might be expressed as follows:

$$h(t) \approx H(t_c - t)^{-\alpha}, \quad (6)$$

H being a positive constant. Eq. (6) is further modified so as to allow for the fact that trading and interactions occur on multiple levels:

$$h(t) \approx B_0(t_c - t)^{-\alpha} + B_1(t_c - t)^{-\alpha} \cos(\omega \ln(t_c - t) + \phi) \quad (7)$$

Plugging eq.(7) into eq.(4) and rearranging terms the equation of the LPPL model is derived:

² We should note that the S&P500 index has been already studied through application of log-periodic power law model in the paper of (Lin, et al., 2009). However, the focus on the timing is set on the October crash in 1987.

$$\ln(p(t)) \approx A + B(t_c - t)^\beta [1 + C \cos(\omega \ln(t_c - t) + \phi)], \quad (8)$$

where A is a constant, B represents the rate of log-price increase prior to the crash, β describes the power law, C corresponds to the magnitude of oscillations and ω to their frequency, while ϕ is a shift parameter. In order to conclude on indications of a bubble formation, all of the following conditions should be simultaneously satisfied:

$$\left. \begin{array}{l} B < 0 \\ 0 < \beta < 1 \\ 6 < \omega < 13 \\ |C| < 1 \end{array} \right\} \text{stationary residuals} \quad (9)$$

3. Empirical findings

For the purpose of our study, we analyze daily closing prices of S&P500. The raw data is downloaded from <http://finance.yahoo.com/> and it is visualized at Figure 1. As might be noted the plot displays numerous temporal declines followed by local upward trend patterns. We focus on the period May-2008 –Oct-2008 denoted by a dashed circle at Figure 1. This period is zoomed in at Figure 2. We observe a price decrease followed by a growth, and a subsequent crash.

Figure 1. Daily closing prices of S&P500 (Jan-2005-Oct-2008).

Figure 2. Daily closing prices of S&P500 (May-2008-Oct-2008).

As a next step of our research we estimate parameters of eq. (8) following the procedure outlined in (MacDonell, 2014) over a sliding window of 40 observations. We test the critical time t_c for values in the range of one to five days after the date corresponding to the last observation of each window.

Table 1. Estimates of LPL criteria delivered over a window spanning from 15-May-2008 to 10-Jul-2008.

<i>Date</i>	β	ω	B	C	<i>ADF st.</i>	<i>p - val</i>
<i>Friday, July 11, 2008</i>	0.5009	9.5113	0.02741	-0.0006	-4.537	0.001
<i>Monday, July 14, 2008</i>	0.5001	7.1654	0.02853	0.0002	-4.5897	0.001
<i>Tuesday, July 15, 2008</i>	0.4998	3.818	0.03047	0.001	-5.0317	0.001
<i>Wednesday, July 16, 2008</i>	0.4997	4.1773	0.03174	0.0011	-5.1769	0.001
<i>Thursday, July 17, 2008</i>	0.4997	4.4866	0.03285	0.0011	-5.2812	0.001

The first window spans through the period 14-May-2008 – 10-Jul-2008. The corresponding results for the next five days are summarized in Table 1. The first column of this table indicates the tested

date. The next four columns provide estimates of LPPL parameters so as to test if criterion as stated in expression (9) are satisfied. The last two columns summarize the augmented Dickey-Fuller test statistics and its corresponding p-value. As might be noted most but not all of the conditions are fulfilled.

We slid the window with a five-day step, thus dates in the range 18-Jul-2008 – 24-Jul-2008 are further tested. This procedure is repeated until we find that all of the conditions listed in (9) are simultaneously satisfied. As suggested by the results reported in Table 2, the date beyond which the system is highly susceptible to a crash is found to be 15-Aug-2008. This finding is important for both traders and policy makers. On one hand, it illustrates the principal possibility to predict the stock market crash prior to its actual incidence. On the other hand, this finding suggests that the LPPL model has the potential to provide valuable early warning information.

Table 2. Estimates of LPPL criteria delivered over a window spanning from 19-Jun-2008 to 24-Aug-2008.

<i>Date</i>	β	ω	<i>B</i>	<i>C</i>	<i>ADF st.</i>	<i>p-val</i>
<i>Friday, August 15, 2008</i>	0.5196	6.6067	-0.0017	-0.0043	-3.9913	0.001
<i>Monday, August 18, 2008</i>	0.5245	6.4392	-0.00172	-0.0042	-3.7901	0.001
<i>Tuesday, August 19, 2008</i>	0.5504	7.0245	-0.00153	-0.0037	-3.8163	0.001
<i>Wednesday, August 20, 2008</i>	0.6344	7.557	-0.00109	-0.0028	-3.8073	0.001
<i>Thursday, August 21, 2008</i>	0.7871	7.6774	-0.00043	-0.0016	-3.6156	0.001

4. Acknowledgements. The present research was supported in part by Sofia University Science Fund Project 170/12.04.2016 “Modelling of financial returns in times of turmoil”.

References

- Alessi, L. & Detken, C., 2011. Quasi real time early warning indicators for costly asset price boom/bust cycles: A role for global liquidity. *European Journal of Political Economy*, 27(3), pp. 520-33.
- Almiunia, M. и др., 2010. From great depression to great credit crisis: similarities, differences and lessons. *Economic Policy*, 25(62), pp. 219-65.
- Bekaert, G., Ehrmann, M., Fratzscher, M. & Arnaud, M., 2014. *The global crisis and equity market contagion*, Discussion Paper No 1352: Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung, Berlin.
- Didier, T., Hevia, C. & Schmukler, S., 2012. How resilient and countercyclical were emerging economies during the global financial crisis?. *Journal of International Money and Finance*, 31(8), pp. 2052-77.
- Frankel, J. & Saravelos, J., 2012. Can leading indicators assess country vulnerability? Evidence from the 2008–09 global financial crisis. *Journal of International Economics*, 87(2), pp. 216-31.
- Ivanov, I., Kabaivanov, S. & Bogdanova, B., 2016. Stock market recovery from 2008 financial crisis: The differences across Europe. *Research in International Business and Finance*, Том 37, pp. 360-74.
- Johansen, A., Ledoit, O. & Sornette, D., 2000. Crashes as critical points. *International Journal of Theoretical and Applied Finance*, 3(02), pp. 219-55.
- Lin, L., Ren, R. & Sornette, D., 2009. A Consistent Model of Explosive Financial Bubbles with Mean-Reversing Residuals. *Swiss Finance Institute Research Paper*, 1(May), pp. 9-14.
- MacDonell, A., 2014. *Popping the Bitcoin bubble: An application of log-periodic power law modeling to digital currency*. неизв., University of Notre Dame.
- Puri, M., Rocholl, J. & Steffen, S., 2011. Global retail lending in the aftermath of the US financial crisis: Distinguishing between supply and demand effects. *Journal of Financial Economics*, 100(3), pp. 556-578.
- Rose, A. & Spiegel, M., 2012. Cross-country causes and consequences of the 2008 crisis: Early warning. *Japan and the World Economy*, 24(1), pp. 1-16.

Научни трудове на Съюза на учените в България–Пловдив, Серия А. Обществени науки, изкуство и култура том III, ISSN 1311-9400 (Print) ; ISSN 2534-9368 (On-line), 2017, Scientific works of the Union of Scientists in Bulgaria-Plovdiv, seriesA. Public sciences, art and culture, Vol. III, ISSN 1311-9400 (Print); ISSN 2534-9368 (On-line), 2017.

ИЗМЕРВАНЕ НА ИНТЕНЗИВНОСТТА НА ТРУДА В БЪЛГАРСКИТЕ ПРЕДПРИЯТИЯ

Татяна Панчева, Университет по хранителни технологии - Пловдив

MEASURING THE WORK INTENSITY IN THE BULGARIAN ENTERPRISES

Tatyana Pancheva, University of Food Technologies - Plovdiv

Abstract: Work intensity is a basic indicator of the effectiveness of the organization of work processes, directly related to the productivity of labour and to the quantity and organizational flexibility of working time. The present paper illustrates an approach to measuring the labour intensity, as it reveals the level of the subjectively perceived intensity of labour in a representative sample of almost 1 000 Bulgarian enterprises. A comparative cross-national analysis of the level and the zones of work intensity in the countries of the EU is also carried out, based on secondary analysis of the data from the Sixth European Working Conditions Survey, conducted by Eurofound in 2015. The zones of high and low work intensity are determined. Benchmarking practices for optimal levels of work intensity are identified.

Key words: labour economics, work intensity, work organization

Въведение

Интензивността на труда е основен показател за анализ на ефективността на трудовите процеси, пряко свързан с производителността на труда и с количеството и организационната гъвкавост на работното време. Косвено е индикатор, по който може да се съди за количеството на труда, което работниците влагат в трудовия процес, както и за степента, в която се натоварва и използва работната сила в предприятието. През последните години в европейските социално-икономически анализи трудовата интензивност е предмет на повишено внимание и главен фокус при изследване на моделите на организация на труда.

По своята икономическа същност интензивността на труда е свързана с количеството на труда, което работникът изразходва в трудовия процес за постигане на определен полезен резултат за единица работно време. Интензивността на труда се определя още като напрегнатост на труда, която може да се изрази с количеството жизнена енергия (физическа, нервнопсихологическа и интелектуална), изразходвана за единица работно време (Шопов, Д. и съавт., 2002). [1] Темпът и скоростта на работата се включват също като основни измерители на интензивността.

Интензивността на труда е комплексна по характер и сложна за операционализация категория. В икономическите анализи на труда рядко се включва като предмет на емпирично

измерване поради своето особено естество и противоречиви следствия относно качеството на труда и трудовите условия.

Проблемите при измерване на степента на трудова интензивност произтичат от обстоятелството, че тя включва сложен комплекс от характеристики и измерения. Изследва се с индикатори, отразяващи както субективни стойности, така и с обективни показатели на вътрешнофирмената организационна и на външната пазарна среда. Равнището и динамиката на интензивността на труда се обуславят от различни по природа фактори: естествено-биологични, технико-технологични, организационни, социално-психологически. Ето защо, при изследване на равнището на интензивност трябва да се разграничават външните детерминанти, които определят ритъма и скоростта на работата - изискванията на работата (норми и стандарти), контрола и изискванията на мениджмънта, изискванията на технологичната среда (ритъм и скорост на производствения процес), както и външните въздействия на потребителите и натиска на конкурентните. Наред с това, важен показател за измерване на интензивността на труда е и субективното възприемане на напрегнатостта на трудовите усилия от работещите. В този смисъл интензивността се изразява в субективното чувство на физическа и психологическа напрегнатост и в реакциите спрямо външните фактори на средата. Значението на интензивността се интерпретира в две посоки. Естествените нива на интензивност могат да се превърнат в двигател на мобилизацията на трудовите усилия и да стимулират мотивация, трудова активност и удовлетворение от труда. Високите и свръхвисоки равнища на интензивност са предпоставки за възникване на трудово претоварване, стрес и увреждане на здравето. Поради нелинейните връзки на интензивността с качествените характеристики на труда и поради комплексността на измерването, интензивността на труда е един от проблемите на икономиката на труда, който няма задоволително решение.

Методи и резултати

В настоящия доклад е илюстриран подход за измерване на интензивността на труда, като е установено средното равнище на субективно възприеманата трудова интензивност в представителна извадка от около 1000 български предприятия с 10 и повече заети. Проведен е сравнителен крос-национален анализ на равнището и зоните на интензивност на труда в страните от ЕС, въз основа на вторичен анализ на емпирични данни от Шестото проучване на условията на труд (Европейската фондация, 2015). Установени са зоните на висока и ниска трудова интензивност. Идентифицирани са бенчмаркинг ориентир за оптимални нива и прагове на интензивност на труда. Уточнена е емпиричната интерпретация на индикаторите за измерване на трудовата интензивност, за определяне на зоните на ниска, висока и свръхвисока трудова интензивност. За измерване на средното равнище на трудова интензивност е съставен комплексен показател, позволяващ да се разработи агрегирана оценка за състоянието на интензивността на труда на национално равнище.

Обхватът и равнището на трудовата интензивност, измерени за България, са представени в сравнителен контекст с останалите страни от ЕС-28. Изследваните променливи са сложни за измерване величини, включват количествени и качествени характеристики на труда, за които няма установени еталони и норми. Поради тези причини сравнителният дизайн на анализа е надежден подход за проучване и открояване на организационно-управленски практики, които могат да служат като „бенчмаркинг“ ориентир за оптимални нива на интензивност и за възприемане на високоефективни подходи на организация на труда.

Поради сложността и комплексността на формиращите я компоненти, интензивността се измерва посредством крос-дисциплинарни методи (физически, икономически, социологически). Приложените методи в настоящия анализ са социологически и статистически, които измерват субективното възприемане на интензивността на работата и дават сравнително реална представа как работещите оценяват средната интензивност

на труда. Считаме, че при разработване на експертни оценки относно средното равнище на трудова интензивност на национално ниво, анализите на субективно възприеманата интензивност от самите работещи представляват достатъчно надежден и реално изпълним подход за измерване на равнището на интензивност на мащабни извадки от индивидуални работни места

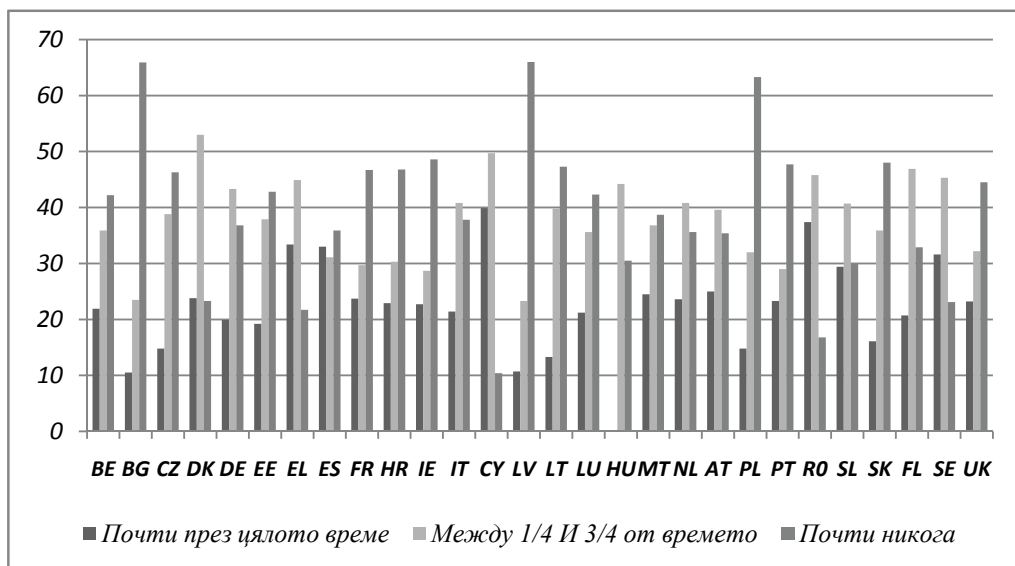
Настоящото изследване има за цел измерване и оценка на субективно възприеманата интензивност. Това е важна детерминанта на работата, която трудно може бъде контролирана и управлявана. Има потенциал да стимулира мотивация и да мобилизира жизнена енергия. Важен показател е за оценка на мотивацията и субективното удовлетворение от труда. Наред с това възприеманата интензивност на работата е индиректен показател за равнището на интензивност, изисквана от организацията.

Резултатите от Европейското проучване на условията на труд през 2005 година показват, че обхватът от работещи в условия на висока интензивност (през половината от работното време) е 23% за България, докато средно за ЕС той е с 20% по-висок (43%). [4] През 2010 година отново е установено най-ниско равнище на трудова интензивност в икономиката на България в сравнение с всички страни от ЕС, независимо от различния праг за отчитане на равнището на интензивността. [5]

Шестото Европейско проучване на условията на труд осигурява емпирична информация за измерване на равнището на интензивност на работните места в страните от ЕС през 2015 година. [6] При изследване на интензивността са включени три променливи – „работа с много висока скорост”, „работа в съкратени срокове” и „наличност на достатъчно време за изпълнение на трудовите задачи”. Като основни измерители на трудовата интензивност са определени скоростта и напрегнатостта на работата, разпределени в процеса на протичане на работното време, от гледна точка на субективното възприемане на напрегнатостта на трудовите усилия.

На фиг. 1 е представен обхватът на работни места в страните от ЕС, в зависимост от равнището на скоростта на работата в три категории на продължителност на работното време.

Фиг. 1. Работа с много висока скорост, ЕС-28, 2015 (%)

Източник: Данните са от Шестото Европейско проучване на условията на труд, 2015

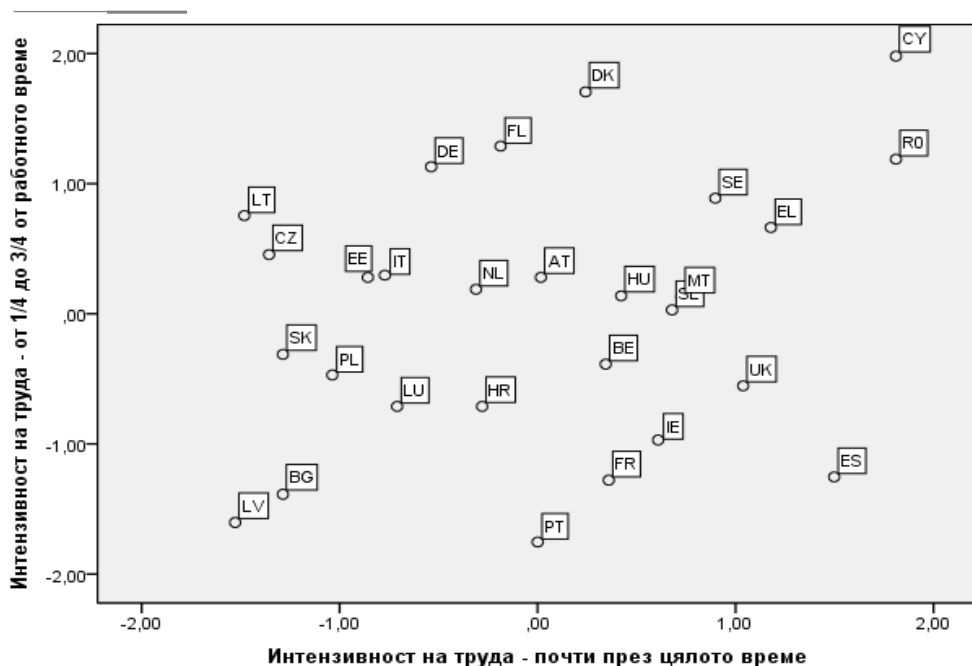
На фиг. 1 може да се види, че при 66% от работните места в българските предприятия почти никога не са възниквали ситуации на работа с висока скорост, а при 23.5% се е налагало да се работи с много висока скорост през ¼ до ¾ от работното време. Едва 10% от работещите отчитат, че работят с много висока скорост почти през цялото време. Могат да се сравнят нивата и разликите в скоростта на работата с останалите страни от ЕС.

Изключително висок е дялът (90%) на работещите в България, които заявяват, че имат достатъчно време да свършат работата си винаги или през по-голямата част от работния ден. Този дял е нараснал с 3% спрямо 2010 г. и е най-висок сред всички страни от ЕС. Това е индикатор за наличен резерв от неуплътнено работно време и за съществуващи предпоставки за въвеждане на рационализации и реструктуриране на работното време.

Ниската интензивност на труда, която е под определено оптималното равнище, отразява непълното използване на работното време от заетите, на физическите и интелектуалните им възможности, както и на съществуващата техника и технология. Приемаме допускането, че ниската интензивност не би удовлетворила потребността на човека от активност и действеност.

На диаграмата, изобразена на фиг. 2, са представени фактическите нива на интензивност на труда в страните на ЕС-28 в зоните на свръхвисока (работа с крайно висока скорост и в съкратени срокове почти през цялото време) и висока интензивност (работа с крайно висока скорост и в съкратени срокове от 1/4 до 3/4 от работното време). При сравняване на нивата на трудова интензивност е приложен методът на стандартизираните величини (z-score). Стойностите са стандартизирани при средна величина за ЕС, равна на нула.

Фиг. 2. Равнища и зони на висока интензивност на труда, страни на ЕС-28, 2015

Източник: Данните са от Шестото Европейско проучване на условията на труд, Европейска фондация, 2015; методически подход на автора

В долния ляв ъгъл на диаграмата попадат страните, при които се измерва най-малък обхват на работни места с висока трудова интензивност. Сред тях са преди всичко България и Латвия, при които се установява най-малък дял на работни места с висока трудова интензивност и в двете зони, като отклонение от средната величина за ЕС. В горния десен ъгъл са разположени страните с най-висока трудова интензивност и в двете зони. Може да се види, че страни с по-висока организационна гъвкавост на труда като Дания, Финландия и Германия се характеризират с висока интензивност на труда, като свръхвисоката натовареност на труда при тях е около средното ниво за ЕС.

Високата интензивност на труда е противоречиво оценявана. Високата или прекомерната интензивност предоставя предимства на работодателя по отношение на обема на производството и конкурентноспособността в краткосрочен период, но в редица случаи се отразява неблагоприятно върху работоспособността и здравето, води до преумора и нарастване на свързания с работата стрес. [3]

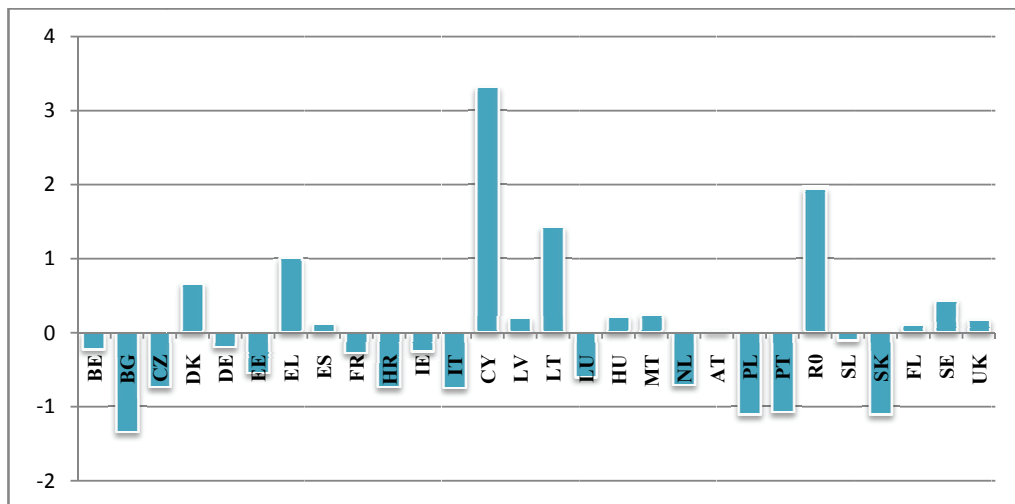
Възприетите индикатори в Шестото Европейско проучване на условията на труд дават възможност да се състави комплексен показател за измерване на средното равнище на интензивността на труда на национално ниво и да се проведе кроснационален сравнителен анализ. В тази част на анализа е конструиран комплексен показател за измерване на трудовата интензивност, включващ три променливи величини – „работа с висока скорост с продължителност от една четвърт до почти цялото работно време“, „работа в съкратени срокове от една четвърт до почти цялото работно време“ и наличие на „най-малко 3 детерминанти на организационната и пазарна среда, влияещи върху напрегнатостта на работата“¹. Първите два индикатора измерват субективно възприеманата интензивност, а третият отразява външни фактори на организационно-управленската среда, които влияят върху напрегнатостта на работата. В случая предимството е, че се обвързват в общ интегрален измерител характеристики с обективна и субективна природа и стойност.

За интегрирането на трите променливи в комплексен индикатор дава основание и измереният коефициент на Кронбах алфа (Cronbach's $\alpha=0.634$), който отразява надеждността на включване на показателите в една скала, и е използван като мярка на вътрешната консистентност на възприетия комплекс от единици. На трите променливи е присвоено равно тегло, т. е. приема се, че са със сходна относителна тежест при оценката на интензивността на труда. В този аспект Бърчел установява наличието на силна връзка между различните измерения на трудовата интензивност, особено между възприеманата интензивност и външните изисквания като ритъм на работа, които зависят от организацията на трудовия процес в компаниите (Burchell et al, 2009). [2] Според Бърчел и съвт. колкото по-голям е броят на детерминантите на темпа на работа, толкова по-висока е напрегнатостта на работата на работещите (Burchell et al, 2009). [2] Следователно трябва да се измерва броят на детерминантите, които оказват натиск върху индивидуалното работно място.

На фигура 3 е представено подреждане на страните от ЕС съобразно получената агрегирана оценка на равнището на интензивност на труда. Страните от ЕС са разпределени съобразно отклонението от средната величина на трудова интензивност за страните на ЕС-28. Относителните стойности на величините (Z-scores) дават много добри възможности за сравнителни оценки, въпреки че не изразяват абсолютните величини на индивидуалните оценки. Стандартизираните стойности са получени по формулата: Средната агрегирана оценка за всяка страна – непретеглената средна за ЕС/стандартното отклонение от ЕС-28 ($x-\mu/\sigma$).

1 Скоростта и ритъма на работа се определят от изискванията и „натиска“ на следните фактори – „автоматичен натиск“, свързан с оперирането с машини; „натиск на норми и стандарти“ на работа по повод производствени цели; „иерархичен натиск“ на властта и контрола на мениджмънта; „пазарен натиск“, свързан с взаимодействието с клиенти; „хоризонтален натиск“ на зависимост от работата на колегите. (Европейска фондация, 2012)

Фиг. 3. Класификация на страните от ЕС по равнище на интензивност на труда (комплексен показател), ЕС-28, 2015

Източник: Данните са от Шестото Европейско проучване на условията на труд, 2015

Методологичен подход и комплексна оценка на автора

От разпределението на обектите, представено на фиг. 3, може да се види емпиричната ситуация за състоянието на интензивността на труда през 2015 година. Установявяват се големи различия и вариации в средните национални равнища на трудова интензивност. В подреждането по възприетия показател България е страна с измерено най-ниско равнище на интензивност на труда, следват страни като Словакия, Полша и Португалия. Страните с измерена най-висока интензивност на труда са Кипър, Румъния и Литва.

България попада в полето на най-ниска интензивност в следствие на най-ниски нива на организационна гъвкавост на труда. Може да се направи констатацията, че в България преобладава броят на работните места, на които се възпроизвеждат пасивни трудови ситуации, характеризирани се с ниска интензивност и динамика на работата и крайно ниски възможности за автономия и контрол на трудовите процеси от страна на работещите.

Трябва да се подчертае, че равнището и динамиката на трудовата интензивност са секторно структурирани. Също така, икономическите анализи на интензивността на труда би трябвало да включват изследване на корелацията между интензивността, производителността на труда, равнището на заплащане и продължителността на работното време. Тези изследвания са проблематични поради обстоятелството, че трудно могат да се осигурят надеждни емпирични данни по тези сложни показатели. Поради тези причини при изследване на интензивността се обръща по-голямо внимание на нейното значение за повишаване на ефективността на организацията на труда и на качеството на работното време и труда.

При определяне на равнището на трудова интензивност в по-нататъшни изследвания следва да се определи оптимално ниво, което прави възможно рационалното организиране и използване на работното време, като са вземат пред вид такива характеристики на качеството на труда като поддържане на мотивацията и удовлетворението от труда, и съхраняване на работоспособността на работещите. На основата на емпиричен анализ на надеждни данни е възможно да се открият статистически прагове на трудова интензивност, които отразяват нелинейни връзки на интензивността с останалите характеристики на труда. На базата на

установени зависимости между интензивност и мотивация и удовлетворение от условията на труд, може да се определят граници на оптимални нива на интензивност на труда.

Заключение

Интензивността на труда е фактор, свързан пряко с производителността и ефективността на труда и трудовите процеси. В крос-националните сравнителни анализи на равнището на трудова интензивност за България е измерено най-ниско ниво на средна интензивност на труда. Установени са неефективно ниски и нерационални нива на интензивност на труда. Ниската интензивност в българската икономика се очертава като трайна тенденция след 2005 година. В продължение на десетилетие България остава една от най-пасивните трудови организации в Европа, утежнена с голямо количество труд и ниска интензивност на труда.

Резултатите от емпиричните анализи дават основание да се направи изводът, че характерен модел на организация на труда, който е наложен в българската икономика, е използване на високо количество работно време при ниска интензивност на труда. Ниската интензивност се характеризира с нисък темп на работата и с неефективно използване на работното време. В това отношение съществуват неизползвани резерви и необходимост от разработване на адекватни подходи за повишаване на интензивността на труда. Резултатите очертават ясни изводи за икономиката и бизнеса, че е необходима интензификация на труда.

При разработване на политики, имащи за цел повишаването на ефективността и продуктивността на труда, е необходимо да се интегрират подходи и мерки за въвеждане на иновативно гъвкави форми на работно време, които биха интензифицирали трудовите усилия. Те следва да са ориентирани към нарастване на темпа на работата, уплътняване на работното време, общо намаляване на работното време, компресиране на по-голямо количество труд в единица работно време, което би повишило ефективността на трудовите процеси. Необходимо е също така да се отчита и синергията на действие на обективните външни фактори, които оказват натиск за по-голяма интензивност на труда.

Литература

Shopov, D. i saavt. Ikonomika na truda , 3-to isd., Trakia-M, S.,2002, str. 385

Burchell, B. et al . Working conditions in the European Union: Working time and work intensity, Eurofound report, 29 October, 2009

Burchell, B. et al., Eurofound, Working time: Work intensity, Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities, 2008

Eurofound (2007a), Fourth European Working Conditions Survey. Overview Report, Publications Office of the European Union, Luxembourg

Eurofound (2012), Fifth European Working Conditions Survey, Publications Office of the European Union, Luxembourg, p. 32

Eurofound (2016), Sixth European Working Conditions Survey. Overview Report, Publications Office of the European Union, Luxembourg

Научни трудове на Съюза на учените в България–Пловдив, Серия А. Обществени науки, изкуство и култура том III, ISSN 1311-9400 (Print) ; ISSN 2534-9368 (On-line), 2017, Scientific works of the Union of Scientists in Bulgaria-Plovdiv, seriesA. Public sciences, art and culture, Vol. III, ISSN 1311-9400 (Print); ISSN 2534-9368 (On-line), 2017.

**ФИРМЕНАТА КУЛТУРА КАТО СТИМУЛ ЗА ИНОВАЦИИ
В ОРГАНИЗАЦИЯТА**
Стоян Коев

FIRM CULTURE AS INCENTIVES TO INNOVATE IN ORGANIZATION

Stoyan Koev, PhD

Abstract: The relationship of firm culture and innovation has been subject to different research over the last years. The multitude of cultural variables under investigation has led to a fragmented concept of culture for innovation. Further, managerial practice requires an underlying structure in order to decide what culture should be implemented in order to innovate and to assess if a specific culture is an effective and efficient coordination instrument. The aim of the article was to determine what type of firm culture would support creativity and innovation in an organization. The author seeks to identify characteristics, values and behaviours of firm culture which either enhance or discourage innovation. The literature review reinforce the belief that the key feature of firm culture which allows for innovation is the role and attitude displayed by senior managers, and their readiness to monitoring the firm's progress in innovation-led activities.

Key words: innovation, creativity, organizational innovation, firm culture, innovational firm culture

- Същност на организационната иновация

В организационната литература „творчество“ и „иновация“ често се приемат за синоними, чрез които се цели да се опишат процеси, създаващи конкурентни предимства и предпоставки за ефективност на организацията. Творчеството се приема като способността да се произвежда работа, която е едновременно оригинална и неочаквана, и подходяща, т.е. полезна (Sternberg, Lubart, 1999). Основната идея на организационното творчество е изграждането на креативни идеи и изобретения, която да създадат възможност за пробив на организацията в определена сфера от нейната дейност.

Иновативността от своя страна е процесът, чрез който се разработват и прилагат нови идеи. Често иновациите се свързват със създаването и реализирането на идеи за нови процеси, продукти или услуги в организацията. Иновативността в организацията може да се реализира в много различни области, обхващащи както технологичните, така и социалните подобрения. Основният фокус на организацията е да преведе тези иновативни идеи до успешна реализация. В съвременния бизнес някои от най-ярките идеи не виждат бял свят, поради липса на признание, финансиране или оскъдни конкурентни ресурси. Преодоляването на потенциалните пречки, технологичните предизвикателства и конкурентния натиск са ключови за успешното внедряване на иновациите в организацията.

Иновациите показват динамичната способност на организацията да се справя със своите вътрешни и външни промени. В допълнение, иновациите демонстрират способността да се изследва и експлоатира всяка нова възможност, за да се увеличи ефективността и конкурентността на организациите.

По отношение на дефиницията на термина „организационна иновация“ не съществува консенсус в научната литература. Различните области на научните изследвания развиват свои собствени подходи, за да се опитат да разберат комплексното съдържание на феномена организационни иновации. Първото направление се фокусира върху структурните характеристики на иновативната организация и нейното въздействие върху продукта и техническия процес в производството. Второто литературно направление използва теорията за организационна промяна и целенасоченото развитие, за да разбере как може да възникнат различните видове промяна. Определящо при това направление е как може да бъде превъзможната съпротивата, за да се постигне адаптация на организацията към променящите се условия и технологии. Привържениците на третото направление се фокусират върху онази част от иновациите, които се осъществяват в рамките на организацията за постигане на растеж на микро-равнище чрез теориите на организационно творчество. Всички тези изследователски подходи разбират организационни иновации или като необходимо адаптиране към въвеждането на нови технологии, или като предпоставка за успешен продукт или технически иновации на процеса. Те се опитват да разберат как и при какви обстоятелства организации се променят, за да решават проблемите, свързани с иновациите.

Някои автори правят опити да концентрират и да класифицират различните видове организационни иновации в определени категории. Въз основа на тези подходи, организационните иновации могат да бъдат разделени на структурни организационни иновации и процедурни организационни иновации.

Структурните организационни иновации са свързани с влиянието, промяната и подобряването на отговорностите, отчетността, информационните потоци, както и на броя на йерархичните нива. Разграничението се осъществява на базата на структурата на организационните функции (научноизследователска и развойна дейност, производство, човешки ресурси, рефинансиране, и т.н.). Такива структурни организационни иновации включват, например, промяната от организационна структура на функциите (разработване на продукти, производство, човешки ресурси и т.н.) в продуктови или ориентирани към клиента линии, сегменти, подразделения или бизнес единици.

Процедурните организационни иновации засягат процесите и операциите на компанията. Нововъведенията имат за цел да променят или да приложат изцяло нови процедури и процеси в организацията. Те могат да бъдат свързани със скоростта и гъвкавостта на производството или неговото качество.

Организационни иновации могат да бъдат допълнително диференцирани по отношение на тяхното измерение – вътрешно или междинно. Междинните организационни иновации се появяват в рамките на една организация и включват изграждането на нови организационни структури и процедури. Вътрешните организационни иновации могат да се отнасят към определени отдели или функции и да повлияят на цялостната структура и стратегия на фирмата.

Очевидно е, че има голямо разнообразие от организационни иновации, които се различават по отношение на техния вид и фокус. Въз основа на примерите, показани на фигура 1, става ясно, че предложената категоризация има аналитичен характер.

Фокус на организационните иновации

		Междинни	Вътрешноорганизационни
Тип на организационните иновации	Структурни	<ul style="list-style-type: none"> • Функционални екипи; • Децентрализация на планиране и контролни функции; • Сегментиране; • Намаляване на йерархичните нива и други. 	<ul style="list-style-type: none"> • Сътрудничество, мрежи и съюзи (R&D, производство, продажби и т.н.); • Аутсорсинг; • Преместване и други.
	Процесуални	<ul style="list-style-type: none"> • Работа в екип; • Обогащане на работата; • Едновременно проектиране; • Непрекъснато подобрене; • Сертифициране (ISO); • Профилактика, одит и други. 	<ul style="list-style-type: none"> • Точност във времето (към клиенти и доставчици); • Помощна верига за управление; • Одит на качеството за клиентите и други.

Фигура 1. Типология на организационните иновации

Разграничаването между структурните и процесуални организационни иновации е доста слаба. На практика, най-иновативните организационни концепции разглеждат едновременно различните аспекти на стопанските стратегии. Осъзнаването на важноста на организационните иновации за конкурентоспособността и ефективността на организацията е от ключово значение за нейното съществуване и развитие в съвременните бизнес условия.

По отношение на фирмената култура в организацията, разграничаването на термините – организационни иновации и творчество, има решаващо значение за развитието на човешките ресурси и създаването на благоприятна среда за извършване на работната дейност. Поведението на служителите и личната мотивация са свързани с творчеството на индивидуално ниво. Факторите като околна среда, групово поведение, йерархия, фирмена култура и климат оказват влияние върху иновативността в организацията, следователно могат да влияят и моделират поведението на служителите чрез нея.

- Същност на фирмената култура

В научната литература могат да се открият над 150 различни дефиниции за понятието фирмена култура. В рамките на настоящата статия конструкцията на фирмената култура представлява интерес по отношение на творчеството и иновацията. Фирмената култура представлява дълбоко вкоренени предположения, смисли и вярвания (Martin, 2002).

Когато се изследва фирмената култура, често се използват феноменологични методи, включващи разказване на истории, наблюдение на физически способности, интерпретация на организационен език и ритуали. Проявлението на практиките и моделите на поведение, вкоренени предположения и вярвания във фирмената култура, се разглеждат като организационен климат.

Иновацията е изобразена като културен елемент на организация, който трябва да се възприеме от мениджърите и да се съобщи на служителите като основна мисия на организацията (Gaynor, 2002). Чрез фирмената култура, служителите са стимулирани да търсят уникални възможности, които в съчетание със стратегическите цели на организацията да осигуряват сигурност за ефективността и развитието на организацията в бъдеще. Организациите трябва да изградят културната си система изцяло към осъществяването на иновации, за да имат възможност тези уникални възможности непрекъснато да бъдат откривани и прилагани. Организациите трябва да помислят как най-добре могат да се подготвят за производството на иновативни продукти и/или стратегии. Фирмите трябва да се фокусират върху организирането или промяната на фирмената култура, за да може тя да улеснява непрекъснатите иновации (Muffato, 1998). По този начин, фирмената култура се очертава като определящ фактор за способността на фирмата успешно да въвежда иновации.

Фирмената култура се отнася до комплексен набор от идеологии, традиции, ангажименти и ценности, които се споделят в цялата организация, влияят върху организационното представяне и се превръщат в потенциален източник на иновации, развитие и конкурентно предимство (Poskiene, 2006). По този се подчертава идеята, че всички индивидуални ценности се вкореняват в организацията, но същевременно организационните ценности се вкореняват в индивида. Поради наличието на множество променливи, които трябва да бъдат възприети, изразени и измерени, е много трудно по емпиричен път да бъде доказана връзката между фирмената култура и стимулирането и развитието на иновациите в организацията.

Фирмената култура е източник на конкурентоспособност, защото оказва влияние върху стратегията, технологиите, работните системи и стила на управление. Всяка една промяна и иновация в някой от тези организационни елементи изисква задълбочен анализ на ценности, вярвания и модели на поведение, които ръководят ежедневната ефективност на организацията. Поради тази причина, фирмената култура често се представя от две противоречиви гледни точки. Първата възприема културата като „лепилото, което държи на организацията заедно“, а втората, я разглежда като централна част от процеса на промяна (Denison, 2001).

Фирмената култура обхваща ценностите и вярванията, които осигуряват норми на очакваните поведения, които служителите могат да последват. Фирмената култура е като социална сила, която до голяма степен е невидима, но въпреки това много мощна (Coote, Hogan, 2013). Съществуват емпирични доказателства, че фирмената култура значително влияе на пазарно-ориентираното поведение и финансовите резултати от дейността, нагласите на служителите и организационната ефективност. Фирмената култура е мощно средство за предизвикване на желаните организационни резултати, но въпреки това липсват достатъчно изследвания по какъв начин тя подкрепя иновациите.

- Фирмената култура като модел за насърчаване на творчеството и иновациите

Културата е основният определящ фактор за нивото на иновативна дейност в рамките на една компания. В съвременните икономически условия, фирмите са склонни да поемат много рискове, свързани с осъществяването на иновации, защото тези, които не

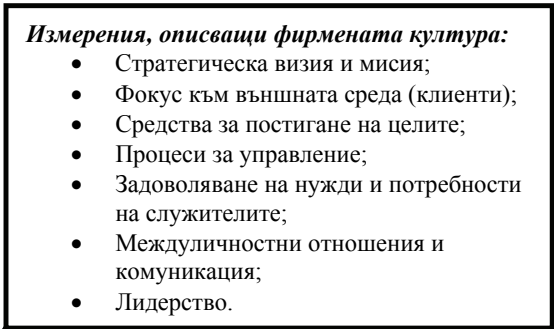
създават нововъведения, са обречени на провал. Именно, трудно изпълнимите иновации са измерител на успеха за съвременните организации. Все по-големи рисковите организациите поемат по отношение на иновативните фирмени култури, в които е заложено откриването на потенциални нови възможности за развитие. Освен това, няма гаранция, че въвеждането на иновационна култура ще доведе до ефективни иновации, но въпреки това присъствието на иновационна култура е необходимо, за да се гарантира, че иновацията изобщо е възможна (Angel, 2006).

Една силна фирмена култура не толерира еднообразието, което ограничава индивидуалното творчество в рамките на организацията. Поддържането на новостите в технологиите обикновено генерира бизнес климат, който се характеризира с постоянна промяна и фирми, които искат да останат конкурентоспособни в бъдеще, поддържат постоянен поток от иновации. Иновативната фирмена култура е тази, в която непрекъснатото подобрене в цялата организация е в норма (Kenney, Reedy, 2007). Иновациите не са плод от дейността на малък брой служители, които изпълняват определена задача, те са философия, която се вгражда в цялата организация и трябва да присъства в поведението и ценностите на всеки един от членовете на организацията.

За съжаление не съществува единно мнение в академичната литература кой е типът фирмена култура, който е необходим за насърчаване на иновациите. Същевременно се наблюдава парадоксалното явление, при което фирмената култура може да бъде едновременно двигател, но и пречка за иновациите в организацията. Например, една силна фирмена култура може да положи основите на иновативното поведение на организацията, но същевременно може да задушават индивидуалното творчество и/или да обезкуражава взаимодействието между служителите, които са две жизнено важни предпоставки за стимулирането на иновативния процес. Поради тази причина, може да се направи заключението, че степента на иновативност в една организация може да определи чрез начина, по който се създава и прилага една фирмена култура.

Мениджърите и лидерите се опитват да създадат институционална рамка, в която творчеството и иновациите да се приемат като основни културни норми, а споделените ценности да влияят върху морала, изпълнението и прилагането на творчество и иновации в рамките на организацията. Друго основно явление, което се поражда в процеса на внедряване и иновации, е съпротивата към промяна. Тази съпротива от страна служителите може да бъде предотвратена или овладяна посредством културни атрибути, които подкрепят промяната. В това отношение определено възниква нуждата да се разбере как фирмената култура насърчава творчеството и иновациите, които са част от постоянната промяна.

Редица изследователи са работили по идентифициране на ценностите, нормите и предположенията, които участват в насърчаването и прилагането на творчество и иновации. Много малко емпирични изследвания, особено количествено измерими, разглеждат, анализират и посочват културните ценности, норми и вярвания, които са ключови за стимулиране на творчеството и иновациите. Лидерството има ключово значение в процеса по създаване на фирмена култура, която влияе ползотворно върху творчеството и иновациите. Фигура 2 представя интегративния и иновативен модел на фирмената култура, която насърчава творчеството и иновациите.

Фигура 2. Влияние на фирмената култура върху творчеството и иновацията (Martins, 2000)

- Изграждане на иновативна фирмена култура

Фирмената култура, която е ориентирана към иновациите, съдържа някои основни отличителни елементи: мотивация към иновации, иновативна компетентност, поведение в иновативната ситуацията, както стил и качество в управлението на условията за иновации. Иновативната фирмена култура често се възприема като необходим реквизит на успешните организации, чрез която те се стремят да реализират максимален обем иновативни идеи в рамките на възможностите, които съществуват във външната и вътрешната организационна среда.

Иновативната култура е начин на мислене и поведение, който създава, разработва и установява ценности и нагласи в рамките на една фирма, с цел да се приемат и подкрепят идеи и промени, свързани с подобряване на функционирането и ефективността на фирмата. Често тези промени могат да породят конфликт между желаното и конвенционалното, традиционно поведение.

За да се изгради култура на иновации, трябва да се изпълнят определени изисквания, които обхващат условно шест вида нагласи в организацията:

- ✓ изграждане на способност у мениджърите да поемат рискове;
- ✓ насърчаване на креативността;
- ✓ участието на всички служители в изграждането на иновации, ориентирани към културата;

- ✓ поемане на отговорност от мениджърите и служителите за техните действия, което позволява на служителите да развиват своите интереси и да използват своите уникални таланти;

- ✓ развитие на мисията на организацията, която служителите да идентифицират с иновации;

- ✓ създаване у работниците и служителите чувството, че работата им е смислена и има положително въздействие върху постигането на организационните цели.

Установени са седем основни измерения на културата, които отличават високо иновативните организации (Maher, 2014). Те образуват рамка, която лидерите могат да използват, за да оценят и укрепят културата на иновациите в рамките на своята организация:

- ✓ Служителите трябва да имат чувството, че са свободни да изпробват нови идеи, без страх, че недобра или прибързана идея ще доведе до негативни последици. Лидерите на иновативните организации трябва да бъдат по-заинтересовани от това служителите им да се учат от грешките си, а не да наказват служители за лошите им идеи. Винаги е по-добре, когато при изпълнението на иновативна идея допускаш грешки, отколкото да си безгрешен, защото нямаш никакви идеи.

- ✓ Положителният подход към иновациите е по-голям, ако служителите знаят, че получават подкрепата на ръководството и могат да проявят независимост в действията си, когато развиват новаторски идеи. Служителите трябва да осъзнават, че могат да управляват и контролират финансовите ресурси в подкрепа на иновационните процеси.

- ✓ Знанията са основен ресурс за иновации. Лидерите могат да създадат по-добри условия за иновации, когато информацията от вътре и извън организацията е широко и систематично събирана, а съобщенията са ясни и лесно и бързо достъпни.

- ✓ Високите организационни цели могат да насърчават иновацията. Лидерите на организацията трябва да дават ясен сигнал на служителите, че иновациите са желани, когато поставят амбициозни цели в различните организационни области. По този начин те създават мотивирани екипи, които имат за задачи да открият най-ефективните начини за изпълнение на стратегията на организацията.

- ✓ Подкрепата за иновациите може да бъде изградена чрез символите и ритуалите. Основната цел на символите и ритуалите да идентифицират иновативното поведение и да го стимулират. По този начин лидерите могат да създадат индивидуална мотивация

у служителите да се придържат към този тип поведение, който се стреми към търсене и реализиране на творчески и иновативни идеи.

✓ Организациите с висока ефективност са основани на иновациите. Иновациите са продукт на предназначението на практическите инструменти. Поради тази причина, лидерите трябва да помислят как да се изгради потенциалът и възможностите в служителите, така че те да прилагат методите за творческо мислене, управление и изпълнение на идеи.

✓ Измерението на връзките, което се отнася до моделите на взаимодействие в рамките на организацията, трябва да е конструирано в търсене и изпълнение на иновации. Новаторските идеи рядко са продукт от работата на „самотен гений“, поради което изграждането на среда за съвместна работа, приемане на различни начини на мислене, различни гледни точки и разнообразие осигурява добра основа за развитието на иновации.

Таблица 1. Характеристики на проявления на иновационната култура

Проявление на културата	Характеристики
Поемане на риск	<ul style="list-style-type: none"> • Емоционални оценки; • Балансирани оценки; • Учене от грешки, а не от наказания.
Ресурси	<ul style="list-style-type: none"> • Финансиране; • Време; • Овластяване.
Знание	<ul style="list-style-type: none"> • Широко обхватно; • Нецензурирано, нефилтрирано, необобщаващо; • Свободно течащо.
Цели	<ul style="list-style-type: none"> • Акцентиращи върху „какво, но не и как“; • Подканващи за иновации; • Стратегически планирани; • Разтегливи; • Ясно очертаващи нуждите.
Възнаграждения	<ul style="list-style-type: none"> • Приведени в съответствие с организационните цели; • Признаващи; • Вътрешно мотивиращи; • Индивидуални.
Инструменти/Средства	<ul style="list-style-type: none"> • Гъвкавост; • Обмисляне на процесите; • Непрекъснато обучение; • Насърчаване на развитието на уменията.
Взаимоотношения	<ul style="list-style-type: none"> • Уважение към всеки един служител; • Разнообразие; • Доверчивост, отворена среда; • Работа, базирана на екипи.

Въз основа на таблица 1, може да се направи заключението, че иновативната фирмена култура се характеризира с високо ниво на образование по общо управление, икономическо и социалното познание, ефективни системи за комуникация в организацията, амбиция и атмосферата на конкуренцията, схеми за стимулиране на свободния обмен на иновативни

идеи и предложения, липса на арогантност и егоистични нагласи, работа в отворена среда, базирана на екипи по постигане на стратегическите цели на организацията.

Характеристиките на про-иновационната фирмена култура включват: създаване на климат, който ще бъде благоприятен за осъществяването на организационни промени; развитие на знания и умения и споделяне на знания; толерантност към поемането на риск, несигурност и новост; прилагане на демократичните принципи на вземане на решения и решаване на конфликти; подкрепа на груповите дейности; атмосфера на признаване и зачитане на новаторските идеи; подкрепяне на творческото мислене и иновативното решаване на проблемите. Целта на съвременните лидери е да модифицират фирмената култура като я превърнат в мощен организационен инструмент, който се стреми да стимулира иновациите.

Способността на фирмата да произвежда съвместими и полезни нововъведения се създава предимно от фирмената култура. За да може организацията да се превърне в новаторска и конкурентоспособна на пазара, висшите мениджъри трябва да поддържат постоянен акцент върху управлението на иновациите, насърчаване на творчеството у служителите. Активното следене на организационния напредък, може да създаде една култура, която да доведе до постоянното генериране на ценни иновации.

Ролята на висшите мениджъри и лидерите в организацията е от изключителна важност както за изграждане на една силна фирмена култура, така и по отношение на откриването и стимулирането на творчеството и иновативността. Една от основните мениджърски роли, освен насърчаването на креативността, е свързана непрекъснат мониторинг на бизнес практиките, чрез който да се установява своевременно необходимостта от промяна в процесите и процедурите с по-иновативни.

Често промяната на фирмената културата е свързана с множество трудности, но същевременно е неизбежна, защото тя е източник на устойчиво конкурентно предимство. При изграждането на силна фирмена култура, ориентирана към иновациите, освен вътрешните условия, ръководството трябва да прецени и условията, породени от външната за организацията среда. Ако културата на организацията е в съответствие с външната среда, то тя ще може да се променя със скоростта на външните изменения и да повишава ефективността на организацията. Отворените фирмени култури, силно ориентирани към пазара и иновативността, имат положителен ефект върху производителността (Leskovar-Spacapan, Bastic, 2007).

В заключение, може да се каже, че културата на иновациите съдържа ценности и насърчава поведение, което стимулира поемането на риск, промяната, експериментирането, иновациите, толерантността към несигурността и експлоатацията на всички възможности, възникнали във външната и вътрешната за организацията среда. Явленията, свързани с организационната промяна, растеж и иновациите се срещат в почти всички културни типове. Но културата на иновациите се възприема като основен фактор за това дали една организацията е иновативна, т.е. ефективна.

Литература

Angel, R., „Putting an Innovation Culture into Practice”, Ivey Business Journal, January/February 2006

Coote, L. V., S. J. Hogan, „Organizational culture, innovation, and performance: A test of Schein’s model“, Journal of Business Research, 2013

Denison, D., Organisational culture: Can it be a key lever for driving organisational change? In C.L. Cooper, S. Cartwright & P.C. Earley (Eds.). The international handbook of organizational culture and climate. New York: John Wiley & Sons, 2001

Gaynor G.H., Innovation by Design: What it Takes to Keep Your Company on the Cutting

Edge, AMACOM American Management Association, New York, NY, 2002

Kenny B., E. Reedy E., „The Impact of Organizational Culture Factors on Innovation Levels in SMEs: An Empirical Investigation”, *The Irish Journal of Management*, vol 5, 2007

Leskovar-Spacapan, G., M. Bastic, Differences in organizations' innovation capability in transition economy: Internal aspect of the organizations' strategic orientation. *Technovation*, 27, 2007

Maher, L., „Building a culture for innovation: A leadership challenge, *World Hospitals and Health Services*“, Vol. 50, No. 1, 2014

Martin, J., *Organizational culture: Mapping the terrain*. Thousand Oaks, CA: Sage, 2002

Martins, E.C., Die invloed van organisasiekultuur op kreatiwiteit en innovasie in 'n universiteitsbiblioteek/The influence of organisational culture on creativity and innovation in a university library, University of South Africa, 2000

Muffato, M., “Corporate and Individual Competencies: How do they Match the Innovation Process?”, *International Journal of Technology Management*, vol.15, pp. 836-853, 1998

Sternberg, R. J., T. I. Lubart, The concept of creativity: Prospects and paradigms. In R. J. Sternberg (Ed.), *Handbook of creativity* (pp. 3-15). Cambridge, UK: Cambridge University Press., 1999

Научни трудове на Съюза на учените в България–Пловдив, Серия А. Обществени науки, изкуство и култура том III, ISSN 1311-9400 (Print) ; ISSN 2534-9368 (On-line), 2017, Scientific works of the Union of Scientists in Bulgaria-Plovdiv, seriesA. Public sciences, art and culture, Vol. III, ISSN 1311-9400 (Print); ISSN 2534-9368 (On-line), 2017.

НЯКОИ ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ПРЕОДОЛЯВАНЕ НА БАРИЕРИТЕ, ЗАДЪРЖАЩИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТТА НА ПРЕДПРИЯТИЯТА ОТ ХРАНИТЕЛНАТА ИНДУСТРИЯ (ХИ)

**Божидар Хаджиев, Елица Маринова
Университет по хранителни технологии – Пловдив**

SOME OPPORTUNITIES TO OVERCOME BARRIERS RETAINING COMPETITIVENESS OF ENTERPRISES IN THE FOOD INDUSTRY (FI)

**Bojidar Hadjiev, Elitsa Marinova
University of Food Technologies – Plovdiv**

Abstract: The opportunities to overcome barriers retaining competitiveness of enterprises in the food industry are revealed in the article. External and internal barriers retaining the development of enterprises are listed. Factors that hinder the development of enterprises are justified and options for improving competitiveness are pointed on this basis. The study reveals that it is important to restore and develop modern agriculture, providing quality raw materials for food enterprises at affordable rates, eliminate corruption in the sector, enhance the sectoral and corporate culture and begin applying a new, modern businesses management, providing increasing effectiveness of the quality management systems and the main competitiveness factors that are undervalued in the sector.

Keywords: competitiveness, competitiveness factors, complex reengineering, corruption, international standards, high demanding users, quality

Глобализацията, отварянето на икономиката, либерализацията на търговията, Интернет бизнеса, международните и национални стандарти от една страна създадоха множество възможности за повишаване конкурентоспособността на бизнес субектите, но от друга страна поставиха редица бариери, задържащи конкурентоспособността на бизнес организациите, особено на тези от хранителната индустрия (ХИ). Бързите промени в потребностите и изискванията на потребителите на храни и напитки непрекъснато водят до усложняване на конкуренцията между отделните стопански субекти.

Непрекъснато се появяват нови изисквания пред функционирането на предприятията от хранителната индустрия, като много от тях са външни или вътрешни бариери, задържащи тяхното развитие.

Основната теза на изследването е, че модернизацията и устойчивото развитие на предприятията от ХИ се постига чрез комплексен реинженеринг (КР) за преодоляване на бариерите, задържащи ефективното развитие.

Предмет на изследването са характеристиките на бариерите, задържащи развитието на индустриалните организации.

Основната цел е използване моделите на комплексния реинженеринг за изследване

факторите, задържащи модернизацията на предприятията от ХИ.

Постигането на така формулираната цел е свързано с решаване на следните **задачи**:

- Очертаване на външните и вътрешните бариери, задържащи развитието на предприятията;

- Изясняване значението на системите за управление на качеството (СУК) за ресурсната ефективност на индустриалните предприятия и управление на информацията, свързани с околната среда;

- Формиране чрез КР на едно ново, съвременно управление на предприятията, осигуряващо повишаване ефективността на системите за управление на качеството и на основните фактори, задържащи развитието на предприятията и конкурентоспособността в сектора.

Както се разкрива в теорията за комплексен реинженеринг в основата на всяко едно управление са ценностите на субекта и ситуацията, в която се развива или ще се развива. Както посочва автора на теорията субектите могат да избират да се развиват в четири основни бизнес пространства (в това на конкуренцията, стойностната иновация, дивергенцията и конвергенцията). Важно е фирмите да се конкурират като подобряват основните фактори за конкурентоспособност, които са със занижени стойности в сектора, но по-важно е те да се справят ежедневно с множеството бариери, задържащи тяхното развитие. Това изисква непрекъснато модернизиране на всяко едно ниво и повишаване ефективността на системите за управление на качеството и безопасността на храните и на основните фактори, задържащи развитието на предприятията и конкурентоспособността в сектора, както и създаване на среда за стойностни иновации.

Именно КР, като система за ефективно управление на промените, предоставя възможност да се използват неговите модели за преодоляване на бариерите, задържащи ефективното развитие.

Изследването разкрива, че **основните външни бариери, задържащи развитието** на предприятията от сектора са:

- Политически санкции и международни споразумения, формиращи вносни и износни квоти или забрани;

- Икономическото и социално неравенство, формиращо неустойчиво международно разделение на труда;

- Липсата на адекватни национални политики, стимулиращи експорта на капитала;

- Липсата на национални приоритети, осигуряващи развитието на селското стопанство и на приоритетни направления в сектора ХИ;

- Струпване на населението само в големите градове, обезлюдяване на селата и липсата на политика, насърчаваща трудолюбието на българските селяни;

- Неефективни практики на ТНК, обсебващи рафтовете за търговия на продукти от ХИ;

- Неефективни практики за субсидиране на предприятията от ХИ;

- Неефективни стратегии за интелигентна специализация и липсата на пазари за иновации и за интелигентни продукти в страната;

- Неефективни стратегии и закони за борба с корупцията и сивата икономика в сектора (вж. изследването на БТПП);

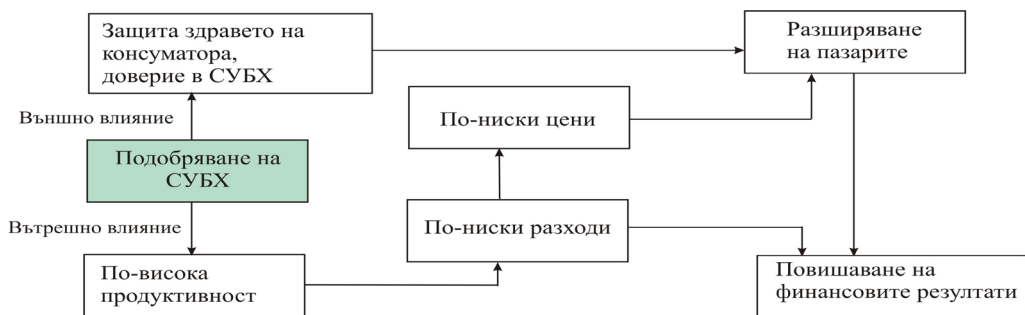
- Ниски нива на факторите на бизнес средата, в която се регистрира и развива съответния субект, както и на факторите за оценка процесите на глобализация като функция от позицията на предприятието в трисекторния модел, наличието и качеството на ТНК в страната и транснационализацията на работната сила, на технологиите, културата и религията;

- Небалансиран и несинхронизиран международни стандарти;

- Нарастващо влияние на все повече потребители с високи изисквания.

Основните вътрешни бариери, задържащи развитието на предприятията от сектора са:

- Ниски нива на факторите, свързани с ценностните качества (характер, интелект, креативност, адаптивност, визия, мисия, мотивация, предприемачески умения и способности, фирмената култура и иновативност на бизнес субектите от сектора);
- Ниска ресурсна ефективност на индустриалните предприятия и на управлението на информацията, свързани с околната среда. (Справедливо е да се отбележи, че това състояние може да започне да се подобрява, ако се обърне сериозно внимание в сектора на предложението на Европейската комисия, която одобри инвестиционен пакет на стойност 222,7 млн. евро в подкрепа на прехода на Европа към устойчиво и нисковъглеродно бъдеще. С него се очаква да се стимулират допълнителни инвестиции и така да се осигури финансиране на обща стойност 398,6 млн. евро за 144 нови проекта в 23 страни от ЕС);
- Слабо развита вътрешноотраслова търговия/транзакция и неефективно вътрешноотрасловото фирмено взаимодействие;
- Нарастващото значение на СУК и на потребителските изисквания и очаквания;
- Липсата на стратегии за ефективен избор и прилагане на различни стандарти, наложили се в международната практика, регламентиращи безопасността на храната: HACCP, ISO 22000, FSSC 22000, IFS Food и др.;
- Липсата на съвременна система за управление безопасността на храните и нейното успешно внедряване и последващо поддържане. Такива система в значителна степен определя конкурентните предимства на българските производители на храни и адекватното прилагане на действащото законодателство в условията на силно динамичния и конкурентен пазар (Pestic, 2012). Тя и конкурентните стратегии са тясно обвързани и взаимно допълващи се.

Фиг. 1. Връзка между подобряване СУБХ и финансовите резултати на предприятието¹

Съгласно Закона за храните в България всяка организация от хранителната верига е задължена да има разработена и внедрена система за управление безопасността на храните, но все още тези системи се разработват фрагментарно и не се обвързват с философията на комплексния реинженеринг, което довежда до сериозни дефекти в сектора и до имитация на здравословни продукти в сектора.

След като се очертаха външните и вътрешните бариери, задържащи развитието на предприятията и след като бе изяснено значението на СУК за ресурсната ефективност на индустриалните предприятия и управление на информацията свързани с околната среда се стигна до извода, че е необходимо прилагането на КР. Важно предизвикателство пред съвременните учени е чрез КР да формират едно ново, съвременно управление на

1 Адаптирано по Pestic M. A. et. al., Significance of business quality management for increasing competitiveness of Serbian economy, Serbian Journal of Management 7 (1), 2012, pp. 149-170

предприятията, осигуряващо повишаване ефективността на системите за управление на качеството и на основните фактори задържащи развитието на предприятията и конкурентоспособността в сектора. В тази посока след 2000 година представителите на БШПУ започват да препоръчват интегриране на ползите и на добрите практики от теориите за управление на човешкото поведение и на организациите с цел фундаментално и радикално подобряване на качеството. Предлагат се множество инструменти в т. ч: японската система 5-S; системата на Тойота “Точно на време”; системата 6-сигма; GS1; както и да се интегрират следните системи:

- Система за управлението на качеството съобразно ISO 9001:2015;
- Система за управление на безопасността на храните съобразно HACCP/ISO 22000:2005;
- Система за управление на околната среда съобразно ISO 14001:2015;
- Система за управление на енергията съгласно EN 16001:2009;
- Система за управление на здраве и безопасност при работа съобразно BS OHSAS 18001:2007;
- Система за управление на социалната отговорност съобразно ISO 26000:2010;
- Система за управление сигурността на доставките съобразно ISO 28000:2007;
- Система за управление сигурността на информацията съобразно ISO 27001:2007.

Оказа се, че чрез използване на моделите и системите на КР влиянието на горепосочените фактори, задържащи развитието на предприятията от ХИ съществено се променя. Използването им осигурява фирмената модернизация, т. е. привеждането им в съответствие с актуалната теорията и практика за доставка на суровини, трансформирането им в продукти и услуги полезни за бизнеса, за обществото и за природата. Една такава модернизация се разглежда като усъвършенстване и обновяване на отделните процеси на производството, управлението, маркетинга, финансите, търговията или на предприятието и на неговото взаимодействие като цяло. Предполага се, че именно такава модернизация ще осигури необходимата взаимовръзката на предприемачеството с интелектуалния, иновационния и инвестиционния пазари, както и релациите “качество-потребление”, “качество-производство”, “качество-цена”, “качество-иновации”, “качество-конкурентоспособност” и др.

Използвана литература:

Ditchev, St. Upravlenie na bezopasnostta i kachestvoto. UFT, ISBN:978-954-24-0144-5, P., 2012

Ditchev, St., K. Kunev. Upravlenie na firmata chrez kachestvo i bezopasnost, S. HVP, 2004

Ilieva, R., C. Stefanov. Faktori i elementi na konkurentosposobnostta na firmite, Faber, ISBN 978-619-00-0002-0, Veliko Tarnovo, 2014, str. 125 – 244

Hadjiev, B. Chez kompleksen reinjenering (KR) kam industria na blagodenstviето. ISBN 1314-3913, UHT, kniga 1, spisanie “Hranitelna nauka, tehnika i tehnologii”, P., 2011

Hadjiev, B. Industrialno razvitie kato funkcia ot procesite na globalizacia. SUP, tom 16, ISBN 1311-9192, 2014

Hadjiev, B. Integrirane chrez reinjeneringov marketing na GS1, ISO 27001 i inteligentnite tehnologii. ISBN 1314-3913, UHT, kniga 3, Spisanie “Hranitelna nauka, tehnika i tehnologii”, P., 2011

Hadjiev, B. Kompleksen reinjenerig, P., 2001

Hadjiev, B. Kompleksen reinjenering na biznes organizaciите v uslovia na globalizacia na ikonomikata (po primera na industrialnite organizacii ot hranitelната industria), ISBN: 978-954-24-0215-2, UFT, P., 2014

Hadjiev, B. Kratak kurs po upravlenie na kachestvoto. P. 2016

Hadjiev, B. Kratak kurs po upravlenie na marketinga. UFT, ISBN:978-954-24-0137-7, P., 2007

Hadjiev, B. Kurs po upravljenje na marketinga (statika i dinamika prez prizmata na kompleksen reinjenering), ISBN 978-954-24-0210-7, UHT, P., 2012

Hadjiev, B. Roliata na hranitelna industria za razvitie na nacionalata ikonomika, ISBN 1312-2584, br. 3, Spisanie na kamarata na instalatorite v Bulgaria, P., 2013

Hadjiev, B. Vazmojnosti za povishavane na ikonomicheskata efektivnost na balgarskite predpriatia. ISBN 1311-9192, SUB – Plovdiv, 2011

Narachnik za menidjari (konkurencia chrez sinergia), Vavedenie, Glavi No 2,3,4, P. 2014

Pesic M. A. et. al., Significance of business quality management for increasing competitiveness of Serbian economy, Serbian Journal of Management 7 (1), 2012, pp. 149-170

(plenaren doklad), Promeni v hranitelna industria chrez upravlencheski inovacii, X ubileina mejdunarodna nauchno-prakticheska konferencia „Hranitelna industria – perspektivi v globalnia sviat”, (e-izdanie na Sajuz po hranitelna promishlenost), 21-22 Noemvri, S., 2013

(plenaren doklad), Shesta NTK „Inovacii v hranitelno-vkusovata promishlenost, problem i perspektivi”, Sajuz po hranitelna industria, FNTS, UHT (e-izdanie), Plovdiv, 23.10.2013

Razvitie na balgarskata ikonomika chrez kompleksen reinjenering (KR), “Predpostavki i vazmojnosti za industrialen rastej na Bulgaria” ISBN 978-954-644-494-3. UNWE, S. 2013

Stoyanova, A. Vazmojnosti za izgrajdane na integrirana sistema za upravljenje na kachestvoto i bezopasnostta v mlekoprerabotvatelnite predpriatia v Republika Bulgaria, IU, Varna, 2006

Tri osnovni modela v sistemata za prilagane na kompleksen reinjenering . SUP, tom 16, ISBN 1311-9192, 20014

Научни трудове на Съюза на учените в България–Пловдив, Серия А. Обществени науки, изкуство и култура том III, ISSN 1311-9400 (Print) ; ISSN 2534-9368 (On-line), 2017, Scientific works of the Union of Scientists in Bulgaria-Plovdiv, seriesA. Public sciences, art and culture, Vol. III, ISSN 1311-9400 (Print); ISSN 2534-9368 (On-line), 2017.

ПРЕОДОЛЯВАНЕ НА БАРИЕРИТЕ ЗАДЪРЖАЩИ ПРИЛАГАНЕТО НА СИСТЕМИ И МОДЕЛИ ЗА УСЪВЪРШЕНСТВАНЕ НА УПРАВЛЕНИЕТО ЧРЕЗ ЕКОЕФЕКТИВНОСТ

Божидар Хаджиев, Анна Пашева
Ръководител катедра ИБП, УХТ-Пловдив, Докторант

OVERCOMING BARRIERS RESTRAINING THE IMPLEMENTATION OF SYSTEMS AND MODELS TO IMPROVE THE MANAGEMENT THROUGH ECO-EFFICIENCY

Bojidar Hadjiev, Anna Pasheva

**Leader of department Industrial business and entrepreneurship in UFT-Plovdiv,
PhD Student at UFT-Plovdiv**

Abstract: The barriers restraining the implementation of systems and models to improve the management through eco-efficiency reveal under the conditions of a free market and a domination of a private property. The necessity of development of energy saving changes models through the theory of complex reengineering is also clearly disclosed. The article justifies the need of implementation of environmental protection interventions concerning basic activities and processes which definitely show certain restraints to overcome the barriers. The use of reengineering business model protecting the environment is proposed on the basis of these interventions.

Keywords: enterprise modernization, complex reengineering, energy saving changes model, eco-interventions, ecological products and services, eco-efficiency, eco-attitude.

В условията на свободен пазар и силно доминираща частна собственост с достатъчна точност може да се приеме, че радикалните промени или модернизацията на предприятията е свързана с преодоляване на бариерите за усъвършенстване на управлението чрез екоефективност. Тук не става въпрос за усъвършенстване на дейността чрез оценка и анализ на фирмената конкурентоспособност¹ или за постигане на превъзходство на предприятието над конкурентите му в стоките и услугите. Става въпрос за модернизация чрез екоинтервенции на доставките на ресурси, на оборудването и технологиите, на организационната и управленческа структура, на фирмения пазарен професионализъм, на фирмената култура, производствен мениджмънт, маркетинг и търговия през призмата на подходящи модели и системи за опазване на околната среда. Именно една такава модернизация може да осигури устойчиво развитие и преодоляване на бариерите задържащи прилагането на системи и модели за усъвършенстване на управлението.

Непрекъснато се появяват нови изисквания за управлението, като много от тях са

¹ Вж. Велев, М. Оценка и анализ на фирмената конкурентоспособност. С. 2004;.
30

външни или вътрешни бариери задържащи развитието.

Основната теза на изследването е, че за да се осигури устойчиво развитие на предприятията е необходимо те да разработват и прилагат модели за енергоспестяващи промени през призмата на КР.

Предмет на изследването са бариерите задържащи прилагането на системи и модели за усъвършенстване на управлението чрез екоефективност.

Основната цел е да се посочат пътища за преодоляване на бариерите задържащи прилагането на системи и модели за усъвършенстване на управлението чрез екоефективност.

В процеса на изследването авторите достигнаха до необходимостта от разработването на модели за енергоспестяващи промени през призмата на КР.

Фиг. 1. Модел за енергоспестяващи промени²

Дейностите в този модел може да са интервенции за премахване на бариерите свързани с:

- доставката и трансформирането на необходимите за предприятието ресурси;
- дейности за повишаване на продуктовата конкурентоспособност (качество, цена, базисни условия за продажба и др.);
- подобряване на икономическото състояние (производителност на труда, пазарна стойност на предприятието, ефективност, рентабилност и др.);

2 вж. Хаджиев, Б. Към комплексен реинженеринг в енергетиката.П. 2001.

- действия за подобряване на ценностния потенциал на предприятието (визия, мисия, фирмена култура и др.);

- дейности за подобряване на стратегическия потенциал на предприятието (качество на мениджмънта за избор на подходяща стратегическа ориентация и на способни квалифицирани и мотивирани кадри, на технологии и оборудване, на стратегии за технологична и иновационна устойчивост)

При тези интервенции с достатъчна точност могат да се прилагат реинженеринговите системи и модели за усъвършенстване на управлението. В случая специфичното при тях е, че радикалните промени или модернизацията се извършват приоритетно чрез интервенции свързани с опазване на околната среда.

От една страна изходната точка за прилагане на реинженеринговия модел са ползите за околната среда и доволството на клиента от произведените и предлаганите екопродукти и услуги. Справедливо е да се отбележи, че тези продукти и услуги се постигат с по-големи разходи за бизнес субектите, но като цяло дейността им е по-устойчива и крайния ефект за обществото е по-висок.

От друга страна, освен формирането на положителни ценности и добра организационна и фирмена култура на бизнес субекта, е важно поведението на клиента и развитието на неговите ценности за опазване на околната среда. Т.е. за постигане на горепосочената цел е необходимо КР да се прилага не само на бизнес субектите, но и за крайния потребител.

Усилията по тези две предизвикателства дават възможност да се преодоляват редица бариери задържащи развитието чрез екоефективност. Осигуряват се по-евтини производствени фактори и стимулиране развитието на селското стопанство и иновациите свързани с горепосочените еко интервенции. Така също би могло да се направи оценка на екоефективността на бизнеса и на еконагласите на клиентите.

Изследването разкри, че оценката на екоефективността на бизнеса с голяма точност се постига в следната последователност:

- Определяне на стратегическата ориентация на бизнеса за опазване на околната среда;
- Определяне на пазарните позиции и на текущите стратегии за опазване на околната среда;
- Анализ на бъдещите еко цели и интервенции;
- Анализ на силните и слаби страни на екоинтервенциите (риск, сито за отсяване на еко цели и интервенции);
- Определяне на ключовите фактори за опазване на околната среда;
- Решение за подобряване на показателите на факторите с ниски стойности чрез екоинтервенции;
- Оценка на екоефективността;
- Насоки за повишаване на екоефективността.
- Оценката на екоефективността се препоръчва да бъде допълнена от анализ на силните и слаби страни на бизнес субекта.
- Изследването разкри, че оценката на еконагласите на клиентите с голяма точност се постига в следната последователност:
 - Определяне на визията и културата на клиента за опазване на околната среда;
 - Определяне на покупателната способност на клиента за покупка на екологични продукти и услуги;
 - Анализ на бъдещите екологични потребности на клиента;

- Анализ на силните и слаби страни на еконагласите на клиента;
- Определяне на ключовите фактори влияещи на клиента за опазване на околната среда;
- Възможности за подобряване на показателите на факторите с ниски стойности чрез екоинтервенции;
- Оценка на еконагласите на клиента;
- Препоръки за подобряване на оценката.

Голямото предизвикателство пред българските учени, енергетици и държавници е определянето на икономическите индикатори свързани с оценка на еконагласите на клиентите и с оценка на екоефективността на бизнеса в релацията „ производство на продукти и услуги - потребление на енергия-околна среда”. Авторите се надяват в бъдеще да се направят сериозни изследвания за определяне на тези индикатори чрез прилагане на модели за енергоспестяващи промени с интервенции за премахване на бариерите по горепосочените основни дейности. Така също се надяват, че оценките на екоефективността и на еконагласите на бизнес субектите ще се извършват бързо и ефективно чрез електронни системи на база горепосочените алгоритми, което ще осигури информация за едно устойчиво развитие на бизнеса.

Използвана литература:

Boneva, S. and At. Atanasov. Statistical analysis of energy consumption in Bulgaria. Management and education, Tom IX (1),2013.

Grigirova, V. Energy efficiency of industrial branches in Bulgaria. Sofia,2014.

European commission. Roadmap for moving to a competitive low carbon economy in 2050. Bruxelles,2011, p.18.

European commission. Make a change! Slow down! Shut down! Recycle! Walk on foot! Take responsibility! Luxembourg, 2008, ISBN 978-92-79-05197-5.

Ivanov, D. Comparative analysis of energy efficiency factors at different levels of energy costs. Agricultural science, XXXVII, 1999, N 5, c. 5-14.

Kirchev, V. and collective. Analysis of internal regulations and energy companys politic in regard to the quality of energy supply. Energetics,2005, N 4, c. 44-46.

Naidenov, Y. Ecology and basis for protection of life activity. Slavonic culture and education, Sofia, 2009.

Secretariat of energy charter. Bulgaria In-depth Review of the investments climate and market structure in the energy sector. 2011.

Hadjiev, B. Prudent management – reengineering. Anima, Plovdiv, 2000; Complex reengineering of business organizations in condition of economical globalization, ISBN: 978-954-24-0215-2, Plovdiv, 2012; Short course of Marketing management. Plovdiv, 2012.

Научни трудове на Съюза на учените в България–Пловдив, Серия А. Обществени науки, изкуство и култура том III, ISSN 1311-9400 (Print) ; ISSN 2534-9368 (On-line), 2017, Scientific works of the Union of Scientists in Bulgaria-Plovdiv, seriesA. Public sciences, art and culture, Vol. III, ISSN 1311-9400 (Print); ISSN 2534-9368 (On-line), 2017.

СТРАТЕГИЧЕСКА ОРИЕНТАЦИЯ ПРИ ИЗПОЛЗВАНЕ НА УЕЛНЕС ПРОЦЕСА В РЕЛАЦИЯТА „ХРАНИТЕЛНА-ТУРИСТИЧЕСКА ИНДУСТРИЯ”

Б. Хаджиев, Ал.Давчев, Ив. Бъчварова

STRATEGIC ORIENTATION USING WELLNESS PROCESS IN RELATION „FOOD-TOURISM INDUSTRY“

B.Hadjiev, A. Davchev, Iv.Bachvarova

Резюме: В изследването се разкрива възможността за стратегическа ориентация при използване на уелнес процеса в релацията „хранителна-туристическа индустрия”.

Разкрита е взаимовръзката на уелнес процесите на предприятията от хранителната индустрия и туризма и нейната роля за формиране и продажба на уелнес продукти през призмата на реинженеринг. Обоснована е необходимостта от прилагане на комплексен реинженеринг за стратегическата ориентация на предприятия от изследваните сектори, прилагащи уелнес процеси. Разкрива се какво се очаква да се постигне с такава ориентация в съвременното управление на тези сектори.

Ключови думи: стратегическа ориентация, уелнес процес, уелнес продукт, туристически бизнес, хранителен бизнес, комплексен реинженеринг, уелнес пазар.

Abstract: The research reveals the possibility of strategic orientation using wellness process in relation „food-tourism industry.”

The interdependence of the wellness processes is revealed in the enterprises in the food industry and tourism and its role in the formation and sale of wellness products through the prism of reengineering. Well founded is the necessity of using complex reengineering of the strategic orientation of enterprises in the surveyed sectors, implementing wellness processes. The survey reveals what is expected to be achieved with such an orientation in modern management of these sectors.

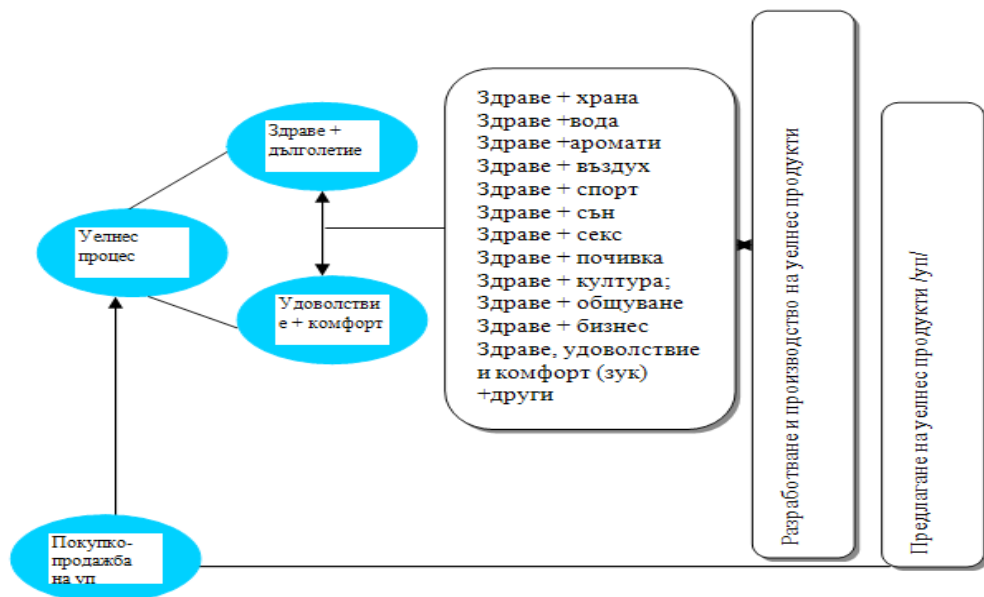
Keywords: strategic orientation, wellness process, wellness product, tourist business, food business, complex reengineering, wellness market.

Целта на настоящото изследване е да се разкрият някои възможности за стратегическа ориентация при използване на уелнес процеса в релацията „хранителна-туристическа индустрия”.

Няма бизнес дейност, която да не може да се представи като процес. Важно е този процес да е актуален и да може да се оформи в синергично взаимодействие с другите процеси в изследваната система.

Процесите от сферата на хранителната и туристическата индустрия са в естествено взаимодействие. Когато управлението засяга това взаимодействие от съществена важност

е стратегическата ориентация на бизнес субекта. От значение за тази ориентация са ценностите на субекта, (неговата фирмена култура, визия, мисия, компетентност и др.), както и ситуацията, в която се намира или желае да попадне. Когато се използват и управляват уелнес процеси от тези две индустрии, несъмнено става въпрос за проактивни дейности, засягащи здравето и дълголетие на хората, както и удоволствието и комфорта им. Тези дейности биха могли да се представят с долупосочения модел за уелнес процес.

Фиг. 1. Цикъл на уелнес процеса¹

Проблемът при изграждането на стратегическата политика на фирмите е липсата на ясна стратегическа ориентация и на конкретна насоченост в случая за производство и търговия на уелнес продукти и услуги.

Проблемът при формирането на стратегическата ориентация е неизясненото бизнес пространство, в което бизнес субектите искат да произвеждат и продават уелнес продукти и услуги. Теорията и практиката разкриват, че стратегическата ориентация при използване на уелнес процеса би могла да бъде в областта на конкуренцията, в областта на стойностната иновация или в областта на дивергенцията.

В областта на конкуренцията фирмите се състезават по традиционни за съответния уелнес продукт/услуга фактори (цена, качество, маркетинг, ...).

В областта на стойностната иновация фирмите предлагат съответна иновация за уелнес дейността, като обикновено минимизират значението на традиционните фактори и се фокусират върху нов фактор, чрез който се разширява пазарът на уелнес продукти (привличат се нови клиенти, задоволени от новия фактор).

В областта на дивергенцията уелнес пазарът радикално се променя с нови пазарни категории, засягащи уелнес процесите.

В областта на конкуренцията традиционните уелнес процеси в българските фирми обикновено са фрагментирани и включени в общата туристическа услуга. В определена степен това се наблюдава и в пространството на стойностната иновация, където е реализирана

¹ Вж. Хаджиев, Б. Управление на туристическата фирма. П. 2015.

уелнес иновация. Т.е. липсва ясно обособен уелнес продукт/услуга, предлаган приоритетно и с точно определена цена. Но именно в тази област може да се обособи иновативен уелнес продукт/услуга, привлекателна за нови потребители и така да се разшири пазара на тези продукти.

Особен интерес представлява интегрирането на дейности с чисто туристически характер и такива от хранителната индустрия, засягащи уелнес концепцията.

Би могло тази интеграция да стане чрез прилагането на технологията на комплексния реинженеринг (КР). Дейността на стратегите се свежда до обогатяване на ценностите и подобряване на ситуацията чрез инженеринг на съществуващия бизнес към бъдещото му развитие, следвайки подходяща стратегическа ориентация за формиране и реализация на конкретен уелнес процес, комбиниращ фактори от хранителната и туристическата индустрия.

Обобщената технология на КР би могла да се представи със следната схема:

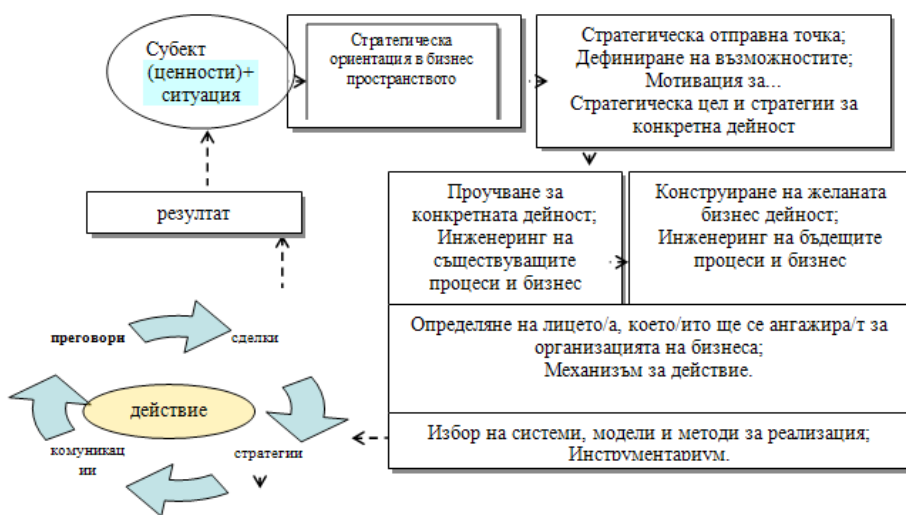

Схема 1. Обобщена технология на КР²

В чисто реинженерингов стил използването на реинженеринговата методика е в четири стъпки^{3,4}:

- Определяне основните фактори за индустриално и фирмено развитие, влияещи на предприемаческата активност за интегриране на уелнес процеси от хранителния и туристическия бизнес;
- Определяне на моментните и устойчивите осреднени стойности на показателите, с които се оценяват тези фактори;
- Определяне желаната стойност на показателите за тези фактори така, че те да са балансирани и съобразени с добрите практики в света. Управленческите усилия приоритетно са насочени за подобряване на тези базови фактори, които са с най-ниска стойност (които са най-неудовлетворени и се явяват базови предизвикателства за предприемачеството);
- Определяне на механизма за положителна промяна за достигане на желаното състояние на уелнес процесите и на уелнес продуктите/услугите.

Привържениците на школата за разумно/рационално управление-БШРУ приемат, че в

2 Вж. Хаджиев, Б. Комплексен реинженеринг на бизнес организацията в условията на глобализация на икономиката. П. УХТ, 2012, ISBN:978-954-24-0215-2,.

3 пак там.

4 пак там.

един свят на нарастваща сложност и разнообразие на **уелнес процеса** без познанията за КР, стратегите трудно могат да разгърнат възможностите за неговото използване в релацията „хранителна-туристическа индустрия”.

Технологическият свят, изискващ проактивни действия, които да осигурят здраве, дълголетие, комфорт, удоволствие, чистота, организираност и подреденост вътре и извън човека е на прага. Авторите се надяват, че бизнес субектите чрез интегрирани уелнес процеси на хранителната и туристическата индустрия ще намерят сили да се развие този свят. Защото дълголетието, съдбата на нашето поколение и на нашите деца зависи от този избор.

Литература:

Hadjiev, B. KOMPLEKSEN REINJENERING na biznes organizaciite w uslowieto na globalizacij q na ikonomikata (po primera na industrialnite organizacii w hranitelnata industriq), ISBN: 978-954-24-0215-2, УХТ, П., 2012.

Hadjiev, B. „Kompleksen reinjenering i kompleks ot sistemi za negowoto prilagane”- P. 2014г.

Vasilieva, V Konceptualna ramka na SPA I Uelnes turizma w Bulgaria, dis, p 6, B., 2012

Hadjiev, B Kurs po uprawlenie na marketinga (statika I dinamika prez prizmata na kompleksen reinvenering), ISBN 978-954-24-0210-7, УХТ, П.;

Naruchnik za menidjari (konkurenciq chrez sinergiq), vavedenie, gl.№№2,3,4, П. 2014 w ramkite na izsledowatelski proekt „Sinergiq I konkurentnosposobnost na bulgarskite predpriqtq w ewropeiski kontekst“ finansiran ot Fond NI na MON na RBulgaria.

Hadjiev, B Uprawlenie na turistichestkata firma. П. 2015/e-izdanie/.

Hadjiev, B. Uprawlenie na inovaciite /purvo izdanie ISBN 978-954-24-0137-7, УХТ, П.2008

Hristow, P., Uprawlenie na biznes procesite, C. 2014 г.

Hales , Danne An invitation to Wellnes.Making healthy choices, , Thomson wadsworth, Belmont, USA,2007

Travis, D The Wellness Workbook”, USA, 2004

11.Saracci, R,Epidemiology: A Very Short Introduction L,2010

Cohen, M. & Bodeker, G. (Eds) Understanding the Global Spa Industry, Butterworth Heinemann, Oxford, 2008

Научни трудове на Съюза на учените в България–Пловдив, Серия А. Обществени науки, изкуство и култура том III, ISSN 1311-9400 (Print) ; ISSN 2534-9368 (On-line), 2017, Scientific works of the Union of Scientists in Bulgaria-Plovdiv, seriesA. Public sciences, art and culture, Vol. III, ISSN 1311-9400 (Print); ISSN 2534-9368 (On-line), 2017.

**НЯКОИ ПРОБЛЕМИ ПРИ РЕИНЖЕНЕРИНГ НА ФИНАНСОВИТЕ
И СЧЕТОВОДНИ ФУНКЦИИ НА ПРЕДПРИЯТИЯТА ОТ
ХРАНИТЕЛНАТА ИНДУСТРИЯ**

**Проф. д.ик.н. Божидар Хаджиев, Ивелина Кулова
УХТ – Пловдив**

**SOME PROBLEMS IN REENGINEERING FINANCIAL AND
ACCOUNTING FUNCTIONS OF COMPANIES IN FOOD INDUSTRY**

**Prof. Bozhidar Hadzhiev, Doctor of Economic Sciences
Ivelina Kulova**

University of Food Technologies, Plovdiv

Abstract

The study defines and analyzes problems in implementing reengineering of financial and accounting functions of companies in food industry. It reveals that at the starting point for implementation of reengineering of these functions determinative are the values of the owners, corporate culture and application of modern methods of human resources management. Moreover, it is proven that reengineering algorithms, which are used, providing radical rethinking and optimizing of processes related to the researched functions, are with higher weight for achieving effectiveness of these functions. It indicates institutional and internal barriers that prevent reaching the necessary speed to computerize functions, as well as to minimize subjective errors.

Keywords: reengineering, reengineering algorithm, human resources, corporate culture, institutional and internal barriers.

Все по-бързите промени на финансовите и счетоводни функции водят до нови изисквания пред функционирането на предприятията и до нарастване сложността на тяхното управление в условията на отворена икономика.

Основната цел на изследването е да се докаже, че чрез реинженерингови ценови алгоритми може да се постигне радикално преосмисляне и оптимизиране на търговските процеси и на свързаните с тях финансови и счетоводни функции на предприятията от хранителната индустрия.

Обикновено проблемите за прилагане на реинженеринг на финансовите и счетоводни функции се търсят в технологията на работа, свързана главно с производствения процес. Но проучването разкрива, че основните проблеми при реинженеринг на финансовите и счетоводни функции могат да се свързват от една страна с ценностите на собствениците, фирмената култура и прилагането на съвременни методи за управление на човешките ресурси, а от друга страна с обвързването на тези функции с реинженерингови алгоритми,

осигуряващи радикално преосмисляне и оптимизирани на търговските процеси и маркетинга.

Динамичната среда на развитие налага нова функция на финансовата организация в компаниите. И докато преди тази функция се е ограничавала само с финансово администриране, днес тя вече се развива до финансова политика и стратегия на съответната фирма.

При формирането на финансовата политика важни са професионалните знания на финансовите мениджъри и организационната структура, с която те въздействат на управленческия екип за доставки на ресурси, тяхното трансформиране в готови продукти и продажбата на тези продукти.

Основен въпрос при това въздействие е управлението на резултатите – т.е. да бъде ясно откъде компанията генерира печалби и къде да бъдат фокусирани управленческите усилия.

За ефективното управление на резултатите е необходима корпоративна култура, според която финансовият директор да изпълнява не само базови типично финансови функции. Той е необходимо да изгражда и прилага реинженерингови алгоритми за ефективно управление на ресурсите и внедряване на ERP системи и други съвременни бизнес приложения за всеки един процес, свързани с финансовите и счетоводни функции.

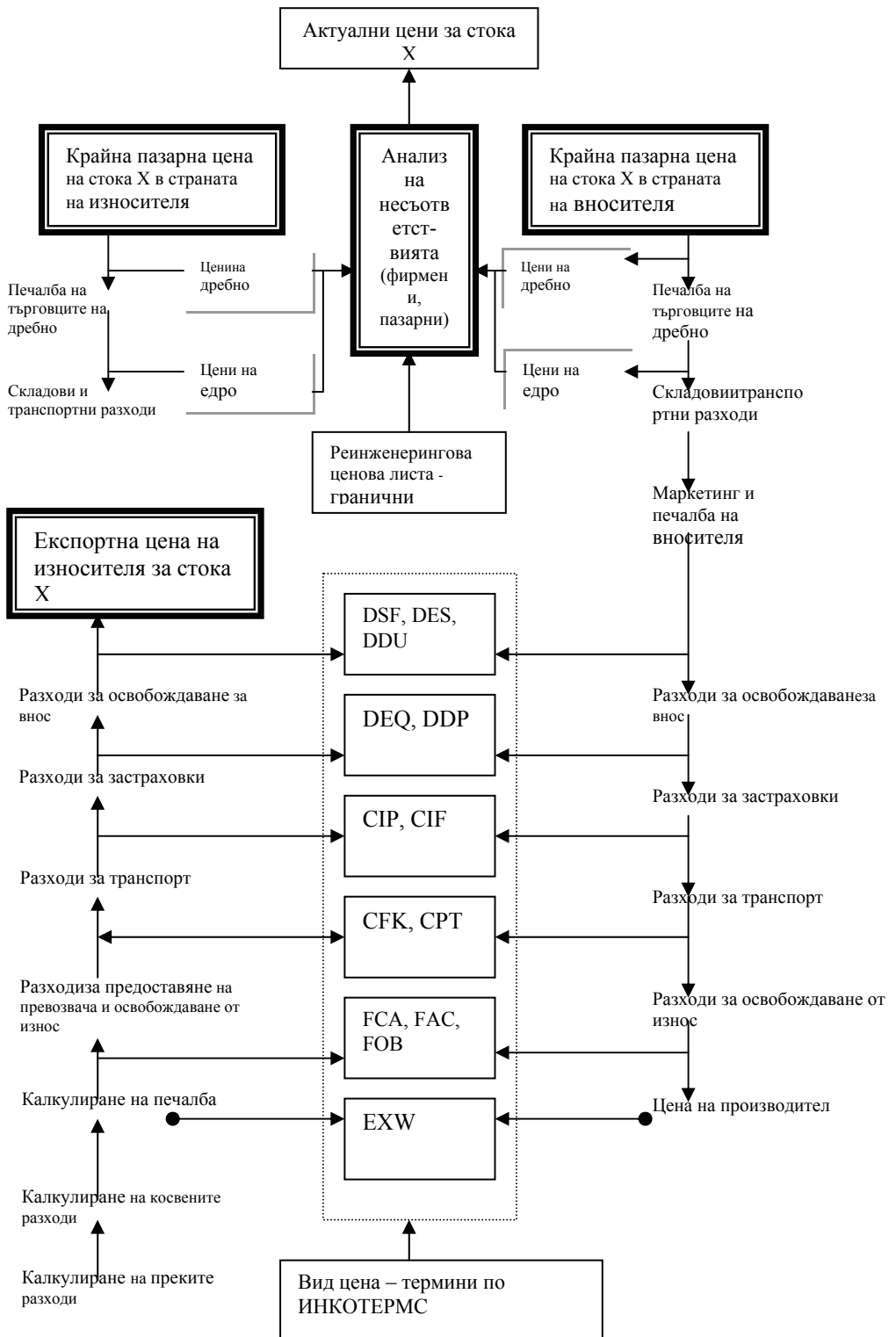
Положителни резултати от това въздействие се получават с осмислянето на проблемите, засягащи следните ориентации:

- ориентация към процеси и продукти, които са перспективни;
- ориентация към процеси, които подобряват качеството, намаляват разходите и се осъществяват по-бързо;
- ориентация към клиента чрез създаване на необходимите условия за най-пълно задоволяване на нуждите му;
- ориентация към повишаване квалификацията на кадрите и тяхната отговорност за цялостното осъществяване на процесите;
- ориентация към увеличаване приходите чрез ефективна търговия.

Институционалните бариери за постигане на добри резултати в тези ориентации се появяват, когато има множество бюрократични изисквания към бизнеса, корупция, неефективно законодателство и неефективно работеща съдебна система.

Вътрешните бариери за постигане на добри резултати в горепосочените ориентации се появяват, когато липсва подходяща фирмена култура и знания за разработване на ERP система, в която финансовият и счетоводният модул да се обвързва с модула за търговия, в който се разкриват опциите на реинженеринговия модел за ценообразуване.

Реинженеринговият модел на ценообразуване обикновено се представя по следния начин:

От горепосочения модел се вижда, че стойността на сделката основно зависи от търговската опция, която е функция от себестойността на стоката, базисните условия по договора и от начина на плащане. В този аспект при реинженеринг на финансовите и счетоводни функции се препоръчва разработване на реинженерингова ценова листа съобразно базисните условия по ИНКОТЕРМС. В тази листа се изяснява цената на стоката или услугата на фирмата за различни базисни условия по Инкотермс за места и клиенти, с които се търгува или има потенциал да се търгува. Наличието на такава ценова листа ще даде възможност на фирмата за по-бързо и по-ефективно договаряне с клиентите. Готовността на бизнес субекта с оферти по различните базисни условия по Инкотермс за региона на потенциалните клиенти повишава ефективността на бизнес комуникацията, на бизнес преговорите и на търговските сделки. Разработването на реинженерингова ценова листа е едно проактивно фирмено действие, което дава възможност на фирмата договарянето да приключи успешно и по-бързо да се изясняват задълженията, разходите и рисковете на всеки участник в сделката.

ЛИТЕРАТУРА

Becker, J., M. Kugeler and M. Rosemann. 2010. Process Management: A Guide for the Design of Business Processes. Springer.

David, J. S., H. MacCracken and P. M. J. Reckers. 2003. Integrating technology and business process analysis into introductory accounting courses. Issues In Accounting Education.

Hadzhiev, B., Razumno upravlenie – reinjenering., P., 2000;

Hadzhiev, B., Kompleksen reinjenering na biznes organizaciite v usloviqta na globalizaciq na ikonomikata, P., 2012;

Hadzhiev, B., Zoni za ikonomicheski rastej, P., 2003;

Hadzhiev, B., Kratak kurs po upravlenie na marketinga, P., 2012;

Kasarova, V., Finansov analiz, NBU, 2013;

Pavlova, M., Upravlensko schetovodstvo, LBM Invest, 2010.

Trifonov, T., Trifonova, S., Finansov analiz na firmata – chast 2, Siela, 2001

Tsankov, T., Finansov injenering, Siela, 2005.

Научни трудове на Съюза на учените в България–Пловдив, Серия А. Обществени науки, изкуство и култура том III, ISSN 1311-9400 (Print) ; ISSN 2534-9368 (On-line), 2017, Scientific works of the Union of Scientists in Bulgaria-Plovdiv, seriesA. Public sciences, art and culture, Vol. III, ISSN 1311-9400 (Print); ISSN 2534-9368 (On-line), 2017.

ПРОЕКТ „ОБУЧЕНИЕ ПО ЕКОПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО В ТРИ ИЗВЪНСТОЛИЧНИ УНИВЕРСИТЕТА“

Ива Бичурова

Университет по хранителни технологии – Пловдив

PROJECT „EDUCATION FOR ECOPRENEURSHIP IN THREE UNIVERSITIES“

Iva Bichurova, PhD

University of Food Technologies – Plovdiv

Abstract

The University of Food Technologies is an associated partner for the project „Education for ecopreneurship in three universities”, which main purpose is to conduct training for students in different majors during the year 2016. The main goal of the paper is to systematize the main phases of the course, to emphasize on its strategic stages and to clarify the specific terminology connected with the character of the education. Moreover, the article presents some information about the practical advantages for the participants.

Увод

В пазарната система за постигане на устойчиво развитие се изисква наличието на екологични иновации и предприемачи, които да ги реализират успешно на пазара. Само дейците и компаниите, които постигат екологичен прогрес в своя основен бизнес на масовия пазар, могат да се нарекат „екопредприемачи“ [4].

Понятието екопредприемачество е сравнително по-ново в литературата като за неговото дефиниране не е възприето еднозначно тълкуване. Въпреки това, някои автори разграничават широка и тясна интерпретация [4].

В широк смисъл екопредприемачеството може да се дефинира като иновативна, пазарно ориентирана и личностно задвижвана форма на създаване на стойност чрез екологични иновации и продукти отвъд стартър-фазата на компанията .

В тесен смисъл екопредприемачеството се характеризира чрез личната инициатива и персоналните умения на предприемача. Характерно за екопредприемачеството е стартирането на изключително иновативна компания, която предоставя екологични продукти и услуги.

Екопредприемачите показват изключително силно лично себепознание и усъвършенстване и считат професионалните си дейности за съзидателно изкуство.

Същинска част

Проектът „Обучение по екопредприемачество в три извънстолични университета” е с иновативен характер и пилотен за страната ни. УХТ-Пловдив е асоцииран партньор в обучението, заедно с Русенския университет „Ангел Кънчев” и Свищовската академия „Д.А. Ценов”. Проектът се финансира от немската федерална фондация по

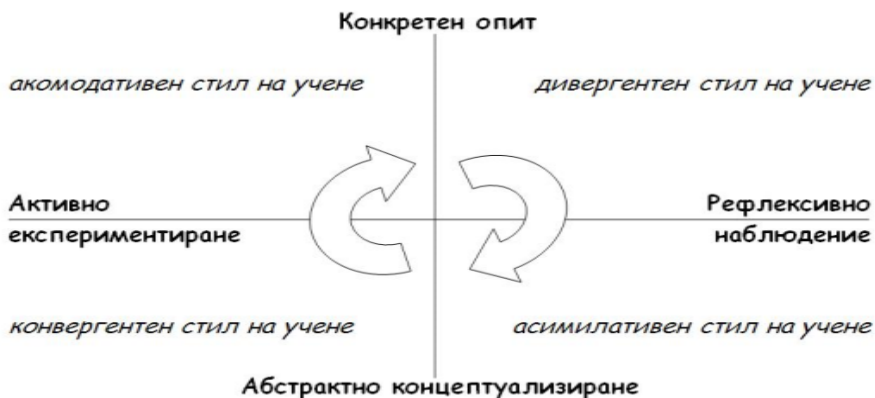
екология, партнира с Института за енергийни и екологични изследвания в Хайлдерберг и Института за изследване на обществата и знанията към БАН. Методиката на обучение предполага високи равнища на интерактивност (неформално обучение във формална среда), а характерът на курса е съпро-воден с високи дози на „творческо разрушаване” – адаптирана методика по Шумпетер на Института за изследването на обществата и знанието към БАН. Моделът на обучение намира израз в т. нар. изследване в действие, адаптирано към отделните фази на неговото провеждане и изисква приключване на тематичното задание с отворен край и рефлексия на прежи-вяното в края на занятието /кратка рефлексия след всяка дейност/ и неговото „препращане” към началото на следващия урок. Конструирано по подобен начин обучението реализира „творческо разрушаване” – новаторство в обучението, неформални техники, подкрепящи свободното и конструктивно мислене, а същевременно разчитащи на интуицията и предишния опит в подобна ситуации. Моделът на обучението използва техники за обратна връзка „пощенска“ кутия за анонимни бележки, мишена, опростен и еднакъв за всяко занятие въпросник със скала и т.н/. Самият Колб е видял важноста от обратна връзка в процеса на учене [5]. При планирането на обучението се използва дизайнерската техника на „отзад-напред подход” /фиг.1/

По време на интерактивната фаза, обучението е подкрепено активно с хендаути – автентич-ни учебни задания, на проектен принцип, с голяма доза на екипно и самостоятелно учене.

Обучаемите участват и в целеполагането, и във формализирането на задачите, и в оценяването. Постиженията на цели става чрез значими за тях и (избрани от тях) учебни „продукции”, например „изследване”, което може да прерасне в дипломен проект, развитие на зелена бизнес идея (реален старт-ъп) или портфолио (за конкурентно предимство при старт на кариерата). Моделът на обучението е конструиран изцяло върху цикъла на Дейвид Колб (фиг.2). Ученето се проявява в едно общо поле, разпънато между четири категории учене, които са циклично подредени. Конкретният опит се опира на възприятието и рефлексията. Рефлексивното наблюдение означава, че възрастният може да задава въпроси, да натрупва впечатления от наблюдението и “да ги превежда” в теория, т.е. да създава концепция [1].

Фиг.1 Дизайн чрез „отзад-напред подход”

Фиг.2 Цикъл на Дейвид Колб

Фази на провеждане на проектното обучение

1. Гореща фаза

Целта на тази фаза е студентите да се запознаят и да бъдат включени в целеполагането и проектирането на курса. В тези дни се създава вътрешна кохезия в групата. При това целите са много по-непосредствени за изпълнение, посредничещи за резултатите от кохезията при реализацията [3]. Това е времето, в което следва да се усети ролята на преподавателя /ментора/ като фасилитиращ /или подкрепящ/ процеса на учене. По време на тези занятия се демонстрира и затвърждава характера на обучението, а именно - че то е центрирано около самите студенти. Тук те се запознават един с друг и с цялостния подход ученето да стане съвместно, споделено, взаимно - не само с индивидуално участие, но и в екипи. В съдържателен план идеята е да се изведе общото разбиране за понятията: устойчивост (устойчиво развитие), новаторство (иновации), предприемачество. Включването на студентите в целеполагането ни помага да разберем нагласите на групата по отношение на желан резултат. То не променя дизайна на курса като структура и макро-съдържание, но насочи към това кои компетенции студентите желаят да развият у себе си и върху кои аспекти от работата да акцентираме.

2. Интерактивна фаза

Тази фаза се състои в шест тематични занятия и предполага най-екипната дейност. Обхваща областите на персоналността и личностните стилове на общуването /лидерството/, иновациите, решаването на проблем чрез пазарен продукт, уменията за презентирание, технологиите /приложно занятие/ и картографирането на полето на България /обработка и систематизиране на база данни/.

Второто занятие от интерактивната фаза цели изследването на характеристиките на иновацията и необходимостта новаторството да има своите носители – дейци или агенти на промяната. Екопредприемачеството следва да бъде осъзнавано като социален и икономически феномен на *следствие* (срещу *начинание*) - на резултат от пътя по посока на щадящото природата развитие - при това, като визия и желан резултат, който е застъпен в ключовите ценности на компаниите и е ориентиран потенциално към масовия пазар и широкото имплементиране на иновацията в бъдеще.

Шумпетер назовава предприемача не изобретател, а новатор. Новаторът демонстрира, че новият продукт, процес или начин на организация може да бъдат ефективни и изгодни, подобни образи разрушават старата организация. Шумпетер е назовал чрез творческото разрушение процесите на трансформация, които съпровождат радикалните иновации [6].

В обзора на литературата термините „екопредприемачество“ и „екологично предприемачество“ се използват като синоними, означаващи иновативното поведение на отделните действащи лица или организации, които действат в частния бизнес сектор и които виждат аспектите на околната среда като главна цел и конкурентно предимство[2]. повечето определения също така разглеждат екопредприемаческите организации, т.е. организациите, които имат екопредприемаческо поведение и включват екопредприемачи и екологични иновационни мениджъри. В допълнение, повечето автори се съгласяват, че екопредприемачеството е относно реализирането на иновации [2].

В полето на екопредприемачеството Шалтегер предлага следната типологизация [4]:

➤ **Екопредприемачи**

Компании и техните лидери, които считат проблемите на околната среда за централни за своя бизнес и заемат значителен дял на масовия пазар чрез своите екологични продукти или услуги.

➤ **Бионери**

Компании и техните лидери, които се ориентират към атрактивни пазарни еко ниши със своите екологични иновации. Основна роля за тях играе развойната дейност и фокуса върху клиенти с предпочитания за техните решения.

➤ **Еко изобретатели**

Доставчици на екопродукти и услуги, които действат на различни еко сцени като не реализират пазарни цели. Оборътът има за цел да подсури алтернативния им начин на живот.

➤ **Екологични мениджъри**

Лидери на компании, които считат проблемите на околната среда като допълнителен аспект към бизнеса. Основните цели са намаляване на разходите и подобряване на конкурентноспособността чрез повишена екологична ефективност. Последната се използва за изграждане на екологичен публичен образ.

➤ **Администриращи опазването на околната среда**

Компании и техните лидери, за които проблемите на околната среда са с нисък приоритет. Опазването ѝ се счита за служебно задължение. Концентрират се върху спазването само на определени екологични разпоредби и стандарти и главно се осъществява от юридическите отдели.

За да се измери екопредприемачеството е създаден инструмент за самооценка или т.нар. позиционна матрица на база два индикатора – екологичен приоритет (нисък, среден, висок) и пазарен дял (алтернативна сцена, ниша, масов пазар). Инструментът е тестван върху седем компании, като са анализирани следните показатели:

- **Бизнес програми и корпоративна стратегия чрез следните въпроси**
- ✓ Екологичните принципи част ли са от бизнес политиката?
- ✓ Тези принципи отразени ли са в документите за стратегията?

✓ На базата на тези принципи и стратегии има ли зададени количествени цели и времеви таблици?

• **Диапазон на продукти и услуги** чрез оценка на екологичната им ориентация, способността да постигат целите на компанията, разликата им спрямо конкурентите на база екологично въздействие, наличие на екоотличия и награди и времево сравнение за екологичния напредък.

• **Организационни и комуникационни процеси спрямо екологичните аспекти чрез следните въпроси:**

✓ Проблемите на околната среда интегрирана част ли са от всяко управленско ниво и бизнес единица в компанията, или този вид въпроси са делегирани на отдел по околната среда, правни въпроси или връзки с обществеността?

✓ Компанията включва ли се в научни изследвания за околната среда, те отнасят ли се към основните бизнес дейности?

✓ Проблемите на околната среда и тяхната връзка с икономическите показатели адресирани ли са в основните комуникационни дейности на компанията (напр. финансови отчети, реклами)?

• **Пазарен ефект на екопродуктите и услугите чрез следните въпроси:**

✓ Притежава ли компанията значителен пазарен дял?

✓ Растежът на пазарния дял и продажбите по-голям ли е от средния пазарен растеж?

✓ Иновациите на компанията копирани ли са от нейните конкуренти?

✓ Ценовото равнище на продуктите на компанията попада ли в средния диапазон на пазара или отразява ли нишова стратегия, като се фокусира върху ексклузивна група клиенти?

✓ Компанията успяла ли да е разшири пазара за екологични продукти?

✓ Предложеният подход за класификация и самооценка има за цел да подкрепи бионерите и екологичните мениджърите в техните опити да реализират екопредприемачеството на практика. Изследваните отделните случаи показваха, че основната концепция за екопредприемачеството и подходът на самооценяване са наистина приложими.

3. Фаза на потапяне и микродизайн на задания за учебни продукти

Фазата подчертава ролята на бизнесите като неформални обучители и създаващи нови (споделени) преживявания и поле за автентични учебни задачи от „живия живот“.

4. Фаза за работа върху заданията и подготовка на учебните продукти за презентиране

Заклучение

Обобщавайки идеята за провеждането на обучение, конструирано по начин, по който да се осмислят и разберат по-задълбочено третираните ключови понятия чрез споделени преживявания, предостави солидни основания за реализацията на когнитивистки конструираните цели. Учебният процес предостави среда студентите да влязат в различни колаборации и роли като им помага да опознаят сами себе си, да развият афинитет към едно или друго умение или проблематика. Учебното съдържание или «материалът» е средство за постигане на преживяване и задълбочаване на разбирането. Ролята на обучаемия е да фасилитира този процес на взаимно и споделено учене чрез преживяване, като създаде комфортна за това учебна среда, стимулира смелото участие на всички и винаги е готов да «хвърли» нова информация, която да дестабилизира позициите, да смени гледната точка, да провокира ново равнище на осмисляне и нови въпроси.

От друга страна, дискутираната тема за полето на екопредприемачеството е достатъчно основание да се продължи поддържането на този процес чрез концептуална работа и

допълнително разработване на измервателния подход.

Използвана литература:

Gyurova, V., *Andralogiyata v sheste vaprosa*, EKS-PRES, Sofia, 2011, str.195

Gerlach, Anne (2003) Sustainable Entrepreneurship and Innovation. Conference Proceedings of Corporate Social Responsibility and Environmental Management Conference 2003, Leeds

Klein, H., Mulvey, P., Two Investigations of the Relationships among Group Goals, Goal Commitment, Cohesion, and Performance, in *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, Volume 61, Issue 1, January 1995, p.44

Schaltegger, Stefan (2002) *A Framework for Ecopreneurship: Leading Bioneers and Environmental Managers to Ecopreneurship*. In: *The Journal of Corporate Environmental Strategy and Practice*, Vol.38, pp. 45-58. Greener Management International

www.trainersdepot.org

www.enso2.ru, @экономика 2.0, Блоги экономистов, Теория инноваций Шумпетера

Научни трудове на Съюза на учените в България–Пловдив, Серия А. Обществени науки, изкуство и култура том III, ISSN 1311-9400 (Print) ; ISSN 2534-9368 (On-line), 2017, Scientific works of the Union of Scientists in Bulgaria-Plovdiv, seriesA. Public sciences, art and culture, Vol. III, ISSN 1311-9400 (Print); ISSN 2534-9368 (On-line), 2017.

ЦЕНООБРАЗУВАНЕ ЧРЕЗ АНАЛИЗ НА ФИНАНСОВАТА ОТЧЕТНОСТ

**Ивелина Кулова
УХТ-Пловдив**

ANALYSIS OF FINANCIAL REPORTING FOR PRICING PURPOSES

**Ivelina Kulova
UFT-Plovdiv**

Abstract

The aim of the report is to outline a rational approach to the analysis of prices, which postulates the incremental calculation of net profit to be abandoned and an approach of consistent optimization to be adopted. Its essence consists of complex consideration of all possible alternatives, assuming even reduction in gross profit, if this is accompanied by even greater cost savings. The cost analysis gives understanding of the conditions under which one or other variations of price changes would be beneficial for the company or not.

Key words: pricing, financial reporting, analysis, expenses

Проблемите, свързани с ценообразуването, заемат водещо място в дневния ред от стоящите за разрешаване пред фирмите задачи. В стопанската практика се наблюдава интуитивно и понякога дори безцелно определяне на цената. Не се разработват и предоставят алтернативни ценови решения. Неразбрана е все още напълно ролята на цената, която може да се управлява разумно и активно да се използва за постигане на положителни финансови резултати от бизнеса. Реално се усеща потребността от постоянно актуализиране на маркетинговата ценова практика с цел адаптирането ѝ към непрекъснато променящата се динамична бизнес среда.

Анализирайки разходите^[1], можем да очертаем условията, при които едни или други варианти на изменения в цените биха били изгодни за фирмата или не. Това е от съществено значение, тъй като понякога мениджърите възприемат погрешен подход при аргументиране на своите решения за цените. Логиката, към която някои ръководители се придържат, е следната:

Приходи от продажби – Разходи за производство и пласмент на стоките = Брутна печалба

Брутна печалба – Лихви по кредити = Печалба преди изплащане на данъци
Печалба преди изплащане на данъци – Данъци = Чиста печалба

¹ Andreeva, D., Upravlenie na razhodite, Komplex, UNSS, S., 2011.

Този начин на изчисления представлява базов модел^[2] за анализ на цените за мениджъри, които желаят да максимизират чистата печалба. Този модел изисква от мениджъра, първо да реализира максимални приходи от продажби, второ – да минимизира разходите за производство и пласмент на стоките, трето – да намали, колкото е възможно повече, лихвите по изплащаните кредити, четвърто – да минимизира плащаните данъци. Всички тези стъпки би трябвало да гарантират възможно най-висока чиста печалба.

Но на практика не всичко е така просто. Често по пътя към печелившото ценообразуване brutните приходи трябва да бъдат принесени в жертва, а за сметка на това да спечелим повече от снижаване на разходите.

Фирмите, занимаващи се с продажби на стоки по занижени цени с помощта на телевизионни предавания, каталози или приемане на поръчки по телефона, следват тази схема. Действително абсолютната стойност на приходите от продажби при тях е занижена, но пък те постигат по-голямо намаление на разходите като си спестяват средствата за поддържане на магазини и заплати на търговски персонал.

Фирмите, които през седмицата преди плащането на данъци за имущество го обявяват за продажба на изгодни цени, следват сходна логика. Въпреки че те губят приходи от продажбите, печелят от спестяване на данъци - към датата на плащане дължимите суми за имущество (под формата стоки на склад) са много по-малки благодарение на активизираните продажби.

Рационалният подход към анализа на цените изисква да се откажем от постъпковото изчисляване на чистата печалба и да възприемем подхода на последователната оптимизация^[3]. Същността му се състои в това да се разглеждат комплексно всички възможни алтернативи, като се приема дори намаляване на brutната печалба, ако това е съпроводено с още по-голямо намаляване на разходите. Придвижвайки се по тази линия, ще стигнем до друга логика за анализ на финансовите резултати от дейността на фирмата, а именно:

Приходи от продажби – Допълнителни, предотвратими променливи разходи за производство и пласмент на стоките = Брутни приходи

Брутни приходи - Допълнителни, предотвратими променливи разходи за производство и пласмент на стоките = Чисти приходи

Чисти приходи – Други фиксирани или невъзвратими разходи = Печалба преди облагане с данъци

Печалба преди облагане с данъци – Данъци върху печалбата = Чиста печалба

Предимството на такава логика при финансовия анализ е, че тя подтиква мениджърите отначало да концентрират своето внимание върху тези разходи, които по своята същност се явяват допълнителни и предотвратими, а чак след това върху разходите, които са невъзвратими. Само при такава логика задачата за максимизиране на чистите приходи като резултат от ценовата политика се оказва тъждествена на задачата за максимизиране на чистата печалба. Причината е ясна – изважданите от чистите приходи други фиксирани или невъзвратими разходи, както и данъците не зависят от избрания вариант на ценово решение.

Все пак да се опише логиката на такъв финансов анализ е по-лесно, отколкото да я реализираме на практика. Последното е свързано със самата финансова отчетност във фирмите. Тази отчетност, както е известно, се подготвя по тримесечия и по години и се базира на информация за целия обем произведена и продадена продукция. Обаче специалистите по

2 Luis Gregory, Pechelivshoto cenoobrazuvane ili cenoobrazuvane, vodeshto do pechalba, Kabry, S., 2004.

3 Paul M. Healy, Krishna G. Palepu, Business Analysis Valuation: Using Financial Statements, South-Western Cengage Learning, 2012.

ценообразуване не се интересуват от цялата продукция, те имат нужда от данни само за тази част от нея, която ще бъде засегната от вземаните от тях решения.

Например, ако фирмата планира да намали цената на някакво изделие, то е необходима финансова информация само за тези допълнителни количества на изделието, които ще успеем да продадем благодарение на по-ниските цени. И съответно, ако фирмата планира повишаване на цените, необходими са данни за това какви разходи ще избегнем при реализираните по-малко продажби и съответно при произвеждането на по-малка партида.

Сложността на ценовата система обуславя и сложността на нейното управление. Ценообразуването е комплекс^[4] – система от взаимосвързани и обусловени ценови решения. Комплексът е стратегически, защото обхваща последователни и интегрирани ценови действия за един по-дълъг период. Подходът към ценообразуването като към комплексен стратегически процес е основание за разработване на единна ценова програма. Колкото по-дълбоки и динамични са промените в заобикалящата среда, толкова по-належаща е нуждата от усъвършенстване на процеса на ценообразуването, съответно толкова по-нужни са познания в областта на цените и ценообразуването.

REFERENCES

Andreeva, D., *Upravlenie na razhodite, Komplex, UNSS, S.*, 2011.

Luis Gregory, *Pechelivshoto cenoobrazuvane ili cenoobrazuvane, vodeshto do pechalba, Kabry, S.*, 2004.

Paul M. Healy, Krishna G. Palepu, *Business Analysis Valuation: Using Financial Statements, South-Western Cengage Learning*, 2012.

Klasova, S., *Cenite v sistemata na marketinga – teoriq, metodologiq i praktika, Stopanstvo, S.*, 2011.

4 Klasova, S., *Cenite v sistemata na marketinga – teoriq, metodologiq i praktika, Stopanstvo, S.*, 2011.

Научни трудове на Съюза на учените в България–Пловдив, Серия А. Обществени науки, изкуство и култура том III, ISSN 1311-9400 (Print) ; ISSN 2534-9368 (On-line), 2017, Scientific works of the Union of Scientists in Bulgaria-Plovdiv, seriesA. Public sciences, art and culture, Vol. III, ISSN 1311-9400 (Print); ISSN 2534-9368 (On-line), 2017.

БИЗНЕС СРЕДАТА В БЪЛГАРИЯ – ПРОБЛЕМ ЗА ИНДУСТРИЯТА

Тони Михова, Десислава Шатарова, Валентина Николова-Алексиева
Технически университет – филиал Пловдив, УХТ – Пловдив

BUSINESS ENVIRONMENT IN BULGARIA – A PROBLEM FOR INDUSTRY

Toni Mihova, Desislava Shatarova, Valentina Nikolova-Alexieva

Department of Management, Technical University, Bulgaria

Department of Management, University of Food Technologies, Bulgaria

Abstract: In the report authors analyze the uncertain economic environment which remains a major problem for Bulgarian business. These are the results of the survey of the National Statistical Institute about the business climate in the country in September 2016, as well as those of own survey. An attempt was made to indicate the prerequisites that could improve the business environment in Bulgaria.

Keywords: ranking, factors, innovation activity, access to financing

Въведение

Тревожните класации на международни институции за бизнес средата в България са повод за разглеждане на тази проблематика. Според Глобалната класация „Правене на бизнес“ на Световната банка, България продължава да слиза в световната класация за оценка на бизнес средата Doing Business. В последния доклад, страната ни е на 39-о място или с две позиции по-ниско от миналотогодишното място (1). Целта на доклада е да формулираме предпоставки, които биха могли да подобрят бизнес средата в България. За реализацията ѝ ще посочим в систематизиран вид теоретичните основи на бизнес средата и факторите, ще посочим резултатите от различни изследвания на бизнес климата, както и ще споделим тези от проведеното собствено изследване относно оценката на бизнес средата от представители на индустрията в България.

Изложение

В специализираната литература съществуват редица дефиниции за бизнес средата, които са с незначителни разлики, по-скоро, свързани с формулировката, отколкото със съдържанието. Приликата между тях е, че всички автори я разделят на вътрешна и външна среда. За най-точно, отразяващо същността на вътрешната среда възприемаме, че тя е „свкупността от различни взаимосвързани елементи, които функционират, за да бъдат постигнати фирмените цели“. За външната среда – „всички фактори и условия, извън рамките на предприятието, но въздействат върху дейността му“ (2).

Основните фактори на вътрешната среда са: цели, сътрудници, ценностна система, структура, технология и задачи. Посочените фактори влияят пряко върху дейността на предприятията. Към факторите на микросредата се включват потребителите, пазарите, конкурентите и доставчиците. Към факторите на макросредата се отнасят политическите, икономическите, социалните, технологичните и други фактори, влияещи косвено върху дейността на предприятията. От изключителна важност е всяко едно предприятие да

изучава възникналите изменения в бизнес средата, да прогнозира бъдещите изменения и да оценява благоприятните възможности и заплахите. Само по този начин, предприятията могат своевременно да разработят стратегии за адаптиране към обкръжаващите ги условия и техните изменения.

За нас е по-важна практическата ориентация на разработката и затова няма да разглеждаме задълбочено проблемите на бизнес средата в теоретичен аспект, а се ограничаваме до маркиране на дефиницията и посочване на факторите.

Кои фактори на бизнес средата всъщност се оценяват в световните класации?

Интерес представлява факта, че четиринадесетото издание на доклада „Правене на бизнес 2017г.“ на Световната банка не измерва всички аспекти на бизнес средата като сигурност, макроикономическа стабилност, разпространение на корупцията, ниво на обучение и умения на работната сила, близостта до пазари или съществуването на специфични регулации за чуждестранни инвестиции. Подходът, който е приет при осъществяване на класацията за бизнес средата е включване на показателите, считани за най-повлияни от общинската власт и съответно областите, в които те могат да направят нещо. Те включват:

- регистриране на фирма;
- получаване на разрешително за строеж;
- свързване с електропреносната мрежа;
- прехвърляне на имотни права;
- получаване на кредит;
- започване на бизнес;
- защита правата на миноритарните собственици;
- време, което отнема плащането на данъци;
- прилагане на договори (3).

От данните се вижда, че по показателите „Получаване на разрешително за строеж“, „Регистриране на собственост“ и „Спазване на договори“ страната е на същата позиция като през 2014 г. Отчетливо по-трудно спрямо 2013г. е станало получаването на кредит и няма промяна спрямо 2013г. при плащане на данъци и уреждане на несъстоятелност.

Няма промяна и в категорията „Започване на бизнес“ спрямо 2010 г. Процедурата не е от най-сложните и скъпи в света, но въпреки това в Doing Business 2017 България е на 82-о място от 190 държави, докато в миналогодишния доклад е била на 78-о. Сега близко до нас е Чехия (81), докато Полша е доста по-зле на място 107. Унгария е на място 75, Словакия – на 68, Румъния на 62, а Гърция – на 56.

Значително подобрение – скок с 6 позиции – има в категорията „Свързване с електрическата мрежа“ на бизнес обект. Но въпреки това България се изкачва само до 104-о място в света, включително защото за това се чака средно 130 дни.

Спрямо 2016г. България слиза с една позиция за „Регистриране на имот“ - до място 60. В съседна Гърция обаче това става несравнимо по-зле, според авторите на доклада от Световната банка, които са ѝ отделили 141-о място.

Според Doing Business 2017 България е добър пример за защита правата на миноритарните акционери – отрежда ѝ се 13-о място, но и тук има слизване с 3 позиции спрямо миналогодишния доклад. От споменаваните за сравнение държави от Източна и Югоизточна Европа никоя не е над позиция 42, а Унгария и Словакия са далеч назад на места 81 и 87.

Точно обратното е, когато стане дума за плащането на данъци – България се е изкачила в класацията от 85-о на 83-о място, но Румъния, например, е на 50-о, макар да се правят същите 14 плащания годишно. Причината се вижда в показателя „Време, което отнема плащането на данъци“ - 453 часа в България и 161 часа в Румъния.

В стандартния пример, приложен спрямо анализиранияте държави, в България регистрирането по ДДС е безплатно, но отнема 12 дни. Регистрирането на касов апарат

струва до 200 лв и се чака до 7 дни (1).

Какво показват резултатите от различните изследвания!

Изследването на Националният статистически институт (НСИ) е проведено през месец септември 2016 г. с 4200 български предприятия чрез метода на анкетиране. Анализът на резултатите от посоченото изследване показва че:

- за 50% от анкетирания мениджъри, несигурната икономическа среда остава основен проблем за бизнеса в България;
- недостатъчно търсене на продукцията и услугите – 40%;
- недостигът на квалифицирана работна ръка – 30%;
- недостиг на енергия и материали – 25%;
- финансови проблеми 20%;
- нямат затруднения и пречки – 10%.

Според това изследване, през септември 2016 г. бизнес климатът в промишлеността, строителството и търговията на дребно се подобрява, но в сферата на услугите се влошава значително, тъй като предприемачите не са сигурни колко устойчив ще е растежът. Така общият показател запазва нивото си от предходния месец, сочат данните на Националния статистически институт. Анкетирания мениджъри не очакват нарастване на цените през следващите три месеца (4).

Съставният показател „бизнес климат в промишлеността“ нараства с 1 пункт в сравнение с август. Подобрява се оценката на мениджърите за сегашната производствена активност на компаниите им. Очакванията им са, че тя ще се увеличи през следващите три месеца, а в рамките на половин година напред състоянието на компаниите ще е по-добро.

Основните фактори, ограничаващи развитието на бизнеса, остават конкуренцията в бранша, недостатъчното търсене и несигурната икономическа среда.

Следващото изследване, чиито резултати ще разгледаме е проведено от Германо-Българската индустриално-търговка камара сред своите фирми членове за единадесета поредна година (5). Основният извод от това изследване е формулиран като „липса на развитие“. Аргументите за това са: неефективното публично управление, слабата правна система, непрозрачността на обществените поръчки, липсващите реформи в сферата на образованието, корупцията и престъпността. Прави впечатление, че независимо от това само 12 % от анкетирания съжеляват, че са избрали България за място за развиване на своя бизнес, а търговският обмен между България и Германия отбелязва рекорд след рекорд. Предимствата на България като дестинация за бизнес продължават да бъдат атрактивната данъчна тежест, ниската цена на работната ръка и членството в Европейския съюз (5).

Проведеното от нас изследване е с мениджъри от 21 големи, 53 средни и 126 малки предприятия през периода януари 2016 – октомври 2016 година чрез методите анкета и интервю относно тяхната оценка за бизнес средата в България. Анализът на резултатите от изследването дава възможност да формулираме следните изводи:

1. Представителите на индустриалния бизнес определят бизнес средата в България като несигурна, нестабилна и създаваща проблеми за развитието на индустриалните предприятия.

2. Основните фактори, които затрудняват функционирането и развитието на бизнеса са: корупцията и престъпността, нелоялната конкуренция, нестимулиращото развитието на бизнеса икономическо законодателство, липса на подходящите кадри, вследствие неизвършената реформа в образованието, нестимулиращи процедури по получаване на кредити и тежки процедури за кандидатстване за европейско съфинансиране.

След тревожната класация за бизнес средата и неоптимистичните резултати от трите изследвания, за да внесем оптимизъм накрая на нашия доклад ще цитираме някои от конкурентните предимства на България, публикувани на сайта на Министерството на икономиката:

- финансова стабилност - валутен борд до влизане в еврозоната;

- членство в НАТО и ЕС;
- стратегическо географско разположение;
- либерализиран достъп до пазари с над 560 млн. потребители;
- най-нисък корпоративен данък в ЕС: 10%;
- нулев процент данък печалба за инвестиции в 152 общини с висока безработица (от общо 264 общини);
- 5% данък върху дивидентите;
- 10% „плосък данък“ върху доходите на физическите лица;
- продължаващо подобряване на административната среда - премахнати или облекчени са 83% от всички режими предложени за облекчаване;
- премахване на ненужните, облекчаване и прехвърляне на някои регулаторни режими на неправителствения сектор;
- най-ниските оперативни разходи в ЕС;
- стимули за насърчаване на инвестициите по Закона за насърчаване на инвестициите и Правилника за неговото прилагане (6).

Заклучение

Предпоставките за подобряване на бизнес средата логично следват от анализа на резултатите от посочените изследвания:

1. Законодателни промени, стимулиращи функционирането и развитието на индустрията.

2. Съдебни и образователни реформи.

Ако обобщим, основните предпоставки за подобряването на бизнес средата в България са свързани с факторите, обуславящи външната среда и по-конкретно – макросредата.

Осъществяването на реформите, съчетано с посочените конкурентни предимства на България ще бъде мощен стимулатор за развитието на индустриалните предприятия и на иновационната активност.

Литература

Doing Business 2017: V Bulgaria stana po-trudno za biznesa. <http://www.dnevnik.bg/>;

Popov, G., Aleksieva, V., Milusheva, V., Ikonomika na firmata, Plovdiv, 2014;

Izkazvane na Tony Thompson: Globalnata klasaciya “ Doing business” na Svetovната банка i zashto tua e vajna za Plovdiv, <http://www.worldbank.org/>;

Nesigurnata ikonomicheska sreda ostava osnoven problem za kompaniite, http://www.capital.bg/politika_i_ikonomika/bulgaria/2016/09/29/;

Germano-bulgarska industrialna tyrgovska kamara (Deutsch-Industrie- und Handelskammer) <http://bulgarien.ahk.de/bg/landesinfo/publikationen/ahk-konjunkturumfrage-2015/>;

.Ministerstvo na ikonomikata, <https://www.mi.government.bg/>.

За контакти:

доц.д-р Тони Михова

Технически университет – София, филиал Пловдив

e-mail: expert2009@abv.bg

доц.д-р Валентина Николова-Алексиева

УХТ – Пловдив

e-mail: valentina_nikolova@abv.bg

гл.ас.д-р Десислава Шатарова

Технически университет – София, филиал Пловдив

e-mail: desi_shatarova@abv.bg

Научни трудове на Съюза на учените в България–Пловдив, Серия А. Обществени науки, изкуство и култура том III, ISSN 1311-9400 (Print) ; ISSN 2534-9368 (On-line), 2017, Scientific works of the Union of Scientists in Bulgaria-Plovdiv, seriesA. Public sciences, art and culture, Vol. III, ISSN 1311-9400 (Print); ISSN 2534-9368 (On-line), 2017.

НИВОТО НА БЕДНОСТ И ОТРАЖЕНИЕТО МУ ВЪРХУ КАЧЕСТВОТО НА ЖИВОТ В БЪЛГАРИЯ

Михаил Михайлов
ВУСИ – гр. Пловдив

Abstract:

From 1990 UN annually using a common indicator to assess the quality of life - the Human Development Index. It appreciated the standard of living, education, health and overall life expectancy in each country. Economic indicators determining living standards are: GDP per capita by purchasing power; employment and unemployment; poverty and economic inequality.

Aim of the present study is to investigate the level of poverty and income inequality and its impact on quality of life.

Key words:

Human Development Index, Gini coefficient, S_{80}/S_{20} coefficient

От 1990 г. ООН използва ежегодно един общ показател за оценка на качеството на живот – Индекс на човешкото развитие. Той оценява жизнения стандарт, образованието, здравеопазването и общата продължителност на живот във всяка страна. Икономическите индикатори, определящи жизнения стандарт са: БВП/ч. чрез покупателната способност; заетост и безработица; бедност и икономическо неравенство.

Цел на настоящето проучване е да се изследва нивото на бедност и доходно неравенство и отражението му върху качеството на живот.

Изложение:

В изпълнение на стратегията „Европа 2020“ Европейската комисия включи прилагането на пет основни цели в рамките на Общността. Основна стратегическа цел е намаляването на бедността на 20 млн. души в Европейския съюз до 2020 г. В рамките на Съюза ежегодно се изследват доходите и нивото на бедност, въз основа на Регламент (ЕО) №1177/2003 на ЕС. За първи път през 2003 г. въз основа на споразумение между Евростат и шест страни: Австрия, Дания, Гърция, Ирландия, Белгия и Люксембург се провежда първото изследване EU – SILC. След 2006 г. към EU – SILC, освен държавите, членуващи в Европейския съюз, се включват със статистическа информация България, Румъния, Швейцария, Исландия и Турция.

Под бедност се разбират явления, които са многостранни и надхвърлят определението за минимум на доходите, разходите и потреблението. Състоянието на бедност е субективно усещане на хората, че нямат достатъчно средства за удовлетворяване на потребностите си.

Понятието „абсолютна бедност“ се свързва с невъзможността текущите парични доходи да удовлетворяват основните потребности от храна, дрехи, жилище, здравеопазване и образование. Съществуват три подхода за определяне на абсолютната бедност:

- The cost of basic needs method – за измерване на базовите човешки потребности;
- The food energy method – основан на база физиологични потребности на човека: необходими калории, белтъци, мазнини, въглехидрати;

- The food share method – за изчисление на частта от разходите, използвани за закупуване на минимална потребителска кошница, спрямо общия доход.

За изследване на бедността в България се ползват показатели на Евростат. Индикаторите на бедността са: линия на бедност; относителни дялове на бедните по възраст, семейно положение и образование. Неравенството на разпределението на доходите се измерва с коефициента на Джини и коефициента S_{80}/S_{20} .

В България се ползват два прага на бедност: социален минимум и екзистенц минимум, които характеризират различни степени на жизнения стандарт. При социалния минимум може да се осигурят по-широк набор от основни стоки и услуги, за разлика от екзистенц минимума, при който е налице минималното за физическото съществуване (оцеляване) на индивида.

Линията на бедност е т. н. медианен доход, под който хората се счита за бедни. Тя разделя домакинствата по доходи и е ориентир за дела на средната класа в една държава (Табл. №1).

Таблица №1: Линия на бедност в България (2011 – 2015 г.)

	2011 г.	2012 г.	2013 г.	2014 г.	2015 г.
Доход на едно лице в евро	1749	1716	1754	1987	1999
в лева	3420	3356	3451	3885	3910

Източник: НСИ

Измерването на бедността спрямо линията на бедност ни дава представа за хората, които попадат под нея и са в риск от нищета..

Анализът на разрезите на бедността по типове домакинства показва, че силно рискови са едночленните възрастни, многочислените домакинства и самотните родители с деца. Селската бедност се свързва с натурално потребление и безработица, труден достъп до пазара на труда, образование и лечебни заведения. Градската бедност се характеризира с паричен недоимък и безработица.

Таблица №2: Относителен дял на бедните по възраст (2011 – 2015 г.)

Показатели		2011 г.	2012 г.	2013 г.	2014 г.	2015 г.
Брой възрастни лица в хил. % от населението	Общо	1671,9	1558,8	1527,5	1578,3	1585,8
	Мъже	22,2	21,2	21,0	21,8	22,0
	Жени	755,6	697,6	397,3	736,1	702,8
	Деца (0-17г)	916,3	861,2	830,2	842,2	883,0
	Деца (0-17г)	363,9	343,9	335,9	377,3	305,6
	% от децата	28,4	28,2	28,4	31,7	25,4

Източник: НСИ

Относителният дял на бедните в България показва устойчивост (21-22% от населението) през изследвания времеви период (2011 – 2015 г.). От явлението не е пощадена нито една възрастова група.

Относителният дял на децата в бедност буди тревога. Поради лоши битови условия, ниско образование и квалификация на родителите, многочислеността на семействата и

културните им традиции, много ромски деца попадат в тази група. За да не се превърнат в маргинали като възрастни, държавата е необходимо да създаде условия за образованието и квалификацията им, защото още през 2020 г. те ще са около една четвърт от работната сила на трудовия пазар.

Качеството на живот в една страна зависи от преразпределението на богатата в обществото. Основен измерител на доходното неравенство в Световната банка и Евростат е коефициента на Джини. С него се изчислява паричната разлика между благосъстоянието на богати и бедни. Стойността на Коефициента варира от нула до единица, като на нула съответства пълна равнопоставеност между различните социални групи, а единицата обозначава абсолютната липса. Колкото коефициента на Джини е по-нисък, толкова по-малко е икономическото разделение. В Европейския съюз Коефициента варира от 0,24 до 0,38, в Япония е 0,54, а в Намибия – 0,85.

Таблица №3: Коефициент на Джини в България (2011 – 2015 г.)

2011 г.	2012 г.	2013 г.	2014 г.	2015 г.
0,35	0,336	0,354	0,354	0,37

Източник: НСИ

Друг индикатор за доходно неравенство, в рамките на Европейския съюз е коефициента S_{80}/S_{20} . Той представлява съотношението между доходите на най-богатите 20% от населението и доходите на 20% от най-бедните. Анализът на този показател показва, че диспропорцията в доходността нараства (Табл. №4).

Таблица №4: Коефициент S_{80}/S_{20} в България (2011 – 2015 г.)

2011 г.	2012 г.	2013 г.	2014 г.	2015 г.
6,5	6,1	6,6	6,8	7,1

Източник: НСИ

Вглеждайки се в етническата принадлежност по отношение на бедността (т. е. под линията на бедност) се установява, че с най-голям риск от нищета са ромите (67%), турците (36%) и българите (15%).

Факторът „степен на образование“ е определящ при риска от бедност. Вероятността за изпадане в бедност на хората с начално и основно образование е около 20 пъти по-голяма от тези с висше образование.

Концепцията „работещи бедни“ придобива все по-голяма популярност, поради наличието на 63 000 ниско платени, с минимална работна заплата, работници.

Заклучение.

Икономическото развитие има смисъл, когато се осигури финансов ресурс, който да поддържа не само физическото оцеляване, но обезпечава и оптимални условия на живот. Растящият брутен вътрешен продукт не гарантира подобряване на качеството на живот в България, защото растящото богатство не се разпределя равномерно, независимо, че много от човешките потребности са извън материалното.

Научни трудове на Съюза на учените в България–Пловдив, Серия А. Обществени науки, изкуство и култура том III, ISSN 1311-9400 (Print) ; ISSN 2534-9368 (On-line), 2017, Scientific works of the Union of Scientists in Bulgaria-Plovdiv, seriesA. Public sciences, art and culture, Vol. III, ISSN 1311-9400 (Print); ISSN 2534-9368 (On-line), 2017.

ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА КУЛТУРЕН ТУРИЗЪМ ПО ПРИМЕРА НА ПЛОВДИВСКА ОБЛАСТ, БЪЛГАРИЯ

Елена Петкова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

OPPORTUNITIES FOR CULTURAL TOURISM. A CASE STUDY OF THE DISTRICT OF PLOVDIV, BULGARIA

Elena Petkova

Sofia university «St. Kliment Ohridski»

Abstract:

The aim of the paper is an estimation of the opportunities for cultural tourism development in the district of Plovdiv, Bulgaria to be presented. In this regard, opportunities for practicing various forms of cultural tourisms are evaluated. Opportunities for development of other types of tourism in the region are also estimated in order a comparison of those opportunities and the ones for cultural tourism forms to be done. Estimates were given by local residents and visitors of the region by participating in a questionnaire survey.

Key-words: cultural tourism, tourism types, Plovdiv, questionnaire survey

Some Theoretical Aspects of Cultural Tourism

Based on the theory and practice tourist activities could be classified in two main groups: leisure (recreational) tourism (holiday at the mountain or seaside) and specialized types of tourism, such as: cultural, congress/ business, rural, eco-, hunting, hobby, etc.

Here a note should be made: sometimes it is considered that business travels are not part of tourism industry, as their main drive is work, i.e. they are travels during or aimed at work, while tourism is usually performed during holidays and no matter whether it is leisure or specialized form of tourism, the main purpose is recreation or entertainment. However, in accordance with the world methodology of tourism travels, the national and foreign statistics and for scientific purposes, business travels are considered as a part of tourism:

“Not everybody agrees that business travel should be included as part of the tourism industry, as the trip is not made for pleasure. However, from a financial perspective, it is likely that business travel should be included as it forms a significant proportion of the total market” (Hampton, 1989).

Holiday and specialized types of tourism could be distinguished from one another both on the basis of tourists (specialized targeting on certain market segments of tourists with specific needs and motives, while holiday is practiced by the majority of tourists) and of products/ activities that tourists carry out during their stays (specialized offering goods and services specific for each form, while leisure - similar “packages” of goods and services, including accommodation, food, transport, skiing or beach holiday).

There are some difficulties in distinguishing specialized forms of tourism from each other and defining cultural tourism. The same activities or needs of tourists could be subject to various types of tourism. Some examples are given below.

The subject of cultural tourism is culture, history, traditions and customs of a destination, which are the main reason for participation in cultural trips and journeys. But those resources are often subject of ecotourism too, which according to a definition is:

“An activity where the tourist travels to nature areas in order to admire, study and enjoy the existing nature and culture in a way that does not exploit the resources, but contribute to the conservation of the genuine environment” (Bjork, 1995). Besides nature, the culture is also in the focus of ecotourism. However, the difference between cultural and ecotourism is that the central topic of the last is the nature and it is essential that tourism activities support the sustainable development of the region and the conservation of its resources, while tourists should be aware and contribute to it.

Cultural tourism differs from sport tourism by the main motive for making the trip/ journey. However, the subject motivated the participation in both types of tourism is one and the same: for example, sport facilities of historical significance might be of interest for both cultural and sport tourists. Furthermore, sport is often a part of the historical heritage or of the contemporary culture of a region:

“Unique rules and institutional sporting structures have evolved over time, often reflecting and sometimes influencing the country’s culture. Sport therefore can act as a powerful symbol of a destination’s culture...”(Hinch, 2001).

The sites or resources of cultural and religious tourism (churches, monasteries) are the same. However, the difference between both types of tourism is the reason because of which the tourists visit those sites. The participants in religious tourism visit the sites in order to worship them, i.e. specific spiritual (religious) motives prevail. Meanwhile, participants in cultural tourism are driven by cognitive reasoning. They visit the sites to get to know them, to get an idea about them. Due to the fact that the sites visited during cultural and religious trips/ journeys are the same the religious tourism is often considered and defined as a kind of cultural tourism. Thus, according to a definition the religious tourism is:

“A specialized type of cultural tourism - a tourist travel motivated by meeting religious needs through the consumption of religious values”(Kostov-Kinek,2000).

To sum up, cultural tourism differs from the other types of tourism by the purpose of travel and during the stay specific activities are carried out, such as visits to cultural and historic sites, museums, festivals and other events. However:

“What distinguishes heritage or cultural tourism is not the nature of the activity so much as it is the delivery of specific socio-psychological needs for the visitor, focused perhaps on interests that explore kinship, family, artistic expression and other visible aspects of human endeavor” (Zeppel,1991).

So far, the boundary of cultural tourism with the other types of tourism is outlined. Now cultural tourism should be defined. In this regard, the clarification of the concept “cultural tourism” determines the need preliminary definitions of the concepts “tourism” and “culture” to be given.

Based on the definitions, given in textbooks and monographs by authors, such as Kostov-Kinek and others, as well as on the definition of World Tourism Organization (WTO), it could be summed up that tourism is: travel and stay of people for a period of from one night to one year at a place outside their permanent residence, related to entertainment, leisure, holiday, visits of friends or relatives, business, conferences, etc., with the exception of activities against which remuneration is received at the destination.

On the basis of the definition above the following characteristics of tourism could be derived: it is both travel and stay of people who are not residents (in order to be considered as tourists the people must have left and then returned home); there should be a temporary stay of at least one night and less than a year (for statistical purposes people, who stay at destinations outside their permanent residence up to twenty-four hours are called excursionists and those who stay twenty-four hours or more - tourists; for scientific purposes all are called visitors); activities during travel and stay are done with a particular purpose.

The culture can be defined as “the customs and traditions, the rules and standards of behavior

of a society” (Greenwood,1994). Those are common values, attitudes of the people of a community, which find expression in certain customs, traditions, rituals, events, buildings, monuments and lifestyle. The culture itself distinguishes one nation or society from another by delivering specific, relatively stable characteristics to them.

There is a two-way relation between tourism and culture, i.e. tourism influences culture and culture has a strong impact on tourism.

Culture influences tourism in the following way:

- Culture encourages people from a country to travel to foreign countries. People travel because they are interested in other different cultures; they strive to acquire knowledge;
- Culture of the people of a country causes other people from foreign countries to travel to it. The more enriched the culture is, more preconditions are created to meet tourists - more attractive activities, better qualification of human resources, improved infrastructure.

The influence of tourism on culture is expressed in cultural exchange and can be summarized in the following two aspects:

- Impact of tourism on culture of the local people in a region welcoming tourist that is expressed in the creation of new cultural sites (buildings, theatres, cinemas, museums) and in increased revenues that can be used for protecting the monuments, reviving the old traditions;
- Impact of tourism on culture of the regions generating tourists, which is expressed in acquisition of knowledge and ideas about other cultures by tourists and consequently in enrichment of the culture of their own nations, using those knowledge and ideas.

So far, only positive impact of tourism on culture was mentioned. However, besides positive tourism impact on culture could be negative. Large numbers of visitors could lead to the destruction of cultural heritage:

“Pressures from airlines, hotels, international finance institutions, combined with employment needs and demands from local business sectors, often take precedence over concerns for cultural integrity.” The customs are changing in order to meet the preferences of tourists. It is possible “that tourism turns culture into a commodity, which is then packaged for tourists and `... made meaningless to the people who once believed in it’ “ (Greenwood,1977).

The relationship between culture and tourism is very strong in cultural tourism, which develops as a separate type of tourism with its own specific characteristics. As it has caused a great interest among the researchers in the field of tourism, in the scientific literature there are a lot of definitions of cultural tourism. For example:

“The World Tourism Organization’s definition is admirable, effectively defining cultural tourism as the movements of persons for essentially cultural motivations, which they suggest includes study tours, performing arts, cultural tours, travel to festivals, visits to historic sites and monuments, folklore and pilgrimages”(WTO,1985).

A larger understanding of the concept of cultural tourism is that it “includes all movements of people that meet human needs for diversity, which are aimed at raising the level of culture of the individuals and generate new knowledge and experience” (Jeleva-Martins, 2005).

Some other definitions of cultural tourism are:

- “Cultural tourism can be defined as that activity which enable people to experience the different ways of life of other people, thereby gaining at first hand an understanding of their customs, traditions, the physical environment, the intellectual ideas and those places of architectural, historic, archeological or other cultural significance which remain from earlier times” (ICOMOS,1997);
- „Cultural tourism covers products which authentically reflect the culture of the destination (e.g. lifestyle, heritage and industrial activity) and visitors who seek an understanding of that culture“(Tasmanian Department of Tourism, 2005).

On the basis of the definitions of cultural tourism presented in scientific literature, its specific characteristics could be derived and classified into two main groups:

- General that refer to all types of tourism - consumption of goods and services, utilization of facilities and infrastructure, tourists travel and stay outside their place of residence for a definite

period of time;

- Specific that differentiates it from the other types of tourism - specialized form of tourist travel, occupies a smaller market share than holiday tourism, specific aims and objectives of taking the trip/ journey - visit of cultural and historic sites and events.

Methodology of Study

The aim of the paper is an estimation of the opportunities for cultural tourism development in the district of Plovdiv, Bulgaria to be presented. In this regard, opportunities for practicing various forms of cultural tourism are evaluated. Opportunities for development of other types of tourism in the region are also estimated in order a comparison of those opportunities and the ones for cultural tourism forms to be done. Estimates were given by local residents and visitors of the region by participating in a questionnaire survey.

Plovdiv District is situated at the central part of Southern Bulgaria and occupies an area of 5972.9 sq. km that represents 5.4% of the territory of Bulgaria. The district is characterized by a convenient transport geographic position and possesses a high natural, economic and human potential, highly-productive lands, thermal mineral waters and extremely rich cultural heritage. The favorable geographic position of the district is complemented by the availability of infrastructure and transport access (www.pd.government.bg, 2015).

The questionnaire has been prepared in Bulgarian, English and Russian. It includes closed and open questions. The closed question contains ten opportunities for practicing in a type of tourism in the district of Plovdiv that should have been valued by the respondents through a 5-point scale with estimates from 1 - very bad to 5 - very good. The results were summarized and presented by mean values. Half of the opportunities concern the practice of various activities that are forms of cultural tourism. They are related to the acquisition of knowledge about the tangible and the intangible culture of the district, as well as to the mastering specific skills. The rest of the opportunities concern the practice of other types of tourism: nature-oriented, health and prophylaxis, sport, business, entertainment and shopping. Regarding the open questions, the respondents had the opportunity to describe in a free text what their overall impression of the district of Plovdiv was, and give recommendations and prepositions for its future development. The survey has been carried out in the district centre - the city of Plovdiv - during the first half of 2014. The total number of respondents is 45. The questionnaires were spread as pilot surveys. Although the number of respondents is too small and that may be statistically troublesome, some useful results were achieved.

Results of Study

Almost half of the respondents (21 or 47%) are locals - residents of the district of Plovdiv. The same the share of the people from the other districts of the country is (47% or 21) and negligible the share of the foreigners who filled the questionnaire is - 6% (3 people from Austria, Russia and Ukraine).

Respondents were able to express in their own words what their overall impression of the district of Plovdiv is. Some of them gave a general evaluation, which widely varies from „excellent“ to „now it is not good“. Others gave specific assessment - a beautiful or a nice city, a city of ancient culture, a peaceful and cozy city, and a beautiful area, providing diversity, a wonderful combination of nature and historical sites, warm city, I learned many new things and convenient and fast transport from Plovdiv district to the city. Not surprisingly, although they were asked about Plovdiv district as a whole, the majority of respondents gave assessment mainly of the city of Plovdiv. That is due to the fact that most of them were surveyed there. Other respondents emphasized on development opportunities of Plovdiv. In this sense, it is stated that the city is little abandoned and needs more funds in order to acquire tourist appealing outlook; thus the city is characterized by its under-explored potential. However, the city is seen as a place of high potential, it develops and has good development with good opportunities for education and work (Table 1).

Table 1. Overall Impression of the District of Plovdiv

Excellent	General evaluation
Very good	
Good	
Good in recent years	
Relatively good	
Satisfactory	
Average	
Now it is not good	Development opportunities
Nice city but little abandoned	
Nice city but it needs more funds for tourist outlook	
The city is developing	
Good development with opportunities for education and work	
A place of high potential	
Good city but of under-explored potential	
A beautiful city/ place	Specific assessment
Nice city	
A beautiful area, providing diversity	
A beautiful, peaceful and cozy city	
A beautiful city of ancient culture	
Warm city	
A wonderful combination of nature and historical sites	
I learned many new things	
Convenient and fast transport from Plovdiv district to the city	

Visitors overall gave the highest estimate of the opportunities for visiting museums, cultural, historical, architectural and archeological monuments (mean value 4.58) - an activity that is a part of cultural tourism. Next, high estimate received another type of tourism, namely entertainments, nightlife and shopping (4.47), followed by business tourism (4.36). High estimates were also given to opportunities for visiting cultural events and to nature-oriented tourism (4.33). The lowest estimates were given to the opportunities for contacts with local people, communities, languages and styles of living, as well as to medical, spa and wellness tourism (4.00). To sum up, all types of tourism pointed out are considered as having good opportunities for development by respondents (mean values 4 and above 4). Regarding cultural tourism, best the opportunities for getting acquainted with tangible culture of the district are. According to respondents overall, the other types of cultural tourism are developed to the same extents as the other types of tourist activities.

Local people, domestic and international travelers in particular estimated high the opportunities for practicing all types of tourism in the region, as the mean values given by them are around and above average. Local residents gave higher estimates to all types of tourism than

Bulgarians from the other districts of the country. Locals gave higher estimates than foreigners to most types of tourism with the exception of the opportunities for learning about local cultures, art, crafts, history, traditions, architecture and folklore, for medical, spa and wellness tourism and for business tourism. International tourists gave higher estimates than domestic tourists to the opportunities for visiting cultural performances and events, for learning about local culture, art, crafts, history, traditions, architecture and folklore, for contacts with local people, communities, languages and styles of living, for medical, spa and wellness and for business tourism. The same estimates were given by both international and domestic tourists to the opportunities for visiting cultural, historical, archeological and architectural sites. The rest of the activities received higher estimates by domestic in comparison with the international tourists.

Table 2. Estimation of Plovdiv district

	Total	Plovdiv district	Other districts of Bulgaria	Bulgarians overall	Foreigners
Opportunities for visiting museums, cultural, historical, archeological and architectural monuments, sites and sightseeing	4.58	4.67	4.50	4.59	4.50
Opportunities for visiting theatres, concerts, exhibitions, festivals and other specific cultural events	4.33	4.57	4.05	4.32	4.50
Opportunities for visiting religious monuments - monasteries, churches, etc.	4.19	4.48	4.00	4.24	3.00
Opportunities for learning about local culture, art, crafts, history, traditions, architecture and folklore	4.16	4.29	4.00	4.15	4.50
Opportunities for contacts with local people, communities, languages and styles of living	4.00	4.10	3.90	4.00	4.00
Opportunities for visiting natural areas and sights	4.33	4.57	4.20	4.39	3.00
Opportunities for medical spa, spa and wellness services	4.00	4.00	3.91	3.97	5.00
Opportunities for sport and attending sporting events (competitions, tournaments, etc.)	4.09	4.52	3.75	4.15	3.00
Opportunities for participating in conferences, seminars, fairs, trade shows, training and other educational and business events	4.36	4.48	4.09	4.34	5.00
Opportunities for entertainments, nightlife, shopping, etc.	4.47	4.76	4.25	4.51	3.50

Local residents gave the highest estimates to the opportunities for entertainment and shopping tourism (4.76), followed by cultural, historical, architectural and archeological monu-

ments (4.67) (i.e. this form of cultural tourism is second but not first), and the lowest estimates to the opportunities for medical, spa and wellness tourism (4.00). Domestic tourists gave the highest estimates to the opportunities for visiting museums and cultural and historical sites (4.50), followed by the opportunities for entertainment and shopping tourism (4.25), and the lowest estimates - to the opportunities for sport tourism (3.75). Bulgarians as a whole gave the highest estimates to the opportunities for visiting museums and cultural and historical monuments (4.59), followed by the opportunities for entertainment and shopping tourism (4.51) and the lowest estimates - to the opportunities for medical, spa and wellness tourism (3.97). In contrast, the foreigners gave the highest estimates to the opportunities for medical, spa and wellness tourism and for business tourism (which have received maximum mean values of 5.00). The lowest estimates by foreigners were given to the opportunities for religious, nature-oriented and sport tourism (average values of 3.00) (Table 2).

Table 3. What prepositions and recommendations respondents would like to make about the future development of the District of Plovdiv

More green areas, preservation of nature, less construction	Ecology and natural resources
Cleaner air	
To emphasize on cleaning; better cleaning and not to be contaminated by people who live in the city	
Improvement of infrastructure	Marketing and anthropogenic resources
Reduction in ticket prices of railways, city transport, taxis	
Development of more cultural values. Without pop-folk	
More advertising	

As development proposals respondents pointed out such, which are related to the improvement of the environmental aspects and quality of natural resources: cleaner air, more green areas, preservation of nature and less construction; to be emphasized on cleaning, better cleaning and not to be contaminated by people. The other recommendations are related to taking initiatives in marketing and improvement of quality of anthropogenic resources. These include: infrastructural improvement; reduction in the transport ticket prices; development of more cultural values and more advertising (Table 3).

Conclusion

It could be concluded that in general local people and visitors of the city estimated high the opportunities for practicing various forms of cultural tourism in the district of Plovdiv. The highest estimates they gave to the opportunities for getting acquainted with tangible culture, high estimates they also gave to the opportunity for visiting cultural performances and events. They estimated high the opportunities for practicing the other types of tourism too. However, foreigners in particular estimated high the opportunities for practicing other types of tourism in the district, such as medical, spa and wellness and business tourism. Higher estimates of the opportunities for practicing all types of tourism in the district of Plovdiv were given by local people than tourists. Local people consider that the best the opportunities for shopping and entertainment tourism are, which were estimated high by domestic tourists too but not by international tourists. Domestic tourists gave the highest estimates to the opportunities for visiting museums and cultural monuments.

References

- A Cultural Tourism Strategy for Hampshire. 1994. Economic Strategy and European Affairs Sub-Committee. Arts Panel, cited on www.hants.gov.uk
- Bjork, Dr. P. 2000. Ecotourism from a Conceptual perspective, an Extended Definition of a Unique Tourism Form. *International Journal of Tourism Research* 2, p. 189-202
- Bjork, P. 1995. Ekoturism- ettbegrepp med manga definitioner. *Ekonomisk samfundetstidskrift*, 2, p. 61-68
- Callan, R. J., G. Kyndt. 2001. Business Travellers' Perception of Service Quality: A Prefatory Study of Two European City Centre Hotels. *International Journal of Tourism Research* 3, p. 313-323
- Clarke, A. The Cultural Tourism Dynamic. Cited on www.nottingham.ac.uk
- Greenwood, D. J. 1977. Culture by the pound: an anthropological perspective on tourism as cultural commodization, in Smith, V. (Editor) *Hosts and Guests: the Anthropology of Tourism*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1st edn, p. 129-138
- Hampton A. 1989. Business travel. In *Tourism Marketing and Management Handbook*, Witt SF, Moutinho L (eds). Prentice Hall: London, p. 27-30
- Hinch, T.D., E. S. Higham. 2001. Sport Tourism: a Framework for Research. *International Journal of Tourism Research* 3, p. 45-58
- Hitchcock, M. 1999. Tourism and Ethnicity: Situational Perspectives. *International Journal of Tourism Research* 1, p. 17-32
- ICOMOS Charter of Cultural Tourism, Draft April 1997
- Jeleva-Martins, D. 2005. Cultural Tourism. Sofia, Editorial house "Space-Form" (in Bulg.)
- Kostov-Kinek, E. 2000. The Religious Tourism of Bulgaria: Yesterday, Today and Tomorrow. Sofia, Editorial House "Litze" (in Bulg.)
- Michael, E. 2002. Antiques and Tourism in Australia. *Tourism Management* 23, p. 117-125
- Tasmanian Department of Tourism, Sport and Recreation, 'Strategies for Growth', 1995
- World Tourism Organization, 1985
- Zeppel, H., & C. M. Hall. 1991. Selling art and history: Cultural Heritage and Tourism. *The Journal of Tourism Studies*, 2 (1), p. 29-45
- www.dcita.gov.au - January, 2005
- www.pd.government.bg - June, 2015

Научни трудове на Съюза на учените в България–Пловдив, Серия А. Обществени науки, изкуство и култура том III, ISSN 1311-9400 (Print) ; ISSN 2534-9368 (On-line), 2017, Scientific works of the Union of Scientists in Bulgaria-Plovdiv, seriesA. Public sciences, art and culture, Vol. III, ISSN 1311-9400 (Print); ISSN 2534-9368 (On-line), 2017.

ОЦЕНКА НА КУЛТУРАТА И ИСТОРИЧЕСКОТО НАСЛЕДСТВО В ПЛОВДИВСКА ОБЛАСТ

Елена Петкова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

EVALUATION OF CULTURE AND HERITAGE IN THE DISTRICT OF PLOVDIV BULGARIA

Elena Petkova

Sofia University «St. Kliment Ohridski»

Abstract:

The aim of the paper is an evaluation of certain attributes of culture and heritage in a particular region of Bulgaria - the district of Plovdiv - to be performed. That is done through a questionnaire survey with local residents, domestic and international tourists.

Key words: culture, heritage, tourists, Bulgaria

Introduction

Culture and heritage are important elements of the overall tourism product of a destination where cultural tourism is developing. They should be attractive for tourists that the destination strives to attract. However, they serve the needs of local population, too.

Culture and heritage are characterized by certain attributes that should be evaluated with a view of subsequent improvement of their state and attractiveness. Scientific literature points a number of attributes that characterize the attractiveness and opportunities to use cultural and historic monuments and sites as tourist attractions.

Some of these are: significance, uniqueness, orientation, popularity, state, transport accessibility, facilities, organization of tourist visits, etc. (Marinov, Bachvarov 1990).

These and other attributes are often used in the evaluation of cultural and historic heritage. Sometimes, some of them are synthesized in various evaluation models.

For example, such a model is the evaluation matrix, which allows to illustrate the position of each cultural and heritage site in terms of attractiveness and tourism preparedness. The evaluation is carried out based on a total of 10 indicators. The indicators of attractiveness include importance, popularity, maintenance, etc. and the indicators of tourism preparedness - socialization, utilization, etc. (Assenova, Marinov 2013).

Attributes of cultural and historical heritage that should be evaluated could also be derived from various management models.

Such is the Interpretative framework for management histories of indigenous rock art sites and other cultural sites that includes attributes that could be evaluated as a part of the management of the sites. Some of these are: authentication of the origin; site visitation surveys; protective measures; grilles, stabilization works; graffiti, rubbish and vegetation removal; installation of interpretative material; information sheets and tourist guides, etc. (Clark 2002). In this sense, some

attributes could be derived, such as: whether the sites are cleaned; whether there is rubbish and vegetation around them; whether they are stabilized and strengthened; whether there is enough information about them in place, in guides, etc. Based on the evaluation of these and other attributes cultural and historical sites can be selected and suitable programs and measures for turning them into tourists attractions developed. The sites of interest for visitors should be restored, strengthened and cleaned, i.e. turned suitable for visits. They should be promoted in advertising and informational materials. These sites should be included in tourist routes. Appropriate the organization of thematic excursions/ routes is.

In thematic routes “the choice of specific tourist sites is influenced by the theme of the excursions”... The excursion may contain “an analysis of a specific historical period or a significant cultural event” (Obreshkov, Ivanova, Somov 2012).

Therefore, the evaluation of culture and historical heritage is a factor for effective tourism management in the regions.

Methodology of study

Plovdiv district is situated in the central part of Southern Bulgaria and occupies an area of 5972.9 sq. km, which represents 5.4% of the territory of Bulgaria. The district is characterized by a convenient transport geographic position and possesses high natural, economic and human potential, favorable bioclimatic resources, protected areas, highly productive lands, thermal mineral waters and an extremely rich cultural heritage. The favorable geographic position of the district is complemented by the availability of transport access infrastructure (www.pd.government.bg/bg/region.html-June, 2015).

The aim of the paper is an evaluation of certain attributes of culture and heritage in a particular region of Bulgaria - the district of Plovdiv - to be performed. That is done through a questionnaire survey with local residents, domestic and international tourists. The questionnaire contains a question, where evaluation of the attributes of culture and historical heritage of the district of Plovdiv should be performed in order the level of their state and attractiveness to be determined. The attributes are evaluated by respondents through a 5-point scale with estimates from 1=very poor to 5=very good. The questionnaire is prepared in Bulgarian, Russian and English. The survey was performed during the first half of 2014. The questionnaire was filled by 52 people. Results are summed and presented as mean values.

The questionnaires were spread as pilot surveys. Although the number of respondents is too small and that may be statistically troublesome, some useful results were achieved.

Results of study

Most of the respondents are local residents (27 or 52%). Large is the share of domestic tourists too (23 or 44%). Only 2 (2%) respondents are international tourists (from Romania and Ukraine).

The highest estimates (mean values 4 and above 4) by the total number of respondents are given to the following attributes of culture and historic heritage of Plovdiv district: uniqueness (4.25), authenticity (4.23), significance (4.15), popularity (4.06) and attractiveness (4.04). The lowest estimates (about the average 3.00-3.49) are given to the attendance fees of the sites (3.29). Residents of Plovdiv district have given the highest estimates to the attributes popularity (4.33), authenticity (4.19), significance (4.04), attractiveness (4.04) and uniqueness (4.00). They have also given high estimate to the accessibility of the sites (4.07). They have given the lowest estimate to the attendance fees of the sites (3.26). Domestic tourists have given the highest estimates to uniqueness (4.52), significance (4.30), authenticity (4.30) and attractiveness (4.09) and the lowest - to the attendance fees of the sites (3.26), followed by the convenient work time (3.43) and variety of services offered in and around the sites (3.43). The highest estimates by Bulgarians overall have been given to the attributes: uniqueness (4.32), authenticity (4.30) and significance (4.24), followed by popularity (4.14), attractiveness (4.12) and accessibility (4.02). International tourists have given the highest estimate to uniqueness (4.50), followed by significance (4), authen-

ticity (4), attendance fees (4), convenient work time (4), accessibility of the sites (4) and stability and strengthening (4). They have given the lowest estimates to quality (3) and variety of services (3), as well as to the cleanliness (3).

Residents of Plovdiv district have given higher estimates than domestic tourists to the attributes popularity, service, convenient work time, variety of services, and quality of services, state and accessibility of the sites, cleanliness, advertising and information. Attendance fees have received the same estimates by both groups of respondents. The rest of the attributes have received higher estimates by domestic tourists than by the local people (significance, uniqueness, authenticity, attractiveness and strengthening). Local people have given higher estimates than international tourists to most of the attributes of culture and heritage. Exceptions are uniqueness, attendance fees, convenient work time and stability and strengthening, for which international tourists have given higher estimates than residents of Plovdiv district. Domestic tourists have given higher estimates than international tourists to most of the attributes of culture and heritage of the region. Exceptions are attendance fees, convenient work time, accessibility, stability and strengthening of the sites, for which international tourists have given higher estimates than domestic tourists (Table 1).

Table 1. Evaluation of culture and heritage in Plovdiv district

	Total	Plovdiv district	Other districts of Bulgaria	Bulgarians overall	Foreigners
Significance	4.15	4.04	4.30	4.24	4.00
Uniqueness	4.25	4.00	4.52	4.32	4.50
Authenticity	4.23	4.19	4.30	4.30	4.00
Attractiveness	4.04	4.04	4.09	4.12	3.50
Popularity	4.06	4.33	3.78	4.14	3.50
Service in the sites	3.63	3.74	3.52	3.70	3.50
Attendance fees of the sites	3.29	3.26	3.26	3.34	4.00
Convenient work time	3.65	3.81	3.43	3.72	4.00
Variety of services, offered in/ around the sites	3.69	3.96	3.43	3.78	3.00
Quality of services, offered in/ around the sites	3.60	3.70	3.52	3.66	3.00
State, condition of the sites	3.67	3.70	3.65	3.74	3.50
Accessibility of the sites	3.94	4.07	3.78	4.02	4.00
Stability, strengthening of the sites	3.85	3.81	3.87	3.92	4.00
Cleanliness of the sites	3.62	3.67	3.61	3.70	3.00
Advertising and information	3.73	3.85	3.61	3.82	3.50

Conclusion

It can be concluded that all attributes of culture and heritage of Plovdiv district have been given high estimates by respondents overall, as well as by local people, domestic and international tourists in particular. However, very high estimates by all groups of respondents have been given to significance, uniqueness and authenticity of the sites. The lowest estimates - average and about average - have been given to the attributes: attendance fees of the sites (by respondents over-

all and by local people and domestic tourists in particular), convenient work time (by domestic tourists), variety of services (by domestic and international tourists), and quality of services and cleanliness of the sites (by international tourists). In our opinion, these are precisely the attributes, which values should be improved.

References

Assenova, M., Marinov, V. (2013). Tourism Potential of Bulgarian Danube Limes Sites. Proceedings of the Conference “Cultural Corridor Via Diagonalis. Cultural Tourism without boundaries. Sofia-Belgrade”. 3.10-6-10.2013, 237-242.

Clark, I. (2002). Rock art sites in Victoria, Australia: a management history framework. *Tourism Management* 23, 455-464.

Marinov, V., Bachvarov, M. (1990). Anthropogenic Conditions and Resources of Recreation and Tourism. University Press “Kliment Ohridski”. Sofia - in Bulgarian.

Obreshkov, I., Ivanova, S., Somov G. (2012). Development of project of panoramic tour on thematic route “Unification of Bulgaria”. Scientific Research of the Union of Scientists in Bulgaria - Plovdiv. Series C. Technics and Technologies. Vol. IX. Union of Scientists. Session 10-11 November 2011, 164-168 – in Bulgarian.

www.pd.government.bg/bg/region.html-June, 2015

Научни трудове на Съюза на учените в България–Пловдив, Серия А. Обществени науки, изкуство и култура том III, ISSN 1311-9400 (Print) ; ISSN 2534-9368 (On-line), 2017, Scientific works of the Union of Scientists in Bulgaria-Plovdiv, seriesA. Public sciences, art and culture, Vol. III, ISSN 1311-9400 (Print); ISSN 2534-9368 (On-line), 2017.

ИМПЛИЦИТНА И ЕКСПЛИЦИТНА МОТИВАЦИЯ В РАМКИТЕ НА СТУДЕНТСКИТЕ ФЕЙСБУК ГРУПИ

Милена Тепавичарова, Людмила Бойкова

Висшеучилищепосигурност и икономика - Пловдив

IMPLICIT AND EXPLICIT MOTIVATION THROUGH FACEBOOK STUDENT GROUPS

Milena Tepavicharova, Lyudmila Boykova

Higher School of Security and Economics - Plovdiv

Abstract: Facebook student groups become more and more popular among university students. Students use them for both curricular, extracurricular and leisure activities. Our research aims to explore the dimensions of student motivation expressed both implicitly and explicitly on the wall of Facebook student groups. Through web content analysis we explore five different Facebook student groups in order to outline the main themes and tools related to social network motivational practices. Furthermore, we propose an integrated paradigmatic model for increasing students' online motivation.

Keywords: Motivation, Education, Social Network Sites, Facebook, student groups

Социалната мрежа Фейсбук представлява мултифункционална онлайн платформа, където потребителите могат да общуват помежду си, да се себеизразяват чрез звук, видео и текст, да търсят и споделят информация и като цяло да реализират част от своята желана или реална същност в онлайн среда. Фейсбук е особено популярен сред младите хора, които включват социалните мрежи в своя академичен живот (Ross, 2009, Cheung, and Vogel, 2010, Venkatesh et al., 2014, Boykova, 2015)

Студентите използват Фейсбук в академичната среда както формално, така и неформално (Dabbagh and Kitsantas, 2011). Фейсбук дейностите им помагат да работят заедно по проекти, да си изясняват смисъла на дадени академични задания и да подпомагат своите допълнителни незадължителни академични дейности (Lampe, 2011, Junco, 2012).

Освен персонални Фейсбук профили, студентите допълват своите онлайн дейности в платформата с участие в различни типове Фейсбук групи: групи по интереси, групи обединяващи хора от даден географски регион, фен групи, студентски групи и т.н. За нашето изследване особен интерес представляват студентските Фейсбук групи. Те най-често биват създавани от самите студенти и имат различни нива на достъп (напълно отворени групи, затворени групи, групи с един или повече администратори, скрити групи и т.н.).

В контекста на съвременното обучение въпросът за допълване на класическите образователни практики с иновативни образователни методи, които не само да подобряват академичните постижения на студентите, но и да са ориентирани към придобиването на нови компетенции, съобразени с нуждите на пазара на труда е от особена важност.

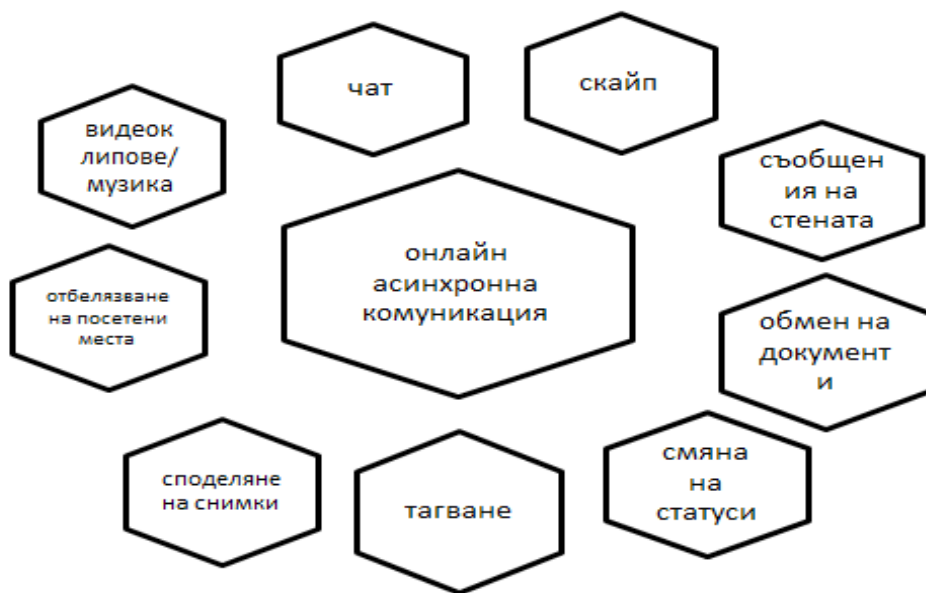
Един от начините за развиване на реални умения е допълването на академичната

заестост на студентите чрез създаване на групизареализирана различна посрочност и целево предназначение проекти, които формират умения за работа в екип (Boykova, 2015). Уменията за работа в екип са от особена важност за успешната реализация на младите хора на пазара на труда, както и допълнителните компетенции, свързани с управлението на конфликти при работата в екип (Nikolova-Aleksieva, 2006). Задаването на групова работа може да бъде както в реална среда, така и изцяло или частично в онлайн среда. Груповата работа е само един пример за образователни практики, насочени към развиването на практически умения. Като цяло уменията и компетенциите свързани с работата в онлайн среда са изключително важни за успешната реализация на младите хора в съвременната конкурентна и високотехнологична действителност. Тъй като социалните мрежи са част от ежедневието, те представляват интересен метод за допълване на техния академичен живот с възможности за търсене и обмен на информация в неформална и позната за тях среда. Студентските Фейсбук групи предоставят множество възможности за онлайн асинхронна комуникация (Фиг. № 1).

С нарастването на популярността на Фейсбук студентските групи, ние си задаваме въпроса, доколко те могат да допълнят класическите академични практики и да стимулират интереса на студентите към учебния процес. В настоящото изследване целим да очертаем какви възможности за мотивация на студентите ни предоставят студентските Фейсбук групи?

С цел да отговорим на този въпрос, проведохме задълбочено изследване на комуникацията в рамките на четири Фейсбук студентски групи от различни Български университети. Посоченият по-долу изследователски модел е опростен и редуциран за целите на настоящата публикация, тъй като е и част от по-мощен изследователски проект, който е още в процес на реализация. Данните също са ограничени само до целите на настоящата публикация.

Фиг. № 1. Синтезиран модел на Фейсбук комуникационни канали

Изследвателският модел включва качествени методи. Чрез уеб контент анализ изследваме съдържанието на четири Фейсбук студентски групи. Периода на анализ включва комуникацията от първи октомври 2015 до двадесет и девети февруари 2016 година. Този анализ разкрива темите, характера на комуникацията в рамките на групата и нейният интензитет.

Уеб контент анализът е иновативен изследователски метод, който все още не е стриктно дефиниран. Като допълнение към качествения контент анализ този метод включва и изследване на хиперлинкове, обмен и интензитет на обмена на информация и др. За целта на нашето изследване сме разработили инструмент за уеб контент анализ на базата на модел, предложен от Съзън Херинг (Herring, 2010). Проф. Херинг описва уеб контент анализа като плуралистична парадигма, която включва в себе си анализ на изображения, фонове, линкове, обмен, език и др. (Herring, 2010).

С оглед на провеждане на настоящото проучване дефинираме уеб контент анализа като плуралистична парадигма, която включва контент анализ на фейсбук страниците в тяхната визуална цялост (фон, тема, публикации, снимки и др.), комуникационна същност (същност и интензитет на обмена на информация) и свързаност с други сайтове/страници (хиперлинкове, водещи до външни групи, страници, сайтове).

Профилите на изследваните Фейсбук групи са както следва: СФГ1 (група на студенти по икономика първи курс), СФГ2 (група на студентски съвет), СФГ3 (студентска група по интереси), СФГ4 (група на студенти по икономика трети курс).

Комуникацията във всички Фейсбук студентски групи се извършва на български език, като се използват като азбуки и Кирилицата, и Латиницата. Спазването на правописните и пунктуационни норми е слабо. Използват се съкращения, недовършени изречения и емотикони. В редки случаи се обменят фрази и абривиатури на английски език, обикновено като реакция на някакъв първоначален пост.¹

По своя интензитет най-активна е комуникацията в СФГ1 и СФГ4 – там студентите от една и съща специалност общуват почти ежедневно, споделяйки своите мнения и впечатления от лекциите, информация относно учебния процес (зали, часове за лекции, промени в програмата), информация относно заданията за самостоятелна работа (реферати, курсови проекти, задачи), информация относно изпити и учебни материали. В тези групи общуването се интензифицира по време на сесия и се дообогатява с обмен на мотивиращи постове, музикални клипове, постове с хумористично съдържание и др.

Чрез уеб контент анализ очертахме основните теми, по които студентите общуват в рамките на студентските Фейсбук групи.

На базата на получените резултати разработихме модел, който обединява концепцията за задоволяване на потребностите посредством Фейсбук дейности (Teravicharova, and Voukova, 2016), с модела на комуникация в рамките на Фейсбук студентските групи. Резултатът е интегриран парадигматичен модел за повишаване мотивацията на студентите чрез онлайн дейности в рамките на Фейсбук студентските групи.

1 LOL или lol - "laughing out loud" (смея се с пълен глас)

ASAP или A.S.A.P. - "as soon as possible" (възможно най-бързо)

FYI - "for your information" (за Ваша информация)

Таблица № 1. Уеб контент анализ – основни кодове

Код	Дефиниция
Уговаряне на срещи	Уговаряне на срещи с учебна или развлекателна цел чрез СФГ.
Обмен на информация	Комуникация в рамките на СФГ, като тя може да има академичен или развлекателен характер.
Помощ	Призив за помощ от личен или академичен характер.
Връзка с други Фейсбук групи или други сайтове.	Споделяне и коментиране на информация, която идва от външни за групата онлайн източници.
Връзка с учебен отдел	Информация относно промени в академичната програма, усъществуване на контакт с определени преподаватели и др.
Снимки	Лични или групови снимки, споделени в рамките на конкретна фейсбук група.
Участие в извън академична дейност.	Информация, свързана със състезания, конференции.
Поддържане на връзка с колеги от предишни образователни степени.	Чрезразлични СФГ студентите поддържат връзка със свои тебивши съученици и преподаватели.
Политическо/Активистко съдържание	Студентите участват в онлайн подписка, онлайн активистки дейности, споделят политически новини, участват в дарителски и доброволчески кампании и др.

Фиг. № 2. Парадигматичен мотивационен модел - Фейсбук студентски групи

В този модел задоволяването на Физиологичните потребности е свързано с обмен на информация между участниците в групата, уговарянето на срещи, осъществяването на връзка с външни сайтове и други групи. Подходящ пример е уговарянето на групов транспорт до и от лекциите, споделяне на мнения и препоръки относно намиране на подслон или дадена локация и др.

Нуждата от Сигурност е свързана с обмена на информация относно особености на учебната локация, поддържането на: връзки с колеги, информираност относно промени в програмата и др. Такъв пример са студенти, които поддържат връзка помежду си през зимния семестър, обменят информация относно проходимостта на пътищата и промени в учебната програма и на тази база взимат решение за присъствие на дадена лекция или съобщават на своите колеги за невъзможността да присъстват на лекции.

Нуждата от Принадлежности любов е свързана с поддържането на връзки с настоящи и бивши колеги от учебните среди, уговаряне на срещи, обмен на снимки и спомени и др. Чрез Фейсбук групи студентите често организират и координират срещи със свои съученици от предишни образователни степени.

Оценка – е свързана с комуникирането по повод на успехи и постижения, получаване на подкрепа и комплименти от други потребители. Студентите споделят снимки, преживявания, мисли с цел да получат одобрението и признанието на своите колеги, а в някои случаи и на преподаватели. Студентите получават оценка и одобрение не само за големите си успехи като участия в конкурси или намиране на работа, но и за малките си ежедневни постижения като приключване на курсова работа и др.

Себеактуализация– студентите могат да допълнят потребностите си от социална ангажираност чрез участия в допълнителни фейсбук групи (на благотворителни организации, политически партии, свързани с културната дейност и други), могат да участват в онлайн петиции и др. От друга страна, студентите лесно могат да комуникират своите постижения до широк кръг от потребители като публикуват новини за тяхното кариерно или персонално развитие и успехи.

Според нас, студентските Фейсбук групи създават предпоставки за повишаване на мотивацията на студентите в рамките на академичния процес. Бихме искали да подчертаем, че за да бъде оптимизиран и стимулиран този процес, е нужно активно участие от страна на преподавателите, които трябва да участват в създаването на Фейсбук студентски групи с академична цел. Някои студентски групи допускат преподаватели и административни отговорници от учебен отдел като активни участници във Фейсбук студентските групи, докато други предпочитат да останат затворени само за студенти и дори скрити при търсене (за да бъде приет в такава група, потребителят трябва да получи покана от текущ участник в групата). Въпреки тези ограничения преподавателите обикновено имат възможност да комуникират по различни начини със студентските групи. Такъв начин е изпращането на материали или задания до отговорника на групата, който изпраща материалите до цялата група или създаването на нова Фейсбук група от страна на преподавателя, с цел работа по конкретен проект или предмет.

Добра възможност за инкорпориране на онлайн активността на съвременните студенти е преподавателят да създаде отворена група за всеки предмет, който води, където да публикува допълнителни материали и задания. Този вариант е особено добър, тъй като създава възможност за комуникация и сътрудничество между студенти от различни курсове и специалности, а преподавателят има възможност да наблюдава, окуражава и коригира комуникацията. За оптимални резултати преподавателите следва да изготвят и да задават на студентите конкретни проекти с ясни цели и задачи, които да бъдат реализирани в рамките на Фейсбук групата или посредством нея. Голямото предимство на Фейсбук средата в такива случаи е възможността за асинхронна дистанционна комуникация между участниците, които могат да осъществят съвместна работа в удобното за тях време и място.

Фейсбук студентските групи са още по-важни за студентите, които се обучават в задочна или дистанционна форма на обучение и нямат възможност регулярно да сесъбират физически на еднакъв географско място със своите колеги и преподаватели. В такъв случай Фейсбук студентските групи спомагат за повишаване мотивацията на студентите, като им дават възможност да се окуражават един друг, да си помагат да общуват пълноценно със своите преподаватели.

Използвана литература:

Boykova, F., (2015), „Communication characteristics of modern educational discourse“. Bulgarian language and modern language teaching. Publishing University of Plovdiv, Smolyan Subsidiary, ISBN 978-954-8767-59-0, 24-29 (Bg).

Boykova, F., (2015), „Group and team work in the system of communicative oriented courses in Bulgarian language“, Contributions to the theory and practice of language education. BULVEST 2000, ISBN 978-954-18-0960-0, p. 297-307. (Bg).

Cheung, R. and D. Vogel. (2010) “Can Facebook enhance the communications between teachers and students?.” International Journal of Learning 17, no. 11

Dabbagh, N., and A. Kitsantas. (2011). “Personal Learning Environments, social media, and self-regulated learning: A natural formula for connecting formal and informal learning.” Internet and Higher Education 15 (1): 3-8.

Herring, S. C. (2010). Web content analysis: Expanding the paradigm. In J. Hunsinger, M. Allen, & L. Klastrup (Eds.), The International Handbook of Internet Research 233-249. Berlin: Springer Verlag. Available at: <https://www.sfu.ca/cmns/courses/2012/801/1-Readings/Herring%20WebCA%202009.pdf> Accessed on 23.07.2014

Junco, R. 2012. The relationship between frequency of Facebook use, participation in Facebook activities, and student engagement. Computers & Education, 58(1): 162-171.

Lampe, C., Wohn, D.Y., Vitak, J., Ellison, N.B., Wash, R. 2011. “Student use of Facebook for organizing collaborative classroom activities”, International Journal of Computer-Supported Collaborative Learning, 6(3): 329-347.

Nikolova-Aleksieva, B., (2006) „Managing Conflict Teamwork”, Scientific papers of the Union of Scientists in Bulgaria Plovdiv, t.VIII, ISSN 1311 -9192 (Bg).

Ross, C., E. Orr, M. Sisic, J. Arseneault, M. Simmering, R. Orr (2009) Personality and motivations associated with Facebook use, Computers in Human Behavior, v.25 n.2, p.578-586

Tepavicharova, M., L. Boykova, (2016), „Social networks in the context of increasing student motivation in contemporary higher education”, Scientific papers of the Union of Scientists, Volume II Serie Plovdiv, p.180-186 (Bg).

Venkatesh, V., A. Croteau, and J. Rabah. (2014) “Perceptions of effectiveness of instructional uses of technology in higher education in an era of Web 2.0.” System Sciences (HICSS), 47th Hawaii International Conference on. IEEE, 2014.

Научни трудове на Съюза на учените в България–Пловдив, Серия А. Обществени науки, изкуство и култура том III, ISSN 1311-9400 (Print) ; ISSN 2534-9368 (On-line), 2017, Scientific works of the Union of Scientists in Bulgaria-Plovdiv, seriesA. Public sciences, art and culture, Vol. III, ISSN 1311-9400 (Print); ISSN 2534-9368 (On-line), 2017.

СЪЩНОСТ И ХАРАКТЕРИСТИКИ НА БЕНЧМАРКИНГА

Милена Тепавичарова, Людмила Бойкова

Висше училище по сигурност и икономика – Пловдив

ESSENCE AND CHARACTERISTICS OF BENCHMARKING

Milena Tepavicharova, Lyudmila Boykova

Higher School of security and economy

Abstract: The benchmarking is one of the best management tools to determine whether the organization effectively performs specific functions and activities. Through it, the managers are able to determine which the best practices are, to prioritize opportunities for improvement and to increase labor productivity. This is the reason why the benchmarking can be used in many companies as a tool to increase efficiency and gain a competitive advantage. The purpose of this article is to characterize the importance of the benchmarking as a tool for amplifying the efficiency and competitiveness of the modern organizations.

Keywords: benchmarking, organizations, methodologies, best practices

ВЪВЕДЕНИЕ

Бързото развитие на технологиите, либерализацията на световния пазар и постоянно растящата конкуренция, създават необходимостта от адаптиране на организациите към новите обстоятелства. Това изисква приспособяването на вътрешната структура, процесите и крайните продукти, така че организацията да може да реагира на постоянно променящите се условия на външната среда. Ключов компонент за успеха на организациите днес, е стремежът към непрекъснато усъвършенстване, търсене на начини за подобряване на ефективността и получаване на конкурентно предимство. Инструментът, който помага на една организация да определи в какво доминира или изостава спрямо други организации, колко по-успешна би могла да бъде и как да го постигне, е бенчмаркингът. Основната функция на бенчмаркингът е непрекъснато търсене и откриване на “най-добри практики”, с цел въвеждане на промени и постигане на оптимална ефективност и конкурентноспособност.

Прочуването на литературата в областта на теорията и приложението на бенчмаркинга показва, че в световен аспект той намира широко приложение както в областта на бизнеса, така и в публичния сектор. Успехът на бенчмаркингът се базира на уникалната му способност да представя нови идеи произтичащи от реалния опит, които вече са доказали своята ефективност. Развитие на организациите, производствените им процеси и пазарите, в които се развива дейността им, поставя бенчмаркингът като важен инструмент осигуряващ усъвършенстване и успех.

Целта на настоящата статия е да се представи същността и да се характеризира значимостта на бенчмаркинга като инструмент за увеличаване на ефективността и конкурентноспособността на съвременните организации.

ОСНОВНИ ХАРАКТЕРИСТИКИ НА БЕНЧМАРКИНГА

Развитието на бенчмаркинга в исторически план се свързва с концепцията за качеството и бизнес – съвършенството. Възходящата тенденция е белязана от въвеждането му като критерий в наградите за качество *Malcolm Baldrige National Quality Award (MBNQA)* и *European Quality Award (EQA)* на *European Foundation for Quality Management (EFQM)* (Walgenbach & Hegele, 2001).

Като начален етап на бенчмаркинга се определя реверсивния (обратния) инженеринг. На този етап всички видове бенчмаркинг са обединени в едно цяло, като организациите използват сравняването на продуктите и ефективността им с тези на своите конкуренти. Развивайки се във времето, бенчмаркингът започва да се възприема като систематизиран процес на оценяване, изпълнение и усъвършенстване на производителността чрез прилагането му в ключови функции на бизнес – организациите. Това го прави един постоянно развиващ се, динамичен и широко признат феномен. (Watson, 1993) (Kyrö, 2003) (Maire et al, 2005).

Еволюцията на бенчмаркинга като приложение е свързана с развитието на определенията и видовете му. Първоначално той се определя като „търсене и прилагане на най – добрите практики, които водят до отлична производителност“ (Camp, 1989). В последствие бенчмаркингът обхваща широк кръг от понятия като „измерване на ефективността“, „най-добри практики“, „придобиване на знания“, „иновации“, „разбиране на дейността на организацията“, „въвеждане на промени“, „непрекъснато усъвършенстване“, „сравнение с конкуренцията“, с което се потвърждава характеристиката, която му се приписва като многостранна техника (Kouzman et al, 1999). На съвременния етап от развитието, бенчмаркингът се определя като „непрекъснатото сравняване, измерване и съпоставяне с най – добрите организации независимо от отрасъла и географската спецификация“ (APQC, 1993) (Kyrö, 2003). В този смисъл, в основата на еволюционния преход стои стремежът на организациите към подобрене и усъвършенстване, придобивайки нови знания и умения, чрез които да увеличат ефективността и конкурентноспособността си .

От всичко представено до тук, може да се предложи едно аналитично дефинитивно определение, обхващащо основните характеристики на бенчмаркинга, а именно:

«Бенчмаркингът е една гъвкава, непрекъсната, систематизирана и перфектно структурирана многостранна техника за измерване и сравнителен анализ на продукти, услуги и практики с тези на организации, признати като “най-добри“, които са локализиращи, както вътре, така и извън конкретния отрасъл, в рамките на и извън границите на страната, с цел търсенето и идентифицирането на “най-добрите практики“ и корекцията и/или отстраняването на пропуските в продуктивността, с крайна цел постигането на висока ефективност и конкурентноспособност. Бенчмаркингът е средство за непрекъснато усъвършенстване, инструмент за оценяване и повишаване на ефективността и конкурентноспособността, процес за поставяне на цели, метод за придобиване на знания и творчески анализ на информация, средство за иновации и творчество, както и средство за разбиране на организацията и нейните функции. Той е процес на идентификация на критичните фактори за успеха, фактор внасящ промени и процесен подход в управлението. Това не е процес на копиране, не е просто посещение на организации и не е конкурентен анализ, а конкурентна технология, част от TQM и комбинация от конкурентноспособност и сътрудничество»

Еволюцията в определянето на същността на понятието „бенчмаркинг“ се комбинира с аналогична еволюция на видовете и начините му на приложение.

Съвременната теория на бенчмаркинга включва множество видове, които са категоризирани в две основни групи:

(1) според спецификата на приложение /т.е. в зависимост от обекта, към който се прилага бенчмаркинг/. Най – често срещаните в литературата видове бенчмаркинг, отнасящи се към тази група са: *вътрешния, конкурентния, функционалния и генеричния /общици/;*

(2) в зависимост от произхода /респ. местонахождението/ на организациите представляващи стандарти за подобрение, включващ: процесния, на производителността и стратегическия бенчмаркинг.

Ползите, които произтичат от прилагането на бенчмаркинга основно се фокусират върху увеличаването на ефективността, подобряването на способността за учене/обучение, внедряването на промени, придобиването на конкурентно предимство и подобряването на организационната култура. Наред с това, в литературата се подчертава, че и организацията – бенчмейкър (т.е. организацията, която е създала стандарта за сравнение и самата тя представлява еталон за сравнение) извлича ползи от прилагането на бенчмаркинг. Следователно, ползите от бенчмаркинга не са само за организациите стремящи се към подобрение, но и за организациите – еталони. Те се изразяват в подобряване на имиджа на организацията – еталон на пазара и възможността да придобие нов опит в областта на развитието на комуникацията и сътрудничеството (синергия чрез бенчмаркинг) (Camp, 1989) (Bogan and English, 1994) (Zairi, 1994, 1997) (Yasin and Zimmerer, 1995).

Най – общо, ползите от прилагането на бенчмаркинг могат да бъдат разделени на :

(a) *материални* - които представляват основните причини за прилагане на бенчмаркинг (увеличаване на ефективността и конкурентноспособността на организацията, икономии и т.н.);

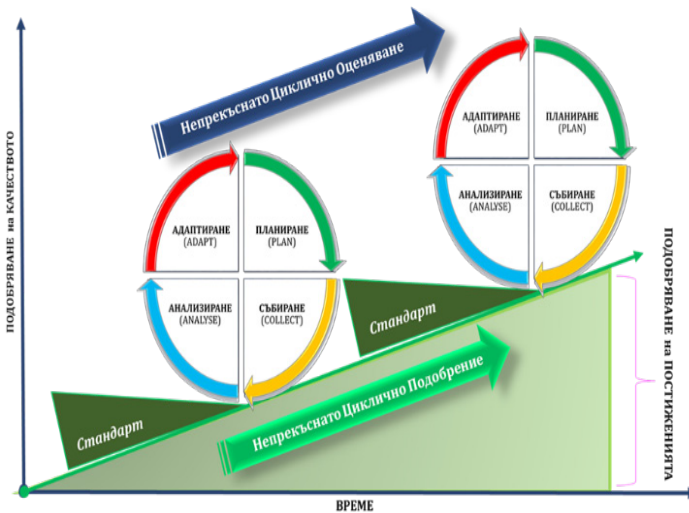
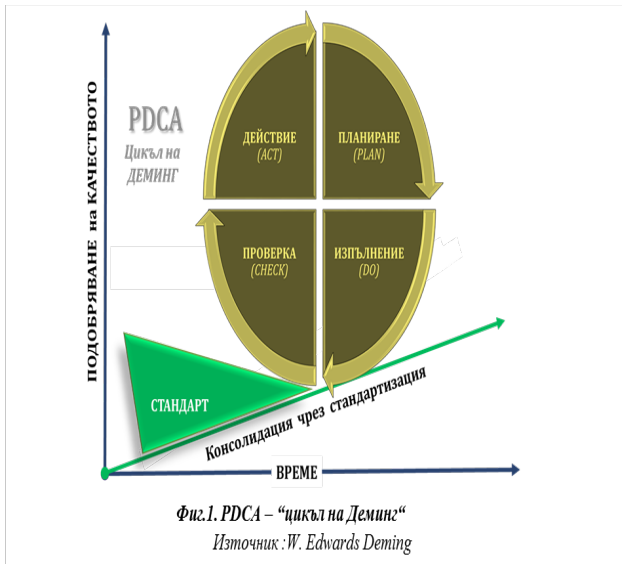
(b) *нематериални* – които се отнасят до въпроси свързани с културата и работната среда. Те обикновено се възприемат преди да станат очевидни материалните ползи (Codling, 1998).

Един от основните елементи, които характеризират бенчмаркинга е, че ефективното му прилагане е в комбинация със системното прилагане на напълно структуриран процес. Обикновено той е под формата на модел, който е разделен на последователни етапи и отделни стъпки (Ribeiro and Cabral, 2006). В специализираната литература са представени различни модели. Една част от тях обхващат предложенията на теоретици – изследователи на бенчмаркинга. Успоредно с тях, в литературата се представят и изведени от реалността, успешно приложени бенчмаркинг практики, както и опростени форми на методически подходи. Подобна идея за непрекъснато подобрение е залегнала и в *цикъла на Деминг*, който обхваща следните етапи (фиг.1): *планиране (plan)*, *изпълнение (do)*, *проверка (check)* и *действие (act)*. За нуждите на бенчмаркинга, цикълът на Деминг търпи развитие, представено на фиг. 2. Етапите са както следва: *планиране (plan)*, *събиране (collect)*, *анализиране (analyse)* и *адаптиране (adapt)* (Watson, 1993), (Bhutta&Нуq, 1999).

Съществуват много подходи към прилагането на бенчмаркинг. Този, който всяка бизнес – организация ще избере да следва, може да се идентифицира напълно с всички съществуващи или да се развие като комбинация от тях. Като краен резултат, организацията може да се усъвършенства, като се превърне в специфичен модел на базата на канкретните си особености.

Постигането на желаната ефективност налага и правилен избор на вида бинчмаркинг, който ще се прилага. Проучването на организации с опит в тази област показва, че първоначалният избор обикновено е върху прилагането на вътрешен бенчмаркинг, логично следван от конкурентния, който е като естествено продължение на вътрешното проучване. Следващите етапи водят до прилагането на функционален и общ бенчмаркинг, чрез които се разрива истинския потенциал на конкретната организация (Hinton et al, 2000).

Факторите, влияещи върху избора на подходящият вид бенчмаркинг, обикновено са някои трудности, с които трябва да се справят организациите в процеса на приложение на бенчмаркинг. Такива са например: наличието на информация или разполагаемостта с необходимата информация, сравнимостта на данните и др. (Trosa and Williams, 1996), (Davies and Kochhar, 2002).

За да се улесни реализирането на бенчмаркинг – проектите са разработени различни технологични приложения. Те позволяват ефективното управление на информацията, както и институциите, които осигуряват необходимата подкрепа (обучение, консултантски услуги и т.н.) при въвеждането и прилагането на бенчмаркинг концепцията.

Успехът на бенчмаркинг - проектите зависи от няколко фактора свързани както с общото приложение като средство за усъвършенстване, така и с реализирането на отделни приложения. За Elnathan et al (1996) факторите за успешното приложение на бенчмаркинг са „променливи“, които са разделени в три групи:

- (1) *предхождащи променливи*, които създават околната среда, която гарантира успешното прилагане на бенчмаркинга като инструмент за усъвършенстване;
- (2) *контекстуални променливи*, които се посочват във всяко конкретно приложение на бенчмаркинга;

(3) *резултатни променливи*, с които се оценява ефективността на приложението.

Предхождащите общи променливи представляват базата за развитието на критичните фактори на бенчмаркинга. Те се групират както следва: бенчмаркинг култура; ясна дефиниция на понятието „бенчмаркинг“; ролята на лидерството (наличие на ресурси и подпомагане на приложението); обхватът на избор на видовете бенчмаркинг; създаване на структуриран процес на приложение; ролята на персонала; предхождащо разбиране на процесите на организацията; използване на измерването на резултатите и установяването на бенчмаркинга като режим на работа или начин на опериране.

Бенчмаркингът в значителна степен покрива и необходимостта от обучение в организациите. Това означава, че бизнес единиците могат да подобрят всичко, което е свързано с продуктите, операциите, процедурите, методите, технологиите, уменията и т.н., като се обучават от организации от същия или друг отрасъл, които могат да служат като еталон.

Следователно, бенчмаркингът може да се разглежда като непрекъснат процес на *търсене, измерване и сравняване* на ефективност, продукти, стратегии, политики, операции, бизнес – среда, култура, структури, процеси, системи, методи и умения в практиката на организацията, с тези на „най-добрите“ конкуренти или признатите като „най – добри“ в конкретна област. Това е с цел непрекъснато обучение и непрекъснато усъвършенстване, което е гаранция за увеличаване на ефективността и конкурентоспособността на организацията .

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Въз основа на всичко изложено могат да се набележат следните основни характеристики на бенчмаркинга:

- Бенчмаркингът е гъвкава, непрекъсната, систематизирана и перфектно структурирана многостранна техника за измерване и сравнителен анализ на продукти, услуги и практики с тези на организации , признати като “най-добри“;
- Тези организации могат да имат различни локации – вътре или извън конкретния отрасъл, в границите на страната или извън нея.
- Основната цел на бенчмаркинга е търсенето и идентифицирането на “най-добрите практики“.
- Чрез възпремането на „ной-добрите практики“, организацията претърпява корекция или отстраняване на пропуските в продуктивността с цел постигането на висока ефективност и конкурентноспособност.
- Бенчмаркингът е средство за непрекъснато усъвършенстване, инструмент за оценяване и повишаване на ефективността и конкурентноспособността, процес за поставяне на цели, метод за придобиване на знания и творчески анализ на информация, средство за иновации и творчество, както и средство за разбиране на организацията и нейните функции
- Бенчмаркингът е процес на идентификация на критичните фактори за успеха, фактор внасящ промени и процесен подход в управлението.

ЛИТЕРАТУРА

APQC (1993)The Benchmarking Management Guide, Productivity Press, Portland, Oregon, pp 44

Bhutta, K.S., Huq, F. (1999) “Benchmarking – best practices: an integrated approach”,Benchmarking: An International Journal, Vol. 6, No 3, pp 254-268

Camp, R.C. (1989): “Benchmarking. The Search for Industry Best Practices That Lead to Superior Performance“, Milwaukee, Wisconsin: ASQC Quality Press.

Codling, S. (1998)Benchmarking, Gower Publishing Limited, England Commission

Communication (1996) Benchmarking the Competitiveness of European Industry, COM(96)463

Davies, A.J., Kochhar, A.K. (2002) "Manufacturing best practice and performance studies: a critique", *International Journal of Operations and Production Management*, Vol. 22, No 3, pp 289-305

Kouzmin, A., Löffler, E., Klages, H., Korac-Kakabadse, N. (1999) "Benchmarking and performance measurement in public sectors", *The International Journal of Public Sector Management*, Vol. 12, No 2, pp 121-144

Kyrö, P. (2003) "Revising the concept and forms of benchmarking", *Benchmarking: An International Journal*, Vol. 10, No 3, pp 210-225 / електронен достъп <http://www.oulu.fi/w5w/benchmarking/artikkelit/kyro.pdf>

Ribeiro, L.M.M., Cabral, J.A.S. (2006) "A benchmarking methodology for metal casting industry", *Benchmarking: An International Journal*, Vol. 13, Nos 1/2, pp 23-35

Trosa, S. Williams, S. (1996) "Benchmarking in Public Sector Performance Management", *Performance Management in Government, Public Management Occasional Papers No 9*, OECD Publications, Paris

Walgenbach, P., Hegele, C. (2001) "What Can an Apple Learn from an Orange? Or: What Do Companies Use Benchmarking For?", *Organization*, Vol. 8, No 1, pp 121-144

Watson, G.H. (1993) *Strategic Benchmarking: How to Rate Your Company's Performance against the World's Best*, John Wiley & Sons, Inc., New York

Zairi, M. (1996) "What's in the basket? A survey on integrated management through BPR and TQM", *The TQM Magazine*, Vol. 8, No 8, pp 58-65

Научни трудове на Съюза на учените в България–Пловдив, Серия А. Обществени науки, изкуство и култура том III, ISSN 1311-9400 (Print) ; ISSN 2534-9368 (On-line), 2017, Scientific works of the Union of Scientists in Bulgaria-Plovdiv, seriesA. Public sciences, art and culture, Vol. III, ISSN 1311-9400 (Print); ISSN 2534-9368 (On-line), 2017.

ВЪЗПРИЯТИЕ ЗА ЛОБИЗМА В БЪЛГАРСКОТО ОБЩЕСТВО КАТО ПРОБЛЕМ ПРЕД НЕГОВАТА РЕГУЛАЦИЯ

Боян Митракиев
Смарт Медия Консулт ЕООД

PERCEPTION OF LOBBYISM IN THE BULGARIAN SOCIETY AS A PROBLEM FOR ITS REGULATION

Boyan Mitrakiev
Smart Media Consult Ltd.

Abstract

Bulgarian legislators have filed four bills for regulating lobbyism, but none has as of this moment successfully passed the legislative process. The most often cited reasons revolve around public relations and purely political considerations that the majority of Bulgarian voters will not meet such regulation with approval or that the Bulgarian society in general is not ready for it. The current report presents a detailed scientific sociological research on the topic. Contrary to the above-stated considerations and arguably popular belief among opinion leaders and the media, the majority (50%) of Bulgarian voters would approve the passing of a bill that regulates lobbyism, even though a minority (13%) holds a positive opinion of lobbyism when named directly. However, a strong majority (53%) believe that lobbyism in its definition (without naming it directly) should exist in a regulated manner when practiced by civil groups and a sizeable portion (38%) of voters believe the same when practiced by the private sector. These trends in the opinion of Bulgarian voters predispose for swift and decisive legislative action in favor of regulating lobbyism and the absence of such requires the investigation of the opinion, perceptions and motivation of legislators.

Темата за регулирането на лобистката дейност в България възниква периодично в обществено-политическия живот, но така и не се стига до реални и решителни законодателни действия по въпроса. На четири пъти в историята на българския модерен парламентаризъм са внасяни законопроекта, които се опитват да положат лобизма в нормативна рамка. Първият е в рамките на 39-тото Народно събрание, но внесеният от Емил Кошлуков законопроект така и не достига до първо четене. Последват два опита по времето на Тройната коалиция - от Любен Дилов-син като народен представител от ОДС и от Движението за права и свободи, които изискват създаването на регистър на лобистите. Парламентарни процедури изискващи обединяването на двата законопроекта в един отлагат разглеждането на първо четене и то не се състои. При 41-вото Народно събрание народният представител от ГЕРБ Красимир Велчев изразява публично желание да внесе законопроект, но председателят на НС Цеца Цачева охлажда амбицията му с аргумента, че обществото не е готово за такава стъпка, посочвайки предходните неуспешни три опита. Последният опит е през 2015 година, когато народни представители от „Български демократичен център“ внасят законопроект за публичност на лобизма, под лидерството на Любен Дилов-син. През лятото на 2015,

вицепремиерът по европейските въпроси Меглена Кунева също заявява готовност да внесе законопроект, чието изготвяне се очаква да бъде координирано с Прозрачност без граници, но до реални действия не се стига.

Към момента на съставянето на този доклад нито един от законопроектите не е успял да премине успешно през законодателния процес и да произведе закон. Трудно е да се констатират причините, но на няколко пъти водещи фактори в законодателната власт открито заявяват, че българското общество не е готово или не би одобрило прокарването на такъв закон. Странното е, обаче, че в публичното пространство липсва реална и ясна аргументация в подкрепа на това съждение под формата на редица социологически проучвания, сондиращи общественото мнение.

За да тества реално хипотезата, че българското общество не е готово да приеме или не одобрява регулацията на лобизма, авторът на доклада в партньорство с агенцията за социални, политически и маркетингови проучвания Сова Харис извършва изследване на обществените нагласи в България относно лобизма.

ОЕСД (2012) препоръчва използването на едно относително ясно определение – „писмена или устна комуникация с публичен служител с цел повлияване на законодателна инициатива, политики или административни решения“. От своя страна, Съветът на Европа (2013) разбира лобизма като „организирано усилие да се окаже влияние върху формулирането на политики и процеса по вземане на решения с оглед на получаване на определени резултати от правителствените власти или демократично-избраните представители“. Според Американския Сенат^(n.d.) лобизмът е „практиката по убеждаване на законодателите да предложат, прокарат или спрат законодателна инициатива или да променят текущото законодателство“.

Най-рестриктивното от трите определения е това на ОЕСД – то ограничава лобизмът единствено до писмена и устна комуникация със съответен публичен служител. Другите две дефиниции са по-широки и говорят за „усилия“ и „убеждаване“ – концепции, които могат да включват много различни методи, стига те да са (по допускане) позволени от закона. Безспорно, спонсорирането и индиректната помощ в организирането на предизборни кампании могат да бъдат част от такива „усилия“ и „убеждаване“.

За да обобщим накратко, за да бъде едно действие част от лобистка кампания, то трябва да:

- (1) бъде усилие за оказване на влияние
- (2) бъде насочено към публичен служител / представител
- (3) цели изпълнението на конкретна политика в определена област

Периодът на провеждането е между 7-13 октомври 2016 година с извадка представителна за населението на България над 18 годишна възраст. Чрез двустепенна гнездова извадка са подбрани 200 гнезда на територията на страната. Във всяко гнездо са интервюирани по 5 души. Обемът на извадката е 1000 души над 18-годишна възраст, като информацията е регистрирана чрез стандартизирано face-to-face интервю, провеждано в дома на респондента. Характеристиките на изследваната съвкупност са, както следва:

ОБРАЗОВАНИЕ	Процент	ВЪЗРАСТОВА ГРУПА	Процент	МЕСТОЖИВЕЕНЕ	Процент
Висше/ полувисше	26,3	18-30	20,0	София	16,9
Средно	59,9	31-40	17,7	Областен град	26,1
Основно	12,2	41-50	17,2	Град	28,5
По-ниско от основно	1,6	51-60	17,8	Село	28,5
		61+	27,2		

СОЦИАЛНА ГРУПА	Процент	СОЦИАЛНА ГРУПА	Процент
Учащи	4,8	Собственици, съдружници	4,1
Работници	28,5	Пенсионери	24,3
Селскостопански работници	2,2	Безработни	10,1
Служащи	22,9	Домакини	1,5
Интелектуалци/ свободна професия	0,6	Друго	0,9

Отношението към лобизма се изследва с четири въпроса, като два пробират директен отговор дали респондентът би желал да има регулация за лобизма и какво е нейното/неговото отношение към дейността, докато други два не споменават термина „лобизъм“, а пробират отговор чрез описателното определение на дейността. Резултатите са, както следва:

	СПОРЕД ВАС, ЧАСТНИЯТ СЕКТОР ТРЯБВА ЛИ ДА ИМА РЕГУЛИРАНА ВЪЗМОЖНОСТ ДА ПРОВЕЖДА КОМУНИКАЦИЯ С ПУБЛИЧЕН СЛУЖИТЕЛ С ЦЕЛ ОКАЗВАНЕ НА ВЛИЯНИЕ ВЪРХУ АДМИНИСТРАТИВНИ И ЗАКОНОДАТЕЛНИ РЕШЕНИЯ?	СПОРЕД ВАС, ГРАЖДАНИТЕ ТРЯБВА ЛИ ДА ИМАТ РЕГУЛИРАНА ВЪЗМОЖНОСТ ДА ПРОВЕЖДАТ КОМУНИКАЦИЯ С ПУБЛИЧЕН СЛУЖИТЕЛ С ЦЕЛ ОКАЗВАНЕ НА ВЛИЯНИЕ ВЪРХУ АДМИНИСТРАТИВНИ И ЗАКОНОДАТЕЛНИ РЕШЕНИЯ?	СМЯТАТЕ ЛИ, ЧЕ В БЪЛГАРИЯ ТРЯБВА ДА ИМА СТРОГО ОПРЕДЕЛЕНИ ПРАВИЛА ЗА ПРАКТИКУВАНЕ НА ЛОБИЗЪМ?
Да	38,2	53,3	50,5
Не	14,6	6,8	4,9
Не мога да преценя	47,1	39,9	44,6
Total	100,0	100,0	100,0

КАКВО Е ВАШЕТО ОТНОШЕНИЕ КЪМ ЛОБИЗМА?

	Процент
Положително	13,6
Неутрално	18,8
Отрицателно	23,9
Не мога да преценя	21,8
Не съм чувал/а за тази практика	21,9
Total	100,0

Изследването показва, че противно на хипотезата, преобладаващата част от българското общество желае лобистките практики да бъдат поставени в регулаторна рамка. При директно споменаване на термина „лобизъм“, над 50% от анкетираните желаят създаването на нормативна база. При индиректните въпроси, 53.3% желаят гражданите да имат регулиран начин да оказват влияние върху публичните служители, докато процентът в казуса с 84

частния сектор е 38.2% - по-нисък, но отново значителен и надхвърлящ отрицателния отговор. Желанието за регулация на лобизма се появява на фона на балансирано отношение на българите към практиката – 13.6% са с положително отношение, 18.8% са с неутрално, 23.9% са с отрицателно, като по около 22% не могат да преценят или не са чували за лобизма. Забелязва се и силната подкрепа за регулация сред самонаетите, добре-образованите българи и работещите, докато пенсионерите и неработещите са подчертано скептични към такава инициатива, като почти идентични нагласи се наблюдават спрямо отношението към лобизма. Като изключим възрастните хора над 61-годишна възраст, нагласите сред останалите възрастови групи са относително еднакви.

Резултатите от изследването не само опровергават първоначалната хипотеза, но и показват една интересна ситуация по отношение на възприятията за лобизма в България, която противостои на доста тенденции в Централна и Източна Европа. Един от основните проблеми при регулацията на лобизма в ЦИЕ е наложилото се възприятие на практиката като част от корупционните процеси в обществото и съответно се формират силни нагласи срещу натоварената с негативна конотация и семантика индустрия дори на терминологично-лингвистично ниво (Zaharchenko & Goldenman, 2004), което контрастира с потенциални заместители като пбблик афеърс или елементи от обмяната на влияние и стимули между държавните органи и лобиращата страна като корпоративната социална отговорност (Тосков & Бичурова, 2016). Повечето от пост-социалистическите страни се характеризират с мощни политически партии и синдикати, завзели територията на представянето на интереси, които търгуват неформално със своето влияние и създават среда на относително висока корупция. Частната организация на представяне и защитаване на групови интереси се разглежда с недоверие и попада под чадъра „лобизъм“, който в тази част на света е тясно асоцииран с корупция и именно тази неформална и непрозрачна търговия с влияние (Millar & Kallmannova, 2013; Davis & Ruhe, 2003).

С оглед на резултатите на изследването, неуспехите на българските законодатели да създадат нормативна рамка за практикуването на лобизъм стават още по-озадачаващи. Макар и едва под 15% от българите да имат положително отношение към практиката и термина лобизъм, над 50% желаят тя да бъде регулирана. Особено силна е подкрепата сред хората с висше образование, работещите и предприемачите, които на практика оказват и най-силен граждански натиск върху законодателната и изпълнителната власт. Остават отворени въпросите дали неуверените действия на народните представители и ръководителите на Народното Събрание са продиктувани от допускания без солидна обосновка, от рационални политически съображения въз основа на различен подход при проучване на общественото мнение за лобизма или от други фактори, вероятно гравитиращи около ефективното функциониране на политическите партии в България в този им вид.

Източници

Davis JH, Ruhe JA. (2003) Perceptions of country corruption: antecedents and outcomes. *Journal of Business Ethics* 43(4): 275–288.

European Parliament (2013) Lobbying in the EU institutions. Достъпно от [http://www.europarl.europa.eu/RegData/bibliotheque/briefing/2013/130558/LDM_BRI\(2013\)130558_REV1_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/bibliotheque/briefing/2013/130558/LDM_BRI(2013)130558_REV1_EN.pdf)

Millar CCJM, Kasl Kallmannova D. (2013) Public Affairs in CEE: on the way to transparency? Conference paper Stockholm September 2013

OECD (2012). Lobbying: influencing decision making with transparency and integrity. Достъпно от <http://www.oecd.org/cleangovbiz/toolkit/50101671.pdf>

US Senate (n.d.) Lobbying. Достъпно от http://www.senate.gov/reference/reference_index_subjects/Lobbying_vrd.htm

Zaharchenko TR, Goldenman G. (2004). Accountability in governance: the challenge of implementing the Aarhus Convention In Eastern Europe And Central Asia. *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics* 4(3): 229–251.

Toskov, G., Bichurova, I., (2006) Korpurativnata sozialna otgovornost i znachenieto na znaniето kato konkurentno predimstvo. Nazionalna nauchno- tehicheska konferenciq s mezhdunarodno uchastie Ekologija I zdrawe

Научни трудове на Съюза на учените в България–Пловдив, Серия А. Обществени науки, изкуство и култура том III, ISSN 1311-9400 (Print) ; ISSN 2534-9368 (On-line), 2017, Scientific works of the Union of Scientists in Bulgaria-Plovdiv, series A. Public sciences, art and culture, Vol. III, ISSN 1311-9400 (Print); ISSN 2534-9368 (On-line), 2017.

КОНЦЕПТУАЛЕН МОДЕЛ НА ВЛИЯНИЕ НА БПМ ПРИ ПРОЦЕСНО –ОРИЕНТИРАНИТЕ ПРЕДПРИЯТИЯ ОТ МЕСОПРЕРАБОТВАТЕЛНАТА ПРОМИШЛЕННОСТ В БЪЛГАРИЯ

В. Николова-Алексиева

Надежда Банкова

Университет по Хранителни Технологии-Пловдив

ABSTRACT

The survey puts lots of emphasis on an approbation of a conceptual model for evaluation of influencing factors on the BPM¹ activity of Bulgarian meat-processing enterprises, which allows to determine the direction and magnitude of the impact of BPM on their innovation, efficiency and competitiveness.

Keywords: *Conceptual Model, Business Process Management, meat-processing enterprises reengineering,*

Увод

Основният проблем пред месопреработвателните предприятия е свързан с ефективното управление на техните процесите. Друг проблем е недостатъчната им конкурентоспособност (Aleksieva, 2013), (Ivanov, 2015), (Ivanov, 2016), която се дължи на факта, че повечето от тях са принудени да решават текущите си проблеми, особено в годините на тежка финансова криза и след нея, отколкото да концентрират усилията си за своето стратегическо развитие (Ivanov, 2015), (Bencheva and Teravicharova, 2013). Този проблем също се базира на недостатъчното умение за документиране и управление на основните и спомагателни процеси в предприятията от месната индустрия (Ivanov, 2015), (Ivanov, 2016).

Изследването подкрепя тезата, че използването на концепцията за бизнес процесния мениджмънт – БПМ в управлението на предприятията от месната промишленост е процесен подход, превръщайки предприятията в по-зрели по отношение на своите процеси. Подходът прилага най-добрите управленски системи, принципи, инструменти и техники за документиране и управление на процесите, *за изграждане на процесна архитектура на предприятието и прилагането му* е основен фактор за успех.

Целта на настоящото изследване е да се разкрият зависимостите и взаимовръзките между различните фактори на системата за управление на бизнес процесите в предприятията от месопреработвателната промишленост и тяхното влияние върху иновационната им активност, ефективност и конкурентоспособност.

За постигането на целта е проведено проучване в 124 различни по големина, статут и форма на собственост предприятия от месната промишленост на територията на България в периода месец Април 2015 г- месец Юли 2016 г. От тях 72 са попълнили изцяло анкетните карти и са дали адекватен отговор за инструментите на БПМ, които са внедрили, иновациите на които са заложили и са оценили факторите, освен това съществува и достатъчно информация за финансовото им състояние в Търговския регистър за период 2007-2014 г. Класифицирането на предприятията по различни признаци показва тяхното разнообразие и широкообхватност.

В настоящото изследване са използвани следните материали и методи:

Целева съвкупност – малки, средни и големи предприятия от месопреработвателната промишленост.

Метод за събиране на емпирични данни и инструментариум – персонално интервю с анкетна карта на хартиен носител, разработена съгласно специализирана методика (Ivanov, 2016), (Teravicharova, 2015), включваща най-новите концепции в БПМ, (Aleksieva, 2013), (Teravicharova and Boykova, 2016), (Teravicharova, 2015) като Реинженеринг (Tashev and Ivanov, 1997), (Bencheva and Teravicharova, 2013), Six Sigma Lean, Редизайн, TPM, KAIZEN, “20 keys”, “5S” и Аутсорсинг на Бизнес Процесите.

Тип на извадката – районирана (стратифицирана) извадка.

Обем на извадката – 124 предприятия от месната промишленост, откликнали положително на поканата за участие в интервюто. Като изходни данни за обем на генералната съвкупност са ползвани данни от АМБ, БАБХ и БСК.

Обхват на респондентите – изпълнителни директори, финансови мениджъри, проектни мениджъри, ИТ мениджъри, външни и вътрешни консултанти, експерти.

Метод за обработка на емпирични данни и инструментариум – SPSS 14.0.

Изложение

Предложено е описание на методически подход, насочено към дефиниране на основните стъпки и взаимнообвързаност на получените резултати от проведено емпирично изследване на бизнес субекти от сектор Месопреработка в България.

Главната цел на подхода е да представи система за оценка на влиянието на идентифициран комплекс от въздействащи фактори за повишаване на ефективността, иновативността и конкурентноспособността на предприятия от месопреработвателната промишленост на отраслово и регионално ниво. **Включени са следните етапи :**

Етап 1: *Изследване на локализационни фактори.* Целта на този етап от изследването е да се проучи мнението на икономически субекти, относно състоянието на локализационните фактори в региона, както и до колко тези фактори влияят върху ефекта от процесното управление. Основен резултат от анализа в Етап 1 е формулирането на *Първичен профил* на предприятията, прилагачи процесното управление като за основание се взема типа на прилаганите управленски подходи (функционален, ресурсен, процесен) и бизнес стратегии (за производство на нов продукт, за разширяване на производствения капацитет, за повишаване на качеството, за повишаване на пазарния дял и т.н), тъй като той илюстрира, макар и индиректно, насоката на иновационната активност на предприятието.

Етап 2: *Изследване на степента на зрялост по отношение на своите процеси.* Този етап допълва анализа и резултатите от предходния етап в следните аспекти: при запазване на целта, задачите и генералната съвкупност на изследването се въвежда допълнителен критерий към анкетираните субекти; модифицира се инструментът за провеждане на допитването, за да се прецизира тематичния фокус. Въз основа на констатациите от Етап 2 се достига до основен резултат: формулиране на *Опосредствен профил* на предприятията с въведен процесен мениджмънт. Профилът включва информация за инструментариума на процесното управление, иновационната активност, финансовите показатели и конкурентните предимства на изследваните стопански единици и дава отговор кои от тях са по-зрели по отношение на своите процеси, какви съвременни подходи за процесен мениджмънт използват, какви софтуери за управление използват, какъв е иновационният им потенциал, какви стратегии за иновации използват, кои са въздействащите фактори за ефективния процесен мениджмънт, който води до засилване на иновационната активност и повишена конкурентноспособност и кои от тези фактори влияят върху локализирането и стратегическите насоки на тези предприятия.

Етап 3: *Изследване на влияещите фактори върху бизнес-процесния мениджмънт.* На този етап от методическия подход анализът се задълбочава върху дефиниране на степента и силата на влияние на въздействащите фактори. Резултат от анализа в Етап 3 е дефинирането на Интегрален профил на предприятията, който показва въздействащите фактори с тяхната сила

на влияние при различните, според тяхната процесна зрялост, иновативна активност и степен на конкурентноспособност.

Основен резултат от цялостното приложение на описания методически подход е възможността да се изведе концептуален модел, описващ въздействието на факторите, влияещи върху ефективността на процесното управление в изследваните предприятия. Концептуалният модел представя логическата рамка на стъпките за предлаганото решение, а именно:

Стъпка 1: Отправна точка за изследване и оценка е дефинирането на бизнес процесният мениджмънт (БПМ) като зависима променлива.

Стъпка 2: Формулират се изследователски хипотези.

Стъпка 3: Следва корелационен анализ, чрез който се определят силата и посоката на влияние на въздействащите фактори.

Стъпка 4: С помощта на регресионен анализ се измерват степента (силата) на зависимост на избраната (зависима) променлива от измененията в независимите променливи т.е. доказва се наличието на зависимост.

Стъпка 5: Проверява се значимостта на хипотезата, описваща зависимостта и се формулират изводи.

Апробирането на модела в частта му относно дефиниране на зависими променливи и съставяне на изследователски хипотези в рамките на проведеното проучване се изразява в следното:

❖ **Зависима променлива** – БПМ се определя от нивото на процесна зрялост на предприятията; от прилагания инструментариум за управление на процесите; от прилаганите до момента иновационни решения и честотата на бъдещо приложение на отделните видове иновации; от вида на технологиите, които се използват; от развитието на пазарната среда и достъпът до квалифицирани човешки ресурси.

❖ **Независими променливи** – възможните влияещи фактори от тематичните блокове на въпросника.

❖ **Формулиране на хипотези** – на база предварителния статистически анализ са оформени следните изследователски хипотези, подлежащи на проверка:

H1: Бизнес процесният мениджмънт (БПМ) е в пряка зависимост от периода на създаване на предприятието, капиталовата му структура и нивото на процесна зрялост; от причините за стартиране на предприятието и наличието и прилагането на стратегически планови документи в предприятието; от адекватността на използван инструментариум за управление на процесите; от въвеждането на екипна работа; от квалификацията на мениджърите;

H2: БПМ е в правопрпорционална зависимост от: разрастването на стопанските субекти; положителните нагласи за развитие на стопанските единици и региона, в който те оперират; иновационната активност; опит в предходни иновационни проекти; взаимодействието между отделните видове иновационни решения; възможността за съвместни проекти с бизнес субект от друг отрасъл или конкурент; недостатъчното осигуряване с производствен и технически персонал; от навлизащите нови технолгични решения; от създаването на конкурентно предимство;

H3: БПМ е силно повлиян от достъпът до квалифицирани човешки ресурси; подходящи места за разполагане; развит транспорт; подпомагащи програми; развитието на пазарната среда и увеличаването на бизнес потребителите; от производителността и ефективността на стопанския субект; от организационната култура; въвеждането на стандарти за опазване на околната среда; от инициативи за устойчиво развитие;

H4: БПМ е слабо повлиян от състоянието на производствената, транспортната и социална инфраструктура; оценката за дейността на местните власти.

Основни резултати от емпиричното проучване

Отчитайки особеностите на пазара и характеристиките на производствения процес

на предприятията, проучването и анализът се извърши по отделно за всеки подсектор на месопреработвателната промишленост— „птици“, „кланици“, „месопреработка“ и „мляно месо и месни заготовки“. Приема се че, подотрасловата принадлежност на предприятията се определя от преобладаващата част произведена продукция (повече от 60%). Чрез този анализ се изгражда цялостна представа за състоянието и развитието на БПМ в предприятията от месопреработвателната промишленост.

В резултат от анализа на състоянието на месопреработвателната промишленост и броят на участниците в анкетите, които адекватно и докрай са отговорили на всички въпроси, авторите достигат до извода, че от гледна точка на БПМ е по-удачно предприятията да бъдат групирани по пазарни сегменти т.е. изследването да продължи като регрупира предприятията-участници в изследването по пазарен признак. След като се отсяват предприятията, които не прилагат инструментите на БПМ и не попълват изцяло въпросника броят на предприятията се редуцира до 72 бр, а класифицирането на предприятията в представителната извадка е следното (вж. фиг. 1):

Основната цел на тристепенното емпирично проучване е да се изведат обобщаващи аналитични характеристики на изследваните месопреработвателни предприятия като центърът на анализ е да се дефинира тяхното ниво на зрялост по отношение на процесите и влияещите фактори, които въздействат за ефективен БПМ. С оглед постигането на тази цел е предложено след всяка стъпка на проучването да се извежда съответен профил (първичен, опосредствен и интегрален) на изследваните предприятия, който да представя конкретни елементи от тяхната дейност.

Фиг. 1. Признаци за класификация на изследваните предприятия

Първичният профил на предприятията ги обособява според степента на процесна зрялост в подсекторите на месопреработвателната промишленост, според техния бизнес профил, правно–стопанска форма, локализацията им на територията на България и иновационната им активност в пет групи: „2-ро ниво на зрялост“ ; „2-3 ниво на зрялост“ ; „3-то ниво на зрялост“ ; „3-4 ниво на зрялост“ и „4-то ниво на зрялост“.

Дефинирането на нивото на зрялост по отношение на бизнес процесите на предприятията от изследваната съвкупност се извършва с помощта на получените отговори на въпрос № 8 и № 9 от анкетната карта (от първи етап на проучването), съответно относно познаването и документирането на процесите си, както и начина на организацията на процесите. На тази база са определени следните типове предприятия:

❖ **2 ниво на зрялост**, според скалата на СММ - 3% : което означава, че те започват да различават основните си процеси и се ориентират към прилагане на някои инструменти на процесния мейнджмънт, но все още са подвластни на хаотичните решения за оцеляване и срещат огромни трудности да останат конкурентни на пазара.

❖ **2-3 ниво на зрялост**, според скалата на СММ - 12% : те имат организирани и документираны процеси, и се стремят да разберат как управлението и поддържащите процеси трябва да се съвместят, за да подпомогнат основните процеси.

❖ **3 ниво на зрялост**, според скалата на СММ – 25%: те имат организирани и документираны процеси, като следят както основните, така и спомагателните си процеси.

❖ **3-4 ниво на зрялост**, според скалата на СММ – 43% : процесите се документират, за инженеринга и за мениджмънта. Те се стандартизират и интегрират в методология.

❖ **4 ниво на зрялост**, според скалата на СММ – 17% : предприятията, които разбират как процесите си взаимодействат и съобразяват своята стратегия с това, притежават висока иновационна активност, за да останат гъвкави и конкурентноспособни на пазара, но все още не са въвели изграждането на процесна архитектура.

Дефинирането на вида иновационна активност на предприятията от изследваната съвкупност се извършва с помощта на получените отговори на въпрос № 12, относно изготвяните и прилагани фирмени стратегии. На тази база са определени следните типове предприятия:

❖ Процесни иноватори: прилагали стратегия за създаване на нови процеси и разширяване на производствения капацитет (отговор „а“). Техният дял е 32%.

❖ Продуктови иноватори: прилагали стратегия за производство на нов продукт (отговор „б“). Техният дял е 20%.

❖ Организационни иноватори: прилагали стратегия за радикална промяна на организацията на работа и създаване на нови взаимоотношения с други предприятия (отговор „в“). Техният дял е 8%.

❖ Маркетингови иноватори: подгрупа А- прилагали стратегия за разширяване на пазарен дял (18%) и подгрупа Б – прилагали стратегии за навлизане на нови пазари (17%).

❖ Еко-иноватори: въвели са процедури по намаляване вредното влияние върху околната среда. Техният дял е 5%.

Може да се формулира изводът, че преобладаваща част от изследваните месопереработвателни предприятия се стремят да следят и документират процесите си. По отношение степента на процесна зрялост, основният извод който може да бъде направен, е че няма предприятия от месната промишленост, които да са постигнали пета степен на зрялост, по скалата на СММ, а именно такива, които следят непрекъснато своите процеси, изграждат процесна архитектура, назначават екипи за всеки процес и извършват непрекъснато иновации, за да останат адекватни на изискванията на пазара. Друг важен извод е, че няма предприятия, които са на първо ниво на зрялост по скалата на СММ, т.е., такива, които въобще не познават и не следят процесите си, действат оперативно и тяхното оценяване се дължи по-скоро на хаоса, отколкото на адекватен стратегически мениджмънт, те не използват инструментите на бизнес процесния мениджмънт (БПМ), за да останат конкуренти на пазара.

Друг извод е, че изследваните бизнес структури проявяват своята иновационна активност най-често чрез процесни иновации за разширяване на производствения капацитет; на следващо място чрез маркетингови иновации; на следващо място чрез продуктови иновации, изразяващи се във въвеждането на нови за организацията продукти и на последно място, чрез организационни иновации, под формата на въвеждане на нови управленски системи и нови взаимоотношения с други предприятия.

По отношение на връзката между използвани инструменти за БПМ, демонстрирани стратегии за иновиране и фирмения профил на субсектите са оформени следните изводи:

- **„2-ро ниво на зрялост“**: са по-скоро продуктови иноватори, които при формирането и прилагането на стратегии за нов продукт са относително по-силно повлияни от избора на правна форма, година на създаване на фирмата, избор на населено място и брой съдружници.

- **„2-3 ниво на зрялост“**; са както продуктови иноватори, така и маркетингови иноватори от първи тип т.е. прилагат стратегии за разширяване на пазарен дял, които се влияят в относителен аспект от населеното място, в което оперират, интерлокалното местоположение и правната форма.

- **„3-то ниво на зрялост“** : са както продуктови иноватори, така и процесни иноватори, които се влияят от годината на създаване, от правната форма и от броя на съдружниците.

- **„3-4 ниво на зрялост“**: са процесни и организационни иноватори, както и

маркетингови иноватори от втори тип т.е навлизат на нови пазари, които са отчасти повлияни от броя на съдружниците, от числеността на персонала и избора на населено място.

- **„4-то ниво на зрялост“:** екоинноватори, с процесни, организационни и маркетингови иновации, съобразени изцяло с екологичните стандарти, безопасността на хранене и устойчивото развитие. Те са повлияни по –силно от избора на населеното място, годината на създаване и правната форма.

По отношение на връзката между степен на зрялост и стратегии за иновиране могат да се направят следните изводи:

- **„2-ро ниво на зрялост“:** са по-скоро продуктови иноватори, след това маркетингови иноватори от първи тип (разширяват пазарен дял) и най-дакрая са организационни иноватори.

- **„2-3 ниво на зрялост“:** са по-скоро продуктови иноватори, след това маркетингови иноватори, както от първи тип , така и от втори тип, след това са организационни иноватори и накрая много слабо те са процесни иноватори.

- **„3-то ниво на зрялост“ :** те са по –скоро продуктови иноватори, отколкото процесни иноватори, макар че процесните иновации са широко застъпени, след това те са маркетингови иноватори от втори тип и накрая са организационни иноватори.

- **„3-4 ниво на зрялост“:** те са по-скоро процесни иноватори, след това организационни иноватори, след това маркетингови иноватори от втори тип, маркетингови иноватори от първи тип и накрая са екоинноватори.

- **„4-то ниво на зрялост“:** те са по-скоро екоинноватори, най-вече насочени към устойчиво развитие и опазване на околната среда, чрез внедряване първо на „зелени“ технологии, „зелени“ процеси, „зелени“ продукти и превръщането на организацията в „зелена“.

По отношение на връзката между БПМ и влияещите фактори от околната среда, в която оперира предприятието са изведени следните констатации:

- **„2-ро ниво на зрялост“:** при тях е налице положителна зависимост от факторите „наличие на суровини“, „достъп до парцели и сгради“ и „развита инфраструктура“ в региона. С отрицателно влияние са факторите „квалифицирани трудови ресурси“, „пазарен потенциал“, „местна данъчна система“ и „достъп до експертна помощ“.

- **„2-3 ниво на зрялост“:** с положителна връзка към изменението на БПМ са единствено факторите „достъп до парцели и сгради“ и „ниво на местната данъчна система“. Останалите изследвани фактори са с противоположен знак на взаимодействие като сравнително по-значими са корелационните коефицинти на „влияние на развита инфраструктура“ и „достъп до експертна помощ“.

- **„3-то ниво на зрялост“ :** развитието на БПМ корелира предимно с измененията в състоянието на инфраструктурата; с измененията на пазарния потенциал на региона; достъпът до суровини и материали; с възможността за ползване на експертна помощ. В по-малка степен, „нивото на местната данъчна система“ и „квалифицирани човешки ресурси“.

- **„3-4 ниво на зрялост“:** при тях относително по-съществено влияние спрямо резултатите на другите фактори са : „наличие на квалифицирани трудови ресурси“; „развита инфраструктура“, „достъп до парцели и сгради“, „наличие на суровини и материали“. „Местната данъчна система“ и „възможност за ползване на експертни услуги“ също са с положителна корелация , макар и не толкова висока.

- **„4-то ниво на зрялост“:** по –съществено влияние оказват факторите: „развита инфраструктура“, „изменение на пазарния потенциал“, „наличие на квалифицирани трудови ресурси“, „достъп до нови технологии“, „местна власт“, „достъп до експертна помощ“, „достъп до финансиране“. В по-малка степен влияе „достъпът до парцели и сгради“ и „достъп до суровини и материали“.

На база на анализиранияте резултати по отделните категории предприятия могат да се изведат следните обобщения, относно главните черти на Опосредствения профил и неговите категории:

- И петте групи предприятия декларират, че имат опит в осъществяването на БПМ проекти до момента като положителните отговори са преобладаващо високи (над 70%). С най-голяма стойност по този показател са педприятията с „4 степен на зрялост“ (84,6%), следвани от „3-4 –та степен на зрялост“ (81,3%), следвани от „3-та степен на зрялост“ (75%) и „2-3 степен на зрялост“ (74,2%), като на последно място са тези с „2-ро ниво на зрялост“ (65%).

- И петте групи предприятия декларират, че са използвали различните инструменти на БПМ, като тези от **4 степен** – основно са използвали процесен реинженеринг, Балансирани карти – BSc; процесни рамки – (SCOR, ITIL), Six SIGMA за намаляване на брака и повишаване на качеството, LEAN технологията, SIX SIGMA LEAN, стандарти за внедряване на качеството HACCP, ISO 22000, ISO 9001, OHSAS 18001; „20 ключа“ и KAIZEN, въвели са системи за процесен мениджмънт - BPMS, ERP –системи, BI, CRM, workflow; от **3-4 степен** - основно са заложили на процесен реинженеринг, редизайн на лошо работещи процеси, стандартизация и внедряване на системите за качество -HACCP, ISO 22000, ISO 9001; Just in time, LEAN технологията, 20 keys, ERP –системи; CRM, workflow; от **3-степен** – използваните инструменти на БПМ са процесен реинженеринг, системи за промяна на организацията на работа, SIX SIGMA, 5“S”, непрекъснато усъвършенстване, CRM, workflow; от **2-3 степен** – документиране на процесите, стандарти за качество – HACCP, ISO 9001, подобряване на брака и дефектите, чрез SIX SIGMA, подобряване на работната среда чрез 5“S”, автоматизиране на процесите - workflow; от **2 степен** – документиране на процесите, мониторинг на парцесите, 5“S”, внедряване на стандарти за качество и автоматизиране на процесите.

- И петте групи предприятия, декларират че имат опит в осъществяването на иновационни проекти до момента като положителните отговори са преобладаващо високи (73%). С най- голяма стойност по този показател са екоинноваторите (89%), следвани от продуктови иновации (80%), следвани от процесните иноватори (79%), следвани от организационните иноватори (75%), маркетинговите иноватори тип 2-преминаване на нови пазари (73%), следват маректинговите иноватори тип 1 – разширяване на пазарен дял (72%).

- Най -предпочитани за бъдещо внедряване са следните инструменти на БПМ : използване на процесни рамки (SCOR, ITIL) и изграждане на процесни архитектури са най-предпочитани за **4 ниво на зрялост (78%)**, реинженеринг процесите е най-предпочитан за **3-4 ниво на зрялост (82%)**; SIX SIGMA и LEAN технологията са най-предпочитани за **3 ниво на зрялост**; **2-3 ниво** на зрялост предпочитат Балансирани карти за управление – BSc и 20 “keys”; **2 ниво** на зрялост предпочитат внедряване на стандарти за качество; “Just –in –time” и 5“S“.

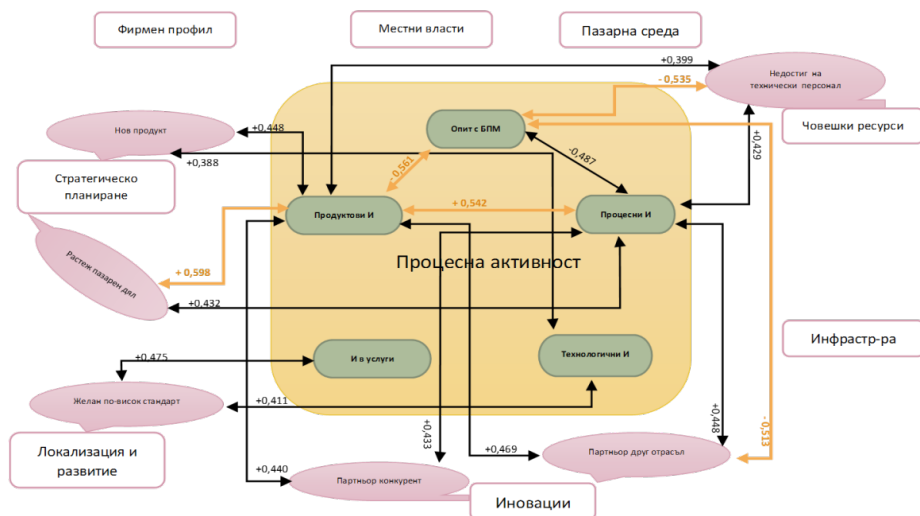
- Най-предпочитани информационни системи за бъдещите проекти, свързани с БПМ са: **2 ниво на зрялост** –workflow и CRM (72%); за **2-3 ниво на зрялост** – workflow, CRM, ERP (87%); за **3 –ниво на зрялост** - BP Modeling, CRM, ERP и BI (82%); за **3-4 ниво на зрялост** - BP Modeling и BI (79%); за **4 ниво** – BP Architect; BI и BPMS (88%).

- Най-предпочитани за бъдещо иновирание са екоинновациите, свързан с продуктите за продуктовите иноватори (81%), следвани от маркетинговите иноватори тип 2 –(73%). След тях по предпочитание са екоинновациите, свързани с технологиите, които са с най-висок показател при продуктовите иноватори (68%). На следващо място са процесните иновации с еднакво одобрение при продуктовите и при организационните иноватори (48%). Услугите са сравнително по-предпочитани само при маркетинговите иноватори тип 2 – навлизане на нови пазари (56%).

- Доставчик, международна компания или консултант са най-предпочитаните партньори за съвместни БПМ проекти. Консултатнтът е на първо място за **2 –ниво (56%)** и **2-3 ниво** на зрялост (67%). Международна компания е много важен партньор на предприятията от **3-ниво** и **3-4 ниво** на зрялост, съответно (73% и 68%). Доставчикът е най-важен партньор за предприятията от **4 ниво** на зрялост (78%).

- Доставчик, клиент, международна компания и консултант са най-предпочитаните партньори за съвместни иновации. Продуктовите и маркетинговите иноватори тип 1 биха избрали първо доставчик или международна компания (46%), а след това ще се обърнат за сътрудничество с клиент (42-48%) или консултант (33-42%). При организационните иноватори и маркетинговите иноватори тип 2 – консултантът е на първо място по предпочитане (36 – 47%) и доставчик (36,5-32 %). Най-малко предпочитани от всички групи предприятия за партньори са местните власти, конкурентите и финансиращите институции.

- Предпочитанията на потребителите са най-значимия фактор и за петте типа предприятия по степен на зрялост, като най-висока стойност този показател има за **4 степен** на зрялост (92%). Следващи по влияние са човешките ресурси в региона като с най-голяма стойност този показател е при предприятията от **3 степен** на зрялост (62%). При предприятията от **3-4 степен** на зрялост и от **2-3 ниво** на зрялост на трето място са интелектуалната защита (43%) и законовата база (38%). За разлика от тях, **2 ниво на зрялост** поставят на трето място по значимост факторите наличие на партньор за иновации (37%) и достъпът до подпомагащи програми (36-42,9%). С най-малка значимост за всички категории предприятия са развитието на местната образователна система, наличие на кластери и съдействието на браншови организации.

Фиг. 2. Концептуален модел на въздействащи фактори на БПМ

Интегралният профил има за цел да покаже не само кои са влияещите фактори върху БПМ на изследваните месопреработвателни предприятия, но и да се представи силата на влияние на тези фактори, според мнението на респондентите. Изводите са следните:

- Практическата реализация на умения и способности и гарантирането на личната и семейна сигурност имат много силно влияние при стартирането на бизнеса за най-голям дял от петте категории месопреработвателни предприятия – **2 ниво** на зрялост (42%); **2-3 ниво** (56%), **3 ниво** (58%) и **3-4 ниво** (45%) и **4 ниво** – 62%. Следващ фактор по сила на влияние е факторът повишаване на доходите (35-47%).

- Практическата реализация на уменията е най-значимия фактор и за процесните иноватори (40%) и иноваторите на услуги (45%), за технологичните иноватори (52%) и продуктовете иноватори (68%). Следващия по сила фактор също е факторът повишаване на доходите (35, 7 – 44,5%).

- За стратегическото планиране на предприятията с много силно значение е наличието на работна сила с подходяща квалификация като най-голям дял в подкрепа на тази значимост се наблюдава при **3-4 степен на зрялост** (58%) и **4 степен на зрялост** по отоншение на процесите (54%). Също така за иноваторите в услуги (59%) този фактор е от първостепенно значение. На следващо място с преобладаващо силно значение е пазарният потенциал на региона, който при продуктовете иноватори и **3-4 степен** на зрялост има много силно значение (45%).

- Голям брой от иновационните фактори са с много силно значение за преобладаващ дял от категориите месопреработвателни предприятия. Най-видно е това при факторите интерес на клиентите към нови стоки/услуги; благоприятно национално законодателство; защита на интелектуалната собственост; мерки за подпомагане на иновациите. Съвпадение на оценката за влиянието на фактора „наличие на клъстери се наблюдава между всички категории в профила – слабо влияние.

- От факторите на пазарната среда със средно до силно влияние е повишаването на жизнения стандарт и доходите в региона – най-голям е показателят при 2-ниво на зрялост (67%) и продуктовете иноватори (44,4%). Със средно влияние е редуцирането на конкурентите в местния пазар, а слабо е влиянието на откриването на нови търговски обекти в региона.

- При локализационните фактори със силно до много силно влияние е наличието на квалифицирана работна ръка в региона - това е най-същественото за 3-4 ниво и 4 ниво на зрялост (48%), за продуктовете иноватори (42%), както и за иноваторите в услуги (45%). Със средно до силно влияние е близостта до летища, гари и пристанища, както и развита инфраструктура (26,7%). С по-скоро средно влияние са малкото на брой конкуренти и ниската цена на работната сила. Най-слабо е влиянието на достъпа до консултантски услуги и пласментния потенциал на региона.

Отправна точка при изследването на връзки и зависимости чрез корелационния анализ е определянето на зависимите и независимите променливи, предмет на изследване в проучването. От използвания в емпиричното изследване въпросник зависимите променливи, характеризирани проявленията на БПМ в изследваните предприятия са : наличен до момента опит в процесния мениджмънт (въпрос №20); готовност за бъдещо осъществяване на БПМ (какви нови инструменти на БПМ възнамеряват да използват в бъдеще), готовност за осъществяване на иновационни проекти по видове иновации (технологични подобрения и нововъведения, продуктови иновации, процесни иновации, организационни иновации, маркетингови иновации, екологични иновации).

В качеството на независими променливи са всички останали въпроси от анкетата. За целите на анализа е извършено предварително тестване на възможните корелации на всички независими променливи към всяка от зависимите променливи, за да се подберат за последващо по-детайлно разглеждане онези взаимовръзки, показали статистическа значимост. Изведен е в цялостен вид концептуалният модел на въздействащи фактори на БПМ (вж. фиг. 2) при месопреработвателните предприятия като е доказано и количествено характеризирано кръстосаното влияние на въздействащи фактори при отделните нива на проявление на процесен мениджмънт в стопанските субекти. За тази цел са идентифицирани онези променливи величини, които проявяват статистически значима корелационна връзка с поне два от основните типа процесна активност. Отношенията между променливите са групирани в две основни направления:

- ❖ **Вътрешен кръг на активност по отношение на БПМ** – това са корелационни връзки между различните инструменти за БПМ и иновационни практики използвани в рамките на цялостната процесна дейност на всички типове предприятия от месопреработвателната

промишленост. Обхваща наличен процесен опит, готовност за технологични, продуктови, процесни, организационни и екологични иновации, иновиране в услуги.

❖ **Поле на влияние на въздействащи фактори** – това са променливите, които взаимодействат с поне два типа процесна активност едновременно. Тук се включват факторите: стратегия за нов продукт стратегия за разширяване на текущ пазарен дял; желание за по-висок жизнен стандарт в региона; сътрудничество с конкурент в качеството му на партньор за иновационно решение; сътрудничество с партньор от друг отрасъл за осъществяване на иновации; недостиг на технологичен и технически персонал.

В резултат от апробирането на концептуалния модел на въздействащи фактори на БПМ в предприятията от месопреработвателната промишленост и изследването на експертните оценки са потвърдени следните хипотези:

H1: БПМ е в пряка зависимост от факторите показани на фиг. 3 и фиг. 4.

H2: БПМ е в правопрпорционална зависимост от ефективността, иновативността, конкурентоспособността и устойчивото развитие на предприятията от месопреработвателната промишленост.

H3: БПМ е силно повлиян от достъпът до квалифицирани човешки ресурси; подходящи места за разполагане; развит транспорт; подпомагащи програми; развитието на пазарната среда и увеличаването на бизнес потребителите; от производителността и ефективността на стопанския субект; от организационната култура; въвеждането стандарти за опазване на околната среда; от инициативи за устойчиво развитие;

H4: БПМ е слабо повлиян от състоянието на производствената, транспортната и социална инфраструктура; оценката за дейността на местните власти.

Отхвърлени са следните хипотези:

H1: БПМ е в пряка зависимост от периода на създаване на предприятието, от фирмения профил и от причините за стартиране на предприятието.

H3: БПМ е силно повлиян от подходящи места за разполагане и подходяща инфраструктура.

H4: БПМ е слабо повлиян от оценката за дейността на местните власти.

Фиг. 3. Фактори с положителен пряк и косвен ефект

Фиг. 4. Фактори с отрицателен пряк и положителен косвен ефект

Заклучение

Предложеният концептуален модел на въздействащи фактори на БПМ, може да помогне на фирмите от месната промишленост в България да ориентират къде се намират те днес и да им послужи като навигатор по пътя към постигане на зрялост в управлението на бизнес процесите си. Водещите европейски и световни компании фокусират усилията си за предвижване от 4-то към 5-то ниво на процесна зрялост. Те имат вече създадена архитектура на процесите, въз основа на която се изгражда системата им за управление.

В съвременната бизнес среда, за да се превърнат в конкурентноспособни и да управляват

процесите си ефективно, българските предприятия от месната промишленост трябва да предприемат един по-синтетичен и модерен подход към промяната на процесите, който комбинира най доброто от процесния мениджмънт, редирайна, усъвършенстването и автоматизацията на процесите.

Библиография

Aleksieva, V., 2013. Management of business processes in the Bulgarian enterprises, ISBN-978-954-24-0189-6. Intelekspert-96 (Bg).

Bencheva N., Tepavicharova, M., 2013. “Analysis of productivity and efficiency of agricultural farms”, Warszawa (Bg).

Ivanov, Vl., 2015. Managing a small business, ISBN 978-954-8835-28-2. Intelekspert-96 (Bg).

Ivanov, Vl., 2016. Tax planning in the management of the finances of the company, ISBN 978-619-7220-18-6. Intelekspert-96 (Bg)

Tashev, At., Ivanov, Vl., 1997. Industrial Engineering and Management: Industrial Engineering, ISBN 954-8779-06-4. TU – Sofia, branch Plovdiv (Bg).

Tepavicharova, M., 2015. Approaches to building systems for human resource management. KIA (Bg).

Tepavicharova, M., Boykova, L., 2016. Social networks in the context of increasing motivation students in modern higher education. Scientific papers of the Union of Scientists, Volume II, Serie A. 180-186 (Bg).

Научни трудове на Съюза на учените в България–Пловдив, Серия А. Обществени науки, изкуство и култура том III, ISSN 1311-9400 (Print) ; ISSN 2534-9368 (On-line), 2017, Scientific works of the Union of Scientists in Bulgaria-Plovdiv, seriesA. Public sciences, art and culture, Vol. III, ISSN 1311-9400 (Print); ISSN 2534-9368 (On-line), 2017.

**УПРАВЛЕНИЕ НА ЗНАНИЯТА ЗА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО
ЧРЕЗ СИСТЕМАТА ЗА УПРАВЛЕНИЕ НА ЧОВЕШКИТЕ РЕСУРСИ
В ОБЩИНА ВЕЛИНГРАД**

Виолета Будева

Университет по библиотекознание и информационни технологии

**KNOWLEDGE MANAGEMENT FOR CULTURAL HERITAGE
THROUGH MANAGEMENT SYSTEM OF HUMAN RESOURCES IN
MUNICIPALITY VELINGRAD**

Violeta Boudeva

University of Library Studies and Information Technologies

Abstract: The focus in the present work is mainly on management of the knowledge about the cultural heritage through human resources management system in municipality Velingrad. The main competitive advantage in the world of information is the knowledge and the skills to adapt human resources. For this purpose issues regarding human resources in cultural institutions as a special, unique resource; the management approach; the recruitment; the motivation to work; the organizational culture; the training and the team work are addressed. As a result of the carried out analysis of the human resources in the cultural institutions recommendations are made to their managers.

Key words: Knowledge Management, Human resources, Management, Selection, Team, Training, Motivation, Organizational culture

Основното конкурентно предимство в информационния свят са знанията и уменията за адаптация на човешките ресурси. От началото на XX в. икономическото развитие навлиза в нова епоха – „човешката“. Човешкият потенциал се превръща в главен фактор за икономически растеж и тази нова реалност е от важно значение както за работодателите, така и за отделните хора. (Joerges, 2014). Ролята на човешкия фактор става все по-значима за всяка организация, включително и за културните институции. Хората, които работят в тях, са най-същественят й актив и средствата, вложени за тяхното образование и квалификация са най-добрата инвестиция. Все повече организации осъзнават необходимостта, че ако успеят да отключат потенциала на точните хора, точното място и в точното време, те могат да постигнат повече, отколкото са си представяли – дори в среда, изпълнена с предизвикателства.

Това е така, защото стратегията на организацията е свързана винаги с промяна, а тази промяна се осъществява единствено от хората и е функция на тяхната компетентност. Мениджмънтът на човешките ресурси играе съществена роля при постигането на конкурентни предимства, поради наличието на няколко причини (Harizanova):

- първата е свързана с функционирането на икономиката на знанието, тъй като при нея основният ресурс не са финансите, а знанията. Ръководителите отбелязват, че управлението

на знанията създават конкурентно предимство при по-бързото и по-компетентното вземане на решения;

- втората е свързана с функционирането на Интернет, позволяващо бърза комуникация между хората и организациите, и разпространение на знания;
- третата е глобализацията, иновацията, мрежите от организации и развитието на информационните технологии, които променят обществата и икономиките.

Т. Христова (Hristova, 1996), определя човешките ресурси като уникални, тъй като за разлика от другите ресурси те са живи същества, които са събрани на едно място, извършват колективен труд, а предназначението им е да участват в създаването на краен продукт, чрез които да реализират целите на организацията. Според М. Амстронг, управлението на човешките ресурси може да се определи като стратегически и логически последователен подход към управлението на най-ценните активи на предприятието: работещите в него хора, които колективно и индивидуално допринасят за решаване на задачи в организацията (Amstrong, 2004).

Човешките ресурси в културните институции са хората, които със своята професионална квалификация, личностни качества и способности правят възможно постигането на предварително определените цели. От качествата на човешкия ресурс до голяма степен зависи конкурентноспособността на всяка организация и крайния резултат от нейната дейност. Крайният резултат на читалищата и библиотеките към тях, музея и художествената галерия е опазване, съхраняване и рекламиране на богатото културно наследство, обогатяване на познанията на хората, повишаване на тяхната удовлетвореност от видяното и преживяното.

В резултат на обвързване на стратегиите за управлението на човешките ресурси с бизнес стратегията води до повишаване на организационната ефективност и създава подходяща организационна култура.

За постигане на баланс между индивидуалните и институционални интереси е необходимо оптимално използване на човешкия потенциал. Това се постига чрез последователни и съгласувани действия, които поощряват сътрудничеството в организацията, мотивацията, разгръщането на таланта и вдъхновението на работещите. Умелото им управление обаче изисква сбор от компетентности, водещи до ефективното извършване на процесите по набиране и подбор, мотивация, оценяване, възнаграждения, обучение. Тези компетентности са същността на философията за управление на човешките ресурси.

Броят на служителите в културните институции в община Велинград е сравнително малък между 2 и 12 човека със средна възраст около 50 години, от тях едва 41 % владеят западен език. (от направената извадка в четирите читалища и музея с художествената галерия – 16 служителя владеят западен език от общо 39 бр.).

При управлението на човешките ресурси в културните институции в община Велинград се използва така наречения „гъвкав подход”, който произлиза от школата на човешките отношения, основана на комуникации, мотивации и лидерство. Основната идея на този подход се заключава в достигането на привързаност на служителите към целите на компанията с помощта на въвличането им в процеса на създаване на благоприятни условия за общуване и обмяна на информацията. Значително внимание се отделя на ключовата роля на организационната култура.

Център на вниманието при този подход се явява „взаимността” - убедеността в това, че интересите на ръководството и служителите съвпадат.

В културните институции в община Велинград персоналът е постоянен и не се наблюдава текучество. С изключение на музея, в който през 2014 г. е обявен конкурс за заемане две свободни длъжности, след оценяване на резултатите от трудовия процес, проектиране на длъжностите и планиране на необходимите човешки ресурси. На конкурса се явяват трима кандидати. Подборът е извършен на база предварително определените критерии за заемане на длъжностите, чрез подадените документи и интервю.

За съжаление, все още не е разкрит щат за служител с компютърни умения, който ще участва в дигитализирането на КИН (културно-историческо наследство), създаването и актуализирането на уеб сайт на музея и ще умее да работи в екип съвместно с останалите служители от музея при управление на знанията за културното наследство. Т.е. ръководството на музея все още не мисли за внедряване на новите длъжности, които са продиктувани от новите икономически реалности, като директор по управление на знанията, уеб майстор и т.н.

Подбирането на персонала е изключително труден процес. За предпочитане е хората, които ще бъдат наети, да са силно мотивирани за работа, да са добре подготвени професионалисти и да са готови да работят в екип. Екипната работа е най-силният ключ към успеха на всяка организация. Формирането на екип има своите особености. В идеалния екип е необходимо да има достатъчна свобода на действие за всеки – при изпълнението на индивидуалните задачи, при участието в управлението, при обратната връзка с ръководното звено; но и много строга йерархична структура – всеки да знае своите отговорности, да има само един началник. Наличието на добър екип, при който задачите и отговорностите са добре разпределени, е задължително условие за постигането на предварително определените цели на организацията. Екипната работа естествено има и своите лостове за регулиране, контрол и санкциониране. При управление на екипното знание за КИН в институциите в община Велинград се прилага традиционния подход, при който голяма част от информацията и постигнатите резултати остават в съзнанието на хората, които са били ангажирани с нея и тя остава несподелена и неприложима от другите. От проведеното теренно проучване се установи, че липсват сбирки, работни срещи, при които хората да могат да обменят свободно своите умения и знания, с колегите от другите културни институции в общината, областта и региона.

Обучението и развитието на служителите е дефинирано като системен процес на обогатяване на знанията, уменията и нагласите на заетите. Основна цел е да се усъвършенства тяхното трудово представяне. Знанията отразяват това, което трябва да знае всеки служител, за да изпълнява трудовите си задължения.

Обучението на служителите се схваща като един от факторите за усъвършенстване на трудовото представяне на заетите и е насочено към такова обогатяване на знанията, уменията и нагласите, водещо до желани промени в трудово им поведение и резултати. От теренното проучване се установява, че през последните три години читалищните и музейните работници в общината не са преминали никакво обучение. Това е съществен пропуск при управление на човешките ресурси в тези институции. Единственият мотив на ръководителите на културните институции в община Велинград е, че финансовите средства са недостатъчни.

Сър Джон Харви-Джоунс (Harvi, 2004), бивш президент на ICI и водещ управленски консултант във Великобритания твърди, че инвестициите, вложени в образованието на служителите на компанията, държат ключа към нейната продуктивност и ефективност. Благодарение на усилията на служителите се създават ресурси, които позволяват да се инвестира в нови системи, продукти или услуги и да върви бизнесът. Работодател, който не е готов да инвестира в хората си, е много вероятно да не постигне финансовите цели, които е заложил.

В следващите години, е необходимо ръководството на общината, съвместно с ръководствата на читалищата, музея и художествената галерия да помислят по въпроса за обогатяване на знанията на своите служители, като ги включат в различни програми, а след това да оценят тяхната ефективност. В политиката, свързана с обучението на човешките ресурси, могат да се включат всички служители, включително и ръководните кадри, което ще гарантира успешното изпълнение на трудовите им задължения. Чрез политиката за управление на човешките ресурси културните институции трябва да се стремят да формират творческо отношение на своите служители, да осигурят продължително обучение на новите кадри, да насърчават хората, които са настроени иновативно и не на последно място е атестирането им, с цел мотивирането на всеки служител за израстване на работното място.

Потребностите от обучение са продиктувани от разликата между желаното и действителното

равнище на трудовото представяне на заетите, които са обусловени от пропуски в техните знания, умения и нагласи. Необходимостта от обучение се свързва с проблемите, които възникват по време на изпълнение на трудовите задължения. За целта е необходимо да се извърши анализ на равнището на организацията и равнището на отделните изпълнители и на тази основа да се определят целите на обучението. Те конкретизират потребностите и определят какви трябва да бъдат знанията, уменията и нагласите на обучаемите след провеждане на обучението. При планиране и организиране на програми за обучение е необходимо да се включат желани теми и методи на обучение, възможно е и посочване на конкретни преподаватели или водещи специалисти в областта на КИН.

Организационната култура както вътре в културните институции, така и навън, пред обществото, е грижата за подчинените – какви условия са им създадени за: труд, почивка, усъвършенстване и преквалификация, живеене и развитие. Всички тези фактори оказват своето влияние върху производителността и благоприятната среда в организацията. Всеки един служител или управленския персонал съзнателно или несъзнателно взима предвид отношението на своя мениджър към неговата работа и свободно време – дали е оценен според постиженията си, дали се отчита неговата индивидуалност, инициативност, трудоспособност и т.н. Чрез нужното управление мениджърът трябва да създаде нужното полезно самочувствие на всеки подчинен, че работи именно в тази организация, а не в някоя друга. Удовлетвореността на всеки, че е служител в точно определена организация е силен мотивиращ момент и реклама за културната институция, създаваща добър имидж сред аудиторията и другите конкурентни организации.

Важно място при изпълнение на трудовите задължения е и мотивацията на служителите в културните институции. Тя може да се разглежда като процес на подбуждане на отделната личност и на останалите служители към дейността за постигане на личните цели и целите на организацията. Тя се появява, когато се събужда потребност, която човекът иска да задоволи. След като потребността е била активирана се появява състояние на напрежение, което кара човек да се опитва да редуцира или елиминира потребностите. Следователно в основата на мотивирането стоят потребностите.

Потребността е необходимост, желание, стремеж да се притежава нещо. Именно потребностите насочват хората към вземане на определени решения и предприемане на конкретни действия за постигане на цели, които ще задоволят тези потребности.

В съвременното общество движещия мотив за задоволяване на потребностите е трудовото възнаграждение, което получават служителите в културните институции. За сега то е сравнително ниско, дори е под средното за страната. Средномесечният доход на служителите в културните институции за десетте месеца на 2016 г. е 541 лв., при определен такъв за страната – 762 лв. (NSSI, 2016)

Трудовото възнаграждение изпълнява следните функции:

- възмездяваща - същността ѝ се състои в това, че трудът, който всеки човек е вложил трябва да се възнагражда. За вложения труд работещите трябва да получават такова възнаграждение, което да възмезди изцяло работната сила, която е изразходвана в трудовия процес, за да може тя да се поддържа трудоспособна и в добро здраве, да осигури възможност за развитие и да гарантира възпроизводството;
- мотивираща - трудовото възнаграждение е средство за формиране на определен желан начин на живот за повишаване стандарта на живот;
- стабилизираща – която се обяснява с факта, че колкото е по-голям относителния дял от средствата от работна заплата в общата налична маса на страната, толкова по-голямо е и значението на заплатата като фактор и средство за постигане на икономически растеж.

Има различни методи, с които може да се следи и създава вътрешната култура и мотивация – информирането на екипа, общите събрания, подкрепяне на инициативността, участие в управлението, санкциониране, признаване на грешките, лично внимание към всеки, излизане

от анонимност и др.

Информацията за историята, целите, постиженията на едно читалище или библиотеката към него, на музей и художествената галерия трябва да е достъпна за всеки служител. Всеки трябва да е добре запознат със своята организация, да е наясно с това, каква е била и каква се стреми да бъде, какви са настоящите проекти и програми и какви са бъдещите планове. Мениджърът трябва да изясни на всеки какво е неговото участие в постигането на целите и как индивидуалните постижения и поведение на всеки могат да повлияят на общите резултати.

Откритостта при управлението на човешките ресурси също оказва влияние върху трудовата среда. В културните институции в община Велинград няма бариера между управляващи и подчинени, тъй като служителите вярват в качествата и дейността на своите ръководители.

Мениджърите в проучваните организации са създали достъпни методи за комуникация със своите подчинени. Това е предпоставка за гравивна обратна връзка за контрол и атестация на служителите за постигане на целите на организацията, но и за потенциално стопиране на раздори и конфликти в проучваните организации.

Вътрешно-фирмената култура и взаимоотношения се осланят най-вече на принципа за справедливостта. Справедливото отношение към успешните служители, тяхното награждаване, поощряване или дори похвала, и отношението към неуспешните или сгрешилите – отчитане на грешките, санкциониране, опрощаване. Посоката е двустранна, тъй като ръководителите също трябва да признават грешките си и да носят своите отговорности. Така се засилва равнопоставеността и се изясняват приоритетите.

За да създаде подходящата и успешна работна атмосфера мениджъра взема предвид индивидуалните качества на своите подчинени. Смисълът на неговата дейност е в активирането на човешкия ресурс и разгръщането на най-подходящите положителни индивидуални качества. Работната атмосфера е много трудно формиращ се фактор, тъй като той не зависи само от желанието на ръководителя, а се съдържа в мотивираното и целенасочено присъствие на всеки един член от екипа на културната институция.

За постигането на по-добра конкурентоспособност на служители работещи в културните институции в община Велинград трябва да се работи доста върху проблемите свързани с обучението, квалификацията и преквалификацията на персонала и възможността за работа в екип.

Само хората, които вярват на своите служители и влагат усилия и ресурси в тяхното развитие имат шанс да управляват успешен и проспериращ бизнес - това е факт, който започва да е актуален и в организациите свързани с управлението на културата.

Bibliography:

1. Joerres A. Jeffrey. Entering the Human Age. [http://www.manpowergroup.com/wps/wcm/connect/\(21.08.2014\)](http://www.manpowergroup.com/wps/wcm/connect/(21.08.2014))
2. Harizanova, M., Mironova, H., Kicheva, T. Human Resources Management System – structure, functions, perspectives, http://www.unwe.bg/uploads/ResearchPapers/Research%20Papers_vol2_2011_No1_M%20Harizanova,%20N%20Mironova,%20T%20Kicheva.pdf (20.06.2016)
3. Hristova, T. Management of Human Resources, C., Princeps, 1996.
4. Armstrong, M. Practice Management of Human Resources. 8 ed. M., IMISP, Piter, 2004.
5. How to stimulate the employees in the company. Monetary incentives payback time and again through the profit from the good job. newspaper Standart, 18.03.2004. <http://paper.standartnews.com/archive/2004/03/18/folio5/> (20.01.2016)
6. http://www.nssi.bg/images/bg/users/infomaterials/aboutpensions/SPR-SOD97-2016_X.pdf (10.11.2016)

Научни трудове на Съюза на учените в България–Пловдив, Серия А. Обществени науки, изкуство и култура том III, ISSN 1311-9400 (Print) ; ISSN 2534-9368 (On-line), 2017, Scientific works of the Union of Scientists in Bulgaria-Plovdiv, seriesA. Public sciences, art and culture, Vol. III, ISSN 1311-9400 (Print); ISSN 2534-9368 (On-line), 2017.

ВЪЗРОЖДЕНСКИЯТ АКТ НА ЗАПИСВАНЕ НА НАРОДНОТО УСТНО СЛОВО – ИНТУИЦИЯ И / ИЛИ ПРАГМАТИКА *

Здравко Дечев
ПУ „Паисий Хилендарски“

THE RENAISSANCE ACT OF RECORDING ORAL FOLK LITERATURE – INTUITION AND / OR PRAGMATICS

Zdravko Dechev
Plovdiv University “Paisii Hilendarski”

The article offers a different approach to the Bulgarian literary and cultural history in the 19th century. The relation orality-writing is examined in the light of communicative acts and receptions as well as Bulgarian abilities in the cultural and historical conditions of the century. During the Bulgarian national revival, the writing has not always been in the position of a visual system, and the orality also acquire its own writing, not with the idea of being too fixed, but rather be postponed to a certain time; so the writing is not just another possible communicative act, but a level of orality; the revival literature is not only mediator/ carrier of orality, but an environment for its translation. The ambitions, which are interpetively accomplished by rendering the functions of the recorded folklore materials. The act of recording oral folk literature is also considered as connected to the manifestation of intuition.

Българската възрожденска книжнина включва различни по своята прагматика¹ текстове. Всеизвестно е, че значителна част от тях са подчинени на подчертано силната тенденция онова, което тогава остава върху белия лист, да е непременно потребно и полезно. Всъщност с полезност и потребност е белязан самият стремеж да се възроди писмената книжовна култура, посредством която *българското* става по-обозримо, по-повтаряемо, а така и по-изучаемо. Във връзка с това графоцентричното овладяване на тогавашния български свят преминава през акта на *записването*, при това не само защото то създава наличности и компенсаторно запълва духовните пространства, лишени от *memories*². Първоначалната презумпция, че възрожденското *записване* е преди всичко състояние на паметта при обгрижване на патриотичното чувство, е само неизбежна първа стъпка, ала преди нея нека припомним, че *(за)писаното* слово може да е и сакрализиран обект. Например в спомените си Илия Блъсков отграничава съсловно неграмотните, за които книгата (*написаността*) е „като предмет свещен“, от грамотните, за които тя е само „предмет, който иде да им открие нова светлина.“ (Blaskov, 1976: 125). Последвалата травматична осененост, че свободата иска не само Караджата, но и просветеност, постепенно, но настойчиво ще гради култ към

* Разработката е част от изследване по проект „Лингвистична интуиция и лингвистична компетентност в съвременния мултикултурен свят – езикови, литературни и образователни аспекти“ (НИ-15-ФЛФ-015), финансиран от *Подделение научна и приложна дейност* при Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ по фонд за научни изследвания.

писаното слово и с празник за буквите³. В този окрупнен аспект, дори с риска да бъдем спекулативни в наблюденията си, можем да заявим, че актът на записване е специфичният проект на Българското възраждане, без който няма как да се постигне по-късното рационализиране на устната ни култура. Актът на записване не само архивира, но и постига ефекти, повечето от които вероятно остават неподозирана за самите възрожденци. *Записването* предполага автентичност, поради която *записаното* често се възприема като изворов материал. От друга страна, заради подбора на фактите, можем да говорим за частно отношение към света, защото „воденето на записки има отношение не само към паметта/събитието, а и към извеждане на собственото Аз“ (Rakyovski, 2004: 245). Субективизиран, този книжовен акт се натовазва с по-голямо комуникативно обращение, защото предполага конфронтации и форматиране на нови комуникативни условия. Най-явната конфронтация, свързана с книжовните проявления на Българското възраждане, откриваме в процеса на съвместяване между *записите на народното умотворение написаната нова книжнина*. Изследователският взор в тази посока е познат посредством нагласата, че възрожденският ни 19. век „създава и българския фолклор“ (Hranova, 1995: 123), като го *записва*. Процес, който утвърждава устната народна словесност като каталожна единица сред оформящата се по това време национална Библиотека⁵. Системното ѝ попълване със *записи* на/от словесен фолклор и бъдещото очертаване на стратегии при ползването им се наблюдават от 40-те години на упоменатия вече век насетне⁶. Според така щрихираната картина обичайната представа за *запис* през Възраждането твърде самодостатъчно може да се сведе до архив на народната старина, чиято цел е да се осмисли етничното ни (себе)разпознаване, открояване и консолидиране. В тази следвана посока на възприятие се появява и някак изкушаващата аналогия с Европейския романтизъм и неговото вглеждане във фолклора. Накрая най-значимото филологическо следствие от извървения изследователски път ще е постъпателното и сигурно оформяне на разноречиви прочити. И днес можем да дискутираме, при това безуспешно за постигането на подобаващо единомислието, дали доминира идеята за генетична поредност на устно – писмените прояви (устното (пре)поражда писменото), или пък надделява онази паралелност между тях, поради която имаме два субстанциално уеднаквени чрез словото, ала комуникативно автономни обекта, а може би най-адекватно е да се съсредоточим отново по-скоро около това как се „абсорбира... народният творчески опит в индивидуалното творчество“ (Elevterov, 1993: 80). Прочити, без които и настоящото изложение не би било пълноценно, но и спрямо които следващите редове няма да проявят особена научна ревност. Намерението ни е да изместим изследователския фокус и да наблюдаваме *записа* като средство, което не просто съхранява, но и рационализира устната култура, при това по начин, който прави приложими понятията „интуиция“ и „прагматика“ в изведения вече контекст. Именно във възрожденското време ще се сблъскаме с простотата на конкретната интуиция спрямо (у)потребите на устното слово и сложността на абстракциите, които я изразяват. Оказва се обаче, че е привидно впечатлението за един изплъзващ се и все недооформен прочит на това що е възрожденска интуиция спрямо (у) потребите на словото. Оправдателно можем да тръгнем от позицията, че Възраждането е време, което именно чрез динамиката на своите търсения, прозрения и компенсаторни прояви, се стреми и да абсолютизира. Точно тук проработва Анри – Бергсоновата постановка, че „един абсолютен би могъл да бъде даден само в интуиция, докато всичко останало се разкрива чрез анализ“ (Bergson, 1997: 8). Безспорно *записът* подменя комуникативната същност на устността и я свежда интуитивно до генерализираната версия, че *литература* може да е всичко написано/писмено. Представа, която е изведена и в речника на Найден Геров с обяснението, че „запис с. м. 1) всяко писмо, всяка книга...“* (GeroV, 1976: 103). Така и днес всичко (*за*)*писано*, издавано и публикувано възможно да се етиkira като литература (правна литература, медицинска литература, кулинарна литература и прочие). Какви обаче са възрожденските измерения на тази езикова субституция? Освен писмо, текст, книга... – в

допълнение на графичната си валидност – уловената устност става и неоспорим кодификатор, по-общо казано – добива безспорния статут на образец. Достатъчно е да се обърнем към колосалното по своите мащаби лексикографско дело на Найден Геров – „Ръчникъ на българскый языкъ сътълкуваниеръчи-ты на българскы и на русскы“. Няма да преповтаряме подробно, че създаването му се свързва с националния престиж на българите, че трябва да познаваме живата народна реч, за да обзрем и духа народен. Убедени сме, че още в пределите на 19. век, Найден – Геровата хвалба, „че работи нещо, каквото никой българин до сега не е строил...“ (Sagaev, 1936: 22) получава признание не само защото е необходимата ни дълготрайна лингвистична памет, но и защото става територия на сигурността в народопсихологически аспект. Колкото и тенденциозно да прозвучи, Геровият речник е онази *глобална мрежа на/за българското*, която интуитивно влита в себе си не само лингвистични компетентности, но и култура. Сведен до широтата на антропологическите разбирания, този лексикографски труд обглежда и премисля разбирането за *българското* през стратегията на *речниковото писане* и с това изданието е среда, която транслира и реферира не само езикови потребности. Но най-важното – допуска рационализираната устна народна реч да стане класификатор на значения. Тя не е просто подбор от думи, справяне със забравата, но и цивилизационен маркер, означение на манталитет, утвърждаване на нравственост и прочие ресурси, за да се самоопредели нашата общност като култивирана. Именно с тези свои откъдлингвистични намерения речниковото писане на Геров се оказва не по-малко продуктивно и поради това, че предполага *записването и написването* като специфични прояви, и поради интуицията на речникаря, че „... простий народ на всичко гони простота“ (Gegov, 1852: 18). А простотата в случая се синонимизира с нагласата за неподправеност и естественост. „Ако нямаме писания – подчертава Найден Геров, – то имаме народни творения, които могат да ни послужат за ръководство в изучение езика много по-добре от най-хубаво написано нещо от един писател. Народните творения са естествени, та в езика им не може да бъде ничтопогрешено или несвойствено. Напротив съчиненията на писателите са „искусствено подражание на естеството, а подражание рядко да бъде като естествено нещо“ (Gegov, 1852: 38). Подобно мислене добива научна валидност в програмната по своите оценки студия на проф. Иван Шишманов „Значението и задача на нашата етнография“ (1889). В нея Шишманов убедено заявява, че „...който иска да чуе истинска поезия, трябва да накара народът да му пее“ (Shishmanov, 1889: 23). И още по – ясно, и още по – категорично ще допълни, че „за нас народните умотворения освен като езикови материали имат значение и като литературни паметници“ (Shishmanov, 1889: 16). В прагматичното мислене за литература през разглежданото столетие, записаната устност е не само компенсаторен фактор, който изпълва и актуализира представата ни за национална словесна култура. Нагласите, че „народът пее своите народни песни, които са много по поетични, много по – естествени от измайсторените оди..., а и че ... народът никога не е обичал подправените неща“ (Karavelov, 1966: 44) добиват статута на естетическа нормозададеност. Симптом за това откриваме и в първото от издадените ръководства по словесност през 70-те години на 19. век – „Наука за песнотворство и стихотворство“ (Одеса, 1871) от Петър Оджакوف. Съчинителната връзка в надслова на Оджакovia труд обаче измамно поставя „песен“ и „стих“ на равностойни позиции. Внушението за своеобразен синтез между устно възприеманото и писмени му вариант е заличено след това от разграничението между пропитото от естествеността на народната мисловност песно – творчество и „пò занаятчийски“ проправящото си път стихо – творене. Няма как да се приложи един аршин и към неподправената спонтанност, и към изработеното слово. Така в оформената дихотомия „изящна“ (или още естествена) – „изкуствена“ (изработена) словесност, първата е налична, позната, достъпна, поради което е допустима за образец. Изтеглят се предполагаемите и неизбежни нишки на различието. Поради това представата за интуиция спрямо записаното слово сякаш се изчерпва, защото „интуицията, ако е

възможна, е прост акт“ (Bergson, 1997: 8), след който се постига абсолютен. Според Бергсон започне ли анализът си склонен да „изразяваш нещо като функция на това, което самото то не е“ (Bergson, 1997: 8). И не на последно място: „анализът работи върху неподвижното, докато интуицията полага себе си в подвижността или, което е все същото, в траенето“ (Bergson, 1997: 27). Записаното устно слово попада в комуникативна ситуация, която го експлоатира с различни цели и тази нова комуникативна ситуация е всъщност процес на естетизация, при който „преносът на опит се извършва чрез превода на моделно и езиково – изразно равнище“ (Mihaylov, 1994: 94). Достигаме до познатата постановка, че именно през Възраждането се осъществява освобождаването на фолклора от „естетическия му неутралитет“ (Elevterov, 1993: 77) и „препращането му в литература“ (Elevterov, 1993: 77). Така записът на народни умотворения постига и своето разчитане като естетически фактор в протичащото книжовно развитие, или казано направо „произвежда“ критерии в/за писането. Динамиката на съотнасянето между устно – писменото/записано – написано сякаш приключва с вместването на записаната словесност в първите истории на литературата⁷, а по този начин и в признаване на литературния ѝ статут. Спрямо тези възрожденски прояви можем да приведем в действие и Бергсоновата представа, че „не съществуват готови неща, а само такива, които стават...“ (Bergson, 1997: 35). Още повече, че „всяка действителност е тенденция, ако е подходящо да се нарече тенденция, едно токущо започнало изменение на посоката“ (Bergson, 1997: 36). И за нас е любопитно какво става след записването на устното слово, след отслабената роля на интуицията, защото, пак според Бергсон, „възможно е да се премине от интуицията към анализа, но не и от анализа към интуицията“ (Bergson, 1997: 27).

Записът някак прибързано добива ясен статут – той е фиксиран черно на бяло и както твърди Каравелов „ако някой чужденец би поискал да му покажем нашите литературни произведения, ние не бихме могли да му дадем в ръцете нищо друго освен народните песни на В. Караджич...“ (Karavelov, 1985: 51). Същите тези песни ще са повод за последвалото попълване на възрожденската ни литературна беднота и съществена причина за Каравеловата мъка „Колко книги имаме, за които може да се каже, че са изработени от български ум и които могат да се нарекат българска книжевност? [...] мислим – продължава Каравелов, – че освен сборникът на братия Миладиновци ..., Сборникът на Верковича..., ние нямаме... повече нищо...“ (Karavelov, 1985: 134). Тази ревност спрямо *записаното* слово откриваме и в твърде прагматичното Петко – Славейково разкритие какво носи в торбицата си: „освен малко селски хляб и сол, две глави червен лук, две гръцки книжки за прочитане и един тетрад със записки на избраните ми думи ...“ (Slaveykov, 1979: 13). Няма надълго и нашироко да ви припомням историята около първите записани от Славейков избрани думи „Да би мирно седяло, не би чудо видяло“ (Slaveykov, 1979: 8), които постигат съмнителен поучително – укорителен ефект върху него, но пък му повлияват в писателските занятия. Ако е писателство онова, както твърди Славейков, „дето... драще човек, каквото му скивне и ... записва каквото му се ревне...“ (Slaveykov, 1979: 16). Неосъзната напълно тогава, но особено важна писателска интуиция, защото за да превърнеш словото в естетически продукт, първо трябва да го осъзнаеш като ценност, да искаш – подобно на Славейков – да го имаш („... записвам ... за да си ги имам ...“) (Slaveykov, 1979: 11), за да го припомняш, за да го споделяш! Но по-любопитно е, че при възрожденската практика на *записване* с писането често не се приключва, сякаш словото тепърва ще се монументализира в написан, фиксиран, окончателен текст. Поредното поглеждане към Найдено – Геровия речник подкрепя очертаната представа с обяснението „записвам 1) значи подкачам да пиша“... (Gеров, 1976: 103). Поради тази *началност* и заради усещането за процес, можем да приложим спрямо статута на *записа* понятието на Пол Зюмтор „медитиизиране на устното“ (Zyumtor, 1992: 25 – 29). Чрез него Зюмтор подразбира *записването* единствено като преносимост, която акцентира върху зрителната сетивност на графемата, за да осигури безконечно

възпроизвеждане на гласа и освобождаване на устното от пространствените му ограничения, от невъзможността да достигне сигурно, цитатно коректно до всички. Медитиизираните/ преносими гласове се характеризират с точност и постоянство, тоест *записът* е припознат като средата, в която ще се осигури стратегическия за Възраждането комуникативен обмен. От друга страна обаче замлъкването на гласа не бележи края му, защото *записът* му постига само онова съкровено акустично битие, чрез което пространствено – времевата му подвижност не е ограничена. В този смисъл *записът* лишава гласа от волност, но не и от същността му. Така *записаните* словесни материали са среда с широко комуникативно обращение и стават повод за усъмняване спрямо възрожденската прагматика в мисленето за *литературата* като непоколебимо графично текстуализиране на словото. В подкрепа на тези наблюдения към края на 19. век, през 1896 година, в своята история на българската литература Александър Теодоров – Балан обособява част назована „традиционална литература“. Едновременно с това обаче литературната ѝ автономност е разколебана, с уточнението от страна на автора, че „нейните произведения могат по-късно и да се записват, но с това те не стават и произведения от писмена словесност, защото и след записването все продължават да съществуват в народните устни предания“ (Teodorov, 1896: 7). Как тогава обаче да разбираме терминологичния *nonsense* „традиционална литература“, с който авторът титулува този словесен пласт? Несъмнено за изданието на Балан „записът“ не е краен акт, а по-скоро начин временно да се „отложи“ изпълнението. В същото време рецептивната нагласа към него е друга, подчинена е на интимизираното четене, при което текстът, в сравнение с устното си реализиране, е самодостатъчен. Странно съ-съществуване, което наподобява комуникативно мултиплициране. Устното хем е най-вече част от живото изпълнение, хем влиза в единния сбор от „душевни произведения, що е създал и притежава един народ било в жива, или в писана реч“ (Teodorov - Balan, 1896: 5) и неизменно се оказва в ползрението на едно историографско съчинение за българската литература. Считам, че можем да говорим и за проява на интуиция спрямо употребите на устността, защото е полезна и приложима в различни ситуации, съобразени не само с процеса на общуване. Така в края на нашия 19. век устната култура вече не се проявява при същите условия. Народната устна културата постига своето съкровено акустично битие чрез/в *записа*. Онова, което остава неразчетено в стратегията на изданието от Балан, е двойното пространствено – времево измерение на устната култура. В същност това е проблем на последвалото анализиране на наблюдаваната ситуация. *Записаното* преодолява пространствените ограничения и активира зрителната сетивност. Точно тя обаче извежда словото от обичайната му езикова функция, посредством която се извършва само контакт, обикновено общуване, без да се търси задължително постигане на някакво продуциране. Възрожденската интуиция и прагматика полагат устното до писаното слово, защото самото то е също *записано*, а поради това „произвежда“ търсеното от възрожденското съзнание значение: да пропраща пътя към онова последвало противопоставяне, без което новата ни литература не би открила своята самоличност, не би провъзгласила съществуването на „литературен абсолют“ и в крайна сметка не би се утвърдила като институция. В случая „анализът – както би казал Бергсон – е операция, която свежда предмета към вече познати елементи...“ (Bergson, 1997: 8). Така и Балан поставя в особено отношение историята на устната и писмената словесност, като възможност да се постигне двусмислие в термина „писмено“, а устното – в белязано от наличието на „пред-писмо“. Записаното е принудено перманентно да се обновяване да намира своята осъществимост в наличието на реална среда и реална човешка общност чрез устната проява, а графичната си наличност да не приема за завършеност. Това уподобява писането с модела на устния тип вариативност и допринася за интерпретаторската нагласа, че *записът* и изобщо *писменото* е не просто другият възможен комуникативен модел, а степен на устността по време на Българското възраждане. В този ред на мисли следва обобщението, че възрожденската книжнина не е просто медиатор (преносител) на устността,

а среда (място за преводимост). Интуитивно верни на това, възрожденците ще вместиат *записа* в прагматиката на протолитературните прояви. Така, макар да нямаме литература, имаме народен епос. По този начин актът на *записа* задоволява и по-общи народопсихологически нужди – да се търси упование и опора в устната традиция, за да се притъпи травматичното напомняне за изгорените/изгубени или ненаписани книги. Интуитивното аксеологизиране на *записаното* и вмъкването му в книжовната прагматика на времето са се утаили в следното Петко – Славейково откновение, поместено в „Български книжици“ от 1859: „Бог да го прости“ на мъртвите мът са не гони, защото синца ще умрем, ама кога как са усета за записките си го кълна. Той – Врачанския епископ Агапий, когото убиха – ма запира и в Плевен и в Враца... от туй запиране нямам нищо да ми куца, ама дето стана причина да ми са изгубят толкози записки, не го прощавам не на този свят, ни на онзи ...“(Slaveykov, 1859: 203). Думи – утаили грижа и пристрастност, умисъл за неппростима загуба и неудовлетворена потребност, ала най-вече безсилие и упорство пред позабравената графоцентричност, към която от Възраждането насетне сякаш все се стремим! Привидно незначително Славейково терзание, но с немалка следа в (не)улавянето на интуицията и прагматиката спрямо словото на едно неотминаващо време.

БЕЛЕЖКИ

Понятието „прагматика“ в случая предполага по-конвертируемата си обща употреба, която е съобразена с гръцкия произход от *pragma, pragmatos*– дело, действие. Като по презумпция възможни не се забравят различни научни полета (философия, семиотика, езикознание), в които се функционализира понятието, но с оглед ограничения формат на настоящото изложение, прилагането им не е непременно.

² Приемаме многозначността на думата, както като израз на лична история (спомен), така и като означение на общосподелимо(памет).

³ За статута на празника на славянската писменост виж по-подробно: Лилова, Десислава. Възрожденските значения на националното име. София: Просвета, 2003, с. 45 – 47.

⁴ По-подробно виж: Хранова, Албена. Литературният човек и неговите български езици. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 1995, с. 123 – 155.

⁵ Записването на устната народна словесност става приоритет на възрожденското време след подтика от страна на Юрий Венелин от края на 20-те и началото на 30-те години на XIX век и участието в тази инициатива на Васил Априлов. Сред последователите им задължително трябва да споменем: Иван Богоров с „Български народни пѣсни и пословици. Сѣбра Иванъ И. Богоева. Книжка първа“ (1842), Петър Безсонов с „Болгарскія пѣсни изъ сборниковъ Ю. Ив. Венелина, Н. Д. Катранова и другихъ Болгаръ“ (1855), Г. С. Раковски със своя „Показалець или Рѣководство, какъ да се изисквѣтъ и издирвѣтъ най-стари чѣрти нашего бытия, языка, народопоколѣнныя, стараго ни правления, славнаго ни прошествия и проч. Часть първа...“ (1859), сборникът на Димитър и Константин Миладинови от 1861 година („Български народни пѣсни собрани одъ братья Миладиновци Димитрія и Константина“), както и Любен-Каравеловото издание „Памятники народного быта Болгар“ (1861) и последвалата приемственост от Васил Чолаков („Български народенъ сборникъ“ от 1872), Кузман Шапкарев („Сборникъотъ народни старини. Кн. III. Български народни приказки и вѣрованія“, 1885), както и единствената по обем през Възраждането сбирка на П. Р. Славейков от „Български притчи или пословици и характерни думи събрани от П. Р. Славейкова“, отпечатана едва 1889 година. Именно през същата 1889 година се поставя началото и на „Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина“, чрез който словесната ни народна култура става обект на сериозни научни наблюдения. А от 1895 до 1904 се осъществява и най-значимото езиково градиво на Възраждането ни чрез издаването на „Рѣчникъ на бльгарскый языкъ съ тлъкувание рѣчи-ты на бльгарскы и на русскы“ от

Найден Геров. Посочените заглавия няма как да изчерпат списъка от издания, а преди всичко очертават прогресиращата активност в тази област през коментирания период.

Георги Д. Поповъ – „Кратък исторически преглед на българската литература отъ началото на писменността до нашето време. Съставилъ по известното съчин. Отъ Пипина и Спасовича: „Исторія Славянскихъ Литературъ“ и по др. Пловдивъ: Печатница „Единство“, 1886; Димитър Мариновъ – „История на българската литература отъ Д. Мариновъ. Прѣподавателъ при Ломската реална гимназия. Пловдивъ“, Издание и печатъ на Христо Г. Дановъ, 1887; Моско Московъ – „История на българската литература отъ Моско Московъ, учителъ при Търновск. Държ. Мъжка Гимназия“, Търново, Издава книжарницата на Т. Джамджиевъ, 1895; Александър Теодоровъ – Баланъ – „Българска литература. Кратко ръководство за сръдни и специални училища. Написано отъ А. Теодоровъ, Пловдивъ“, Издание и печатъ на Хр. Г. Дановъ, 1896.

LITERATURE

Bergson, Anri, 1997. Intuition and Intellect. Sofia: Izdatelstvo „LIK“, (Bg).

Blaskov, Iliа, 1976. Recollections. Sofia: Otechestven front, (Bg).

Gerov, Nayden, 1852. A few thoughts on Bulgarian language and the education of Bulgarians, (Bg).

Gerov, Nayden, 1976. Dictionary of Bulgarian language with interpretation of words and Russian. Part Two. Sofia: Balgarski pisatel, (Bg).

Elevterov, Stefan, 1993. Studies at historical poetics. Sofia: Izdatelstvo „Anubis“, (Bg).

Zyumtor, Pol, 1992. Introduction to oral poetic creativity. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sveti Kliment Ohridski“, (Bg).

Karavelov, Lyuben, 1966. Serbian literature. – In: Collected works in nine volumes. T. 6. Sofia: Balgarski pisatel, (Bg).

Karavelov, Lyuben, 1985. Collected works in twelve volumes. T. 6. Sofia: Balgarski pisatel, (Bg).

Mihaylov, Kamen, 1994. Genre semantics and pragmatics genre. (Experience modeling genre processes in the Bulgarian National Revival). – In: Coll. Literature and Renaissance, Plovdiv: Universitetsko izdatelstvo „Paisiy Hilendarski“, (Bg).

Rakyovski, Tsvetan, 2004. Images of Bulgarian memory. History. Fighters. Notes. Veliko Tarnovo: Faber, (Bg).

Sagaev, Konstantin, 1936. Nayden Gerov. Sofia: Izdatelstvo „Novo uchilishte“, (Bg).

Slaveykov, Petko. R., 1859. Bulgarian folk proverbs – In: Bulgarian booklets, March, Vol. II., (Bg).

Slaveykov, Petko. R., 1979. Bulgarian proverbs (The story of their collection). – In: Collected works in eight volumes. T. 3. Sofia: Balgarski pisatel, (Bg).

Teodorov - Balan, A., 1896. Bulgarian literature. Quick guide for secondary and special schools. Plovdiv: Hristo. G. Danov, (Bg).

Hranova, Albena, 1995. Literary man and his Bulgarian languages. Plovdiv: Universitetsko izdatelstvo „Paisiy Hilendarski“, (Bg).

Shishmanov, Ivan, 1889. The meaning and purpose of our ethnography. – In: Sbornik za narodni umotvorenia, nauka i knizhnina. I. (Bg).

Научни трудове на Съюза на учените в България–Пловдив, Серия А. Обществени науки, изкуство и култура том III, ISSN 1311-9400 (Print) ; ISSN 2534-9368 (On-line), 2017, Scientific works of the Union of Scientists in Bulgaria-Plovdiv, seriesA. Public sciences, art and culture, Vol. III, ISSN 1311-9400 (Print); ISSN 2534-9368 (On-line), 2017.

КОГНИТИВИЗЪМ ИЛИ НАРАТОЛОГИЯ ПРИ ТЪЛКУВАНЕ НА НЯКОИ ФРАГМЕНТИ ОТ „ПОД ИГОТО”

**Ангел Тарашев, Андония Куцарова, Антоанета Краевска,
Мая Андонова**

Медицински университет – Пловдив

COGNITIVISM OR NARRATOLOGY IN THE INTERPRETATION OF EXCERPTS FROM “UNDER THE YOKE”

**Angel Tarashev, Andonia Kutsarova, Antoaneta Kraevska, Maya Andonova
Medical University of Plovdiv**

Abstract

The repetition of events and character descriptions in Under the Yoke is well known. This repetition can be interpreted either through the prism of cognitivism or through that of narratology. But it is also possible to reconcile the two interpretations.

Keywords: Repetition, cognitivism, narratology

В „Повторение и сътворение: поетика на автотекстуалността” Радосвет Коларов възприема идеята на Алан Пейвио за двойно кодиране, според която у човека функционират паралелно две кодиращи когнитивни системи – вербална и образна – и „всеки текст се разгръща в пулсирането между двете оси” (Kolarov, 2009). На тази база установява „формата на паметта, която е била активирана приоритетно в процеса на създаване на новия текст... когато образ, ситуация или описание в творба на даден автор генерира съответен образ, ситуация или описание ...” (Kolarov, 2009).

Крайно любопитни са привежданите примери от „Под игото”, защото, освен че характеризират когнитивизма, налагат план на съпоставяне с наратологията, на която самият Коларов не е чужд (Kolarov, 1988). Ще си позволим да отбележим някои от тях:

„Трагическата развързка на романа е в противопоставна връзка с въвеждащата сцена, отправя към нея полемична реплика. Докато в началната сцена във воденицата Иван Кралича успява да спаси честта на младото момиче на име Марийка, убивайки двамата турци, събитие, което ознаменува началото на революционната тема, във финала изчерпването на темата се манифестира от това, че Огнянов е безпомощен да спаси живота на своята любима Рада [...] Съзнателно или не, във финалната сцена авторът проектира образа на Рада върху описанието и ситуацията, обкръжаваща Марийка в началото. Там спящата Марийка е видяна от гледната точка на двамата турци: „Турците впиха жадни погледи в заспалата девойка, легнала в безгрижно-страстно положение.” Тази сцена ще бъде запомнена и трансформирана във финала на романа: „Само Рада бе паднала в несвят на земята... Навярно вторият залп нямаше да се забави и Рада, легнала тъй, бе изложена на куршумите.” Не е трудно да се установи връзка между впиването на погледите [...] в

първата сцена и хипотетичното впиване на куршумите в плътта във втората сцена. Сякаш прякото, материално значение на глагола „впивам“, употребено фигуративно за описание на погледите, е визуализирано. Тук е налице, както може да се предположи, сътрудничество между двата кода” (Kolarov. 2009).

В следващия пример Коларов анализира отказа на Огнянов да умре от собствената си ръка (преди това двамата със Соколов са решили да се самоубият, застрелвайки се с револверите си). Позовава се на следния откъс от „Под игото”: „ – *Имам още два [патрона] в моя револвер, вземи... – каза Огнянов и подаде оръжието си на Соколова. – Сега нека видят как умира един български апостол! Па като изтръгна големия ятаган из силяха на доктора, излезе из портата и се спусна в тълпата, като раздаваше ужасни удари наляво и надясно...*” Ето и част от критическия коментар: „Защо Огнянов не използва един от останалите патрони за своето самоубийство...? В неговото хвърляне в тълпата има нещо необуздало, неистово, безумно, което трудно се свързва с прословутото хладнокръвие на героя и поведението му до този момент [...] За да разберем [...] трябва да си припомним началото на романа, момента, в който героят решава да ликвидира турците: „*Краличът следеше досега неподвижен сцената [...] Но когато се видя, че ще бъде зрител на нещо много по-ужасно, и когато чу, че воденичарят викаше Марийка на помощ, луд гняв и отчаяние запали кръвта му.*” Вазов представя героя си в състояние на афект, близко до транс [...] Очевидно неговото хвърляне в тълпата на башибозуците във финала на романа е пре-играване на началната сцена [...] Всичко това изглежда странно в контекста на финалната част, то не се изисква от сюжета и авторът е принуден да снабди сцената с обяснения, които не изглеждат убедителни (Коларов има предвид последните думи на Бойчо Огнянов „Сега нека видят как умира един български апостол”, които вече е определил като „квази-обяснение” на порива) Семантичните пукнатини предават авторовото безсъзнателно поддаване на въздействието на запомнената сцена, креативността на визуалната форма, която кодира и концептуализира новосъздавания текст”.

Примерите и критическите тълкувания се оказват свързани с наратологията, тъй като ясно налагат представата за движеща се вътретекстова инстанция – автор, периодично повлияван от собствените, вече създадени образи. Неговата мобилност ни задължава да определим в каква степен той може да бъде отнесен към сферата на вътретекстово общуване, където срещу него би следвало да е позициониран читател, адекватно разчиташ това повлияване. Цитираните откъси от „Под игото” като че ли са призвани да дадат категоричен отговор: в нулева степен. Това, което е вероятно валидно за интимния акт на творческия подтик и текстовото зараждане, едва ли може да се приложи към вписаната сфера на вътретекстово общуване: да се очаква, че позата на принадлежната Рада във финалната сцена ще преведе читателя (респективно имплицитния читател) назад през целия текст на романа до представата за „безгрижно-страстното положение” на заспалата Марийка в началната сцена, би било свръхочакване, граничещо с абсурдност, особено ако се свързва с внушаване на определени смислови акценти. В разчетите му би влизал възприемател с феноменално услужлива памет, с неутолим интерес към художествените детайли, към тяхното реставриране, комбинирание и семиотично остойностяване, но лишен от каквито и да било нагласи и способности за ценностно диференциране на повествователната информация.

По идентичен начин би следвало да се разглеждат и асоциациите между капките дъжд, оприличени на куршуми, и куршумите – на дъжд в началото, респективно – в края на романа; между оръжието, използвано от Огнянов в двете сцени, образуващи своеобразна композиционна рамка на произведението; между реалното впиване на погледите в заспалата Марийка и хипотетичното впиване на куршумите в принадлежната Рада.

Позицията ни не противоречи на тезата на Коларов, който с респектираща убедителност полага наблюдаваното явление изцяло в плоскостта на когнитивната поетика, атрактивно

го свързва с „авторовото безсъзнателно на паметта” и следователно не го отнася към проблематиката на вътретекстовата комуникация.

Въпреки че очертава тази ясна разграничителна линия, с метатекста към посочените примери от „Под игото” Коларов създава казус, който продължава да ни приковава към темата и ние не можем да я изоставим с обяснението, че е проблем единствено на извънтекста. Представяйки наблюденията си, изследователят всъщност вписва себе си като читател-декодиращ-трансформации-на-иконични-паметови-следи. Това предполага наличието на насрещно позициониран автор и разбира се – на протекъл комуникационен ток. Че този комуникационен процес не е обичайна практика, а следствие на свръхспециализиран интерес, не би следвало да ни притеснява. Въпреки че по-горе си позволяваме да прилагаме спрямо него мярка, която Колини би нарекъл вид културен дарвинизъм – определяме го като абсурдно свръхочакване и предвиждаме, че няма да получи необходимото потвърждение в практиката – с коментара на Коларов той се е превърнал във факт, във възможен елемент от намерението на текста (Есо, 1997). Това е напълно достатъчно, за да наложи избор на един от двата модуса, които характеризират вътретекстовите отношения: вихров или ламинарен. Изборът би бил показателен за коректното възприемане на текста.

Ще използваме примера с Бойчо Огнянов. Както вече споменахме, Коларов подчертава противоречието между решението му да се хвърли с ятаган срещу турците, обкръжили воденицата, и „прословутото хладнокръвие на героя [...] до този момент”. Открива връзка със „състоянието на афект, близко до транс” в началната сцена: „Може да кажем, че конвулсивните, хаотични движения, „ужасните удари наляво и надясно” във финалната сцена екстериоризират и трансформират във визуален образ тръпките на гнева, психологическото пространство на вътрешното състояние на героя в началната сцена.” (Kolarov, 2009)

Тези асоциации (става въпрос за трансформацията иконичност – вербалност, трасирана от пунктира афектиран Кралич, хладнокръвен Бойчо, отново неистово афектиран Бойчо), видени извън авторовото „безсъзнателно на паметта”, което не коментираме и от което сме длъжни да се разграничим, могат да бъдат възприемани в един от двата възможни режима на вътретекстовата комуникация. В първия случай имплицитният читател ще следва промените на изпращащата инстанция – излъчващия реактивирани семиотични импулси Бойчо Огнянов, а отгук – и промените на имплицитния автор, който до такава степен е повлиян от „необузданото, неистово, безумно” поведение на своя герой, че възраждайки това поведение в края на романа, се превръща в илюстрация на синдрома Пигмалион – оказва се наратологично подвластен на собственото творение. Този прочит следователно ще се базира на турбуефект, чието косвено доказателства са мета- отгласът на Коларов и забелязаните от него „семантични пукнатини”, принудили Вазов да дава неубедителни обяснения.

Във втория случай имплицитният читател ще възприеме поведението на Бойчо Огнянов в духа на традиционните романтични представи за мъжество, на които Вазов не е чужд, и според които благородната самозабрава в името на патриотичен идеал не е изключение, а по-скоро очакван жест. Нищо в действията на героя няма да „изглежда странно в контекста на финалната част” и думите му „Сега нека видят как умира един български апостол” няма да бъдат тълкувани като „квази-обяснение” на неговия порив. Двата отдалечени един от друг епизода при воденицата ще бъдат схващани като доказателство за обичайно героично поведение на революционер. Те ще бъдат елементи на наратологичен език (*langue*), а не на наратологична реч (*langage, parole*) и още по-малко – на наратологичния *discours*. Връзката между тях ще бъде хлабава – не на последно място и поради изконната способност на сюжетните елементи да избледняват в линейния ход на повествованието – и доколкото съществува, няма да ѝ бъде приписвана особена семиотична стойност; ще бъде схващана по-скоро като генеалогична следа, еквивалентна на ламела. Ламела без семантични пукнатини, както и без автор, упрекван, че е „принуден да снабди сцената с обяснения,

които не изглеждат убедителни”.

Допустимо е двата алтернативни прочита да съществуват и в състояние на компромисно равновесие – хипотеза, която би получила подкрепа например от квантовия индетерминизъм, от „способността да се виждат всички възможности едновременно” (Kolarov, 2009) Особено ако се отнесе към начален етап на текстово възприемане.

Цитирана литература:

Colarov, Radosvet. V hudojestvenia sviat na romana “Horo”. S: Balgarski pisatel, 1988.

Colarov, Radosvet. Povtorenie i sytvorenie: poetika na avtotekstualnostta. S.: Prosveta, 2009.

Saparev, Ognian. Literaturnata komunikacia. Plovdiv: Plovdivsko universitetsko izdatelstvo. 1994.

Eco, Umberto. Mejdu avtora i teksta, S.: Nauka i izkustvo. 1997.

Научни трудове на Съюза на учените в България–Пловдив, Серия А. Обществени науки, изкуство и култура том III, ISSN 1311-9400 (Print) ; ISSN 2534-9368 (On-line), 2017, Scientific works of the Union of Scientists in Bulgaria-Plovdiv, seriesA. Public sciences, art and culture, Vol. III, ISSN 1311-9400 (Print); ISSN 2534-9368 (On-line), 2017.

**“FOR GOD PLACED ME LIKE A DIAL”:
TEMPORALITY AS SELFHOOD IN ELIZABETH BARRETT
BROWNING’S POETRY**

**Yana Rowland
Plovdiv University**

Abstract

On the example of three notable poems (“Hector in the Garden”, “To Mary Russell Mitford in Her Garden”, and “The Lost Bower”) the present paper intends to explore the presence of time in Elizabeth Barrett Browning’s poetry. My main concern is to establish the contextual parameters of the validity of naming, measuring and recording time as an anthropological variable in the lyrical speaker’s perception of her own self. For me the need to interpret temporality in Elizabeth Barrett Browning’s poetry has been dictated by the poetess’ lifetime engagement with the role of memory – in nature, in human art, in the being of a text, and as an innermost component of man’s conscience. I shall rely on the existential value of the poetics of self-expression, found in Browning’s unconcealed interest in the relationship between the physical and the spiritual aspect of man’s historicity. Some theoretical points of orientation include: M. Bakhtin, H. Plessner, and R. Wagner.

Key words: Elizabeth Barrett Browning, temporality, selfhood, ontology, anthropology, nature, text, historicity, memory, responsibility, conscience

Three poems of EBB’s¹ – “Hector in the Garden” (1843), “To Mary Russell Mitford in Her Garden” (1838), and “The Lost Bower” (1843) – indicate the poetess’ need to time the emergence of her own literary genius through aesthetic history, to tune human conscience to nature’s rites, and to explore the boundaries of the text as a compendium of events *ex post facto*. Easily spotted in these three works are: EBB’s sincere fascination with Classical and Medieval literature, her favourable and meticulous contemplation of nature (remembered and invented), and most importantly her confession about the impossibility of disregarding the past – ontologically and textually. One of the most notable achievements of EBB’s, found in both her poetic legacy and her correspondence is her confession about the necessity to measure time and to reminisce – hence the meditative didactic re-evaluation of human history as personal self-examination and self-expression.

From the historical figure of a gentle husband, father, and son, Hector metamorphosed – in EBB’s work “Hector in the Garden” – into a statue, an object of artistic and literary-historical merit and private creative self-evaluation. Returning to the garden where Hector’s statue is, the lyrical self returns to her childhood, in order to confess its formative role in her emergence as an individual with an identity of her own. For the poetess this confession has its aesthetic merit regarding her poetics of self-questioning via reminiscing and her tendency to anatomize her own consciousness. The first stanza suggests that nine is an especially lucky age for an impressionable girl to rediscover classical Greek lore (stanza I, ll. 1, 5-6). Stanza II ushers in

¹ I have adopted a commonly used abbreviation for the poetess’ full name: Elizabeth Barrett Browning (1806-1861).

a doubt as to whether we now have a young woman in front of us – “Nine green years had scarcely brought me / To my childhood’s haunted spring” (ll. 7-8) – or whether the figure nine is a random way to measure the passage of time in the process of departing from childhood in the existential sense of the word. In any case, the elegiac recollection of the girl’s happy days in her garden, beside Hector’s statue, developed further in the poem, indicates an impossibility to escape the beginnings of one’s existence. An impossibility that temporalizes the speaker’s mind and the poetess’ literary conscience as deepening duty to one’s (literary) beginnings. Positioned “betwixt the country trees” and with the sun for her tutor, the speaker partakes of a greater, older, all-encompassing design whereby learning emerges chiefly as the intuitive grasp of the external world, for whose sake the poem has obviously been written. Trimming one’s garden – a landmark of Victorian order and propriety (certainly also found previously and subsequently in English cultural history) – can hereby be analogously likened to trimming and exercising one’s mind. Hector is a literary shape which signals the poetess’ desire to preserve literary (i.e. human) memory through conservation of nature. Before knowing that Hector in this case is a rich floral construction mimicking the homonymous literary hero (stanza VII and onwards), we have been let see EBB’s enviable skill of blending empirical observation of reality (a distinguishing trait of the collectivist organic Victorian mentality) with the less practically useful but eventually more rewarding imaginative self-expression and self-canonization through “artifacts” freely available and renewable in nature. While the speaker may be narrating her memory of a naïve, infantile belief in the reciprocity between the moods of a child and those of nature (stanzas III – V), the poem is indicative of a person’s desire to relate to something externally seen, felt, available and reliable – a measure of reflecting on the passing of time through something which can be had beside one, something like a companion, a participant in some clandestine private venture which presupposes exchange of experience: “and the sun and I together / Went a-rushing out of doors” (ll. 25-26). The poetess’ passion issues from the existence of the living world – relevant both for one’s physical wellbeing and as an organic source of one’s imagination. Hector the floral design is younger than Hector the historical figure. He is not an object of the surroundings but a regular participant in the becoming of the lyrical self as one who survives. Hector is, in the words of M. M. Bakhtin, “an item of one’s Gnostic-ethic activeness in the open, still hazardous event of being, whose wholeness, sense and value have not been given but assigned” (Бахтин 2003: 173, my translation). Reminiscing precedes, ensures and conditions the ethic-Gnostic consciousness of the narrating man as a phenomenal response to time as natural history (Cf. Бахтин 2003: 173-174). Hector is the externalization of the poetess’ soul and the guarantee for extra-locality as poetic being.

Victorian poets can be argued to have lived “secondary”, “posthumous” lives – as heirs of the great Romantic, Renaissance and Classical poets (Cronin : 576-578, 584-585). The formation of a poet often relied on a sequential structure which involved telling an other’s story as a source of self-discovery. Respectively, the most restless, shape-shift genre which involved the unfolding of a story as personal history was the Victorian dramatic monologue whose relational essence (Cf. Gray 2003: 469) can be illustrated by the three poems selected for discussion in this paper. In the processual emergence of Hector, the primacy of the past can be seen in the poetess’ desire-duty to cast the present into a shape recognized by all – a well known classical image of tenderness and unjustified early loss, now embedded in that private garden as naturally promised eternity. Nature is not just a companionable appendix to creativity – it is the source and the objective of the poetess’ self-conscious wish to comprehend herself through comprehending the past – Hector’s past: “But a rhymer such as I am, / Scarce can sing his dignity” (ll. 47-48). The anatomizing delineation of Hector’s body conveys the physicality of poetic memory and of self-expression: “Eyes of gentianellas azure [...] Nose of gillyflowers and box [...] Brazen helm of daffodillies [...] Purple violets for the mouth [...] And a sword of flashing lilies [...] And a breastplate made of daisies [...] Periwinkles interlaced / Drawn for belt around the waist [...]” (ll. 49, 51, 55, 57, 59-60, 61, 64).

The meticulousness and neatness of this natural Hector's outfit is an emblem of integrity sought, rather than achieved, as a personal feature of poetic being. There is a tendency to adhere to certain models historically valid and recognized in confirmation of one being identifiable. The boundaries of such identification of a literary-historical figure in nature, which may be seen as synonymous with the poetess' own desire for being historically identified, are rather broad and fuzzy as they eventually reach out for a source of poetic merit considerably distanced from modernity and actually requiring "translation" of experience on a linguistic level (from old Greek into English, most certainly), but also on an inter-semiotic level (human language into floral language into human language). Predictably, translation works on a personal experiential level for EBB: her own translation of an episode of Homer's eponymous original work (Hector's leave-taking from his family), accomplished in the same year as she first published "Hector in the Garden" (Cf. Stone and Taylor 2010: 39). The idea of semi-incidentally-semi-deliberate self-revelation through semi-incidentally-semi-deliberate revelation of artifacts based on natural organic abundance suggest the palimpsest value of the poetic effort and text – directly related to the palimpsest value of nature. This humble rhymers researches the conversational potency of external reality: she cares for Hector in a nearly physical way (suggestive of sexual closeness): "With my rake I smoothed his brow, / Both his cheeks I weeded through" (ll. 45-46).

The idea of incompleteness as part of poetic existence, discoverable in the poetess' search for an appropriate natural-figurative trope of self-expression – Hector in the garden – is part of EBB's larger belief in temporality as an internal characteristic of the life of a human being. As the lyrical speaker in this poem migrates between various times in her own biography, it is suggested that a literary text codifies, but also delimits, temporally, the existence of a real person (Hector) and his artistic lastingness (Homer's Hector). Hector is reciprocally incomplete – his soul is "disembodied" (l. 68) and stands chances, ostensibly, of being renewed in a twofold way. He may only acquire sustainability, durability and a shape through the maintenance of patterns of memorization of natural and literary history intertwined: the flowers in/and the poem. The reciprocity between the bodily fulfillment of a literary image and the spiritual fulfillment of an actual person is retrospective. Without either being prioritized, both get temporalized and thus humanized-naturalized: "[...] the daisies [...] / with tender roots, renewing / His heroic heart to life? [...] Oh, my garden, rich with pansies! / Oh, my childhood's bright romances. / All revive, like Hector's body, / And I see them stir again" (ll. 76-78, 93-96). Mutually nutritive, artistic product and natural embodiment somehow de-center each other all the time, the text being both aid and curfew to the existence of an original: "I may wake up and be doing, / Life's heroic ends pursuing, / **Though my past is dead as Hector, / And though Hector is twice dead**" (ll. 103-108, emphasis added). With the singer's childhood dwindling into the past, Hector's second death occurs – the interruption of the intuitive communion between God and man seen as the consciousness' harmonious natural existence, a product of which is the figuration of Hector as living flowers. For the poetess, God's will as poetic talent is an obliging temporal definition itself, because it is a way of tracking down one's roots, one's own identity, of extending the bounds of one's own imagination as related to actual life: "As the birds sang in the branches, / Sing God's patience through my soul" (ll. 101-102)! The systolic-diastolic beat of EBB's poem comes from the perpetual alternation of perdition and restoration within the metaphysics of the functioning of human consciousness: the first loss is that of childhood, the second – that of Hector as part of childhood (a literary companion to the then infant poet). Both losses are at once figurative and real: both affirm the anthropological value of the interconnection between nature and memory. Indeed, the poetess' mind can be said to be a "garden, rich with pansies" which may revive her "childhood's bright romances [...] like Hector's body" (ll. 93-95). Childhood functions as a trope of physicality and (gender) self-evaluation a poetic existence claims. But rather than memory compromising poetic composition, female identity, and freedom – as Angela Leighton, re-iterating Barthes, insists in her seminal study of Victorian women poets (Cf. Leighton 1992: 116-17) – I see

memory as by far the only mode of poetic being capable of animating the interconnection between natural representation and literary image in the textual-temporal being of a real person (Hector).

In EBB's poetry communing with the past is a motivational anthropological principle: the success and effectiveness of her lyrical speakers and lyrical personae is always based on participation – even if such participation be sometimes abstract or primarily internal. The applicability of cultural anthropology in studying EBB's work can be explained by her belief in the achievability of self-cognition and self-competence through communicating with, and minding, others (Cf. Wagner 1981: 7, 40). This forms the content basis of writing as transcribing shared time – literally and figuratively. Transcribing would mean transcribing oneself through transcribing-translating the past which can be transcribed because it needs to be transcribed – an essentialist survival need as social experience. Accounting for Hector as a floral design is needed for it leads back to the real Hector and to the lyrical speaker's childhood – a time of initial and fruitful contact with classical poetry for EBB. An earlier poem – “To Mary Russell Mitford in Her Garden” (1838) – provides information about one of the most fruitful literary friendships in the 19th century. Mitford, whom EBB had met in 1836, became the poetess' devoted confidante and the correspondence between the two was abundant (Stone and Taylor 2010: 69). The perception of nature as a text – interpretable, lovingly portrayed because felt as inherited lore and aimed as dedication – nuance the speaker's feeling of insufficiency and self-doubt in this beautiful Petrarchan sonnet: “What time I lay these rhymes anear thy feet, / Benignant friend [...] / [...] I would not wrong thy roses sweet, / Blaspheming so their name. [...] / – Low-rooted verse may reach some heavenly heat, / Even like my blossoms, as if nature-true, / Though not as precious. [...] / Dear friend, in whose dear writings drops the dew / And blow the natural airs, – thou, who art next / To nature's self in cheering the world's view, – / To preach a sermon on so known a text” (ll. 1-2, 4-5, 9-14). While the epigraph to this poem takes us back in time (and to the writings of the Renaissance poet Stephen Hawes and his chivalric romance *Passetyme of Pleasure*, 1509 – Stone and Taylor 2010: 71), the content is clearly evocative of a sense of time as literary tradition. The architectonics of this poem is the hermeneutic alternation between approximation and distanciation in the existence of person and/as text. The poetess' admiration for her tutor can be read in the first couple of lines. Further there germinates the idea that laying verse to Mitford's feet is a gateway into nature: the speaker's “low-rooted verse” symbolizes descent, self-neglect, leave-taking yet aspiration to something greater, older, more lasting, and in this sense it is also an act of approaching a meaning and content long aimed at. Mitford's talent is blessed as the receptacle of “dew” and “natural airs”. If Mitford is the “text” closest to nature, then EBB's text is one step further away, yet in terms of literary history it engulfs both Mitford, and nature, and Hawes. Any subsequent text distances us from earlier texts, from first drafts, yet lets us into the original text and into nature as an original to be read, interpreted and re-transcribed. Poor and unskilled though they may be, this younger, second poet's verses keep vigil over time by “preaching” the significance of the past. Thus, the present comes to be, and with it – poetic identity: a canonization of friendship as duty in the palimpsest essence of writing as remembering and preserving.

Writing as reacting in a sensory way (i.e. through bodily and emotional response and in describing such responses) to external reality indicates a poet's aesthesiological involvement with the world. This involvement is conscious, felt, experienced and organic to poetic identity as emerging in time and from nature.² Laying flowers, or verse, at the feet of her tutor (Mary Russell Mitford, or another revered poetic ancestor), EBB reveals the physicality of literary apprenticeship and the necessity of considering time in a sensory way – in the rootedness of the self into something external, verifiable, other, better. Though the poem “To Mary Russell Mitford” was written some 17 years prior to Mary Russell Mitford's demise, and was therefore not meant to be an elegy, the confessional tone of voice and the veneration lurking in this dedication convey the

2 For insightful critical reflections regarding the interconnectedness of femininity, physical wellbeing and Victorian mentality, placed within a diachronic discussion of aesthesiology, consult: Bourke 2008: 420.

meaning of an end, of a limit, of a duty temporally bound, also of self-consciousness in transition, and of identity externally defined. This experiential constituent of poetic self-defining is EBB's anthropological investment in the comprehension of time as a cultural factor of the humanization of man. The lyrical self's reverence for her tutor elevates the other, older, person to the point of a reality symbolizing all other realities³ – all those to whom the poetess owes her willingness to speak, doubt and commemorate. This reality is as fragile as is one's ability to voice it, for it exists because of one's desire to speak it out and to remember it. The fragility of one's representational skill as care for reality – the reality of the presence of the other person – implies temporality (and mortality) as unavoidable condition and consequence of the expressibility of the human being.

Returning to childhood – part of the practice of addressing the need to recognize time as a humanizing element in a writer's existence – is also subject matter of "The Lost Bower" (1843). Entrapped within a rich garden of vegetation and literary images, the poetess chants of the need to remember as an ontological duty. This duty enhances self-comprehension via enclosure within familiar space and within well known themes and literary images and tropes – a trait which endorses the humanizing role of the past in EBB's poetry.⁴ As the poetess tries to establish an original source of inspiration, she comes to grasp the essence of time as loss – the loss of the bower of her childhood, of her intuitive contact with nature. She reconstructs those in a roundabout route of investing her knowledge of her literary past in approaching the external world as if it were a living body of literary presences. The influence of pastoral poetry – Ancient Classical, English Medieval, and Romantic – both debilitates and rehabilitates EBB's poetics which thus gets supplied with an idiosyncratic assortment of tools for measuring, and accounting for, space as time: the "green land" of "jocund childhood", the "sheep cropping" amidst the hills "in choral silence", the "Malvern hills [...] – "keepers of Piers Plowman's visions", the squirrels and their "cheerful madrigal" (ll. 6-7, 30-31, 35, 43-45). Self-expression is based on the observer's ability to define temporally a given space – the garden, the bower, the hills etc. – as collectivity, tradition, memory, and reverence for the past and for childhood. Selfhood emerges as temporalization in maintaining literary heritage (with references to William Langland's *Piers Plowman*, in this case). Acculturation through prolonged contact with familiar reality and external markers of natural presences is both an aid and a bar to the emergence of an individual's identity. A strategic factor for the promotion of self-knowledge is the lyrical speaker's ability to negotiate between a zest for learning from experience and a readiness to recognize and utilize inherited lore as textual literary tradition. The two form the lyrical speaker's metaphoric descent-entrance into otherness which, albeit physically greater and exterior, eventually settles down as the self's innermost necessity by way of boundary-establishment: "the wood drew me within it" (l. 55); "the brambles [...] entrapped me" (l. 80); "a linden tree [...] / Drew to earth the blessed sunshine from the sky where it was shrined" (l. 95); "a green elastic cushion [...] / Took me in a chair of silence very rare and absolute" (l. 130). Not unpredictably, the presence of birds and birdsong (the lark, the nightingale, the blackbird, and the thrush) – seen most immediately in the anaphoric repetition starting with "never" ("never lark the sun can waken" – l. 186; "never nightingale so singeth" – l. 191; "never blackbirds, never thrushes" – l. 196) – marks the uniqueness of a recollection as a temporal product (fragile and immaterial as a birdsong); the abyss between childhood and adulthood in the speaker's privacy of lived experience, on the one hand, and the distance between source of literary reference and the poetess' own song (seen as a reinstatement of familiar motifs), grows. Remembered, or imagined, (literary) presences delimit, yet define, the lyrical speaker: "a

3 See Helmuth Plessner's discussion of the humanizing role of "the other" as "all the others" in relation to "Everyman's death" (Plessner 1958: 257).

4 Editorial work reveals that this poem was originally placed by EBB between the poems "To Flush, My Dog" (1843) and "The Deserted Garden" (1838), both of which stress the importance of presences as engendering a feeling of duty in the poet as a survivor. The literary-historical canvas underlying this work of EBB's is that of Wordsworth and Chaucer – love, duty, family, and loss as Romantic and late Medieval conceptual poetic constructs (Cf. Stone and Taylor 2010: 167-168).

sense of music [...] // Softly, finely, [...] inwound me; / From the world it shut me in” (ll. 175-177). She is bound to account for time, to describe it, grasp it, and interpret it. Silence and sound become interchangeable within a strange music of recollections whereby motion and stillness alternate as part of the hermeneutic circularity of man’s zest for knowledge. The lost bower is a metonymic substitute for the loss of childhood – a loss followed by many more (some abstract and theoretical, rather than actually experienced – e.g. the bower reminiscent of Oedipus’ grave – l. 280). Loss also whets the poetess’ sense of duty – to act through writing: “But the first of all my losses was the losing of the bower. // I have lost the dream of Doing, / And the other dream of Done” (ll. 300 – 302; see also stanzas LVIX – LXV, ll. 291 – 330). Loss – in time and in space, as an account of being human – features as a physiological-psychological experience. By being alive, she is capable of, bound to, and responsible for, evaluation of time – through the longevity of her own existence, as well as through poetic composition which both preserves, and eclipses, an original image of natural harmony (the bower) in poetic memory: “**For God placed me like a dial** / In the open ground with power, / And my heart had for its trial, / All the sun and all the shower! / And I suffered many losses, - and my first was of the bower! [...] Is the bower lost then! Who sayeth / That the bower indeed is lost? Hark! My spirit in it prayeth / Through the sunshine and the frost, - / And the prayer preserves it greenly, to the last and uttermost” (ll. 326-330, 361-365; emphasis added). The microscopic eye of the Victorian empiricist, and the subjective idealist trust in the poet’s capacity to produce and maintain a higher reality uniquely, alternate to the last in this poem, like the pendulum of a grandfather clock (perhaps more appropriately in this case a *grandmother* clock) which undulates, striking the hour and affirming, ambiguously, that ““All is lost ... and *won!*”” (l. 370; note 40 on p. 187 of volume II suggests a link to another of EBB’s own major works, “A Drama of Exile,” 1844). The lost bower is an extended metaphor for creativity in gestation; it is a place of seclusion, difference yet unanimity with nature and with human literary history (through recognizable common symbolics and imagery). It is a place durable, itself demonstrable of duration in building meaning. It is an experiential environment, and as such – perceived hermeneutically and following Plessner’s view of time (as loss) as a human trait – it imparts sense and singles existence as outliving something other, something older: “our experience of duration is determined by the order and meaning of its content” (Plessner 1958: 261).

Conservation and self-building through writing as memorializing is an implied message of EBB’s entire poetic legacy. The presence of gardens and bowers in her work suggests a mechanism of accounting for time as both external givenness and product of the human being’s necessity to conceptualize existence. It is within the bounds of this mechanism than we find the poetess’ hope of gaining identity. EBB’s interest in nature is ontologically and anthropologically vindicated: it demonstrates a desire to find oneself, to specify oneself in the discovery of some common milieu. Or, to apply Kate Soper’s eco-critical reflection on the relationship between man (as artist) and nature: “‘nature’ is the concept through which humanity thinks its difference and specificity” – it is the “nature of immediate experience and aesthetic appreciation” (Soper 2000: 125). This common milieu is a circularly functioning unique environment – the poetess as anthropologist admits the impossibility of achieving ultimate objectivity: she cannot cut herself entirely from her background so as to find an absolute referential point of spatio-temporal stasis as neutrality or beginning. She achieves relative objectivity in comprehending reality as comprehension of other individuals and eventually of herself by way of inclusion (see also: Wagner 1981: 2). This inclusion (on the basis of the three poems discussed hereby), proves the inseparability of subject and object in humanitarian research where historical validation of content as interaction and interrelation constantly alters both investigator and investigated item within the methodology of appropriating temporality as the innermost component of being and of selfhood.

Works Cited:

Barrett Browning, Elizabeth. *The Works of Elizabeth Barrett Browning*. vol. 2. Eds. Marjorie Stone and Beverley Taylor. London: Pickering & Chatto, 2010.

Bourke, Joanna. "Sexual Violence, Marital Guidance, and Victorian Bodies: An Aesthesiology". *Victorian Studies* 50. 3 (2008): 419-436.

Cronin, Richard. "Victorian Poetry: an Overview". In: Ed. Michael O'Neill. *The Cambridge History of English Poetry*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010, 576-595.

Gray, Erik. "A Bounded Field: Situating Victorian Poetry in the Literary Landscape". In: *Victorian Poetry* 41. 4 (2003): 465-472.

Leighton, Angela. *Victorian Women Poets. Writing Against the Heart*. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf, 1992.

Plessner, Helmuth. "On the Relationship of Time to Death". Translated by Ralph Manheim. In: *Man and Time. Papers from the Eranos Yearbooks*. Hunab Ku. Proyecto Baktun. London: Routledge & Kegan Paul, 1958: 233-263.

Stone, Marjorie and Beverley Taylor. Eds. *The Works of Elizabeth Barrett Browning*. Vol. 2. London: Pickering & Chatto, 2010.

Wagner, Roy. *The Invention of Culture*. Chicago – London: The University of Chicago Press, 1981.

Soper, Kate. "The Idea of Nature". Ed. Laurence Coupe. *The Green Studies Reader. From Romanticism to Ecocriticism*. London – New York: Routledge, 2000: 123-126.

Бахтин, М. М. Философская эстетика 1920-х годов. „Автор и герой в эстетической деятельности”. Ред. С. Г. Бочаров и Н. И. Николаев. *М. М. Бахтин. Собрание сочинений*. Т. 1. Москва: Русские словари, 2003. 69-263.

Научни трудове на Съюза на учените в България–Пловдив, Серия А. Обществени науки, изкуство и култура том III, ISSN 1311-9400 (Print) ; ISSN 2534-9368 (On-line), 2017, Scientific works of the Union of Scientists in Bulgaria-Plovdiv, seriesA. Public sciences, art and culture, Vol. III, ISSN 1311-9400 (Print); ISSN 2534-9368 (On-line), 2017.

ГЛАГОЛНИЯТ ВИД КАТО НОСИТЕЛ НА КОНОТАЦИИ В СТИХОВЕ НА БОТЕВ

Ангел Тарашев, Андония Куцарова, Антоанета Краевска,
Мая Андонова

Медицински университет – Пловдив

THE VERB'S TYPE AS A CARRIER OF CONNOTATION IN SOME OF HRISTO BOTEV'S POEMS

Angel Tarashev, Andonia Kutsarova, Antoaneta Kraevska, Maya Andonova
Medical University of Plovdiv

Abstract

The object of this study is the uncommon usage of “perfective” verbs in Botev’s poetry. This usage, which bends the rules of modern syntax, introduces a new dimension in the themes of freedom and serfdom.

Keywords: Perfective verbs, freedom and serfdom

Предмет на настоящите бележки е спецификата при употребата на свършен вид на глагола в стихове на Ботев. Както може да се очаква, отношението на теорията по въпроса е нееднозначно. От една страна, проблематиката е детайлно и проникателно тематизирана. Например в метатекста на Никола Георгиев „Ботевата балада „Хаджи Димитър” – опит за разбор”:

Внушението за повторителността на деня се носи не само от кръговия развой на времето и смисъла, но и от своеобразните глаголни форми в сегашно време и свършен вид „настане”, „изгрее”, „обсипят”.

И още: „*Лириката предпочита сегашно време, като извлича от него противоречивото съчетание на единичния, актуалния миг и повторителната трайност*”(Georgiev, 1992).

В други случаи – съзнателно или не – употребата на свършен вид като смислов курсив е недооценявана. Например в прочутия текстологически спор *Той, който падне – тоз, който падне*, където убедително се калкулират художествените загуби от замяната на *той* с *тоз* и се изминава пътят в посока от финалния (въведен през 1895 г.) към изходния вариант. Според Радосвет Коларов (Kolarov, 2009) оригиналното Ботево **той, който падне** е контаминация от **тоз, който падне** (общоутвърдително съждение) и **той, който падна** (дескриптивно съждение). Считаме, че тук е пропусната възможност не толкова за усложняване на лингвистична интрига, колкото за отчитане на важна особеност на Ботевата поетика. Пропуснатото е в „падне” да се отбележи (нека се върнем към Никола Георгиев) „единичният, актуалният миг” на художественото настояще. Така би се подчертало усещане

за неповторимостта на сублимния подвиг в неговата връзка с универсални човешки стойности. Преди да „заработи в режима на сентенцията”(Kolarov,2009), единичният случай би бил възприет със собствената му автономност.

Ще се опитаме да се съсредоточим върху тази особеност на Ботевия синтаксис, като започнем наблюденията си с един фрагмент от „На прощаване” и употребата на глаголи от свършен вид в имперфект. Фрагментът е следният: „...та сърце, майко не трае/ да гледа турчин че бесней/ (...) там, дето либе хубаво/ черни си очи вдигнеше/ и с оназ тиха усмивка/ в скръбно ги сърце впиеше...”

Отбелязваме, че в случая не става дума за обичайно езиково явление от сорта „крещим, но щом изтрезнеем, забравяме думи, клетви” („В механата”), където глаголт от свършен вид в подчиненото изречение (изтрезнеем) пряко и безусловно мотивира и обезпечава глагола от несвършен вид в главното изречение (забравяме). Тук глаголите *вдигнеше* и *впиеше* създават времева дескриптивност (т.е. отбелязват кога се задейства рефлексията срещу робството), която е асоциирана, разбира се, с локуса „там, дето”, но най-вече с каузалността „та сърце, майко, не трае”. Така се създава фина синкретичност, която е особено експресивна, защото е ретроориентирана: силата на интимното чувство, внушено чрез погледа на страдащата девойка, бумерангово възпламенява непримиримостта към робството. Експресията е мултиплицирана заради преодоления привиден синтактичен вакуум (перфекта на „там, дето аз съм пораснал и първо мляко засукал”). Може да се отбележи и ефект на естетическо еманципиране: кратко, интензивно битие извън обсега на мотивиращите и обезпечаващи функции. Защото наистина с художественото си присъствие любимата е мощен морален катализатор, непрекъснато възпроизвеждащо се условие за решимостта на героя (за това допринася свършеният вид на глагола). Но тя проблясва и със самостояния, приковаващ вниманието блясък на актуалния миг (принос на използваното минало несвършено време).

И ако съчетаването *единичен актуален миг – повтаряща се финализираност* (на глаголите от свършен вид) в микрофрагмента с либето от „На прощаване” е по-скоро блестящ детайл, в „Хаджи Димитър” е фокус на специфичен синтактичен контекст. Илюстрация може да бъде знаменитото четиристишие „настане вечер...”. В него и петте глагола от свършен вид са в неоспорима корелация с финалния глагол от несвършен вид „пее”. Няма значение дали ще наречем феномена синтактична индукция или не. Факт е, че шестте глагола представят единичния, актуален миг на поетическата реалност, а заедно с това – и повторителата трайност на действието. Особено съществено тук е, че глаголите от свършен вид действат в режим на коекзистенция с глагола от несвършен вид. Т.е. те не се повлияват от обичайната речева практика да отключват действието на основния глагол от несвършен вид, след като са изчерпили собственото си действие. Да имат някаква суцесивна валидност от типа на познатата ни „... а щом изтрезнеем, забравяме думи, клетви...”. Не бихме могли да си представим, че песента на Балкана следва, а не е едновременна с (и дори възплътена от) шума на гората, появяването на вятъра, че е реализирана в някаква космическа тишина и изолираност. Подобна е и синтактичната организация на осемте „самодивски” стиха, в края на които юнакът едва ли чака митологичната хубавица да приключи с целувката, за да я погледне: „третя го в уста целуне бърже, – и той я гледа – мила, засмена!”

Дори да не става въпрос за синтактична матрица, все пак това е феномен, който работи и в стиха „Той, който падне в бой за свобода, той не умира.” Длъжни сме да активираме възприемателна чувствителност, която най-напред да „разчете” *падне* и *не умира* в техния континуитет на сега случващи се събития, актуални в мига на поетическата реалност. Още повече, че стихът е предшестван от деиктичното местоимение *тоя*: „ще да загине и тоя юнак”. Геният е разчитал на естествено, плавно преливане от настоящото във вечното, от *не умира* сега, към *не умира* никога с последващо общовалидно значение. Това универсализиране обаче носи неизбежна представа за повторителност, която е несъвместима с индивидуалното човешко битие. И тогава идва камбанното, закланателно „тоз, който

падне” – причинно-следствената сукцесивност, която помита коекзистенцията. Изглежда, че дори да не е била налична Пенчо-Славейковата агресия, рано или късно е щяла да се появи агресията на синтактичната принуда, която, въпреки Ботевото желание да използва конкретен, а не обобщен образ, е щяла да постави специален акцент върху общочовешкия характер на посланието.

За нас все пак е ясно, че вечерната картина от „Хаджи Димитър” ще се носи във вечността като символ на възможването над гибелта, но едновременно с това ще бъде тук и сега. И продуктивността на неподражаемо използвания глаголен вид е индуцирана още от оспореното (от П.Славейков), изоставено (от практиката), реставрирано (от Т. Жечев, Р. Коларов) контаминирано или не „той, който падне”.

Така, в опит да предугадим когнитивистичното „безсъзнателно” на Ботевите стихове, както и характеристиките на един не съвсем актуален лингвистичен контекст, попадаме в режим на спекулативност, на който, надяваме се, не липсва известна благопристойност – необходима част от итерпретативните траектории, които, така или иначе, при Ботев ще са вечни.

Цитирана литература:

Georgiev, 1992; Georgiev, Nikola. Sto i dvadeset literaturni godini. Sofia: Vek 22. 1992.

Kolarov, 2009; Kolarov, Radosvet. Povtorenie i satvorenie: poetika na avtotekstualnostta. Sofia: Prosveta.2009.

Научни трудове на Съюза на учените в България–Пловдив, Серия А. Обществени науки, изкуство и култура том III, ISSN 1311-9400 (Print) ; ISSN 2534-9368 (On-line), 2017, Scientific works of the Union of Scientists in Bulgaria-Plovdiv, seriesA. Public sciences, art and culture, Vol. III, ISSN 1311-9400 (Print); ISSN 2534-9368 (On-line), 2017.

**ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ МЕЖДУ ФОНОЛОГИЯТА
И МОРФОЛОГИЯТА И ПРИЛОЖИМОСТ НА
ПСИХОЛИНГВИСТИЧНИЯ МОДЕЛ „СЛОТ/ФИЛЪР“ ЗА
ИЗСЛЕДВАНЕ НА ЛЕКСИКАЛНАТА ТЕЛЕСКОПИЯ**

Корнелия Чоролеева

Университет по хранителни технологии – Пловдив

**THE PHONOLOGY/MORPHOLOGY INTERACTION AND THE AP-
PLICABILITY OF THE PSYCHOLINGUISTIC SLOT-FILLER MODEL
TO THE ANALYSIS OF LEXICAL BLENDING**

Kornelia Choroleeva

University of Food Technologies - Plovdiv

Abstract

The paper focuses on the formal analysis of lexical blending from the point of view of the psycholinguistic slot-filler model used in the description of linguistic errors. Lexical blending is here regarded as an intentional process of producing blend errors to achieve specific pragmatic effects. Therefore, the slot-filler model is applied in order to demonstrate how the phonological encoding of the new word affects its morphological characteristics.

Keywords: lexical blending, contamination, phonology, morphology, slot-filler model, linguistic errors

Увод

Като словообразователен процес, телескопията представлява преднамерено съчетаване на две или повече лексеми, поне едната от които може да бъде съкратена на мястото на сливането им. Формирането на телескопични думи често е продиктувано от изпълнението на конкретна комуникативна задача, която говорещият се стреми да реализира с помощта на езиковата игра, придаваща на изказа му характерен емоционален, стилистичен и пр. оттенък. В този смисъл телескопията може да се разглежда като съзнателно произвеждане на езикови грешки за постигане на каламбурен или друг ефект.

От психолингвистична гледна точка подобно смесване на езикови форми е по-коректно да бъде назовано с термина „контаминация“, тъй като той свидетелства за непреднамереността на процеса, който се дължи на (извън)езикови фактори, напр. разсеяност, недостатъчни познания по езика, психически разстройства и пр. От формална гледна точка обаче телескопията и контаминацията представляват проявления на един и същи процес, особено имайки предвид, че и нарочните, и случайните езикови грешки се управляват от еднакви правила (Фромкин 1973: 217).

Типове езикови грешки и същност на психолингвистичния модел „слот/филър“

Най-общо езиковите грешки се подразделят на интерактивни (*interactive errors*) и неинтерактивни (*non-interactive errors*), разликата между които се състои в това, че при първите се получава взаимодействие между две езикови единици. При интерактивните

грешки, към които спада контаминацията, изходните компоненти са от един и същи тип, а получената единица се отличава с добра езикова форма, напр. *evoid* < *evade* + *avoid*.

Анализът на езиковите грешки почива на схващането, че различните типове грешки отразяват различни етапи от формирането на изказването. Телескопичните грешки (*blend errors*) традиционно се отдават на контаминирането на концепти, породено от колебанието на говорещия между тях. Намерението на говорещия може да бъде еднакво добре изразено с два различни „алтернативни плана“, които се съревновават помежду си. Тъй като нито един от тях не успява да надделее, говорещият смесва две езикови форми (Уорън 2013).

Ключово за разбирането на езиковите грешки се явява понятието „лема“. Лемата представлява съвкупността от синтактични особености на подбраната от речника езикова единица, като равнището на лемата се намира между концептуалното/семантичното ниво и фонологичното ниво (Левелт 1999). С помощта на лемата, лексикалните телескопични грешки могат да бъдат дефинирани като погрешно активиране на две лема, вместо на една (Маккуийн 2005: 237). Счита се, че заместването на една дума с друга се дължи на активирането на „грешна“ лема преди целевата, а отношенията на ниво „лема“ са от асоциативен или колокативен тип, за разлика от тези на ниво „концепт“, където сродни концепти активират свързаните с тях лема едновременно и предизвикват контаминация.

В психолингвистичната литература интерактивните грешки се анализират с помощта на понятията „слот“ (*slot*) и „филър“ (*filler*) – грешките се състоят в неправилен подбор на езикова единица, или филър, поставена обаче на подходящо място, или слот. Езиковата единица попада в слота само ако може да взаимодейства с друга единица, като взаимодействие се осъществява единствено между единици от еднакъв тип (Лаубстийн 2005).

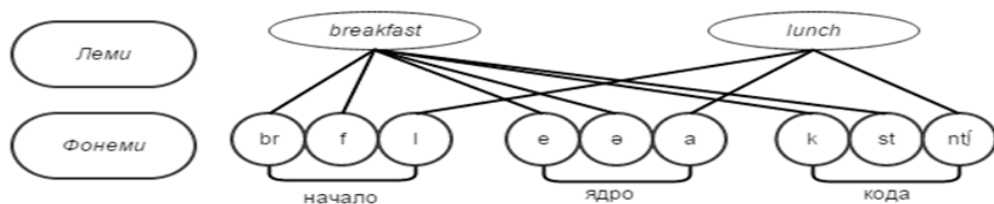
Подходът „слот/филър“ е базиран на теоретичния модел на Шатук-Хуфнагел, постулиращ съществуването на т.нар. сканиращ и копиращ механизъм (*Scan-Copier mechanism*): менталната репрезентация на изказването възниква при свързването на езиковите единици, напр. морфема, със съответните слотове, подредени в рамка, или фрейм. Ако за рамка служи изречението, то позициите в него се запълват от думи. Рамка може да бъде и сричката, чиито слотове се запълват от съответните ѝ компоненти – начало, ядро и кода. Механизмът на Шатук-Хуфнагел „сканира“ езиковите единици, определя (не)правилното попълнение за всеки слот в рамката и го „копира“ в него. Механизмът работи в последователност, по реда на местоположенията в рамката, и при копиране на дадена езикова единица, тя се „етикетира“ като вече използвана от друг, контролиращ, механизъм. Втори контролиращ механизъм „сканира“ получената звукова поредица и изтрива или променя тези елементи от нея, които счете за грешки (Майер 1988).

Приложение на теоретичния модел „слот/филър“ към формалния анализ на телескопичните думи

Считаме, че от морфологична и фонетична гледна точка образуването на телескопични думи в английски език може да бъде анализирано чрез модела „слот/филър“, тъй като той би могъл да демонстрира как телескопията функционира в разрез с морфотактичните правила на езика, без обаче да нарушава фонотактичните. Въпреки че моделът на Шатук-Хуфнагел е създаден за анализ на фонологичното кодиране на изказването, пораждащо фонетични грешки на езика, залегналият в основата му принцип може да се използва като теоретична обосновка на начините, по които говорещият манипулира морфемната структура на телескопичната дума чрез пренареждане на поредицата от звуци в изходните единици.

За прототипна телескопия обикновено се считат примери от типа на *brunch* < *breakfast* + *lunch*, при които производната дума е образувана от начална и крайна отломка. Тук опростеният модел „слот/филър“, без концептуалното ниво, изглежда по начина, показан на Фиг. 1. Наличните езикови единици, които могат да бъдат поставени в съответния слот, се сканират и вмъкват в него, с тази разлика, че едновременното активиране на двете лема води до вмъкване на неправилен филър и в конкретния пример – до отказ от реализиране на два от слотовете на първата рамка и на цялата втора рамка на първата лема (*breakfast*) със съответните слотове в нея. Вторият контролиращ механизъм, определящ елемент

от звуковата поредица като грешка или не, не функционира, тъй като в случая езиковата грешка е преднамерена и изпълнява прагматична цел. При фонологичното кодиране на новата звукова поредица, всеки филтър в рамката на новата сричка е подбран от възможните опции и е легитимен избор.

Фиг. 1. Приложение на модела „слот/филтър“ към телескопични думи от начална и крайна отломка

При телескопичните думи от отломка и цяла дума (напр. *permlink* < *permanent* + *link*) крайните слотове от лема *l* също остават незапълнени. Може да се предположи, че формата на отломката представлява минималната поредица от звуци, необходима за възстановяване на цялата лема и осъществяване на обратната връзка до съответния концепт, т.е. тя зависи от точката на разпознаване (*recognition point*) на произвеждащите единици: тази точка на съкращаване на думата, при която преобладаващ процент от участниците в комуникативния процес могат да я разпознаят, когато на вниманието им е представена само част от нея. По въпроса за т.нар. психолингвистично разпознаване (*psycholinguistic recognition*) вж. напр. (Грийс 2006).

Друг подвид телескопия представлява вставъчното словообразуване, при което отломка или цяла дума се вмъква в друга дума, която може да бъде запазена в цялост или не в производната единица, напр. *intuition* < *infatuation* + *Twitter*. В много случаи вставъчното словообразуване е придружено от междусловно налагане, т.е. припокриване на поредица от звуци в изходните единици. При вставъчното словообразуване се осъществява заместване на цяла рамка с друга (както е в случая) или на слот в рамка на лексемата, в която се вмъква езиков материал. Рамката или слотът, в които става заместването, никога не са в началото или края на думата.

Според единия от двата основни модела за лексикализация в психолингвистиката, информацията се разпространява двупосочно: от по-ниско ниво на кодиране на изказването към по-високо, но и обратно – по-високото ниво също влияе на по-ниското (вж. напр. модела на Дел, в Майер 1988). Този двупосочен модел на активация обикновено предполага конкуренция между единици от едно и също ниво. Колкото по-активна е единицата, толкова по-успешно тя блокира своите конкуренти и толкова по-голяма става вероятността да бъде лексикализирана. Поради това ако единицата е активирана и от двете лема или повече от веднъж от едната лема, то има по-голяма вероятност тя да получи слот и в новата лема.

Важно е да се отбележи, че за конкуренция между езиковите единици свидетелства също фактът, че при лексикализацията от голямо значение са тези отношения между единиците, които се основават както на тяхното значение, така и на тяхната форма (Майер 1988: 47). Възможно е именно това да е основната причина за появата на някои телескопични думи, формирани чрез междусловно налагане, при които се наблюдава връзка в значението, придружена от звуково сходство, напр. *slanguage* (жаргонът (*slang*) е вид език (*language*)), *guesstimate* (разликата между информираната преценка (*estimate*) и предположението (*guess*) се изразява в начина, по който се взема решението), *dynamotor* (и динамото, и мото-

рът преобразуват един вид енергия в друг) и пр.

При междусловното налагане със запазване и на двете произвеждащи думи в цялост в производната винаги се наблюдава двойно активиране на една и съща единица, с тази особеност, че двойно активираните единици винаги заемат последователни слотове в рамката и при двете лема. Активират се винаги лема, при които последната рамка на първата лема съвпада с първата рамка на втората лема. В този случай може да се предположи, че при първо активиране на съответната звукова поредица контролиращият механизъм я маркира като вече използвана и продължава със сканиране и копиране на филтрите за следващата рамка. Фонологичното кодиране напр. на *guesstimate* може да бъде онагледено по показания по-долу начин (Фиг. 2). Запълването на първата рамка позволява на сканиращия и копиращ механизъм да продължи към рамка 2, рамка 3 и т.н.

<i>Лема 1</i>	[g	e	s]						
Словове	1	2	3						
			Рамка 1						
	↓								
<i>Лема 2</i>	[Ø	e	s]	[t	i	Ø]	[m	ei	t]
Словове	1	2	3	1	2	3	1	2	3
			Рамка 1	Рамка 2			Рамка 3		
<i>Фонологично</i>									
<i>кодиране</i>	[g	e	s]	[t	i	Ø]	[m	ei	t]
Словове	1	2	3	1	2	3	1	2	3
			Рамка 1	Рамка 2			Рамка 3		

Фиг. 2. Фонологично кодиране на *guesstimate*. Двойно активираните единици, заемащи съседни слотове и при двете лема, са с получен шрифт. Символът Ø показва непълнените слотове

Телескопията и фонологично обусловените морфологични преобразувания

Установено е, че устройството и броят на сричките на изходните единици влияят на формирането на телескопичните думи. Кубозоно например открива, че производната единица обикновено съдържа същия брой срички като дясностоящия прототип, независимо от това дали изходните единици са едносрични или многосрични (Кубозоно 1990), напр. *breakfast* (две срички) + *lunch* (една сричка) > *brunch* (една сричка). Плаг обаче уточнява, че това е така ако двете изходни единици имат различен брой срички. Ако броят на сричките им е еднакъв, той се унаследява от производната дума (Плаг 2003). Можем да кажем, че и в двата случая сканиращият и копиращ механизъм подменя начални слотове в първата рамка на втората лема.

При едносричните телескопични думи от типа на *brunch* мястото на сливане на изходните единици обикновено се намира при границата между началото и ядрото на сричката на втория прототип (*lunch* > *br/lunch*). Бат-Ел установява, че при многосричните телескопични думи се съблюдава правилото за сричков контакт (*Syllable Contact Law*), съгласно което кодата трябва да бъде по-сонорна от началото на сричката (Бат-Ел 2006), а когато това правило е нарушено, мястото на сливане отново се намира на границата между началото и ядрото на сричката на втората изходна единица. Съблюдаването на правилото е придружено също от предпочитание към заместване на начало на сричка от една съгласна с начало от консонантна група, както открива ДиДжиrolамо, която изследва образуването на собствени имена чрез телескопия (*Brooke* + *Peyton* > *Breyton*) (ДиДжиrolамо 2012). Това означава, че при прототипната телескопия началният слот в първата рамка на втората лема се попълва от консонантна група или от единица с по-ниска степен на сонорност от втория

слот.

При телескопичните думи от вставъчен тип в много случаи вмъкнатият елемент замества сричката с първично ударение на изходната единица, в която той се вмества, напр. *infatuation* > *intwítuation*. С други думи, подмяната на слотове често се осъществява в тази рамка, която носи първичното ударение.

При междусловното налагане, при което се наблюдава хаплогология, т.е. съкращаване посредством изпускане на поредица сходни звуци или срички, отново прозира влиянието на фонологията върху морфологичните особености на телескопичните думи: общият звуков отрязък определя подредбата на изходните единици в телескопичната дума, тъй като изходната единица, в която той се намира накрая, винаги предшества тази, в която той се намира в началото. Общата поредица от звуци в много случаи носи първичното ударение и при двете изходни единици, напр. *guéss, éstimate (guéssitimate)*; *slàng, lánquage (slánquage)*, или поне при едната, обикновено дясностоящата, напр. *dynámo, mótor (dynamótor)*. Попълва се началният слот в първата рамка на втората лема или се добавят рамки към началото на втората лема, а добавянето на рамки или единици в началните слотове предшества слота, върху който пада първичното ударение.

Заклучение

В статията бе направен опит за анализ на телескопичните думи с помощта на психолингвистичния модел „слот/филър“, традиционно използван за изследване на езиковите грешки. Това е продиктувано от презумпцията, че езиковата игра може да се разглежда като преднамерено произвеждане на лапсуси за постигане на конкретен ефект. Считаме, че при формирането на телескопични думи говорещият обикновено се ръководи от фонетиката (и семантиката) на произвеждащите единици, което води до манипулиране на морфемната структура на новата дума и относителна непредсказуемост на нейната форма. Според нас теоретичният модел „слот/филър“ може да има приложение при изследването на телескопията от формална гледна точка. Фонологичното кодиране на новата дума обикновено съответства на фонотактичните правила на английския език, с които се съобразява сканиращият и копиращ механизъм, но пренареждането на звуковата поредица нарушава морфотактичните ограничения, тъй като съкращаването на морфемите е (сравнително) непредсказуемо и може да бъде придружено от непредвидимо съчетаване с друг морфемоподобен елемент.

Библиография:

- Bat-El O., Blends, **B: Brown K. (ред.)**, Encyclopedia of Language and Linguistics, Elsevier, Boston, 2006, **стр. 66 - 70**.
- DiGirolamo C., The Fandom Pairing Name Blends and The Phonology-Orthography Interface, **B: Names: The Journal of Onomastics**, vol. 60, №4, December 1, 2012.
- Fromkin V. A., Speech Errors as Linguistic Evidence, Mouton, the Hague/Paris, 1973.
- Gries St., Cognitive Determinants of Subtractive Word Formation: A Corpus-Based Perspective, **Cognitive Linguistics** 17-4, Walter de Gruyter, 2006, **стр. 535 – 558**.
- Kubozono H., Phonological Constraints on Blending in English as a Case for Phonology-Morphology Interface, **B: Booj G., J. van Marle (ред.)**, Yearbook of Morphology 3, Foris Publications, Dordrecht, 1990, **стр. 1 - 20**.
- Laubstein A. S., Two Constraint Types: Slots and Percolation, **B: Gurski Cl. (ред.)**, Proceedings of the 2005 Canadian Linguistics Association Annual Conference, 2005, **стр. 1 - 12**.
- Levelt W., Models of Word Production, Trends in Cognitive Sciences, Vol. 3, №6, Elsevier Science, June 1999.
- McQueen J., Spoken Word-Recognition and Production: Regular but Not Inseparable Bedfellows, **B: Cutler A. (ред.)**, Twenty-First Century Psycholinguistics. Four Cornerstones, Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah (New Jersey), London, 2005, **стр. 229 – 244**.
1. Meyer A. S., Phonological Encoding In Language Production. A Priming Study, Quick Service Drukkerijen Nederland B.V., Enschede, 1988.
 2. Plag I., Word-Formation in English, Cambridge University Press, 2003.
 3. Warren P., Introducing Psycholinguistics, CUP, 2013.

Научни трудове на Съюза на учените в България–Пловдив, Серия А. Обществени науки, изкуство и култура том III, ISSN 1311-9400 (Print) ; ISSN 2534-9368 (On-line), 2017, Scientific works of the Union of Scientists in Bulgaria-Plovdiv, seriesA. Public sciences, art and culture, Vol. III, ISSN 1311-9400 (Print); ISSN 2534-9368 (On-line), 2017.

**БЪЛГАРСКИ ФУНКЦИОНАЛНИ ЕКВИВАЛЕНТИ НА
АНГЛИЙСКАТА АБСОЛЮТНА КОНСТРУКЦИЯ С ПРЕДЛОЖЕН
ПРЕДИКАТИВЕН ЕЛЕМЕНТ**

Надежда Тодорова

Университет по хранителни технологии – Пловдив

**BULGARIAN FUNCTIONAL EQUIVALENTS OF THE ENGLISH
ABSOLUTE CONSTRUCTION WITH PP AS HEAD OF ITS
PREDICATIVE ELEMENT**

Nadezhda Todorova

University of Food Technologies – Plovdiv

Abstract

The paper presents part of the results of a contrastive corpus-based study on the English absolute construction (AC) and the ways of its rendering in Bulgarian. The special focus here is on the verbless AC with prepositional predicative element which has proven to be the subtype with the highest frequency of occurrence in the corpus as compared to the rest three ACs with non-verbal predicative elements. The Bulgarian functional equivalents of this type of AC are analysed and classified in terms of their structural and semantic correspondence and comments are made on the degree of translation equivalence between them.

Key words: absolute construction, AC, Bulgarian functional equivalents, FE, contrastive study, dominant functional equivalent, non-verbal predicative element, PP, translation correspondence

В английския има два основни вида абсолютни конструкции (съкр. АК) – глаголни и безглаголни, разграничавани „според характера на техния предикативен елемент“ (Kortmann 1991: 10, мой превод). От своя страна предикативният елемент (съкр. ПЕ) на АК може да бъде глаголен или неглаголен, като се има предвид, че „само неличните глаголни форми – сегашното и миналото причастие и *to*-инфинитивът – могат да играят ролята на глаголни елементи на АК, докато неглаголните могат да бъдат изразени с именна (NP), предложна (PP), прилагателна (AP) или адвербиална (AdvP) фраза“ (Todorova 2011: 177, мой превод). Във фокуса на настоящото изследване е един от четирите типа безглаголни АК, а именно този с предложен ПЕ, който се оказва безглаголният тип АК с най-голяма честота на употреба в корпуса.

Следният пример (1) представя изречение, което съдържа такъв тип АК. *Jem and I at her heels* е АК, а *at her heels* е PP, която се явява ПЕ на конструкцията.

(1) She ran to the front porch, *Jem and I at her heels*. (EN: HL, 93)

Въз основа на структурата им предложните ПЕ в състава на АК могат да бъдат

класифицирани на следните два вида: неразширени – с проста структура от типа *предлог + NP*, като в (2), и разширени – наподобяващи сложни изречения, като в (3).

(2) *A very faint smile on her lips, she went on down the stairs.* (EN: ACr, 23)

(3) *My hair looks totally fab and shiny, and they brought the most amazing clothes for me to wear, all in a trailer which they've parked outside.* (EN: SK, 287)

Тъй като английската АК няма формален аналог в българския синтаксис, единственият начин тя да се преведе на български е чрез подходящи функционални еквиваленти¹.

Настоящата статия представя част от резултатите от съпоставително изследване на английската АК и нейните български функционални еквиваленти, като фокусът тук е представеният по-горе безглаголен подтип английска АК с предложен ПЕ. Наблюдаваните преводни еквиваленти са анализирани и класифицирани въз основа на структурни и семантични критерии.

1. САМОСТОЯТЕЛНО ИЗРЕЧЕНИЕ

Решението на преводача да предаде на български английската АК чрез отделно изречение, като по този начин раздроби оригиналното на две или повече самостоятелни изречения на български според мен е мотивирано от няколко фактора.

Единият е за да се избегне прекомерното натрупване на множество прости изречения в главна и/или подчинена функция в рамките на едно-единствено сложно изречение. Това би могло да направи езика на целевия текст по-громав и да затрудни възприемането на подадената чрез превода информация.

Вторият фактор се наблюдава, когато преводачът усеща наличието на по-свободна логическа връзка между АК и главното изречение, а допълнителен маркер за това много често е пунктуацията.

Друг решаващ фактор се явява самата природа на английската АК. Отсъствието на спрегната глаголна форма в структурата ѝ налага разгъването на конструкцията на български и резултатът често е просто изречение като неин преводен еквивалент. Когато това се случва в рамките на едно-единствено сложно изречение, в чийто състав има множество прости изречения в главна и/или подчинена функция, отделянето на някое от тях в самостоятелно изречение се прави, за да се постигне олекотяване на изказа, за по-голяма експресивност или с друга стилистична цел.

Вариантите на този функционален еквивалент на английската АК с предложен ПЕ на български, идентифицирани в процеса на анализ, са два – *просто и сложно съчинено изречение*.

1.1. Просто

Тук в изходния текст (4) имаме сложно смесено изречение, в което се разграничават четири прости, а АК *with not a celebrity in sight* е с неразширен предложен ПЕ и отрицателен смисъл, носен от частицата *not*. В българския текст (5) виждаме четири отделни самостоятелни прости изречения. Второто от тях е еквивалентът на АК от (4). При съпоставянето на двата текста прави впечатление, че преводачът е решил да изпусне при превода подчиненото обстоятелствено изречение за време от началото на оригиналното

¹ Според определението на Людсканов „функционалните еквиваленти са такива конструктивни единици на превода, езикови средства, които изпълняват в системата на контекста същите функции, както даденото или дадените средства на оригинала в системата на цялото, и в своята съвкупност придават на превода същата идейно-естетическа и емоционална функционалност, каквато има оригиналът, т.е. осигуряват предаването на инвариантна информация” (Lyudskanov 1969: 113).

изречение. Това накъсване на изказа, постигнато чрез поредицата кратки прости изречения, спомага умело да се предаде емоционалното състояние на героинята.

(4) As we arrive, the waiting room is pretty empty *with not a celebrity in sight*, but I don't mind, I'm so psyched up. (EN: SK, 120)

(5) Чакалнята е почти празна. *Наоколо не се вижда никаква знаменитост*. В случая обаче това изобщо не ме интересува. Вълнуват ме далеч по-важни неща. (BG: AADS, 131)

1.2. Сложно съчинено

АК в (6) е с разширен ПЕ и е предадена на български (7) със сложно съчинено противопоставително изречение, маркирано в курсив. Връзката между двете прости изречения в състава му е реализирана чрез противопоставителния съюз *a*, който „изразява слабо противопоставяне“ (Petrova 2009: 62), и в конкретния случай функцията му е по-скоро съединителна, отколкото противопоставителна.

(6) The Bond girl and the new face of Lancôme are posing together on the steps, *both in cool low-slung trousers and clingy tops which accentuate their teeny bumps*. (EN: SK, 176)

(7) На стълбите стоят момичето на Бонд и новото лице на „Ланком“ и позират за обективите. *И двете са облечени в панталони с ниска талия и шикозни тесни блузки, а в пространството между двата елемента се открояват миниатюрните им коремчета*. (BG: AADS, 195)

2. ПРОСТО ИЗРЕЧЕНИЕ

Този български функционален еквивалент на английската АК с предложен ПЕ се наблюдава в състава на сложно съчинено и сложно смесено изречение.

1.1. В състава на сложно съчинено

Простите изречения, предаващи смисъла на АК от изходния текст, могат да се открият в следните видове сложни съчинени изречения в целевия текст. Те са класифицирани „според отношението, в което се намират мислите в простите изречения в състава на съчиненото изречение, и според съюзите, които ги свързват“ (Andreychin et al. 1977: 414):

- *Съединителни*

Най-общо казано простите изречения в състава на съединителното изразяват едновременни или последователни действия, като връзката между тях може да бъде или безсъзна, само чрез пунктуация, или с помощта на съюзи. Най-разпространеният съединителен съюз е съюзът *и*. В (9) имаме пример, в който простото изречение еквивалент на АК от (8) е въведено с този съюз и изразява действие, логически следващо първото.

(8) He rose to his feet and stood *with his right hand on the back of his chair*. (EN: HL, 185)

(9) Той се изправи на крака *и сложи дясната си ръка върху облегалката на стола*. (BG: TsS, 252)

Пример за безсъзна свързване е изречението в (11), където еквивалентът на английската АК от (10) е простото изречение *в движенията ѝ нямаше и помен от лебедовата грация*, отделено от предходното със запетая.

(10) She came in apprehensively, *with nothing of the swanlike glide about her motions*, and said at once defensively: “I didn’t do it!” (EN: ACr, 7)

(11) Тя влезе неспокойно, *в движенията ѝ нямаше и помен от лебедовата грация* и веднага зае отбранителна позиция: – Не съм аз! (BG: LTP, 10)

- *Противопоставителни*

Свързването в този тип съчинени изречения се осъществява с помощта на противопоставителни съюзи като *а, но, обаче, тъй* и др., които изразяват различна степен на противопоставяне. От тях съюзът *а* е този, който се наблюдава и в четирите примера на противопоставително съчинено изречение, идентифицирани в корпуса. В (13) е представен един от тях. Простото изречение, което съответства на АК с предложен ПЕ от (12) е въведено именно с този съюз.

(12) “Hi, it’s me!” comes Suze’s breezy voice, *with the clamour of children’s voices in the background*. (EN: SK, 221)

(13) – Здравсти, аз съм! – достига до мен жизнерадостният глас на Сузи, *а зад нея се чуват виковете на цяла банда хлапета*. (BG: AADS, 247)

- *Разнородни*

Простите изречения в състава на тези изречения са свързани с различни по функция съюзи. Така в рамките на едно сложно съчинено изречение може да се наблюдават едновременно съединителни и противопоставителни съюзи, както и безсъюзно свързване. В примера в (15) противопоставителният съюз *но* въвежда простото изречение, функциониращо като еквивалент на АК от (14). Третото просто изречение тук се свързва с предходното с помощта на съединителния съюз *и*.

(14) For an instant Venetia looks pretty shocked, too, but then almost at once she comes over to the bed, *a professional smile at her lips*. (EN: SK, 338)

(15) Само за момент тя също изглежда доста шокирана, но после, почти автоматично, *върху лицето ѝ грейва професионална усмивка* и тя се приближава към мен. (BG: AADS, 383)

1.2. В състава на сложно смесено

К. Попов описва две основни разновидности на сложното смесено изречение в зависимост от типа отношения, в които се намират компонентите му: *сложно съчинено в съчетание с подчинени изречения* и *сложно съставно в съчетание със съчинени изречения* (Andreychin et al. 1977: 446-8). В анализирания преводен корпус се наблюдават изречения и от двата вида. Следва да се отбележи, че във всички изследвани примери простите изречения, идентифицирани като български еквиваленти на английската АК, се оказаха само главни (независими) изречения.

- *Сложно съчинено в съчетание с подчинени изречения*

Примерът по-долу е изключително интересен. Той представлява подбудително изречение и е единственото от този тип в целия корпус. АК *with a gun in my fist* от (16) получава като свое съответствие на български подбудителното изречение *дайте ми пушка* в

ръка (17). То е второто независимо просто изречение от общо три в състава на това сложно изречение, като първото също е подбудително, а третото е съобщително и се явява главно за последващото го подчинено определително изречение. Съчинителната връзка между двата императива е осъществена безсъюзно, чрез което се постига не само краткост на израза, но и по-голяма експресивност.

(16) Give me the great waste lands and the wide spaces, *with a gun in my fist* and somethin' to look for that's worth findin'. (EN: ACD, гл. 6)

(17) Дайте ми безкрайните пустини и широките простори, *дайте ми пушка в ръка* и аз ще тръгна след онова, което си струва да откриеш. (BG: ASh, 200)

В следващия български пример, (19), еквивалентът на АК от изходния текст (18) е независимото просто изречение в курсив, което се наблюдава в състава на този вид смесено изречение. За разлика от примера в (17) обаче тук е налице съюзно свързване, реализирано с помощта на противопоставителния съюз *а*.

(18) In one corner is a painted cot in the shape of a castle; in the other is a real little red wooden train on tracks, big enough to sit on, *with a toy in each carriage*. (EN: SK, 44)

(19) В единия ъгъл се вижда ръчно изработено детско креватче във формата на рицарски замък, а в другия има истинско малко дървено влакче върху релси, достатъчно голямо, за да побере току-що проходило дете, *а от всяко от вагончетата наднича по една сладка плюшена играчка*. (BG: AADS, 43)

- *Сложно съставно в съчетание със съчинени изречения*

Тук простото изречение в курсив от (21), което се явява преводното съответствие на АК от (20), е едно от двете главни в това сложно изречение². Връзката между тях е осъществена със съединителния съюз *и*. Интересна е морфологичната реализация на българския еквивалент, сравнен с английската конструкция: предложният ПЕ (PP) *in his eyes* е предаден чрез спрегнатата глаголна форма *погледна* (минало свършено време), която изпълнява ролята на сказуемо в разглежданото просто изречение.

(20) He faced us as we assembled for breakfast *with a deprecating false modesty in his eyes*, as who should say, "I know that I deserve all that you can say, but I pray you to spare my blushes by not saying it." (EN: ACD, гл. 9)

(21) Когато се събрахме на закуска, той застана пред нас *и ни погледна с престорена скромност*, сякаш искаше да каже: „Зная, че заслужавам всичките ви похвали, но ви моля да ми спестите неудобството да ги изслушам“. (BG: ASh, 232)

3. ПОДЧИНЕНО ИЗРЕЧЕНИЕ

От всички видове подчинени изречения, които могат да функционират в състава на едно сложно изречение, само два вида са идентифицирани в ролята им на преводни еквиваленти на английската АК с предложен ПЕ. Това са *подчиненото обстоятелствено изречение за начин* (23) и *подчиненото определително изречение* (25).

1.1. Обстоятелствено изречение за начин

(22) "Our judgment must still be in abeyance," said Professor Challenger, *with a huge slab*

² Пряката реч тук е извън обсега на анализ.

of whitish-colored flesh across his knee. (EN: ACD, гл. 11)

(23) – Не трябва да избързваме с нашите изводи – каза професор Челинджър, *като държеше върху коляното си огромен къс белезникаво месо.* (BG: ASh, 256)

1.2. Определително изречение

(24) How else could he come by his broken bones, and how could he have been stuck through by these canes *with their points so high above our heads?* (EN: ACD, гл. 9)

(25) Как иначе би могъл да се довлече дотук с натрошените си кости? А и стъблата, *които стърчат толкова високо над главите ни*, не биха могли да пораснат толкова бързо и да понижат тялото му. (BG: ASh, 226)

4. ЕЛИПТИЧНО ИЗРЕЧЕНИЕ

В своя *Кратък български синтаксис* Брезински дефинира елиптичните изречения като такива, които „не притежават формално изразено сказуемо“ (Brezinski 1995: 79) и по този начин ги отделя от останалите случаи на граматическо изпускане, при които даден елемент може да бъде изпуснат заради езикова икономия или със стилистична цел. За него истинското елиптично изречение се проявява като втора част в рамките на сложното съчинено изречение. Първата част обикновено е пълно двусъставно изречение. В елиптичното изречение, което следва, глаголът се изпуска, тъй като той е споменат по-рано в изречението и следователно е лесно да се възстанови от непосредствения контекст.

В (27) се наблюдава точно такъв случай, а именно сложно съчинено изречение, съставено от две прости изречения, като в първото имаме спрегнатата глаголна форма – *седят*, а второто, маркирано с курсив, е елиптично с изпуснат, но напълно подразбиращ се глагол – *седят*.

(26) I have Mum and Suze sitting on one side of me, *with Luke on the other.* (EN: SK, 336)

(27) От едната ми страна седят мама и Сузи, *а от другата – Люк.* (BG: AADS, 381)

Елиптичното изречение *от другата – Люк* се явява функционалният еквивалент на АК с предложен ПЕ *with Luke on the other* от (26). Подлогът и на двете структури е един и същ – *Люк/Luke*. ПЕ на АК – предложната група *on the other* – получава своя пълен преводен еквивалент на български под формата на предложната група *от другата*.

5. ОБСТОЯТЕЛСТВЕНО ПОЯСНЕНИЕ

Обстоятелствените пояснения дават информация за обстоятелствата, при които се осъществява глаголното действие. Класифицират се според характера на обстоятелствените отношения, които разкриват, а в хода на настоящото изследване се идентифицираха следните няколко вида обстоятелствени пояснения в ролята на функционални еквиваленти на АК с предложен ПЕ: *за начин, за време, за място и за причина*.

1.1. За начин

Това е най-многобройната подгрупа примери, в която се обособяват следните морфологични структури:

- *c + NP*

(28) "Wait a bit, though!" he added, *with a sudden smile upon his face*. (EN: ACD, гл. 2)

(29) Впрочем, чакайте! – добави той *с внезапна усмивка*. (BG: ASh, 159)

- **(c) + NP + PP**

(30) I hurried back along the way we had come, *my torch in my hand*. (EN: ACD, гл. 15)

(31) *С факела в ръка* аз забързах назад по обратния път. (BG: ASh, 315)

- **c + NP + AdvP**

(32) She sat in her chair *with her workbasket beside it*, her rug spread across her lap. (EN: HL, 223)

(33) Седеше на стола *с работната си кошница отстрани* и килимчето, проснато върху коленете. (BG: TsS, 303)

- **c + NP + AP**

(34) He had sprung to his feet *with a mad rage in his eyes*. (EN: ACD, гл. 3)

(35) Той скочи на крака *с очи, пламнали от бесен гняв*. (BG: ASh, 168)

- **AdvP**

(36) He's walking around me, *an intent frown on his face*. (EN: SK, 241)

(37) Обикаля около мен, оглежда ме и продължава да размишлява *смръщено*. (BG: AADS, 271)

- **деепричастна конструкция**

(38) *With this in mind*, I faced Cecil Jacobs in the schoolyard next day... (EN: HL, 76)

(39) *Помнейки тези неща*, аз на другия ден се изправих пред Сесил Джейкъбс в училищния двор. (BG: TsS, 396)

От останалите три подвида обстоятелствени пояснения тук се наблюдават само единични примери: по един за време и за причина и два за място. Този резултат не е изненадващ, тъй като най-типичната и често срещана употреба на самата английска АК е на обстоятелствено пояснение за начин и съпътстващи обстоятелства. По-голямата част от останалите адвербиални значения са слабо представени, а някои изобщо не се реализират.

1.2. За време

(40) With these facts in mind and *Halloween in hand*, some wicked children had waited until the Misses Barber were thoroughly asleep, slipped into their livingroom (nobody but the Radleys locked up at night), stealthily made away with every stick of furniture therein, and hid it in the cellar. (EN: HL, 251)

(41) Като имаха предвид всичко това, *в навечерието на „Всях светих“* някакви лоши деца изчакали двете госпожици Барбър да заспят, влезли във всекидневната им (вечер само Редлиевци заключваха вратите си), изнесли тихичко всички мебели и ги скрили в зимника. (BG: TsS, 342)

1.3. За място

(42) All this I shall some day write at fuller length, and amidst these more stirring days I would tenderly sketch in these lovely summer evenings, when *with the deep blue sky above us* we lay in good comradeship among the long grasses by the wood and marveled at the strange fowl that swept over us and the quaint new creatures which crept from their burrows to watch us... (EN: ACD, гл. 15)

(43) За всичко това някога ще пиша по-подробно и след тези толкова напрегнати дни ще обрисувам прелестните летни вечери, когато лежахме като добри приятели сред буйните треви край леса *под високото синьо небе* и се удивявахме на странните птици, които се носеха над нас, и чудните непознати същества, които изпъгзляваха от дупките си, за да ни погледнат. (BG: ASH, 307)

1.4. За причина

(44) Atticus was saying, “*With people like us – that’s our share of the bill.*” (EN: HL, 221)

(45) Може би нашите прадеди са постъпили разумно – *при такива хора като нас*, такива ще са и последиците. (BG: TsS, 301)

6. ОБОСОБЕНО ОПРЕДЕЛЕНИЕ

Определението изпълнява атрибутивна функция в изречението и може да бъде два основни вида – *съгласувано* и *несъгласувано*. И двата вида могат да се обособяват и в преводния корпус тук като функционални еквиваленти на АК с предложен ПЕ се наблюдават именно обособени съгласувани и несъгласувани определения.

1.1. Несъгласувано

Най-често морфологичната реализация на този вид определение е чрез PP от типа *c + NP + PP*, както се вижда от примера по-долу.

(46) Reverend Sykes was looking down at us, *black hat in hand*. (EN: HL, 164)

(47) Преподобният Сайкс, *с черна шапка в ръка*, гледаше надолу към нас. (BG: TsS, 222)

1.2. Съгласувано

Съгласуваните определения от своя страна са представени от AP с главна част *минало свършено деятелно причастие* (49).

(48) *With her head a little on one side*, looking like an amiable cockatoo, Miss Marple sat in the large drawing-room listening to Mrs. Percival Fortescue. (EN: ACr, 164)

(49) *Наклонила встрани глава*, мис Марпъл приличаше на симпатичен какаду. Тя бе седнала в голямата гостна и слушаше мисис Пърсивал Фортеску. (BG: LTP, 146)

Обособяването има за цел да се засили смисловата роля на обособените части в изречението. С помощта на интонацията и словоредата съответните части (в случая определенията) се отделят в относително по-независими синтактични елементи. „Нарушението на обикновения словоред, както и логическото им акцентуване ги правят актуална част на изречението“ (Andreychin et al. 1977: 393), и така тези определения

придобиват по-голяма изразителност. Това е в синхрон с природата на АК в английския, която често се обособява и се характеризира с висока степен на комуникативен динамизъм.

7. СКАЗУЕМНО ОПРЕДЕЛЕНИЕ

Сказуемното определение е дума, която пояснява *подлога* или *допълнението* посредством сказуемото. В корпуса бяха идентифицирани два примера със *сказуемно определение към подлога* в ролята на функционален еквивалент на АК с предложен ПЕ. В единия от тях, примера в (51), то е изразено чрез прилагателно име, а в другия с минало свършено деятелно причастие.

(50) You're gonna go to First Purchase *with smiles on your faces*. (EN: HL, 118)

(51) В „Първата покупка“ трябва да отидете *усмивнати*. (BG: TsS, 160)

8. ГРУПА НА ПОДЛОГА

Изречението в (53) е сложно смесено с комбинация от съподчинени изречения и последователно подчинени изречения. Тук като функционален еквивалент на сложния синтактичен комплекс от съподчинени АК *with Scott in the background staring at them with his mouth hanging open* от (52) наблюдаваме двете съюзно свързани именни фрази – *втренченият поглед на Скот и зяпналата му уста*, които изпълняват функцията на подлози в едно от главните изречения.

(52) It felt as though they should have made plans to see each other again, but *with Scott in the background staring at them with his mouth hanging open*, it seemed easier to give him another quick kiss and let him get back to work. (EN: NS, 183)

(53) Беше по-логично да се уговорят да се видят пак, ала *втренченият поглед на Скот и зяпналата му уста* я подтикнаха да целуне набързо Уил и да го остави да се върне към работата. (BG: EK, 170)

9. ГРУПА НА СКАЗУЕМОТО

Два са примерите, идентифицирани в корпуса, в които се наблюдава група на сказуемото в ролята на преводен еквивалент на АК с предложен ПЕ. В (54) и (55) е представен единият от тях.

(54) Behind him came the two surviving Indians *with our scanty possessions upon their backs*. (EN: ACD, гл. 13)

(55) Зад него двамата оцелели индианци *носеха на гръб оскъдното ни имущество*. (BG: ASh, 296)

10. БЕЗ ПРЕВОД

В корпуса идентифицирах три примера, в които АК от оригинала не са преведени, нито са компенсирани по някакъв начин в българския текст. Според мен това пропускане, било то съзнателно или неволно, не е оправдано, тъй като и в трите случая АК разкриват дадена важна подробност за действието. Така например в изречението (56) по-долу АК *an edge to his voice* ясно изразява раздразнението и надигашия се гняв у героя, което за съжаление не става ясно в българския вариант (57). *Значи, а?* може да се приеме като опит за компенсиране на неутралността на изказа. За съжаление това се оказва недостатъчно,

за да подсказе каква е точната емоция, с която е зададен въпросът – изненада, закачка или раздразнение и дори яд, както е в оригинала.

(56) “Penelope and Odysseus?” he says, *an edge to his voice*. (EN: SK, 340)

(57) – Като Пенелопа и Одисей значи, а? – повтаря той и се обръща към нея. (BG: AADS, 386)

В заключение могат да се направят следните важни изводи.

Като доминантен преводен еквивалент на английската АК с предложен ПЕ се установява **обстоятелственото пояснение за начин**, което функционира в почти половината примери от корпуса – 49 от общо 109.

Що се отнася до степените на преводна еквивалентност, пълна структурна, морфологическа и функционално-семантична такава се установява между АК с предложен ПЕ и обстоятелственото пояснение за начин, което е доминантният ѝ функционален еквивалент.

Пример за това е показан по-долу. АК *cheek to cheek* от (58) и изразът *буза до буза* от (59) имат еднаква структурна и морфологическа реализация (*NP + PP*) и пълно семантично покритие и изпълняват една и съща адвербиална функция в изречението.

(58) We’re dancing *cheek to cheek*, our baby is kicking between us, we’ve got a fabulous new house and we’re going to be squillionaires! (EN: SK, 69)

(59) Дватама танцуваме *буза до буза*, бебето между над подритва, имаме си приказна нова огромна къща и съвсем скоро ще станем милиардери! (BG: AADS, 72)

Литература

Andreychin et al. 1977. *Gramatika na bulgarskiya ezik*. Sofia: Izdatelstvo „Nauka i izkustvo“ (Bg).

Brezinski, S. 1995. *Kratak bulgarski sintaksis*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“ (Bg).

Kortmann, B. 1991. *Free Adjuncts and Absolutes in English. Problems of Control and Interpretation*. London: Routledge.

Lyudskanov, A. 1969. Principat na funkcionalnite ekvivalenti – osnova na teoriyata i praktikata na prevoda. *Izkustvoto na prevoda*. Sofia, 99-115 (Bg).

Petrova, S. 2009. *Bulgarska gramatika. Osnovni pravila*. Sofia: Skyprint (Bg).

Todorova, N. 2011. Structure of the English Absolute Construction. *Savremenniyat pogled na doktoranta kam naukata. Sbornik s nauchni studii i statii*. Blagoevgrad: Universitetsko izdatelstvo „Neofit Rilski“, 177-181.

Екскерпирани източници на цитираните примери

EN: ACr: Christie, A. *A Pocket Full of Rye*. New York: Signet, 2000.

BG: LTP: Lilia Tomova-Pamukova, prevod, 1993. Kristi, A. *Dzhob s razh*. Burgas: Selekt, 1993.

EN: HL: Lee, H. *To Kill a Mockingbird*. New York: Warner Books, 1982.

BG: TsS: Tsvetan Stoyanov, prevod, 1965. Li, H. *Da ubiesh prismetulnik*. Sofia: IK „Bard“, 2011.

EN: SK: Kinsella, S. *Shopaholic and Baby*. London: Bantam Press, 2007.

BG: AADS: Antoaneta Antonova Doncheva-Stamatova, prevod, 2007. Kinsella, S. *Beki B. ochakva bebe*. Sofia: IK „Kragozor“, 2007.

Научни трудове на Съюза на учените в България–Пловдив, Серия А. Обществени науки, изкуство и култура том III, ISSN 1311-9400 (Print) ; ISSN 2534-9368 (On-line), 2017, Scientific works of the Union of Scientists in Bulgaria-Plovdiv, seriesA. Public sciences, art and culture, Vol. III, ISSN 1311-9400 (Print); ISSN 2534-9368 (On-line), 2017.

МОДАЛНИТЕ ГЛАГОЛИ В ЗАКОНОДАТЕЛНИТЕ ТЕКСТОВЕ

Кристина Крислова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

THE MODAL VERBS IN THE LEGISLATIVE TEXTS

Kristina Krislova

-Paisii Hilendarski University of Plovdiv

Abstract:

The English modal verbs are one of the most examined grammatical categories in English. On the grounds of their various modal meanings and pragmatic functions in the different contexts they have been studied by many foreign and Bulgarian scholars for the purpose of improving their translation in other languages. This article examines the central modal verbs in the context of the legal texts, their meanings, as well as their translation counterparts in Bulgarian.

After the accession of Bulgaria in the EU the need for consistent translating of the EU legislative acts became of great importance for their correct interpretation and transposition in the national legislation. The English modal verbs are a small part of the linguistic expressions used in the legislative acts but they are of great importance for the interpretation and transposition of these acts of which the regulation of legal relations between the subjects of the law as well as applying European standards in the national legislation. The article focuses on the usage, meanings and functions of the central modal verbs in the legislative acts of the EU in order to the correct and consistent translation into Bulgarian language.

Key words: modal verbs, meanings, usage, frequency, legislative texts, European Union

Въведение Английските модални глаголи са една от най-изследваните граматични категории в английския език. Поради разнообразните им модални значения и прагматичните функции, които изпълняват в определен контекст, те продължават да са област на изследване от много чужди и наши учени с цел подобряване на превода им на други езици.

Тази статия разглежда централните модални глаголи (сегашните форми – *shall, may, must, can, и will*) в контекста на законодателните текстове на ЕС, техните значения, както и преводът им на български език.

През последните години и след приемането на България в ЕС от все по-голямо значение става доброто познаване и прилагане на европейските законодателните актове, които са задължителни за държавите членки и засягат всички европейски граждани. Законодателните актове и езикът, използван в тях имат свои собствени езикови конвенции при съставянето им. Модалните глаголи са една малка част от езиковите средства, които се използват за съставяне на тези текстове, но те са от голямо значение за разбирането и тълкуването им, от които зависят регулирането на правните отношения между субектите на правото, както и прилагането на европейски стандарти в националното законодателство.

1. Законодателните текстове на ЕС. Особености и структура

Юридическите текстове могат най-общо да бъдат определени като текстове, които се използват в областта на правото.

Като обща характеристика на юридическите текстове може да се посочи логичната подредба на съдържанието и обективността на разказа, така че да няма неправилно тълкуване и двусмислие. Това е език със съобщителни изречения в 3 лице единствено число, с безлични и възвратни глаголи. Синтаксисът е сложен, защото се опитва да обясни всичко с най-големи подробности. В един параграф може да има много нови редове и изброявания, специализирани термини, латински изрази и клишета. Лексиката в юридическия текст е предимно абстрактна, независимо че в някои дисциплини може да бъде и много конкретна (Пиева, 2014). В юридическия текст повторенията не се избягват, а напротив, ключови понятия могат да се повтарят многократно.

Юридическите текстове могат да бъдат разделени на: а) нормативни текстове или закони; б) текстове, произведени от дейности с езиково изражение в различни съдебни инстанции и т.н.; в) текстове, които говорят за първите два вида. Това са текстове с научен характер, с теоретична или метатеоретична природа и с научна и метанаучна функция, т.е. текстове, коментиращи текстове на езика обект, или приложени към тях.

Нормативните текстове са насочени към регулиране на поведението на своите адресати като предписват активно поведение (задължаващи), пасивно поведение (забраняващи), или възможност за активно поведение при наличие на обща забрана или обратното (разрешаващи). Следователно нормативните текстове предписват определен курс на действие, с което един правен субект трябва да се съобрази; ако не, той ще бъде санкциониран.

Структурата на нормативните актове очевидно варира в различните държави, а конвенциите за съставянето им зависят и от вида на текста: дали този текст е част от национално законодателство или е международен договор, регламент или директива и т.н. При това всяка държава, както и всяка международна организация имат свои собствени процедури за съставяне на нормативни актове (драфтинг). Също така трябва да се има предвид, че процедурите за съставяне на нормативните актове са в непрекъснат процес на видоизменяне или подобрене.

Законодателните актове/текстове на ЕС (в това изследване се разглеждат законодателните актове от вторичното законодателство на ЕС – регламенти и директиви)¹ са вид юридически текстове. Следвайки общите характеристики на всички юридически текстове за логичност, яснота, точност на изказа, те също така има своя собствена структура и особености при съставянето си. Законодателните актове на ЕС имат в състава си няколко основни компонента: заглавие на акта; преамбул (ескспозитивна част); постановителна част (диспозитивна част) и когато е необходимо, приложения. Това е стандартната структура за оформяне на законодателните актове на ЕС (Общо практическо ръководство на ЕС, 2008).

2. Модалните глаголи в законодателните текстове. Значения, употреба, дистрибуция и превод на български език

От таблица 1 може да се проследи дистрибуцията на модалните глаголи, използвани в двата вида законодателни актове на ЕС, разглеждани в това изследване.

	shall	may	can	will	must
Регламент	82	27	10	1	0
Директива	69	20	11	2	0
Общо употреби на модал. гл	151	47	21	3	0

2.1. Shall

Модалният глагол *shall* е една от най-типичните характеристики на юридическия

¹ Текстове на английски език са взети от EUR-LEX – базата от данни в интернет на законодателството на ЕС (<http://eur-lex.europa.eu>) и са следните: Commission Implementing Regulation (EC) 2016/545 of 7 April 2016 on procedures and criteria concerning framework agreements for the allocation of rail infrastructure capacity; Directive (EU) 2016/943 of the European Parliament and the Council of 8 June 2016 on the protection of undisclosed know-how and business information (trade secrets) against their unlawful acquisition, use and disclosure

английски език, въпреки че извън правния дискурс неговата употреба намалява в полза на тази с *will* (Gotti, 2003). Според Уилямс (2005) повсеместното използване на *shall* в нормативни текстове през последните няколко столетия е разбираемо поради това, че той е използван като средство, с което се изразява „задължение“ и оттук изразява деонтична модалност², която модалност присъщо се отнася до регулирането на отношения и ситуации разположени в бъдещето. Готи смята, че *shall* се е запазил през годините, тъй като той изразява както задължение, така и бъдеще време, две значения, които са „скрити в самото естество на нормативните текстове“ (Gotti, Docena, 2001).

Въпреки своята „традиционна разнородност“ (Garner, 1998) *shall* се използва в законодателните текстове най-вече за изразяване на меродавност като налага някаква форма на задължение (Williams, 2005). Това може да стане по няколко начина: като явно се идентифицира човекът или органът, които извършва задължението:

Art. 3 (1) The infrastructure manager ***shall draw up*** a framework capacity statement (...) the following information:

Чл. 3 (1) Управителят на инфраструктура изготвя доклад за рамковия капацитет, посочващ следната информация (...)

Regulation 2016/545

Art. 6 (1) Member States ***shall provide*** for the measures, procedures and remedies necessary to ensure the availability of civil redress (...)

Чл. 6 (1) Държавите членки предвиждат мерките, процедурите и правните средства за защита, необходими, за да се гарантира наличието на правна защита на гражданите (...)

Directive 2016/943

Много често задължението е общо, наложено без да има специфични изисквания от кого да е извършено:

Art. 3 (2) The framework capacity statement ***shall respect*** commercial confidentiality.

Чл. 3 (2) В доклада за рамковия капацитет се спазва търговската тайна.

Regulation 2016/545

Такова неопределено задължение често се изразява със страдателна форма на глагола:

Art. 8 (2) (...) The maximum capacity ***shall be calculated*** on the basis of existing and planned headways of trains (...)

Чл. 2 (2) (...) Максималният капацитет се изчислява въз основа на съществуващото и планирано движение между влаковете (...)

Regulation 2016/545

Въпреки че в тези случаи понякога може да се спомене и извършителят на действието:

Art. 10 (3) (...) the weighting of the criteria ***shall be approved by the regulatory body***.

Чл. 10 (3) (...) тежест на критериите се одобрява от регулаторния орган.

Regulation 2016/545

Много често *shall* в отрицателна форма се използва за изразяване на „забрана“:

Art. 6 (2) It ***shall not contain*** provisions that would prevent the infrastructure manager (...)

Чл. 6 (2) То не съдържа разпоредби, които да възпрепятстват управителя на инфраструктура (...)

Art. 6 (3) (...) Infrastructure managers ***shall not reject*** such requests (...)

Чл. 6 (3) (...) Управителите на инфраструктура не отхвърлят тези искания (...)

Regulation 2016/545

Що се отнася до употребата и разпространението на този модален глагол в законодателните текстове на ЕС, според English Style Guide (46 - 47) *shall* се използва само

² Терминът „деонтичен“ произхожда от гръцки и има значение на „задължителен“, „обвързващ“ и най-общо се отнася до „налагане на задължение, забрана или даване на разрешение и др.“ Следователно деонтичната модалност включва такива категории като задължение, разрешение, забрана. (Хъдълстън и Пулъм 2002)

в нормативната част на акта (постановителната част), като изразява положителна (*shall*) или отрицателна императивност (*shall not*).

Той е и от най-използваните модални глаголи в разглежданите текстове – 151 повторения.

На български език *shall* е превеждан със сегашно време, изявително наклонение, деятелен или страдателен залог на смисловия глагола (виж примерите по-горе).

Само в 5 от всички 151 повторения с *shall* имаме по-различен превод на български език от сегашно време, изявително наклонение. Той е преведен с модални думи като „може“, „трябва“, „не може“.

Art. 12 (...) the infrastructure managers concerned ***shall designate*** one of the infrastructure managers concerned with a view to coordinating the requests for framework agreements or requests to modify framework agreements.

Чл. 12 (1) (...) съответните управители на инфраструктура могат да посочат един измежду тях с оглед координирането на заявленията за рамкови споразумения или за тяхното изменение.

Art. 9 (3) (...) following the rejection by the interested parties of the solution proposed by the infrastructure manager, the latter ***shall assess*** those requests and, if relevant, existing framework agreements (...).

Чл. 9 (3) (...) след като заинтересованите страни отхвърлят решението, предложено от управителя на инфраструктура, последният трябва да оцени тези заявления и съществуващите рамкови споразумения (...)

Regulation 2016/545

Модалният глагол *must* също изразява задължение като *shall* и оттук може да се твърди, че той е равен по значение на модалния глагол *shall*. Въпреки че на пръв поглед тези два глагола изглеждат като синоними, *must* не е често срещан в юридическия английски език. Една причина *shall* да е предпочитан пред *must* е, че последният е използван да изрази логическа необходимост (*logical necessity*), която не се изразява чрез *shall* (Амбрус и Базлик 2008) или според English Style Guide 2016 – обективна необходимост (*objective necessity*): *The sample must be chemically pure ... (i.e. if it isn't, the procedure won't work properly)*. В тук анализираните текстове *must* не беше открит. Това може да се дължи на факта, че съставителите на новия English Style Guide 2016 препоръчват „той се използва, когато се превежда законодателни текстове извън законодателството на ЕС.“

2.2 May

Модалният глагол *may* е вторият най-използван модален глагол в правните текстове (на база статистика от корпусите LOB и Brown corpora). Заедно с *shall* те са двата модални глагола, чиято употреба в юридическия английски език е по-голяма от употребата им в общоупотребявания английски език (Foley, 2001). Основното значение на *may* в правните текстове е „предоставяне на правомощия за взимане на решение“ т.е. за „разрешение“.

Примери:

Art. 7 Time frames under one framework agreement (...) ***may overlap***. The parties to a framework agreement ***may agree*** on a frequency of service.

Чл. 7 Времевите рамки по едно рамково споразумение (...) могат да се припокриват. Страните по рамковото споразумение могат да договорят честотата на услугата.

Art. 10 (2) Member States ***may define*** an order of importance of these criteria (...)

Чл. 10 (2) Държавите членки могат да определят реда на важност на тези критерии (...)

Regulation 2016/545

Според съставителите на English Style Guide европейското законодателство използва

may за „positive permission“. В отицателната си форма *may not* изразява забрана, но според новото ръководство от 2016 съставителите предписват *may not* да не се използва в това си значение, защото може да бъде интерпретирано като „възможност“. Те също така предписват *may* подобно на *shall* да се използва в нормативната част на актовете на ЕС т.е. постановителната част, но за разлика от *shall*, *may* го откриваме и в други части на законодателните текстове освен в постановителната част, така и в преамбюла. Общият брой на употребите на този модален глагол в тук използваните текстове е 47 пъти, от тях 8 са конструкциите с този модален глагол в преамбюла.

Преводът на български език на *may* е значително последователен. Той се превежда с формите на модалния глагол „мога“ плюс „да-конструкция“, деятелен или страдателен залог.

Примери:

Art. 7 (2) Member States ***may provide*** that measures as referred to in the first subparagraph are dealt with in separate legal proceedings.

Чл. 7 (2) Държавите членки могат да предвидят мерките, посочени в първата алинея, да се постановяват в отделно съдебно производство.

Art. 9 (2) (b) | of restricting access to hearings, when trade secrets or alleged trade secrets ***may be disclosed***, and the corresponding record or transcript of those hearings to a limited number of persons;

Чл. 9 (2) б) | да се ограничи достъпът до съдебни заседания, където могат да бъдат разкрити търговски тайни или предполагаеми търговски тайни, както и до съответните записи или протоколи от тях до ограничен брой лица;

Directive 2016/943

Изключение правят два примера с *may*, които не спадат към деонтичното значение на глагола в тази част на актовете, а са използвани епистемично³. На български език са употребени като вметната част:

Art 12 (1) (a) | the cessation of or, ***as the case may be***, the prohibition of the use or disclosure of the trade secret

Чл. 12 (1) а) | преустановяване или, в зависимост от случая, забрана за използването или разкриването на търговска тайна;

2.3. Can

В общоупотребимия английски език модалният глагол *can* често се използва деонтично (най-вече във въпросителни изречения), и по-специално в разговорния английски език т.е. когато се изисква или дава разрешение, но за разлика от това той е рядко използван в правните текстове. В законодателните текстове на ЕС *can* е използван както в преамбюла, така и в постановителната част на текстовете и значенията му са ограничени до „възможност“ – *can* или „невъзможност“ – *cannot* (понятия, свързани с епистемична модалност³) - (21 употреби на *can*)

(11) Conflicts ***can arise*** between applications for new framework agreements and existing framework agreement (...)

(11) Възможно е да възникнат конфликти между заявките за нови рамкови споразумения и съществуващите рамкови споразумения (...)

Regulation 2016/545

Art. 4 (2) a) unauthorised access to, appropriation of, or copying of any documents, objects, materials, substances or electronic files, lawfully under the control of the trade secret holder, con-

³ Терминът „епистемична“ модалност произлиза от гръцката дума за „знание“ и представлява класификацията на пропозицията от страна на говорещия по отношение на нейната истинност. Понятията, които се свързват с този вид модалност за „възможност“ и „необходимост“.

taining the trade secret or from which the trade secret *can be deduced*;

Чл. 4 (2) а) нерегламентиран достъп, присвояване или копиране на документи, предмети, материали, вещества или електронни документи, които са под законния контрол на притежателя на търговската тайна и съдържат търговската тайна или от които тя може да бъде извлечена;

Directive 2016/943

В законодателните текстове *can* се среща много по-често в отрицателната си форма *cannot*, отколкото в положителна, изразявайки „невъзможност“ (епистемична модалност) в тези текстове.

Art. 10 (1) Where, because of a conflict with an existing framework agreement, requests for train paths *cannot be satisfied* in accordance with the scheduling set out in Article 45 of Directive 2012/34/EU, the infrastructure manager shall hold a first coordination round in accordance with Article 46 of Directive 2012/34/EU. This coordination is to be held even where parties to the framework agreement voluntarily waived or modified their time frames. If the infrastructure manager *cannot reconcile* the requests, it shall assess the framework agreements and the requests for train paths in accordance with the criteria provided in paragraphs 2 and 3.

Regulation

Чл. 10 (1) Когато поради противоречие със съществуващо рамково споразумение заявки за влакови маршрути не могат да бъдат изпълнени в съответствие с разписанието, посочено в член 45 от Директива 2012/34/ЕС, управителят на инфраструктура провежда първия кръг за координиране в съответствие с член 46 от Директива 2012/34/ЕС. Това координиране се предприема дори когато страните по рамковото споразумение доброволно са отменили или изменили своите времеви рамки. Ако управителят на инфраструктура не може да съгласува заявките, той прави оценка на рамковите споразумения и заявките за влакови маршрути в съответствие с критериите, предвидени в параграфи 2 и 3.

Directive 2016/943

На български език глаголът е преведат с модалната дума „мога“ и „да- конструкция“, деятелен или страдателен залог. Можем да съдим за епистемичната употреба на *can* в законодателните текстове на ЕС поради факта, че *may* е използван деонтично за изразяване на „разрешение“ и по този начин двата глагола не се използват и тълкуват еднакво; всяка дума трябва да има свой собствен смисъл и да не буди съмнения у читателя на европейското законодателство.

2.4. Will

Въпреки че е най-често използваният маркер за бъдеще време днес, *will* е запазил и модалните си значения за „намерение“ или „волеизявление“ (*I will give up smoking*). За разлика от *shall*, той не изразява задължение и оттук неговата употреба в правни текстове е ограничена до изразяване на бъдещи ситуации, при които няма скрито значени на задължения

. Примери:

(3) (...) With a view to avoiding administrative burden related to framework agreements, potential applicants should get a first impression of how likely it is that their applications *will be approved*.

(3) (...) С цел да се избегне административната тежест, свързана с рамковите споразумения, потенциалните заявители следва първо да добият представа доколко вероятно техните заявки да бъдат одобрени.

Regulation 2016/545

В анализираният текстове *will* е използван само 3 пъти и то в преамбюла на законодателните текстове като преводът на български е с „да- конструкция“, която (виж

примера по-горе) тук може да се тълкува като бъдеще време. Както виждаме употребата на *will* е значимо рядка в правни текстове, защото в повечето случаи, когато изречението трябва да изразява бъдеще време, основно то се свързва с идеята за бъдещо задължение, следователно модалният глагол *shall* се използва в този контекст.

Примери:

Art. 16 This Regulation ***shall enter*** into force on the on the twentieth day following that of its publication in the Official Journal of the European Union.

Чл. 16 Настоящият регламент влиза в сила на двадесетия ден след деня на публикуването му в Официален вестник на Европейския съюз.

Regulation 2016/545

Заклучение

Английските модални глаголи се отличават със сложни морфо-синтактични, семантико-функционални и прагматични особености следователно трудноусвоимостта им е почти универсална при различните езици. Това ни кара да смятаме, че в юридическия език, който е и нормативно нюансиран, за разлика от книжовния език, модалните глаголи биха затруднили комуникацията и тълкуването на текста и оттук можем да заключим, че съпоставително изследване на категорията от лингвистично-правен аспект е от обективна необходимост.

Настоящото изследване показва, че независимо от значенията и употребата на модалните глаголи в общоупотребимия език, тяхните значения и употреба се различават в нормативните текстове. Затова наблягаме на важността от познаване на особеностите на тези видове текстове и оттам особеностите на модалните глаголи използвани в тях, за да бъдат използвани правилно и последователно при тълкуването и превеждането на законодателните актове на ЕС.

Литература:

Bazlik, M., Ambrus, P. *A Grammar of Legal English*. Bratislava: Iura Edition, 2008.

Gotti, M., Dossena, M. *Modality in Specialized Texts*. Bern: Peter Lang, 2001.

Garzone, G. *Modality and Performativity in Legislative Texts Across Jurisdictions: The Case of Shall*.// *The Three Waves of Globalization: Winds of Change in Professional, Institutional and Academic Genres*. Cambridge Scholars Publishing, 2013. <<https://books.google.bg/books?id=Q2oxBwAAQBAJ&pg=PA94&lpg=PA94&dq=Garzone+Performativity>>

Garner, B. *A Dictionary of Modern legal Usage*. Oxford: Oxford University Press, 1998

Gotti, M. *Shall and Will in Contemporary English: A Comparison with past uses*.// *Modality in Contemporary English*. Berlin. New York: Mouton de Gruyter, 2003. 266 – 299

Huddleston, R., Pullum, G. *The Cambridge Grammar of the English language*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Илиева, Л. *Проблеми на юридическия превод*. София: Сиела, 2014.

Williams, Ch. *Tradition and Change in Legal English: Verbal Constructions in Prescriptive Texts*. Bern: Peter Lang, 2005

Foley, R. *Going out in Style? Shall in EU legal English*, *Proceedings of the Corpus Linguistics Conference 2001*, University of Lancaster, 185-195

Sarcevic, S. *New approach to Legal Translation*. The Hague: Kluwer Law International, 2000.

Общо практическо ръководство за съставянето на общностното законодателство, 2008
English Style Guide, 2016

<http://ec.europa.eu/translation/english/guidelines/documents/styleguide_english_dgt_en.pdf>

Научни трудове на Съюза на учените в България–Пловдив, Серия А. Обществени науки, изкуство и култура том III, ISSN 1311-9400 (Print) ; ISSN 2534-9368 (On-line), 2017, Scientific works of the Union of Scientists in Bulgaria-Plovdiv, seriesA. Public sciences, art and culture, Vol. III, ISSN 1311-9400 (Print); ISSN 2534-9368 (On-line), 2017.

ОЩЕ ВЕДНЪЖ ЗА УПОТРЕБАТА НА МЕСТОИМЕННИЯТА В БЪЛГАРСКАТА РАЗГОВОРНА РЕЧ

Антоанета Павлова
Медицински университет – Пловдив
Департамент за езиково и специализирано обучение
Секция по български език

IN CONTINUATION OF THE ARTICLE ON THE USAGE OF PRONOUNS IN BULGARIAN COLLOQUIAL SPEECH

Antoaneta Pavlova
Medical University – Plovdiv
Department of Languages and Specialized Training
Bulgarian Language Section

Abstract:

The paper is a continuation of our previous study on the usage of pronouns in Bulgarian colloquial speech. The main aim is to reveal the basic speech functions of features related to this class of words, which have been previously outlined. The study does not claim to be a comprehensive survey but it is a synthesis, in addition to the conclusions and the basis for future studies on the issues discussed.

Keywords: pronoun, colloquial speech, usage, function, speech act

Настоящата статия е продължение на предходно наше изследване върху употребата на местоименията в българската разговорна реч (по-нататък БРР). Целта е на базата на изведените вече особености относно този клас думи да бъдат посочени и техните основни функции в речевата практика. Работата няма претенции да бъде цялостно проучване, а синтез и допълнение към вече направени изводи и основа за бъдещи изследвания по поставения проблем.

Прегледът на особеностите на местоименната система в БРР показва недвусмислено, че тяхна основна роля на речево равнище е функцията им на средства за постигане на повърхнинна линейна свързаност. Тази функция се осъществява при употребата им за заместване на предходен или (по-рядко) за „предсказване“ на следходен езиков израз с конкретно значение. В някои случаи обаче местоименията и местоименните наречия не са свързващо средство в текста, а въвеждат за първи път даден обект, признак, обстоятелство. Това се наблюдава при деиктичната употреба на показателните местоименни думи, при използването на въпросителни, неопределителни и обобщителни местоимения като първи членове на номинативната верига или самостоятелно, както и при ред други употреби. Срв.:

- *Кой па е Жоро Павево?*;
- *За кво? Не го ли гледаш кво е гъзарче? Всичко му е се такова //...*;
- *Толкова ли си зле?*;
- ... // *някой* ша пере мисла.

Разглеждайки употребата на местоименията, Р. Ницолова (Nitsolova, 1986, 2008) пише за субститутна, деиктична, дистрибутивна, анафорична, оценъчна, интензифицираща и други функции на местоименията. Мария Илиева (Пиева, 2004) акцентува върху оценъчната и интензифициращата функция на тази група думи, К. Илиева (Пиева., 1985) – върху текстообразуващата функция, К. Чаралозова (Charalozova, 1995) – върху идентифициращата и диференциращата (отделящата) функция на показателните местоимения, Св. Иванчев (Ivanchev, 1978) и Ек. Търпоманова (Targomanova, 2005) – върху анафоричната и адеквативната функция на показателните местоимения. В по-новите лингвистични изследвания Ю. Чакарлова (Chakarova, 2010) разглежда семантиката на местоименията като пресечна точка на няколко функции: деиктична, субститутна, анафорична, категоризираща, относителна, количествена и т.н. При това всеки конкретен вид местоимение се характеризира с определен набор от функции с определена функционална доминанта (Norman, Gughrabu, цит. по. Chakarova, 2010) и т.н.

В нашето изследване ще се спрем накратко само на някои от функциите на местоименията с оглед тяхната употреба в речеви акт.

Заместваща (субститутна) функция. С функция на заместване в БРП се употребяват предимно *третоличните, относителните, показателните местоимения и местоименните наречия за място, за начин и по-рядко за време*. В съвременната лингвистика тази функция се свързва с теорията на Блумфилд, за когото „субститут“ е „езикова форма или граматическо явление, което при известни, повтарящи се обстоятелства заменя която и да е от езиковите форми, принадлежащи към дадения клас“ (Blumfeld, цит. по. Chakarova, 2010).

– *Господин Братанов // Той много хубав мъж // Така си остана най-хубавия в града // Остаряване нямаше таз пуцина //;*

– *Седем козета имахме...И дядката само џи рани // Цял ден седи пред тях / се държи една тепсийка такава и се нещо џи храни // Жито џм ва... такава вари / с нещо џм бърка там смески ли / кво е // И седне там на едно столче и тури / и тия се катерат по него //;*

– *Когато Илиан четеше приказките / и като џи чете и започва да се смее ама истински се смее той / че те супер такива / забавни...;*

– *Така / като каза сержант / аз сега се сецям / и за един мой / сержант който ни беше във // казармата...;*

– *Миналата година / когато заваля / помниш ли колко много валя...*

Деиктична (посочваща) функция. Характерна е преди всичко за *личните (1 и 2 л.), показателните и притежателните местоимения*. Другите местоимения я изпълняват не толкова отчетливо или въобще не я изпълняват. С тази своя функция местоименията се явяват „едни от универсалните средства за актуализация на речевото изказване“ (Loratin, цит. по. Chakarova, 2010). Именно деиктичната функция най-пряко кореспондира с конситуацията. Затова от голямо значение при нея са невербалните средства за общуване (жестът, мимиката и интонацията), които допълват и доуточняват значението на думата.

– *Делке / ти кога ша махнеш тия? (посочва към плакатите, залепени отзад на фризера);*

– *Ъ-ъ-ъ / ей тва е / ей тва / с черното не другия / не под тва под тях / (посочва с ръка към чадърите отзад);*

– *Калеко с кво залепвате тва бе? (посочва найлона);*

– *Аз като имам ей такъв сак (посочва към сака), и кат го удари ей така (показва);*

– *И баба Таня през цялото време ей така си стоя (показва как – с ръцете на кръста);*

– *Ама знаиш ли какъв нагъл поглед? Не можеш да си представиш. Ей така (показва);*

– *Не ца от твоят / Сипи сега от мойта // Да видиш кво е ракия и мн. др.*

Важно е да се отбележи, че местоименията могат да посочват не само предмети и лица, намиращи се в полезрението на участниците в речевия акт, но и предмети и лица, за които преди това е ставало дума (т.нар. вторичен деиксис), напр.

– Таа жена как ма ядоса вчера в киното //;

– Купи ли си оня телефон от рекламата?

Прякото посочване е възможно само когато е налице пряк контакт между участниците в общуването. Тогава е възможно да бъдат посочени говорещият и неговият събеседник.

– Аз ли съм виновна // Има няк'ква грешка;

– Ти не се крий там / ела //.

Върху механизмите, с помощта на които се осъществява преносимостта на показателните думи, се спира С. Великова (Velikova, 1991). Тя анализира случаи на специфична вътрешнотекстова и извънтекстова семантизация на показателните думи. Примери в подкрепа на нейните анализи са:

– Тръгнах си ей така / на инат;

– .../ тоя вика / не го познавам // И аз отчитам така //;

– Не помня и там е работата;

– Там някъде / шест и десет и петнайсет и др.

Подобен род употреби са с висока фреквентност в устната реч, което се предопределя от нейния спонтанен и неподготвен характер.

Анафоричната функция е сред най-важните функции на местоименията, тясно свързана с предходните две функции (деиктична и субститутна). Още древните римски граматичи отбелязват, че посочването дава първото познание за обекта, а анафората – второ познание за нещо, което вече е известно. Анафоричната функция е характерна най-вече за *третоличните, показателните и относителните местоимения*. С тази своя функция местоименията отправят към вече упоменати лица или предмети в речевия акт. Срв. :

– ... работа / кво ма интересува мен // Кой си я има / да седи на село / да си я работи //;

– ... калпав човек ти казвам / се той прав се другите му виновни // Па няма цял живот на него политика да му вода //;

– ...// Викам един слон ша турим насред двора тука и работата ша е приключила //;

1 – Кой чадър?

2 – Тоя /;

– ...// Ай да си върви на село там //...;

– ...// една локва са беши образувала и той там //;

– Човек / който не мисли навреме е той.

Катафоричната функция също е често срещана употреба на местоименията в разговорната реч (по-нататък РР). С тази функция се употребяват предимно *третоличните, показателните и притежателните местоимения*:

– Те солени ли са тия чушки / ...;

– ... // той ша види / тоя чишиш // мъжа ми //;

– ...// И седне там на едно столче и тури /...;

– Как в таз ма / ит // сипи й там в културна // (става дума за купа);

– ...// И ония нашите пенсии / баба и дядо / къде цял ден се шматкат по двора //;

– Той тоя / той на човек не прилича / Един селяндури //;

– .../ тя все така / на две на три върши сичко.

Интензифициращата функция е присъща най-вече на *показателните, неопределителните, възпросителните и отрицателните местоимения*.

Интензификацията „означава степен на свойство или такава интензивност на действие или състояние, които смятаме за надвишаващи обикновената средна стойност” (Matezius, цит. по Nitsolova, 2008). Интензификацията може да засяга качествена или количествена признак на предмет или признак на признак, като често е съпроводена с емоционална

реакция от страна на говорещия, а в някои случаи и с прагматична оценка.

Интензификацията се изразява с различни видове средства (вж. по-подробно Nitsolova, 1986).

Едни от най-използваните интензификатори в БРР са показателното местоимение „такъв”, срещано в препозиция и в постпозиция, показателното местоимение „толкова” и др. Срв.:

- Такъв мъж // *Гледаш и не вярваш на очите си* //;
- ... // *Няма да му върва по гайдата все / келеш такъв* //;
- *Колко работа отхвърлихме / а сме доникъде* //;
- *Какъв купон само му спретнахме вчера...*;
- *Тя наистина нищичко не знаеше* //;
- *Толкова съм объркана* //.

Оценъчната функция е характерна за личните, притежателните, показателните, неопределителните, отрицателните, по-рядко за обобщителните и въпросителните местоимения.

Според изследването на М. Илиева (Иlieva, 2004) най-често в оценъчна употреба са деиктичните местоимения (лични и показателни), на второ място се нареждат отрицателните местоимения, следвани от местоименията със засилена неопределеност със *си*.

Направените от нас анализи доказват, че с най-висока оценъчна фреквентност в БРР безспорно са деиктичните местоимения (лични и показателни). Срв. :

- *Той тоя / той на човек не прилича / Един селяндурун* //;
- *Ами той тоя е много смотан // Къде я намери тая толкова хубава? Той тоя знаеш ли какъв е смотльо?*;
- *Тия се угощават там;*
- *Айди таа на буркани...*;
- *Чуваш ли я тая как пее?*;
- *Оня в стаята само се хилеше* //;
- *Оная с оранжавото;*
- *Тая не е добре;*
- *Ох / къде ни го натресоха тоя;*
- *Не // Таа издала някъф учебник / та от него.*

Нередки са и случаите на оценъчна употреба на неопределителните местоимения.

Напр.

- *Как пък не / ша прекъсна заради няк'ква си там* //;
- ... // *Гледам / там във нашта фурна / че продават козунаци // няк'къв / такъв специфичен* //.

Поради спонтанността и непринудеността на РР местоименията се оказват сред най-обикнатите средства за израз на субективна оценка. Като думи заместители те са бързо възпроизводими и затова говорещият често прибегва към тях. Ако контекстът не мотивира в достатъчна степен присъствието им, местоименията гравитират към оценъчна семантика. Субективната оценка е предимно отрицателна. Единствените местоимения, които не се транспонират в оценъчен план и които не реализират отрицателна оценъчна семантика, са местоименията *аз*, респ. *мой*. Всички останали местоимения в един или друг случай имат преди всичко отрицателна семантика. Срв. :

- *Само да ми се мерне твоичкият / мигом ша разбере коя е госпожа де Вакарел* /;
- *Ей го и тоя / и тоя кат тях / все не разбрал* //;
- *За кво? Не го ли гледаш кво е гъзарче? Всичко му е се такова //...*;
- *Ник'ква работа не си свършила / нищо нула.*

Повечето от местоименията се изравняват в оценъчен план и притеглят оценъчен концепт „лошо” (възмутително, срамно, нередно, глупаво, грозно, нефункционално),

обяснението за което се търси в специфичната признакова семантика на тези думи – те нямат точно определено значение и се „напълват“ със съдържание, разчитайки на контекста.

Изводите, които могат да бъдат направени в резултат на направеното изследване, са следните:

1. Екстралингвистичните признаци на РР, както и някои от нейните лингвистични признаци, не могат да бъдат реализирани без посредничеството на местоименната система. Това предопределя и високата активност на местоименията в речевата практика.

2. В БРР се употребяват всички видове местоимения, но някои от тях се открояват с по-висока фреквентност (напр. личните местоимения за 1 и 2 л. ед.ч., показателните и въпросителните местоимения).

3. Местоименията в РР са разнообразни по състав и функциониране клас думи, чиито членове понякога служат за връзка между подадените реплики, а в други случаи, в зависимост от структурата на изказването, изпълняват ритмообразуваща роля.

4. Основна функция на местоименията и местоименните думи в речевото общуване е функцията им на свързващо средство. Те са от особено значение не само за кохерентността на текста, но и като средство за постепенно предаване на информацията. В някои случаи обаче местоименията служат за първоспоменаване на обект, признак, обстоятелство.

5. В БРР местоименията изпълняват субститутна, деиктична, анафорична, катафорична и други функции. Отличителна особеност на този клас думи се явява тяхната оценъчна функция. Именно в РР местоименията са обикнато средство за изразяване на субективната оценка на говорещия. Тази субективна оценка е преобладаващо отрицателна. Едни и същи местоимения могат да се употребяват както в оценъчен смисъл, така и за интензифициране и идентифициране на оценъчни смисли.

В заключение ще кажем, че на този етап от изследването ни не са разгледани всички функции на местоименията с оглед употребата им в РР. Специално внимание в по-нататъшните ни анализи ще бъде отделено на атрибутивната функция на местоименията, на диференциращата и други функции.

Литература:

Velikova 1991: Velikova, Sn. *Za edna specifichna upotreba na pokazatelните местоимениya v razgovornata rech.* // Problemi na balgarskata razgovorna rech. Kn. 1. V. Tarnovo: UI „Sv. sv. Kiril i Metodij“, 1991, 98 – 103.

Dobрева, Savova 1990: Dobрева, E., Savova, Iv. *Problemi na izgrazhdaneto na teksta.* Sofia: DI „Narodna prosveta“, 1990.

Dobрева, Savova 2000: Dobрева, E., Savova, Iv. *Tekstolingvistika.* Shumen: UI „Episkop Konsnantin Preslavski“, 2000.

Dyulgerova 1994: Dyulgerova, G. *Funkcionirane na местоимениyata v balgarskata razgovorna rech.* // Problemi na balgarskata razgovorna rech. Kn. 2. V. Tarnovo: UI „Sv. sv. Kiril i Metodij“, 1994, 48 – 56.

Ilieva 1985: Ilieva, K. *Mestoimeniya i tekst.* Sofia: BAN, 1985.

Ilieva 2004: Ilieva, M. *Balgarinat v svoite местоимениya.* UI „Sv. sv. Kiril i Metodij“, 2004.

Ivanchev 1978: Ivanchev, Sv. *Prinosi v balgarskoto i slavyanskoto ezikoznanie.* Sofia: Nauka i izkustvo, 1978.

Nitsolova 1986: Nitsolova, R. *Balgarskite местоимениya.* Sofia: Nauka i izkustvo, 1986.

Nitsolova 2008: Nitsolova, R. *Balgarska gramatika. Morfologiya.* Sofia: „Sv. Kliment Ohridski“, 2008.

Tarpomanova 2005: Tarpomanova, Ek. *Konkurenciya na pokazatelното местоимение, tretolichното местоимение i opredelitelniya chlen v anaforichna funkciya.* // Sb.10 godini specialnost Balkanistika. Sofia: „Sv. Kliment Ohridski“, 2005.

Chakarova 2010: Chakarova, Ju. *Mestoimeniya i anaphora v bolgarskom i russkom tekstah.* Plovdiv: UI „P. Hilendarski“, 2010.

Charalozova 1995: Charalozova, K. *Pokazatelните местоимениya v savremenniya balgarski knizhoven ezik.* // Balgarsko ezikoznanie, t. 1. Sofia, 179 – 219.

Научни трудове на Съюза на учените в България–Пловдив, Серия А. Обществени науки, изкуство и култура том III, ISSN 1311-9400 (Print) ; ISSN 2534-9368 (On-line), 2017, Scientific works of the Union of Scientists in Bulgaria-Plovdiv, seriesA. Public sciences, art and culture, Vol. III, ISSN 1311-9400 (Print); ISSN 2534-9368 (On-line), 2017.

ЧАСТИ НА РЕЧТА ИЛИ СТРУКТУРО-СЕМАНТИЧНИ КЛАСОВЕ?

Тенчо Дерекювлиев

Център по езиково обучение, Университет по хранителни технологии
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски”

PARTS OF SPEECH OR STRUCTURAL-SEMANTIC CLASSES?

Tencho Derekyuvliev

Language Department, University of Food Technologies
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

Abstract:

The article focuses on the term structural-semantic classes to designate content, which is traditionally referred to by the term parts of speech. The structural-semantic classes reflect the relationship between morphological and syntactic nature and turn out to be morphosyntactic. The paper also supports the idea of unchangeable words as function words/functors being part of the structure of the sentence.

Keywords: structural-semantic classes, morphological and syntactic nature, function words

Класификацията на думите в съвременните естествени езици – индоевропейските и повечето други, води началото си от античната традиция. Тя започва от Дионисий Тракийски за старогръцкия език през II в. пр. н. е. и е продължена от Аполоний Дискол и Присциан за латински (Nitsolova, 2008). Терминът *части на речта* се е наложил в езикознанието, а погледът върху системните граматика на съвременния български език показва устойчивостта на този термин независимо от паралелната му употреба с *класове думи* и *тезата, че* не отразява реално съдържанието, за чието назоваване е употребяван¹.

1 За Л. Андрейчин думите са „няколко основни категории, наречени *части на речта*“ (Andreichin, 1978: 73), а за Ст. Стоянов (Stoianov, 1993) – групи, получаващи названието *части на речта*. Тук се налага добавката, че група се различава от клас, каквато е представата за сбора например на съществителните, прилагателните, глаголите и т.н. Части на речта функционира и в Морфологията на Ст. Георгиев, който едновременно го употребява с класове от думи (Georgiev, 1999). Паралелна е употребата и у Л. Манолова, където речниковата статия е озаглавена *Части на речта*, а дефиницията започва с *клас думи* (Manolova, 1999: 194), и П. Пашов (Pashov 2013). Силата на традицията се оказва значителна, защото, макар и определян като несъстоятелен термин, *части на речта* се използва в съответните трудове (Maslov, 1982, 1987). Същото положение откриваме у Ив. Куцаров. Според него значението на термина *части на речта* „не съвпада със съдържанието, което означава“, но „е добил гражданственост не само в нашата, но и в европейската лингвистика“ (Kutsarov, 2007: 42). Подобна на приведената теза заявява и Ст. Буров, въпреки че използва заедно *части на речта* и *класове думи*: „От съвременна гледна точка той не е сполучлив, защото противоречи на терминологичното значение на думата *реч*“ (Burov, 2000: 171). Терминът е запазен и у Р. Ницолова, чиито текстове поначало се открояват с по-различен поглед в тълкуването на граматичните явления в българския език, както и с присъствието на концептуалните схващания на редица западноевропейски лингвисти. В „Българска граматика. Морфология“ тя подчертава, че „речникът на даден език се дели на класове думи, наречени *части на речта*“, привежда „по-обобщен вариант на модернизирана съвременна класификация“ по Анвард, но съхранява и употребата на *части на речта* като заглавна, срв. „Обща характеристика на частите на речта“ (Nitsolova, 2008: 42).

За най-близък до съдържанието, назовавано с *части на речта*, приемаме термина *структуро-семантични класове*. Той е по-точен и от придобилия фреквенция в съвременната лингвистика *класове думи* (word classes), който, по-задълбочено погледнато, не е еднозначен и поражда асоциация с лексикологията, където е установена диференциацията на думите според произход, семантика, стилистични особености и групирането им в класове. Думата обаче стои в отношения с цялата езикова система (Shvedova, 1998), функционира в семантиката, в синтаксиса и прагматиката, характеризирайки езика като семиотична система, а не само с лексикалносемантичното равнище (Arnolyd, 1991), интегратор е на езиковите равнища (Крарова, 2007). Вероятно затова и Т. Бояджиев вижда критериите за класификация на думите според структурно-морфологични и семантични признаци (Boyadzhiev, 2011).

В ориентираното към езиковата типология свое изследване, където определя думата като „общ базов конструкт“, А. Джелъова конкретизира: „Думата, която едновременно принадлежи на езика и на речта, в словните флективни езици е микросистема [...]“ (Dzhelyova, 2015: 73).

Отбелязаното отразява диференциращи черти на думата и я представя в статута ѝ на микросистема. В друго наше изследване определихме структуро-семантичните класове като „малки системи, доминирани от лексикалносемантични и граматикосемантични признаци, имащи обединяваща роля за целия клас“ (Derekyuvliev, 2015: 14). Терминът *микросистема* реализира двойна функция – за номинация на думата и за структуро-семантичните класове: 1.) микросистема от първо ниво (дума) и 2.) микросистема от второ ниво (структуро-семантичен клас). Микросистемата от второ ниво реално е изградена от микросистеми от първо ниво. Следователно думата е конститутивен член на структуро-семантичния клас, а това поставя отново актуалността на въпроса за основните типове думи, за терминологичните употреби, както и за особеностите на структуро-семантичния клас.

Главно в англоезичната лингвистична литература са се утвърдили терминологичните изрази *open class – closed class* и *content words – function words*. С оглед на традиционната граматика на първото съотношение съответства изразът *изменяеми-неизменяеми думи*, а на второто т. нар. *пълнозначни – служебни думи*.

Отворените и затворените класове изграждат *word classes* – „класове думи“ (Greenbaum, Nelson, 2002), като *отворени – затворени класове* е главната класификация на думите (Leech, 2006). Съответно съществуват и диадите *граматични* (функционални) *думи*, от една страна, и *лексикални* (съдържателни) *думи*, от друга. Граматичните думи са *функтори* (functors), а лексикалните – *контентиви* (contentives) (Bauer, 2000)².

Класовете думи представляват езикова универсалия (Крарова, 2000; Mechkovskaya 2001; Nemchenko, 2008; Alpatov 2016). Отворените класове са неограничено големи, тъй като по всяко време в техния състав може да бъдат добавяни нови членове, докато затворените класове са въвн от тази особеност. Това е и първата важна разлика при обособените класове думи (individual word classes) (Evans, 2000). По отношение на българския език, чийто тип е фузионен, според нас компоненти на отворените класове са съществителните, прилагателните, глаголите, наречията от именен произход, числителните, а на затворените – предлозите, съюзите, частиците, местоименията.³

Както е добре известно, въпросът за дистрибуцията на речниковите единици в

2 Изразявам признателност към ст. пр. д-р Цвета Луизова-Хорева за консултациите по отношение на англоезичната терминология.

3 Количественият състав на двата класа в индоевропейските езици например може да се прояви и като вариативен. Възможни са също вътрешни субкласификации, а конкретизирането на членовете на отворения и затворения тип структуро-семантичен клас в тази статия е осъществено въз основа на главния признак – възможност за поява на нови членове, присъща на отворения структуро-семантичен клас, или невъзможност – при затворения.

структуро-семантични класове е сред актуалните теми в лингвистиката въпреки дългата си история. Това е резултат от базисното значение на структуро-семантичните класове, които дефинирахме като микросистеми от второ ниво, а техните елементи по силата на синтактичните правила реализират комуникативния акт. В лингвистиката често се среща характеризиране на класовете думи като морфологично явление. Тезата има установеност в славянското езикознание. Откриваме я например у В. А. Богородицки (Bogoroditskiy, 1913), изразена преди повече от столетие, който придава на морфологията групираща функция за класификацията на думите.

Морфологоцентричният подход е обясним с това, че в морфологията словоформите изграждат парадигми, чиито елементи се обединяват от общи признаци подобно на общите признаци при структуро-семантичния клас, макар и съотношението между единиците в морфологичната парадигма да е различно от съотношението между единиците в структуро-семантичния клас. Статутът на структуро-семантичния клас е морфосинтактичен. Поначало морфологията и синтаксисът се намират във високостепенно взаимодействие (Shvedova, 1998), а моделът на В. В. Бабайцева стои в подкрепа на нашата позиция за морфосинтактичност на структуро-семантичния клас. Този модел включва: 1.) категориалното значение, което е общо, граматично, класифициращо; 2.) лексикалното значение, ако е налице; 3.) частните граматични значения; 4.) морфемния състав на думата; 5.) валентността на думата; 6.) синтактичните функции. Структурно-семантичният анализ е съсредоточен върху многоаспектността на езиковите единици и при класификацията на синтактичните и на морфологичните явления акцент са формата (структурата, строежът) и значението (езиковата и речевата семантика), като между тях има тясна връзка, откъдето произтича и мотивировката на понятието структурно-семантични класове (Babaitseva, 1983: 35 – 36).

Дори Е. Курилович поставя на преден план синтактичния аспект. Като посочва, че в сферата на семантиката изреченията са образувани от думи, принадлежащи към класове, добавя: „Основните черти на семантичната система на езика могат да бъдат определени по следния начин: на базата на синтактичните функции се изграждат класове, характеризирани се с общност на семантичното съдържание [...]“ (Kurilovich, 1962: 13 –14). За Л. Блумфийлд също parts of speech е морфологична класификация, и то според синтактичната употреба (Bloomfield, 1914).

В концепцията на В. В. Виноградов, който нарича неизменяемите думи *частици на речта*, те са характеризирани така: „не притежават пълно самостоятелно реално или материално значение, а внасят предимно допълнителни оттенъци в значенията на други думи, групи от думи, изречения или служат за изразяване на различен род граматични (а следователно и логически и експресивни) отношения. Лексикалните значения на служебните думи съвпадат с граматични, логически или експресивно-стилистични функции. Затова семантичният обем на неизменяемите думи е много широк, техните лексико-граматични значения са много подвижни, зависими от синтактичната употреба“ (Vinogradov, 2001: 544). Приведената формулировка подчертава нещо важно – съвпадането на лексикално и граматично при неизменяемите думи. Тяхното определяне като синсемантични или като носители на допълнителни значения, както често се прави в практически граматика, категорично не означава асемантичност. Също така абсолютизирането на пълнозначността и пълнозначните думи, по традиция приемани само те за членове на изречението, и едва ли не пълното отъждествяване на пълнозначността с лексикалната семантика, води до стеснен подход в дефинирането на семантиката. В съвременната лингвистика тя има значително по-широки параметри и е легитимирана като признак на думите, морфемите, граматичните форми и синтактичните конструкции – „семантичен аспект на всички езикови равнища“ (Vasilyev, 1990: 4).

Прави впечатление верният подход на М. Москов, за когото предлозите, съюзите, частиците са *граматем*. С този термин авторът назовава граматемите с морфологична функция – предлози (заедно със самостоятелните морфологични елементи – футурния

показател *ще* и неговия таксисен вариант *щях*, средствата за граматично степенуване *по-* и *най-*, както и артиклите в западноевропейски езици, където те са препозитивно изразявани), граматемите със синтактична функция – съюзите, и с модална функция – частиците (Moskov, 1986: 46). Обобщаващото название граматемите е приемливо, съответства на функцията на дефинираните типове думи. Схващането на автора се оказва конструктивно в българската лингвистика, той е изразил иновативна идея още през средата на осемдесетте години, когато въпросът за т. нар. части на речта стои стандартизиран в съществуващите към онзи момент системни граматика и основно се свежда до наложените и механично възпроизведени опозиции пълнозначни – непълнозначни думи, първите като членове на изречението, а вторите – извън неговите параметри. С названието граматемите, дериват по модела на емовата терминология, всъщност е насочено вниманието към диференциалния признак на тези думи, които в англоезичната литература са утвърдени като *grammatical words*, *function words*. Също така М. Москов е отбелязал важен факт – при класовете думи е невалидно механичното изреждане, защото „имат различна същност, отнасят се към различни равнища на езика, изпълняват различни функции“ (Moskov, 1986: 47).

Диференцирането на морфологични, синтактични и модални граматемите е доказателство за комбинационната характеристика на структуро-семантичния клас като морфосинтактичен и важноста на граматемите за морфосинтактичността – от предлога, който е в смислова връзка с предхожданата от него дума или словосъчетание, през съюза като конектор и притежател на подчертана принадлежност към синтактичното равнище и стигнем до частиците, чиято реализация е в параметрите на синтактична структура, реализираща се чрез изказването, а модалният им характер сигнализира както за понятийната същност на модалността, така и за тяхната роля на семантични модификатори. Предлогът, съюзът и частицата „са основни изразни средства на синтаксиса“ (Dzhelyova, 2003: 88).

Функторите „имат особено значение за комуникативната дейност на езика [...], когато думите като елемент на езиковата система трябва да се свържат в зависимост от своето значение, за да се изградят изказвания и съждения“ и реално чрез функторите „се осъществява преминаването от език към реч, като се свързват номинационната и комуникативната функция на езика“ (Radeva, 2017: 38).

Става ясно, че функторите обединяват две от главните езикови функции – номинационната и комуникативната, изпълнявайки надграждаща роля в предназначението си да бъдат конститутивни елементи на структури с по-висок ранг от лексикалното равнище. Така те „оформят словосъчетанията и изреченията, като им налагат определена организация“ (Кгарова, 2000: 180), а „всеки от различните типове неизменяеми думи по свой начин участва в граматичната организация и логико-семантичната издържаност на изреченските структури, чрез които се реализира изказването“ (Derekyuvliev, 2015: 14).

Комбинационният характер на структуро-семантичния клас се потвърждава и от посочената особеност, съединяваща номинативното и комуникативното в езиковата система. Ако погледнем *контентивите* и *функторите* откъм типологията на езиковите единици, откривана у Н. Ф. Алефиренко (Alefirenko, 2004): 1.) *дономинативни* – фонемите, морфемите; 2.) *номинативни* – думи, словосъчетания, фразеологизми; 3.) *комуникативни* – изречения, свръхфразови единства, периоди, текстове; установяваме принадлежността на думите от отворения клас към номинативния тип единици, а от затворения към комуникативния. Различната принадлежност обаче категорично се противопоставя на идеята за опозиция между двата класа. Напротив, отворените и затворените структуро-семантични класове „се допълват взаимно и съществуват едновременно“ (Dzhelyova, 2015: 50)⁴.

Традиционният термин *части на речта* съдържа перспективата да бъде прекатегоризиран и пресемантизиран и прилаган в сферата на прагматиката. Тя има

4 Маркировката в *Italic* следва графично цитирания текст. В терминологичната формулировка на А. Джелиова думите от отворените класове представят отворени системи, а от затворените – съответно затворени системи. За характерните свойства на двата типа системи подробно вж. в цитираното изследване на А. Джелиова (Dzhelyova, 2015).

подчертана конвергентност със синтаксиса (Arutyunova, 1999), а А. А. Шахматов отбелязва, че думата е част на речта в „отношението си към изречението или изобщо към речта“ (Shahmatov, 2001: 420).

Важна се оказва и постановката на О. В. Лукин, за когото *класове думи и части на речта* се намират във взаимовръзка, тъй като класовете думи са единици на езиковата система, а частите на речта принадлежат към речевата, като двете понятия стоят извън опозитивност помежду си (Lukin 2011).

Речевият статут на понятието *части на речта*, категоризирано тук като прагматермин, насочва към теорията на прагматиката, към начините, по които говорещият употребява езиковите знакове. „Отношението интерпретатор – знак може да бъде преформулирано по друг начин: то се свежда до поведението на знаковете в реалните процеси на комуникацията. [...] Когато се говори за поведение на езиковите формации, се има предвид фактът, че те са средство за комуникация, използвано от живия, говорещия човек и следователно тяхното поведение всъщност е начинът, по който езиковата личност ги използва“ (Dimitrova, 2009: 5). В „Етнолингвистичният профил на говорещия“ посочихме възможността за фреквентност на терминологичния вариант *функционализация на езиковия знак* (употребата му в речта), която отразява динамичния член от двойката *статичен-динамичен аспект*: значението на думите, граматичните форми и конструкциите (статичен аспект) и тяхната употреба в речта (динамичен аспект) (Derekyuvliev, 2016).

Поради срещашото се при някои употреби изравняване на термините *структуро-семантични класове*, *класове думи*, от една страна, и *разреди*, от друга, необходимо е да бъде акцентирано, че двата термина са различни, а отношението между тях – субординационно, по модела родово-видово понятие. В сферата например на съществителните имена българският език притежава морфологичните категории *число*, *определеност* и *остатъци от падеж*, като третата сигнализира за пряк и косвен падеж, лексикално-граматичната категория *род* и *лексико-граматичните разреди* нарицателни – собствени съществителни, лични – нелични и броими – неброими. Синтезирана класификация на основните типове думи в съвременния български език с техните признаци – лексикално-граматични и граматични категории, наличие или отсъствие на определени категории при някои думи, какъвто е случаят с липсата на род в мн. ч. при прилагателните имена, наличието на категорията степенуване само у качествените прилагателни, отсъствието на темпорална маркираност за императива и кондиционала, е дадена у Кр. Чакурова (Chakarova, 2000).

Налага се изводът, че терминологичното название *структуро-семантични класове* и морфосинтактичният му статут отразяват с точност същността на обединяваните от общи граматико-функционални признаци думи⁵, а разпределянето на думите по класове „е подчинено на главните функции на езиковата система – когнитивна и комуникативна“ и представлява „проекция на основните познавателни процеси – *концептуализация* и *категоризация*“ (Dzhelyova, 2012: 130 – 131). Морфосинтактичната природа на структуро-семантичния клас показва също взаимопроникването и взаимодействието между морфологията и синтаксиса, защото именно морфологията и синтаксисът са двете части на граматиката, „най-тясно свързани една с друга“ (Nitsolova, 2008: 24), и презентира структуро-семантичния клас като граматичен тип клас (Barhudarov, 1975, Reformatskiy, 2004), чиято същност е категориална.

5 В лингвистичната терминология съществуват редица названия – граматико-семантични категории думи, граматико-семантични класове думи, граматични класове думи, лексико-граматични класове думи, морфологизирани членове на изречението, парадигматични класове думи (Ahmanova, 2004: 511).

Библиография:

- Alefirenko, N. F.**, 2004. *Teoria yazyka*. Moskva.
- Alpatov, V. M.**, 2016. Chasti rechi kak psiholingvisticheckie klassy. http://philol-journal.sfedu.ru/index.php/sfuphilol/article/view/10.18522%252F1995-0640-2016-2-68-90/pdf_26
- Andreichin, L.**, 1978. *Osnovna balgarska gramatika*. Sofia.
- Arnolyd, I. V.**, 1991. *Osnovy nauchnyh issledovaniy v lingvistike*. Moskva.
- Arutyunova, N. D.**, 1999. *Vazyk i mir cheloveka*. 2-e izd., ispr. Moskva.
- Ahmanova, O. S.**, 2004. *Slovary lingvisticheckih terminov*. Izdanie vtoroje, stereotipnoe. Moskva.
- Babaitseva, V. V.**, 1983. Zona sinkretizma v sisteme chastey rechi. *Filologicheskie nauki*, 5, 35 – 42.
- Barhudarov, L. S.**, 1975. *Ocherki po morfologii angliiskogo yazyka*. Moskva.
- Bauer, L.**, 2000. Bauer, L. Word. *Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. Morphologie // Handbooks of Linguistics and Communication Science. Morphology*. Volume 1. Berlin – New York, 247 – 257.
- Bloomfield, L.**, 1914. *An introduction to the Study of Language*. New York.
- Bogoroditskiy, V. A.**, 1913. *Obshtiy kurs russkoi grammatiki*. Izdanie 4-oe, dopolnennoe. Kazany.
- Boyadzhiev, T.**, 2011. *Balgarska leksikologia*. Sofia.
- Burov, St.**, 2000. Klasove dumi (chasti na rechta). *Entsiklopedia na savremennia balgarski ezik*. Veliko Tyrnovo, 169 – 171.
- Vasilyev, L. M.**, 1990. *Sovremennaya lingvisticheckaya semantika*. Moskva.
- Vinogradov, V. V.**, 2001. *Sovremenniy russkii yazyk (Grammaticheskoe uchenie o slove)*. 4-e izd. Moskva.
- Georgiev, St.**, 1999. *Morfologia na balgarskia knizhoven ezik*. Veliko Tyrnovo.
- Greenbaum, S., G. Nelson**, 2002. *An Introduction to English Grammar*.
- Derekyuvliev, T.**, 2015. Relemni i arelemni dumi. *Materiali IV Mizhnarodnogo naukovometodichnogo seminaru z bolgarskoi movi, literaturi, kulyturi ta istorii*. Zbirnik tez. Berdyansky, 13 – 15.
- Derekyuvliev, T.**, 2016. Etnolingvisticchniyat profil na govoreshtia. *Aktualni problemi na savremennata lingvistika*. Yubileen sbornik v chest na prof. d.f.n. d-r hon. kauza Stefana Dimitrova. Pod redaktsiata na Maksim Stamenov i Ivo Panchev. Sofia, 223 – 228.
- Dzhelyova, A.**, 2003. Zatvorenite klasove (sluzhebnite dumi) v starobalgarskia ezik. *Slavistika*, II. Plovdiv, 83 – 93.
- Dzhelyova, A.**, 2012. Novaya paradigma v interpretatsii estestvennogo yazyka. *Ukrainoznavchiy almanah*. Vipusk 9. Kiev, Melitopol, 130 – 132.
- Dzhelyova, A.**, 2015. *Tipologichna harakteristika na glagolno-imennite slovosachetania s roditelen i s datelen padezh v starobalgarskia knizhoven ezik*. Doktorska disertatsia. Plovdiv.
- Dimitrova, St.**, 2009. *Lingvisticchna pragmatika*. Sofia.
- Evans, N.**, 2000. Word classes in the world's languages. *Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. Morphologie // Handbooks of Linguistics and Communication Science. Morphology*. Volume 1. Berlin – New York, 708 – 732.
- Krapova, Il.**, 2000. *Lektsii po ezikoznanie*. Plovdiv.
- Krapova, Il.**, 2007. Nyakolko dumi za dumata kato edinitsa na ezika. *Tova chudo – ezikat*. Sofia, 238 – 248.
- Kurilovich, E.**, 1962. Lingvistika i teoria znaka. *Ocherki po lingvistike*. Sbornik statey. Moskva, 9 – 20.
- Kutsarov, Iv.**, 2007. *Teoretichna gramatika na bulgarskia ezik. Morfologia*. Plovdiv.
- Leech, G.**, 2006. *Glossary of English Grammar*. Edinburgh.

- Lukin, O. V.**, 2011. O chastyakh rechi, klassah slov i troyakom aspekte yazykovykh yavleniy. *Aktualnyye problemy germanistiki, romanistiki i rusistiki*. Chast I. Ekaterinburg, 93 – 99.
- Manolova, L.**, 1999. *Rechnik na lingvistichnite termini v balgarskia ezik*. Sofia.
- Maslov, Yu. S.**, 1982. *Gramatika na balgarskia ezik*. Sofia.
- Maslov, Yu. S.**, 1987. *Vvedenie v yazykoznanie*. Izdanie vtoro, pererabotannoe i dopolnennoe. Moskva.
- Mechkovskaya, N. B.**, 2001. *Obshtee yazykoznanie*. Strukturnaya i sotsialnaya tipologia yazykov. Moskva.
- Moskov, M.**, 1986. Problemat za chastite na rechta. *Balgarski ezik i literatura*, 2, 37 – 47.
- Nemchenko, V. N.**, 2008. *Vvedenie v yazykoznanie*. Moskva.
- Nitsolova, R.**, 2008. *Balgarska gramatika. Morfologia*. Sofia.
- Pashov, P.**, 2013. *Balgarska gramatika*. Plovdiv.
- Radeva, V.**, 2017. *Balgarska leksikologia i leksikografia*. Sofia.
- Reformatskiy, A. A.**, 2004. *Vvedenie v yazykovedenie*. 5-e izdanie, ispravlennoe. Moskva.
- Stoyanov, St.**, 1993. *Gramatika na bulgarskia knizhoven ezik*. Sofia.
- Chakarova, Kr.**, 2000. *Pomagalo po bulgarska morfologia*. Plovdiv.
- Shahmatov, A. A.**, 2001. *Sintaksis russkogo yazyka*. 3-e izdanie. Moskva.
- Shvedova, N. Yu.**, 1998. *Grammatika. Bolyshei entsiklopedicheskiy slovary*. 2-e (reprintnoe izdanie). Moskva, 113 – 115.

Научни трудове на Съюза на учените в България–Пловдив, Серия А. Обществени науки, изкуство и култура том III, ISSN 1311-9400 (Print) ; ISSN 2534-9368 (On-line), 2017, Scientific works of the Union of Scientists in Bulgaria-Plovdiv, seriesA. Public sciences, art and culture, Vol. III, ISSN 1311-9400 (Print); ISSN 2534-9368 (On-line), 2017.

**ИНТЕНЗИВЕН ПОДХОД
В ОБУЧЕНИЕТО ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК КАТО ЧУЖД**
**Добринка Паскалева, Антоанета Павлова, Мая Андонова,
Андония Куцарова**
Медицински университет – Пловдив
Департамент за езиково и специализирано обучение
Секция по български език

**INTENSIVE APPROACH
TO TEACHING BULGARIAN AS A FOREIGN LANGUAGE**

**Dobrinka Pascaleva, Antoaneta Pavlova, Maya Andonova,
Andoniya Kutsarova**
Medical University – Plovdiv
Department of Languages and Specialized Training
Bulgarian Language Section

Abstract:

The goal of present article is to outline an intensive method for learning Bulgarian as a foreign language. This model represents an optimal way of organizing grammatical content and its segmentation in study units, provided in 120 academic hours. In addition, specific topics are explained by PowerPoint presentations. The goal of this approach is to ensure successful understanding of the basic grammar and quick adaptation to the new language environment.

Keywords: training, Bulgarian language, foreign language, intensive approach

От няколко години в Медицинския университет в Пловдив се обучават медици и стоматолози на английски език. Това са чужденци, които след завършване на обучението си, ще практикуват лекарската професия извън България, предимно в английскоговорящи общества. Теоретичната подготовка на тези студенти е изцяло на английски език и те не се нуждаят от познаване на българския език в същата степен като при чужденците, които следват на български. Все пак като живеещи в чуждоезикова среда, те се нуждаят от езиково обучение. С влизането им в клиниките тази необходимост е още по-голяма, защото те трябва да общуват с пациенти българи професионално. В учебната програма на чуждестранните студенти са включени 480 часа обучение по български език. Освен това се предлага СИП за тези, които желаят да разширят знанията по езика.

От две години следването на обучаваните през английски език започва с четириседмичен интензивен курс по български език. Целта му е въвеждане в основната лексика и граматика на българския и подготовка на студентите за комуникация и социализация в новата среда.

В основата на модела стои подборът на граматичните единици и структурирането на граматичната прогресия. Традиционно включваните елементи се запазват. Представят се

частите на речта и заедно с това се обясняват граматичните категории, които те притежават – съществително име, глагол, прилагателно име, местоимение, числително име и наречие. Обяснени са основни морфологични категории – род, число, определеност. Глаголните форми са показани със значението си за лице. Специфика в избора на граматична прогресия представлява въвеждането на глаголното спрежение в един ранен момент. Основание за това решение е разбирането за главната роля на глагола в изразяването и комуникацията.

Учебните единици са организирани в 9 урока. Всеки урок е структуриран като основен текст, в някои случаи диалог, в който е показано граматичното съдържание. След това в поредица от задачи се упражнява и се оформя пълната му парадигма. С кратки диалози е предвидено да се направят трансформации за успешно усвояване и владееене на езиковите конструкции.

Основните умения – разбиране, говорене, четене и писане – се овладяват чрез упражнения във всеки час и по всяка тема.

Използването на презентации към уроците разширява не само в лексикален план съдържанието, но и създава предпоставки за успешно интериоризиране на изучавания език.

Така структурираното учебно съдържание се предвижда да бъде усвоено интензивно и по време в последователни 120 академични часа, при всекидневна натовареност от 6 часа. В рамките на курса са включени тестови проверки за контрол и установяване на нивото на ориентация в езика.

Целта на този първоначален етап на обучение е студентите да могат успешно да разбират най-често употребявани думи и изрази, свързани с тях и обкръжението им. Могат да разбират познати имена, думи и изречения /напр. надписи върху табели, плакати и каталози/. Осмислят и четат кратки елементарни текстове.

В диалогична реч могат да общуват с елементарни изрази, при условие че събеседникът е готов да повтори казаното по-бавно или да го изрази по друг начин. Могат да задават прости въпроси и да отговарят на такива при непосредствена необходимост или позната тематика.

В монологична реч могат да използват прости изрази и изречения, за да опишат мястото, където живеят, и хората, които познават.

Студентите са способни да напишат кратък текст за пощенска картичка /напр. от почивка или екскурзия/. Умеят да попълнят във формуляри името, националността, адреса си или други лични данни.

Усвояването на тези умения изисква организиране на учебния материал и систематично поднасяне на граматичните единици. Комбинирането на интензивно темпо и целесъобразно структуриране на учебните единици цели бързо адаптиране в новата езикова среда.

В съответствие с Общата европейска езикова рамка студентите придобиват умения, които отговарят на езикова компетентност А1. Знанията на студентите трябва да ги подготвят в различни области – лична среда, семейство, развлечения, интереси, обществена и работна среда. Застъпва се дейностният подход, според който се цели овладяване на езика в реални ситуации. Тези ситуации се характеризират със специфични действия и текстове.

Обучението се извършва на комуникативен принцип – усвояване на езиковите единици и структури чрез общуване, с приоритет на устната предписмена реч, трениране на изразяването на определени комуникативни намерения и общи представи.

Съществен момент в обучението е използването на PowerPoint презентации. Визуализирането на граматичното съдържание мултиплицира интензивността и включва повече активности и възприятия.

Новият интензивен подход довежда до базисно усвояване на езика, а в следващите часове компетентността на студентите се разширява до възможности от ниво А2.

Студентите могат да идентифицират и разбират отделни лексикални единици, да интерпретират правилно интонацията на изречение при слушане на кратки текстове и диалози. Могат да извличат специфична информация от по-големи текстове.

При четене разбират общи бележки, описания и указания.

Студентите успяват да напишат кратки съобщения, да описват хора и места, събития и предмети.

Компетентността на обучаваните им позволява да участват в разговори, свързани с ежедневни ситуации, да разбират и задават въпроси в диалог.

Интензивният подход създава база за усвояване на езика, но остава предизвикателството за повишаване на мотивацията у студентите и увеличаване на интереса им към българския език.

Литература:

Panichkova 2010: Panichkova, V. *Interaktivni metodi za prepodavane na chuzhd ezik vav visshite uchebni zavedeniya*. Sofiya. Izd. na Minno-geolozhkiya universitet „Sv. Iv. Rilski”, t. 53, sv. IV, 2010.

Stefanova 2015: Stefanova, P. *Metodika na obuchenieto po savremenni ezici*. Sofiya. Izdatelstvo na Nov balgarski universitet, 2015.

Chapelle 2001: Chapelle, C.A. *Computer Applications in Second Language Acquisition*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

Научни трудове на Съюза на учените в България–Пловдив, Серия А. Обществени науки, изкуство и култура том III, ISSN 1311-9400 (Print) ; ISSN 2534-9368 (On-line), 2017, Scientific works of the Union of Scientists in Bulgaria-Plovdiv, series A. Public sciences, art and culture, Vol. III, ISSN 1311-9400 (Print); ISSN 2534-9368 (On-line), 2017.

НОВОЗАВЕТЕН КАНОН И АПОКРИФИ

Любка Бурмова

Софийски университет, Богословски факултет

NEW TESTAMENT CANON AND APOCRYPHA

Lyubka Burmova

Sofia University, Faculty of Theology

Abstract

This article is only an attempt to be presented the dynamics of the formation of the New Testament canon and the parallel process of emergence of the New Testament Apocrypha. Local Churches gradually agreed and approved the total New Testament books and also rejected numerous books, which are claimed to be inspired apostolic works. All these books are known as New Testament Apocrypha. Some are decisively rejected by the Church as heretical and harmful; others are permitted to be read, because they have not harmful content; others are included in the collections of statutory readings. These contain valuable information about the liturgical practice, church hierarchy and history of the ancient Church and are also used in the present day worship. Keywords: New Testament canon, New Testament Apocrypha, ancient Church.

Канонът на Новия Завет в древнохристиянските общини.

Формирането на новозаветния канон първоначално има характера на процес на приемане на събранието с канонични книги в раннохристиянските общини в пространството на огромната Римска империя (Pax Romana).

Представа за канона, използван в Римската църква през II век дава т. н. „Мураториев канон“ (Gugonov, 1932, s. 1-79), датиран около 200 г. сл. Хр. Книгите, включени в Мураториевия канон, са разделени на четири категории (Metzger, 1987, p. 199): книги, получили всеобщо признание: спорната книга Откровение на Петър (днес тя се смята за апокриф); книга „Пастир“ на Ерм, която макар и да не се приема за канонична, може да се чете индивидуално; на четвърто място са споменати някои еретични книги. Смята се, че дадена книга е получила всеобщо признание, ако: а) се чете по време на богослужение и б) авторът ѝ да е очевиден, тоест апостол. Изброените в този списък канонични книги, през II век почти единодушно са признати за канонични и във всички останали поместни църкви.

През II век известният гностик Маркион предизвиква голямо сътресение в Римската църква, като съставя (в съчинението си „Антитези“) свой канон на свещените новозаветни книги (Metzger, 1987, pp. 90-99), в основата на който е противопоставянето на Стария и Новия Завет. Доведени до крайност, идеите на Маркион водят до пълно отхвърляне на Стария Завет, като по думите на Тертулиан (Против Маркион, 4), той предлага „ново“ Свещено Писание, включващо Евангелието според Лука и 10 Послания на св. ап. Павел, и редактира всички тези текстове, привеждайки ги в съответствие със своите разбирания. Маркион е отлъчен от Римската църква, но сътресението, предизвикано от него, изиграва

и положителна роля – става ясно колко е наложително Вселенската Църква да побърза със съставянето на свой собствен, завършен, общопризнат списък на новозаветните книги. Чест за Христовата Църква е, че тя, през II век, е обявила за равностойни не само Писанията на всички апостоли, но и Старият Завет - за равен по боговдъхновеност на Новия (Skaballanovich, 2003, p. 59-60). Уместно е да се твърди, че „...Маркионовият канон се разглежда като ускорител на процеса на определяне на Църковния канон – процес, който вече бил започнал в първата половина на II век. В противовес на Маркионовата критика, Църквата за пръв път окончателно осъзнала своето наследство на апостолските писания“ (Traйchev, 1998, p. 26).

На Изток (Византия) списък на книгите на Новия Завет е съставен от Евсевий Кесарийски (260-340). Отначало той класифицира книгите според тяхната каноничност/неканоничност; след това, в зависимост от съдържанието им, ги дели на църковни и нецърковни (Църковна история, III 25, 1–7). За църковни Евсевий смята не само каноничните книги, но и част от неканоничните „подправени“ (по неговата терминология) книги, като по-такъв начин признава тези „подправени“ книги за полезни, за разлика от нецърковните книги - измислиците на еретиците. През 331 г., по поръчение на император Константин Велики, той изготвя 50 пергаментни кодекса с текста на Свещеното Писание, в което включва всички новозаветни книги, без Откровението на св. ап. Йоан. Около 350 г. св. Кирил Йерусалимски († ок. 386) свидетелства за 26 книги на Новия Завет (без Откровението). Този списък използва и св. Григорий Богослов († ок. 389/390).

До IV век в Сирийската църква е широко разпространен Диатесаронът на Таиан. Сирийският превод на Свещеното Писание от началото на V век, известен като „Пешито“ (= разпространен, общ), включва 22 новозаветни книги (Metzger, 1987, pp. 218-223).

За канона на Новия Завет в Картагенската църква свидетелстват съчиненията на Тертулиан (155-220). Приносът му се изразява не само с работата му върху книгите на Новия Завет, но и с ролята му в борбата срещу учението на еретика Маркион.

В Галската църква най-големи заслуги за установяването на канона има св. Иринеи Лионски († ок. 202). Неговият критерий за каноничност се основава на два принципа: апостолския произход на писанията и съответствието им със Свещеното Предание.

В пределите на Александрийската църква, Климент Александрийски († ок. 215) (по косвеното свидетелство на Евсевий Кесарийски), в съчинението си „Хипотипози“, представляващо „кратко тълкуване на цялото Свещено Писание“ (Wikenhauser, 1964, s. 32), изяснява всички съборни послания. Един от най-известните негови последователи, Ориген († ок. 254), използва израза „Нов Завет“ (получил вече широко разпространение), и разделя новозаветните книги на две части: 1) единствено безспорни за цялата Божия църква под небето и 2) съмнителни, доколкото не всички църкви са съгласни с каноничността им, и нарича „лъжливи книги“ съчиненията на еретиците.

В 39-то Празнично (Пасхално) послание на изключителния църковен учител и борец срещу арианството, александрийският епископ св. Атанасий Велики († 373), са изброени всички 27 книги на Новия Завет. В добавка към книгите, които са включени в канона и тези, отхвърлени от Църквата, той споменава и трета група книги, които могат да се четат в църква, например - „Пастир“ на Ерм и „Послание на Варнава“ (Wikenhauser, 1964, s. 36).

Решения на църковни събори относно канона на Новия Завет.

Разгледани са накратко само някои църковни събори, които имат най-голямо значение за формирането на новозаветния канон.

На Лаодикийския поместен събор (ок. 363 г.), в последното 60 правило (Pravilata... Т. II, 1913, s. 866-868), е приет съвременният списък на новозаветните книги (без Откровението на св. ев. Йоан).

Трите поместни събора в Северна Африка, Ипон (393) и Картаген (397 и 419), приемат канона на новозаветните книги в днешния му вид. Следва да се отбележи, че това са първите в историята събори, макар и поместни, а не вселенски, на които са признати всичките 27 книги на Новия Завет.

На Пето-Шестия Трулски Събор, който се състои 10 години след Шестия Вселенски Събор (Константинополски, Трулски) и се разглежда по-скоро като негово продължение, в края на VII век (691), са потвърдени постановленията на Лаодикийския събор, като Трулският събор утвърждава два списъка на канонични книги: единият с Откровението, другият без него. Трулският събор признава също така списъка с книги на св. Атанасий Велики, но едва от X век постепенно изчезват съмненията относно каноничността на Откровението на св. ев. Йоан. В съчинението „Апостолски постановления“ (около 380 г.), в последната (47) глава, са приведени 85 правила, приписвани на апостолите, на които Трулският събор присвоява апостолски авторитет и ги включва в канона, въпреки че не ги смята за постановени непосредствено от св. апостоли. В 85 правило (Pravilata... Т. I, 1912, s. 237-242) се съдържа списък на каноничните книги, в който отсъства книга Откровение, но е включено посоченото съчинение „Апостолски постановления“. Последното твърдение обаче е отхвърлено от Трулския Събор - второ правило (Pravilata... Т. II, 1913, s. 37).

Динамика на формирането на новозаветния канон и новозаветните апокрифи.

Тази динамика включва два паралелни процеса. От една страна, поместните църкви постепенно съгласуват и утвърждават общия сбор новозаветни книги, някои от които дълго време са предмет на разисквания (2-то послание на св. ап. Петър, 2-то и 3-то послания на св. ап. Йоан, посланието на св. ап. Яков, посланието на св. ап. Юда, Посланието към евреите, Откровението на св. ап. Йоан). Църквата е трябвало да извърши обстойна творческа работа, критично, но много внимателно и предпазливо да провери и препотвърди писменото фиксиране на това, което тя е владеела безусловно и съхранявала с най-голяма грижа още от самото начало – живото Свещено Предание. Църквата е имала сигурен критерий за подбора на книгите в новозаветния канон. Това е произходът на писанията – от св. апостоли или непосредствено от техни ученици. Апостолският произход на писанието изисква съгласието на всички църкви и е в съответствие с чистотата на учението, съхранявано в Църквата от Светия Дух.

От друга страна, Църквата отхвърля и не попадат в Новия Завет множество книги, които възниквали паралелно в процеса на формиране на новозаветния канон и също претендирали, че са боговдъхновени апостолски творения - това всъщност са новозаветните апокрифи. В доктринално отношение те са толкова нееднородни и многообразни, колкото и в жанрово, и отразяват, от една страна, нееднородните представи на различните християнски общности за Исус Христос, Бога и света, а от друга – различните възгледи и пристрастия на едни или други социални и национални групи християни, от които и за които са създадени. Според болшинството съвременни църковни изследователи, тези книги имат следните основни характеристики: посветени са на религиозни теми, съдържащи се в Свещеното Писание на Новия Завет; със самото си наименование или със съдържанието си предявяват претенции да са свещени и боговдъхновени съчинения от същия ранг, като каноничните книги - да имат апостолски авторитет; Църквата не ги е включила в канона. Или накратко: Новозаветните апокрифи са съчинения, посветени на теми, съдържащи се в Свещеното Писание на Новия Завет, които претендират да са свещени, но Църквата не ги е включила в канона.

Класификацията на новозаветните апокрифи, предлагана в енциклопедиите и приета в антологиите, обикновено съответства на делението на книгите в новозаветния канон: а) апокрифни евангелия; б) апокрифни деяния; в) апокрифни апостолски послания и г)

апокрифни откровения (апокалипсиси) (Loruhin, 1900, s. 928).

Днес са известни много подобни съчинения от първите векове сл. Христа. Отношението на Църквата към тези писания е много различно: някои от тях се отхвърлят решително, като еретични и вредни (антиканонични); други могат да бъдат четени, въпреки че са „неканонични“, но нямат подчертано вредно съдържание; трети (псевдоканонични или квазиканонични) са включени в сборниците за уставни четения, защото нямат изразено еретично съдържание и са оказали съществено влияние на догматиката и обредите на Църквата. Последните съдържат ценна информация за литургичната практика, църковната йерархия и историята на древната Църква, а някои от тях и до днес се използват в богослужението. Църквата ги приема като „полезни“, защото се основават на Свещеното Предание, но не ги приравнява с каноничните книги, по следните причини.

Болшинството от тези съчинения се появяват поне четвърт век, след най-късно съставените новозаветни текстове – Евангелието според Йоан и книга Откровение. Те се представят от името на св. апостоли Христови, без да имат нещо общо с тях, и въпреки че формално отразяват традициите от апостолските времена, почти всички такива съчинения са псевдоепиграфи. Съществува и друга, още по-съществена причина. Има принципна разлика между образа на Иисус Христос в тези съчинения и образа на Спасителя в новозаветните книги. Християнинът е призван да вярва в Иисус Христос, защото тази вяра го води към живот – това е една от най-важните истини, които ни дават каноничните евангелия. „Това е написано, за да повярвате, че Иисус е Христос, Син Божий, и като вярвате, да имате живот в Неговото име“ (Йоан 20:31). Тази вяра или по-точно „живот в Неговото име“ ни дава великата възможност за сближаване на човека с Бога. „Аз съм пътят, и истината, и животът“ (Йоан 14:6); „Всичко ми е предадено от Моя Отец“ (Мат. 11:27); „Аз съм светлината на света“ (Йоан 8:12), – така говори в Новия Завет Иисус Христос, дошъл в този свят да спаси падналото Божие творение – човекът. Без Христос няма спасение. Именно за това говори боговдъхновеното Свещено Писание, докато други (макар и „полезни“) съчинения, които обаче не са включени сред каноничните книги, свидетелстват малко за Иисус Христос, не дават удивителното чувство за съединяване с Бога, пожертвал се за спасението на човека. С това може да се обясни, защо са отхвърлени те, защо например са отпаднали книгите „Учение на 12-те апостоли“, „Пастир“ на Ерм и т.н.

Независимо от това новозаветните апокрифи представляват значителен интерес за изучаването на историята на древнокристинската Църква. Формираната в миналото ограничена гледна точка относно апокрифната литературна традиция била разпространена в резултат от специфичното тълкуване на кристинската апокрифна литература като гностическа по произход в труда на Ричард Липсиус и Максимилиан Боне (Lipsius, 1903). Но задълбочените изследвания, извършени през последните десетилетия, на новозаветните апокрифи, изобщо не потвърждават тази гледна точка. Особено значение имат съчиненията, основаващи се на Свещеното Предание, „допълващи евангелската традиция“ (Sventsitskaja, 2004, s. 16), които трябвало да бъдат запазени и използвани, защото „в тях могат да се намерят много исторически, догматични, канонични и от друг характер сведения, които са ценни за богословската наука“ (Гуаигов, 1930, s. 125). Църквата не ги е приела като боговдъхновено Свещено Писание и не ги е включила в канона, но ги смята за „положителни“ (Моусеенков, 2013), защото свидетелствата им не противоречат на „правилото на вярата, правилото на истината“. Написаното в тях се приема и използва в богослужебната практика и кристинското изкуство на Църквата.

ЛИТЕРАТУРА

Gyaurov, Hr. Muratorieviyat kanon. GSU BF, T. 9. S., 1931-1932.

Gyaurov, Hr. Protoevangelie na Iakova. GSU BF, 1929-1930, T. 7. S., 1930.

Lipsius R., Bonnet M. Acta apostolorum apocrypha, 3 vols. 1891-1903; repr. Hildesheim, 1990.

Lopuhin, Al. Apocriifi. Pravoslavna bogoslovska entsiklopediya. T. 1. Petrograd. Prilozhenie k duhovnomu zhurnalu "Strannik", 1900.

Metzger, B. The Canon of the New Testament: Its Origin, Development, and Significance. Oxford, 1987.

Moyseenkov, Al. Apocriifi: chto skrivayut "zapretnie knigi"? – Zhurnal "Foma", № 12, 2013. Pravilata na Sv. Pravoslavna Tsarkva s talkuvaniyata im. T. I. S., 1912.

Pravilata na Sv. Pravoslavna Tsarkva s talkuvaniyata im. T. II. S., 1913.

Skaballanovich, M. Tolkoviy TIPIKON. Vipuski 1, 2, 3. „Palomnik“. M., 2003.

Sventsitskaya, I., Trofimova, M. Apocriifi drevnih hristiyan. M., 2004.

Traychev, E. Markion i kanonat na novozavetnite sveshteni knigi. – BM, 1998, № 4.

Wikenhauser, A. Einleitung in das Neue Testament. Leipzig, 1964.

Научни трудове на Съюза на учените в България–Пловдив, Серия А. Обществени науки, изкуство и култура том III, ISSN 1311-9400 (Print) ; ISSN 2534-9368 (On-line), 2017, Scientific works of the Union of Scientists in Bulgaria-Plovdiv, seriesA. Public sciences, art and culture, Vol. III, ISSN 1311-9400 (Print); ISSN 2534-9368 (On-line), 2017.

**СИМЕОН САКСКОБУРГГОТСКИ И НЕГОВОТО ПОЛИТИЧЕСКО
ЛИДЕРСТВО (2001 г. – 2009 г.)**

Ваня Узунова

**Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“,
Университетска библиотека**

**SIMEON SAXE-COBURG-GOTHA AND HIS POLITICAL
LEADERSHIP (2001 -2009)**

Vanya Uzunova

Plovdiv University Paisii Hilendarski, University Library

Abstract

This article presents a short biography of Simeon Saxe-Coburg-Gotha. An analysis of his charisma is made. His political and government resources are described. The myth about the “hero-saviour” is investigated. The distinctive features of Simeon Saxe-Coburg-Gotha’s political leadership are drawn up. The stages of his leadership process are stated.

Key words: charisma, political and government resources, political roles, political myth, leadership process.

Симеон Саксбургготски е един от най-интересните политически лидери в българската политика в периода на демократичния преход и особено през първото десетилетие на XXI в. Тогава той осъществява лидерски процес и оказва значително влияние върху българското общество.

I. Кратка биография.

Симеон Саксбургготски е роден на 16 юни 1937г. в семейството на цар Борис III и царица Йоанна. По бащина линия произхожда от рода Сакс-Кобург-Гота и от рода на Орлеаните. По майчина линия – от рода на Савоите. Като престолонаследник му е дадена титлата княз Търновски. Получава царско възпитание и от ранна възраст е включван в церемонии на двореца. След внезапната смърт на баща си, на 28 август 1943г., на 6-годишна възраст, е обявен за цар с титлата „Симеон II, Цар на българите”. Но тъй като е малолетен, е назначен Регентски съвет, състоящ се от княз Кирил, Богдан Филев и Никола Михов, който управлява страната.

След промените от 9.IX.1944г. царското семейство се намира под домашен арест в двореца Врана. Към него се проявява негативно, но прикрито отношение. Членовете на Регентския съвет са отстранени, а по-късно и екзекутирани заедно с други видни представители на елита. Новият Регентски съвет е съставен от дейци на ОФ – Тодор Павлов, Венелин Ганев и Цвятко Бобошевски.

На 8 септември 1946г. в страната се провежда референдум, в резултат на който монархията е отхвърлена. България е провъзгласена за република. Царското семейство бързо е принудено да напусне родината. На 16 септември 1946г. царица Йоанна и двете

й деца – Мария Луиза и Симеон, както и княгиня Евдокия, са прокудени от България. Царското семейство се установява в Александрия, Египет, където вече живее в изгнание бащата на царица Йонна – италианският крал Виктор – Емануил III, от когото получава помощ и подкрепа.

В Александрия царското семейство живее пет години – от 1946г. до 1951г. Там Симеон Саксбургготски учи във „Виктория Колидж“. През 1951г. семейството се преселва в Испания, където той остава до 2001г. В Мадрид завършва „Колеж дьо Франс“, а по-късно следва право и политически науки. През периода 1958г. -1959г. Симеон Саксбургготски е курсант във военната академия „Валей Фордж“ в САЩ под името „кадет Рилски“, където придобива званието „младши лейтенант“.

При навършване на пълнолетието си, през 1955г., като монарх в изгнание, той се обръща с „Манифест“ към българския народ и обявява претенциите си за трона. В „Манифеста“ посочва волята си да бъде цар на българите съгласно Търновската конституция и изтъква стремежа си за свободна България. От тогава датира и непрестанното му внимание към проблемите на българската емиграция в чужбина, която постоянно насърчава и подпомага. (Dimitrova, 2009)

През 1962г. Симеон Саксбургготски се жени за испанската благородничка Маргарита Гомес – Асебо и Сехуела. Двамата имат четирима сина и една дъщеря – Кардам, Кирил, Кубрат, Константин – Асен и Калина, а също вече и 11 внуци.

В професионално отношение Симеон Саксбургготски се занимава с бизнес. Продължителен период от време ръководи испанския филиал на френската групировка „Томпсън“. Същевременно работи като уважаван консултант на известни банки и фирми. В областта на консултантските услуги специализира в сферата на хотелиерството, електрониката, банковото дело и др. – не само в Европа, но и в страни от Африка и Близкия Изток.

Още след навършване на пълнолетието си, Симеон Саксбургготски поема имуществените дела на семейството си, в чиято дейност му помага царица Йоанна. Благодарение на него са възстановени имуществените права върху притежанията на рода на Савоите в Италия, на които царица Йоанна е наследница.

Симеон Саксбургготски е свързан с роднински връзки с европейските кралски фамилии, с които поддържа приятелски отношения. Близък е и до кралските семейства в изгнание, с които споделя обща съдба. Има широки познанства и сред елита на Северна Африка и Близкия Изток. В Мадрид семейството му е близко с испанското кралско семейство. Той има и солидни контакти в международния бизнес и политически елит.

Симеон Саксбургготски, въпреки годините на изгнание, говори много добре родния си български език, а също така и испански, италиански, френски, английски и немски езици, ползва и португалски и арабски.

Той е носител на редица чуждестранни и родни отличия – орден „Велик кръст на Леополд III“ – Белгия; орден „Карл III“ – Испания; орден „Велик офицер на почетния легион“ – Франция; орден „Св. цар Борис Кръстител“, Българска православна църква; орден „Стара планина“ първа степен – България, 2007г. и др.

През дългия период на своето изгнаничество Симеон Саксбургготски поддържа тесни връзки с българи от целия свят, които посещава като монарх в изгнание. Същевременно следи внимателно обществено-политическия живот в страната. Интересът му значително се засилва след падането на тоталитарния режим в края на 1989г. Тогава е и началото на целенасочената му и добре обмислена дейност, подготвяща неговото завръщане в родината, активното му включване в българската политика и осъществяването на политическото лидерство в периода 2001г. – 2009г.

II. Харизма

1. Царският произход и статус. Харизмата в личността на Симеон Сакскобургготски се разкрива най-добре чрез неговия царски произход и статус. Тук тя е харизма на монархическата институция.

Царският произход. Първият компонент, който прави Симеон Сакскобургготски различен от другите хора, е произходът – раждането му в царско семейство. По този повод Рамон Перес – Маура пише: „На 16 юни 1937 година в София започват да гърмят топовни залпове. Никой не се уплашва – знае се, че царицата ще ражда всеки момент и гърмежите показват, че раждането е преминало успешно. Всеобща радост настъпва след двама сета и втория салют, известяващ, че новороденото е момче. Най-после династията има продължение в следващото поколение. Тържествата се разпростират из цялата страна. Групи от селяни нахлуват в столицата, натоварени с подаръци за царското семейство. В продължение на седмица царят трябва да се появява по няколко пъти на ден на балкона на царския дворец, за да благодари за поздравленията на населението.” (Perez-Maura, 2002)

Новороденият престолонаследник получава името Симеон. В чест на събитието бележките на учениците са повишени с една единица, дава се амнистия на 4000 затворници, а закъснените данъци се опрощават.

Рамон Перес – Маура описва великолепието на кръщението на престолонаследника. Симеон е кръстен като източноправославен на 12 юли 1937 година, в присъствието на целия Свети синод, на цялото правителство, цялото царско семейство, а също и на обикновени войници. За кръщението специално е донесена вода от река Йордан. За негов кръстник е избран най-старият генерал от армията, генерал Данаил Николаев, прочут ветеран от сръбско-българската война от 1885г. (Perez-Maura, 2002)

Поради особения си произход още в детството си Симеон Сакскобургготски се радва на изключително внимание. В пресата непрекъснато се дава информация за него и неговите занимания. Отбелязват се посещенията му при войската, спортните му изяви и др. Снимките на царското семейство често красят официалните вестници.

Като престолонаследник той се възкачва на трона на 6-годишна възраст, след смъртта на баща си цар Борис III. При провъзгласяването на България за република не абдикира, а запазва титлата си. Затова вече не е цар на българите, но остава завинаги цар. В този смисъл произходът му предизвиква почитане, респект, но и дистанция.

Но същевременно той поражда и емоции. За по-възрастните хора царят е и „Симеончо”, прокуденото дете, което в миналото насила е напуснало родината. Мисълта за него идва заедно с детските спомени на възрастното поколение и поражда чувства на съпричастност, умиление и носталгия.

Благодарение на царския произход народът приписва на Симеон Сакскобургготски редица способности и му възлага надеждите си. По такъв начин произходът му осигурява определено предимство в сравнение с другите представители на българския политически елит. Той е предпоставка за позитивното му възприемане от гражданите и за безусловно доверие в способностите му.

Царският статус. Вторият компонент, очертаващ специфичното положение на Симеон Сакскобургготски, е неговият царски статус. В него се открояват следните най-важни аспекти:

1) Царската титла, която той притежава, поражда власт и сила. Тази власт е първична, априорна, той като Симеон Сакскобургготски е роден с нея.

2) За разлика от останалите политици, които трябва да се борят, за да докажат способността си да управляват, той притежава легитимност по право, по наследство.

3) Мястото му се характеризира и с обществен престиж и възможности за влияние, които внушават изначално доверие и пораждат одобрение на посланието и поведението.

4) Царската титла предполага наличие на политически професионализъм и компетентност. Те са условие за решаване на проблемите на държавата и също така осигуряват

участие в разпределението на обществените блага.

5) Царската титла придава на личността му и високи равнища на култура и ерудиция, чрез които се засилва въздействието на политическите му послания.

Всички тези особености разкриват, как царският произход и царският статус осигуряват на Симеон Сакскобургготски особено и благоприятно положение между конкурентите му при включването в българската политика. Той се възприема от гражданите като различен от другите български политици, а не рядко – и като по-добър.

2. Политико-управленски ресурси. Харизмата в личността на Симеон Сакскобургготски се разкрива и чрез политико-управленските ресурси, които той се стреми да демонстрира. Тук тя е харизма на авторитета.

След началото на демократичните промени у нас Симеон Сакскобургготски следи внимателно българския обществено-политически живот. Той си поставя за цел да изгради позитивен публичен образ за себе си, който да го направи популярен сред българските граждани, приет от тях и одобрен като техен политически лидер. Важна част от изпълнението на тази задача е неговото умение да представя политико-управленските си ресурси, които би могъл да реализира в управлението. Това което особено силно се разкрива след завръщането му в родината на 4 април 2001г., е:

1) В политическата област той се опитва да се покаже като отговорен политик, който вижда необходимостта от премахване на недъзите на политическата система и прилагане у нас на утвърдения модел на модерната западна политическа демокрация;

2) В икономическата сфера Симеон Сакскобургготски се стреми да разкрие като компетентен специалист, който е наясно с потребността да се ускори икономическия преход и да се създадат условия за повишаване на жизнения стандарт на населението;

3) В национално-етническата област той иска да се представи като консенсусен лидер, който осъзнава потребността от етническото, религиозното, социалното и културното многообразие у нас да се изгради една съвременна гражданска нация – вътрешно интегрирана и със свое място в международните отношения.

4) В сферата на културата и ценностите той се опитва да се покаже като отговорен човек, ценящ „почтеността във всичко” и утвърждаващ християнските нравствени ценности на помирението в условията на пазарното общество и политическата демокрация.

При активното си включване в българската политика той предлага собствена политическа програма, която актуализира в хода на предизборната кампания. С цялостното си присъствие успява да получи доверието на българските граждани и да спечели парламентарните избори на 17 юни 2001г. При участието си в управлението на страната в периода 2001г. – 2009г. той се бори на практика да осъществи програмата си и да реализира политико-управленските си ресурси.

Като синтез на заявените лидерски качества и политико-управленски ресурси, в изследвания период (2001г. – 2009г.) Симеон Сакскобургготски се стреми да наложи в публичното пространство образа си на държавник, който вижда в дълбочина проблемите на нацията и е способен да я поведе към едно по-достойно бъдеще.

Същевременно ще отбележим, че неговият управленски период е съпътстван от редица проблеми. Трудни се оказват вътрешните взаимоотношения в неговата партия НДСВ. Сложен е въпросът за контрола и координирането на дейността на различните партийни функционери. Всичко това показва, че Симеон Сакскобургготски няма нужният опит в организационното строителство на партията. Постоянно възникват проблеми и в парламентарната група на НДСВ. Трудно се оказва и цялостното ръководене на българското общество, когато той е министър-председател и участник в тройната коалиция. Затова можем да обобщим, че в неговата управленска дейност успехите вървят заедно и с редица неуспехи.

3. Политически роли. Харизмата на Симеон Сакскобургготски е свързана с неговите

политически роли. Те са няколко:

На първо място, Симеон Сакскобургготски е цар и като такъв е роден с властта, която притежава по право. Този статус предполага надпартийност и съдържа функции по обединение и консолидиране на нацията.

На второ място, той е партиен лидер на новоучредената формация НДСВ. Този пост предполага владееене на тънкостите на политическите взаимоотношения, налагане на дисциплина, балансиране на интересите, овладяване на конфликтите и др. От лидера се изисква да съчетава запазването на популярността на партията сред населението с утвърждаването на стабилните ѝ позиции във властта.

На трето място, Симеон Сакскобургготски е политически водач от национален мащаб, който спечелва доверието на гражданите с редица актуални политически идеи – за подобряване на жизнения стандарт на населението, за усъвършенстване на политическата система, за постигане на помирение спрямо тоталитарното минало, за национално обединяване, за почтеност във всичко и др.

Тези базисни политически роли го представят като политически лидер, стремящ се да има „мисия” и „визия” и по такъв начин възплъщават неговата харизма.

4. Проявление на харизма. Сложните ситуации и процеси, които съпътстват българския демократичен преход, създават в обществото потребности не само от политически лидери и държавници, но и от харизматични политически водачи, които да породят вяра и надежда за бъдещето у населението и да трансформират неговите негативни емоции в чувства на преданост и сплотеност.

Симеон Сакскобургготски успява да постигне именно такова равнище на политическо въздействие. Неговата харизма има две страни: 1) Тя е харизма на монархическата институция; 2) Тя е харизма на авторитета. Първият аспект е актуален преди всичко в периода от началото на демократичните промени до завръщането му в родината на 4 април 2001г. Вторият аспект е силен преди всичко в периода от завръщането му до спечелването на парламентарните избори на 17 юни 2001г. В управленския етап на неговото лидерство (2001г. – 2009г.) се проявяват и двете страни на харизмата, като протича процес на нейното овсекидняване. Двата аспекта на харизмата на Симеон Сакскобургготски са взаимно свързани и неразделни, а разчленяването им се отнася преди всичко до теоретичния ѝ анализ.

По такъв начин в нейните основи стои съчетаването на царския произход и статус с демонстрирани лични качества, със заявка за политико-управленски ресурси, които са отговор на потребностите на държавата в политическата, социално-икономическата, национално-етническата и духовно-нравствената сфери. Харизмата на Симеон Сакскобургготски е свързана и с мисията на монарха за дълг към родината. Всички тези елементи възплъщават неговото легитимно право да управлява. Така в общественото съзнание се налага един нов за българския политически живот и позитивен образ, синтез на политическа традиция и актуалност.

Този имидж Симеон Сакскобургготски утвърждава чрез едно ново виждане на пътя за разрешаване на сложните обществени проблеми, както и чрез конкретна програма. Важно обстоятелство е и създаването на щаб от най-близки съмишленици, работещи за практическото реализиране на политическите му цели.

Благодарение на правилно подбрания исторически момент (сложните ситуации и процеси на прехода), на позитивния образ и на подходящите послания, както и на дейността на сподвижниците му, Симеон Сакскобургготски успява целенасочено и постепенно да осъществи голямо и продължително въздействие върху населението. То изпитва уважение и респект пред личността му, придобива надежда и увереност за по-добър живот чрез неговите послания и на 17 юни 2001г. му гласува изключително доверие да управлява страната. Това голямо влияние върху масите има за основа неговото харизматично политическо лидерство.

В следващия етап от политическото му лидерство, свързан с управленската му дейност (2001г. – 2009г.), Симеон Сакскобургготски реализира харизмата си чрез опит да осъществи национално водачество.

5. Митът за „героя-спасител“. В предизборната кампания за предстоящите на 17 юни 2001г. парламентарни избори Симеон Сакскобургготски бива възприеман не само като обичаен харизматичен водач, но и като „герой-спасител“ и чудотворец. Сложните ситуации и процеси и силното въздействие на посланията му карат населението да очаква от него да извърши чудеса и отведнъж, като с магическа пръчица, да разреши натрупалите се сложни проблеми на българския преход. Образът му на „герой-спасител“ е връх на неговото харизматично излъчване.

Според Автандил Цуладзе „политическият мит – това е мит, използван за реализация на политически цели: борба за власт, легитимизация на властта, осъществяване на политическо господство. Политическите митове се използват като инструменти в политическата борба и оказват огромно влияние върху обществото“. (Tsuladze, 2003) Изследователят отбелязва и факта, че най-важната особеност на политическия мит е в това, че той винаги се стреми да стане реалност. (Tsuladze, 2003)

Чрез политическия мит за „героя-спасител“ реалността се опростява и се свежда до първичния принцип за борбата между доброто и злото. Натоварването на харизматичния лидер със свръхчовешки черти позволява на обикновените хора да започнат да възприемат действителността по-спокойно и обнадеждаващо. Тя вече не е толкова сурова и отчайваща, а става обяснима и опозната. Светът придобива позитивни окраски чрез увереността, че Героят ще спаси Родината и така доброто ще победи. Тези дълбоки културно-политически пластове въздействат върху подсъзнанието на избирателите и допринасят съществено за големия успех на НДСВ и лидера му на парламентарните избори, проведени на 17 юни 2001г. По такъв начин активното включване на Симеон Сакскобургготски в българската политика е натоварено не само с традиционно-политическо, но и със символно-митологично значение.

В управленския период на неговото лидерство митът за героя-спасител загубва своята популярност и значение.

III. Отличителните черти на политическото лидерство на Симеон Сакскобургготски

В неговото политическо лидерство могат да се открият няколко характерни черти:

1) то идва в отговор на актуалната потребност в българското общество от автентични политически лидери в хода на демократичния преход;

2) то се базира на харизмата му – на неговия царски произход и статус и на неговите политико-управленски ресурси;

3) то се разгръща като опит на Симеон Сакскобургготски да осъществи национално водачество;

4) то е позитивно явление в българската политика, което допринася за помирието на различните политически сили и за развитието на страната.

IV. Етапи на лидерския процес

Лидерският процес при Симеон Сакскобургготски има за основа времето, когато той създава необходимите условия, за да осъществи в бъдеще политическо лидерство. Този предварителен етап започва с промените, настъпили след 10 ноември 1989г. и продължава до завръщането му в страната на 4 април 2001г. През този период Симеон Сакскобургготски създава необходимите предпоставки за превръщането си в ключова фигура на българската политика през първото десетилетие на XXI в.

Лидерският процес, който изразява политическото лидерство на Симеон Сакскобургготски, обхваща периода 2001г. – 2009г. и протича в три етапа:

- Първият етап обхваща времето от неговото завръщане в родината на 4 април

2001г. до спечелването на парламентарните избори на 17 юни 2001г.

- Вторият етап включва времето от парламентарните избори на 17 юни 2001г. до провеждането на парламентарните избори на 25 юни 2005г., когато Симеон Сакскобургготски заема поста министър-председател на страната.

- Третият етап обхваща времето от парламентарните избори на 25 юни 2005г. до провеждането на парламентарните избори на 5 юли 2009 г. и решението на Симеон Сакскобургготски да се оттегли като лидер на НДСВ.

Трите етапа на лидерския процес се осъществяват в сложна ситуация, която оказва влияние върху тях и се характеризира с динамика и развитие.

* * *

В хода на анализа остава въпросът защо, ако политическото лидерство на Симеон Сакскобургготски в периода 2001 – 2009 г. е успешно, в края на периода и след това НДСВ показва слаби резултати, излиза от парламентарното представяне и на един по-късен етап се саморазпада? По своята същност НДСВ е лидерска партия. Тя е личен проект на Симеон Сакскобургготски и нейната съдба зависи в изключителна степен от лидера и положението му. Когато той излиза от активната политика, се поставя началото на края на неговия лидерски проект.

Важен е и въпросът защо, ако политическото лидерство на Симеон Сакскобургготски в периода 2001 – 2009 г. е успешно, в края на периода той излиза от активната политика? По своята същност осемте години в управлението реализират неговия лидерски потенциал – политико-управленски, историко-символен, индивидуално-личностен и др. В края на периода лидерският му потенциал вече е изчерпан.

Literatura

Dimitrova, Al., Taynite dosieta na tsarya, Sofia, 2009, s.92.

Perez-Maura, R., Edin praktichen tsar: Simeon Balgarski, Sofia, 2002, s.86.

Pak tam, s. 87.

Tsuladze, Av., Politcheskaya mifologiya, Moscva, 2003, s.56.

Pak tam, s. 57.

Научни трудове на Съюза на учените в България–Пловдив, Серия А. Обществени науки, изкуство и култура том III, ISSN 1311-9400 (Print) ; ISSN 2534-9368 (On-line), 2017, Scientific works of the Union of Scientists in Bulgaria-Plovdiv, seriesA. Public sciences, art and culture, Vol. III, ISSN 1311-9400 (Print); ISSN 2534-9368 (On-line), 2017.

**АНАЛИЗ НА СИТУАЦИЯТА, В КОЯТО ПРОТИЧА ЛИДЕРСКИЯТ
ПРОЦЕС ПРИ ПОЛИТИЧЕСКОТО ЛИДЕРСТВО НА СИМЕОН
САКСКОБУРГГОТСКИ (2001 г. – 2009 г.)**

Ваня Узунова

**Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“,
Университетска библиотека**

**ANALYSIS OF THE CIRCUMSTANCES IN WHICH THE LEADERSHIP
PROCESS DURING SIMEON SAXE-COBURG-GOTHA'S POLITICAL
LEADERSHIP TAKES PLACE (2001-2009)**

Vanya Uzunova

Plovdiv University Paisii Hilendarski, University Library

Abstract

The article presents the aspects of the situation. The political context of the leadership process is analyzed. The socio-economic situation is studied. The national and ethnical dimensions are drawn up. The state of the cultural situation is investigated. The traditions and the modification of values are analyzed.

Key words: political context, socio-economic situation, national and ethnical dimensions, cultural situation, traditions, values.

В хода на демократичните промени пред българското общество стоят важни задачи, като освен икономически преход и политическа демокрация е налице и необходимост от формиране на гражданска нация. Освен това големи трансформации следва да се извършат и в културната сфера. Изменя се и областта на ценностите. Близо 10^{-те} години на промените (2001г. – 2009г.) имат своите успехи в тези пет аспекта, но заедно с това пораждат и множество проблеми и противоречия.

Очертаните пет аспекта на българското общество формират сложната ситуация, в която протича лидерският процес при Симеон Сакскобургготски. Нейното изследване обхваща:

- I. Политическият контекст на лидерския процес
- II. Социално-икономическата ситуация
- III. Национално-етнически измерения на ситуацията
- IV. Състояние на културната ситуация
- V. Традициите и измененията в ценностите

I. Политическият контекст на лидерския процес

В периода 2001г. – 2009г. у нас продължава да се разгражда тоталитарната система и да се утвърждават основите на политическата демокрация с присъщите ѝ плурализъм, многопартийност, изборност, разделение на властите и др. Но политическият преход се извършва при липса на обща за целия елит стратегия за промените. Трудно се постига съгласуване по най-значимите за страната вътрешни и външни цели. Причина за това

е разногласието и разединението между вътре-елитните групи, което според Добрин Канев поставя под съмнение изграждането на стабилна демокрация. (Канев, 1994) В демократичния преход се откроява и лесната податливост на политическия елит и лидерите му на волята на големите и влиятелни държави и организации. Често това става без да се отчитат българските интереси – не само заради разединение, но и защото те не са осмислени и приети като достойна кауза.

Според Момчил Баджаков налице е незавършеност на политическата консолидация у нас. Тя се изразява „не само и не толкова в това, че политическите актьори се опитват да постигнат своите цели по недемократичен път, че мнозинството от хората не възприема демократичните норми и процедури, или че правителството и опозицията не преодоляват своите конфликти на основата на установените правни норми и процедури. Не – тук става дума за недоверие и неудовлетвореност от начина на функционирането на самата демократична политическа система в България, за осъзнаване съществуването на определена симбиоза между нови демократични практики и стари авторитарни традиции в хода на прехода и в неговия резултат.” (Badzhakov, 2013)

Същевременно в съзнанието на българите продължава да е висока ценността на демокрацията като обществен идеал. Това разминаване между идеал и реалност е една от най-важните особености на българския демократичен преход. Тя е изведена като теоретична идея от редица анализатори (Антоний Тодоров, Момчил Баджаков, Боряна Димитрова, Жельо Владимиров и др.), и е потвърдена от множество емпирични изследвания.

Теоретично отношението на гражданите към функционирането на демокрацията се разделя на три нива:

- подкрепа (или не) за политическите личности, партии и правителства;
- подкрепа (или не) за държавните институции;
- подкрепа (или не) за основните демократични ценности.

Всичките са взаимно свързани и оценката за тях се проявява в обществено-политическите ориентации на гражданите. Според Боряна Димитрова в най-новата ни история е добре познат интересен феномен – „взрив на позитивните оценки при сформирането на нова партия или правителство”, последван от „срив в оценките, продължаващ до края на съответния мандат”. Това се съпровожда от бързо изхабяване на доверието в държавните институции. По думите на изследователката „дефицитът на доверие ражда не толкова протестни действия или конструктивна критика, колкото още по-висока степен на отчуждение от държавата и утвърждаване на модели, насочени към преодоляване на едни или други проблеми не посредством, а „зад гърба” на държавните институции”. (Dimitrova, 2008) Същевременно критичността към функционирането на държавните институции не поражда отхвърляне на демокрацията. Напротив, преобладаващата част от гражданите подкрепят демократичните принципи и ценности.

Боряна Димитрова нарича този процес „възникване на „недоволните демократи” – това са хора, които са недоволни от начина на правене на политика у нас, но са убедени в необходимостта от демократично обществено устройство на страната. Друга тяхна особеност е, че високо ценят реда, дисциплината и законността, но не се чувстват длъжни да участват в процеса на контролирането на властта. Според изследователката „ерозията на доверието към политическите представители от страна на хората в качеството им на избиратели води и до ерозия на поведението им като граждани... . Базисните демократични принципи не се отричат, но индивидуалното нарушаване на правилата става допустимо, след като то е легитимирано на официално равнище”. (Dimitrova, 2008)

Отношението към реализирането на демокрацията у нас се определя от различни фактори. Такъв основен фактор е икономическият стандарт на населението. Обичайно е хората с ниски доходи да оценяват негативно реалността у нас. На противоположното мнение са групите с високи доходи. По такъв начин става отъждествяване на демокрацията

с трудностите или перспективите при икономическата трансформация на обществото.

Същевременно при оценката на реалната демокрация у нас гражданите имат в предвид и други фактори. Такива са корупцията, спазването на законите, бездействието на институциите, некомпетентността на политиците и др.

Функционирането на демокрацията у нас особено силно зависи от отношението между граждани и елит. По този повод Момчил Баджаков пише: „Отношението към реалността на българската демокрация като фасадна и ограничена се разкрива и по отношението към политиците и политиката като професия. Мнозинството българи днес са убедени, че политиците защитават преди всичко своите партийни и лични интереси. Това е пряко противоположно на смисъла и предназначението на политиката и политическата дейност – да служи на общото благо, да защитава общозначими ценности, да разрешава конфликти, а не самата тя да ги създава”. (Badzhakov, 2013)

Можем да обобщим, че в периода на прехода (2001г. – 2009г.) голяма част от българските граждани имат негативно отношение към властта и нейните носители. Постепенно намалява броят на хората, които се интересуват от политика, а също и се формира групата на „недоволните демократи”.

Затова спада значението на масите в политическия преход, който се превръща преди всичко в дело на елита. Това не само стеснява масовата гражданска основа на промените, но и ги прави удобни и полезни само за ограничено елитно малцинство.

Тези особености на политическия контекст у нас пораждат в периода 2001г. – 2009г. силна потребност от отговорни политически лидери, които да създадат условия за ограничаване на клиентелизма, корупцията и други недъзи на политическата система, да способстват за преодоляване на недоверието в политическия елит, да подпомогнат изграждането на правовата култура на демокрацията и др.

II. Социално-икономическата ситуация

Във визирияния период в България вече са възродени основните елементи на пазарното стопанство – възстановени са съответстващите на пазарната икономика институции; чрез реституция и приватизация се извършва трансформиране на държавната собственост в частна; постигната е финансова стабилизация и др. Но икономическият преход се забавя значително. Вместо да се осъществи в първите няколко години след промяната от 1989г. той се проточва в един продължителен период. Същевременно преходът не успява да се осъществи еволюционно, чрез реформиране на създадената при социалистическата индустриализация значителна материално-техническа база. В голямата си част тя се унищожава, което прави невъзможно „наслагването” върху нея на модернизиращи я структури.

Икономическият преход има и тежка социална цена за населението. Според Димитър Шопов тя се изразява в „появата и развитието на безработицата; намаляването на реалните доходи на гражданите, разрушаването на връзката между производителността на труда и реалната работна заплата; обезценяването на спестяванията; увеличаването на данъчната тежест на населението; намаляването на потреблението и влошаването на неговата структура; ограничаването на възможностите за социална защита на населението” и др. (Shopov, 2003)

Посоченият процес предизвиква интерес и е анализиран от множество изследователи. Според Боряна Димитрова е налице рязък спад в жизненото равнище, промяна в професионалното развитие и скъсяване на биографичните хоризонти, съчетани със закъснели, половинчати и зле извършвани реформи. Всичко това намира отражение в личните житейски съдби на хората, в прекъсване на обичайни социални контакти между тях, в липса на сигурност, в усещане за социално-икономическа нестабилност. В много региони доминира нисък индивидуален жизнен стандарт, който обезкуражава и депрофесионализира големи социални групи. Те остават на дъното на обществената стълбица.[85] Това се потвърждава от редица изследвания. Според проучване от 2002г. „преобладаващата част

от българските граждани не просто живеят трудно, но, което е по-важно, не откриват в променящата се икономическа среда признаци за подобряване на перспективата. Поради което се самооценяват като непрекъснато губещи и влошаващи своя социален статус. Така например 68% от анкетирания определят материалния си стандарт като нисък, 30% като среден и едва 2% над средния. 73% твърдят, че доходите им са „много по-ниски“ от нормалните разходи, 20%, че общо взето успяват да покрият разходите си, и отново едва 2%, че след покриването на разходите им остава известна сума”. (Dimitrova, 2008)

По такъв начин в периода на прехода (2001г. – 2009г.) продължава да е налице процес на обедняване на населението, което постоянно и за продължително време губи своя материален и социален статус. Това е характерно за всички региони на страната с изключение на няколкото големи града – София, Пловдив, Варна и Бургас. В останалите населени места според редица изследвания мнозинството от хората оценяват ситуацията като застой и дори негативно развитие. Както точно отбелязва Боряна Димитрова „липсата на икономическа перспектива за значителни социални групи извън четирите водещи икономически центъра на страната поражда „обърнати перспективи“ за хората вътре и извън тях. Тя определя и двата най-значими процеса през периода – нарастваща социална диференциация между регионите и ръст в трудовата миграция към чужбина”. (Dimitrova, 2008) Изследователката прави и прогнозата, че може да се очаква, че между 600 и 800 хиляди български граждани за по-дълъг или по-кратък период от време ще търсят реализация на европейския трудов пазар. (Dimitrova, 2008)

От друга страна, икономическият преход у нас е преди всичко дело на елита, а не на масите. Според Стоядин Савов преходът „не мотивира огромна част от производителите и потребителите за реформите и пазарната икономика. На тях се гледа с недоверие, защото те не им повишават благоденствието”. (Savov, 1999)

В резултат на очертаните особености на социално-икономическата ситуация у нас в периода 2001г. – 2009г. възниква и устойчиво се проявява нуждата от доверие на населението към елита. Налице е необходимост от политически водачи, притежаващи икономическа компетентност и можещи да ускорят икономическия преход, да ограничат съпътстващите го негативни явления, да облекчат социалната му цена, да привлекат интереса на обикновените граждани към него и др.

III. Национално-етнически измерения на ситуацията

В периода 2001г. – 2009г. продължават да се полагат основите на изграждането на политическа (гражданска) нация у нас – вече е започнала да се създава общност от осъзнати и свободни граждани, поставено е началото на гражданската интеграция на етносите и др. Определени трудности среща зачитането на колективното достойнство на етническите групи в страната, докато уважението към индивидуалното достойнство на техните членове е преобладаваща културна норма на поведение. Същевременно процесът на обогатяване на политическите институции с интеграционни функции се усложнява от острата конфронтация между основните политически сили, както и от незачитането на ценността на политиката сред една част от гражданите.

Културното унифициране, което се постига чрез изработването на идентичностни признаци, се забавя значително и среща редица трудности. Според Доминик Шнапер съществен аспект на демократичната нация е преодоляването на партикуларизмите, които са несъвместими с нейните принципи. (Shnaper, 2001) Но в разглеждания период у нас трудно се реализира политика за постигане на културна еднородност. Не се полагат и усилия за интегриране на икономически и социално по-нискостоящите групи от населението, макар че според Доминик Шнапер само по такъв начин тези слоеве (работници, земеделци и др.) могат да бъдат приобщени към гражданския проект. (Shnaper, 2001)

Според емпирични изследвания българските граждани са и патриоти, и отворени към света. По думите на Петя Кабакчиева „повечето българи се гордеят с националната

си принадлежност, но тя не изглежда обвързана непременно с територията на държавата България. Т.е. възможно е да наблюдаваме откъсване на националната идентичност, любовта към нацията и българското от идентификацията с българската държава. И това не е израз само на популярното „страната ни е хубава, ама държавата ни е скапана”, доказвано и от ниското доверие към държавните институции, а вероятно отразява възможността да пътуваш отвъд границите на тази държава, изразява усещането за хлабава привързаност към територията, отвореност към света”. (Kabakchieva, 2008)

Според изследователката националното се е svelo до близките хора. Българите имат национално самочувствие за достойнствата си – като българи и българска нация. Но това самочувствие не се обвързва с идентификация с държавата. За хората България означава най-вече семейството, близките, приятелите, родното място. Причина за това са липсата на доверие в политиците и в държавните институции, голямата регионална диференциация и др. Идеята за нация не се обвързва с държавата. Националната държава се е разпаднала на нация и държава. (Kabakchieva, 2008)

В емпиричните изследвания проведени през 2002г., 2006г. и 2007г. се установява „свиване” на образа на България до семейството, приятелите и родното място. На семейството си човек може винаги да разчита – доверието в семейството има средна стойност, от 10 максимална – 7,4 за 2002г.; 7 за 2006г. и 8 за 2007г. „Родината – това е семейството, най-значимата ценност – пак семейството, убежището на доверието – отново семейството” – пише Петя Кабакчиева. Според изследователката противоположни са „най-ниско класираните” ценности и най-значимите за българите ценности – не кариерата, а семейството, не промяната, а сигурността, не интересния живот, а спокойствието. (Kabakchieva, 2008)

Тези особености на национално-етническата ситуация в страната се дължат на факта, че политиците у нас в годините на прехода не успяха да изградят устоите на една модерна национална държава. Не можаха да се утвърдят и защитят и нейните позитивни ценности – пропагандиране на националната история, защитаване на националните славни места, отстояване на националния идеал и др., съчетани със зачитане и уважение към всички етнически групи, населяващи територията на страната.

За мнозина изследователи изход от национално-етническата ситуация е утвърждаването и по-нататъшното реализиране на новия граждански проект. За такъв тип проект говорят и представените до тук тези на Доминик Шнапер. Според Петя Кабакчиева той трябва да бъде гражданско – индивидуалистичен. Един такъв проект за гражданска нация със сигурност ще има либерално – толерантно – социално-солидарно – патриотичен характер. (Kabakchieva, 2008)

Посочените по-горе особености на национално-етническите измерения на ситуацията очертават в периода 2001г. – 2009г. появата и нарастването на необходимостта от консенсусен тип политически лидери, които да укрепят ролята на политическите институции за постигане на идентичност чрез гражданство, да подпомогнат новия тип етнизация чрез преодоляване на културните и етническите партикуларизми и др.

IV. Състояние на културната ситуация

В изследвания период в България продължават да се разграждат духовните основи на тоталитарната система. Отхвърля се всевластието на марксистко-ленинската идеология и на създадената върху нейния светоглед култура. Светът на културата и духовността разчупва оковите на класово-партийните рамки и се хуманизира. Истинският, реален живот навлиза в културното творчество.

В България се отразяват глобалните промени, обхванали света в края на XX и началото на XXI в., които донасят големи изменения в различни сфери на обществения живот. Според Елена Лавренцова и Гроздан Танев „глобалните процеси като цяло имат множество измерения и индикации, като по-съществените от тях са:

- транснационализация на световните и регионалните центрове на икономическата и политическа власт;
- активно развитие на информационните технологии и поява на нови канали за комуникация;
- въвличане на различни страни в транснационалните мрежи от разнообразно естество – финансово-икономически, търговско-комерсиални, информационни, телекомуникационни и др.;
- разширяване на културните връзки и контакти между народите.” (Lavrencova, Tanev, 2011)

Всички тези промени засягат и българското общество, успоредно с демократичните процеси. По думите на Елена Лавренцова и Гроздан Танев „тук процесите на мъчителния преход от социалистически строй към пазарна икономика, от етатизма към демокрацията се насложиха върху формиращите се белези на глобалните изменения”. (Lavrencova, Tanev, 2011)

В очертаня период (2001г. – 2009г.) в страната продължава да се извършва цивилизационният преход от затворено към отворено общество. Българската култура става част от европейската и световната култура. В нея се осъществява трансфер на идеи, ценности и др., стоящи в основите на западната култура. Темите за свободата, толерантността, индивидуализма, космополитизма и т.н. стават водещи в духовните търсения на българските творци.

Същевременно се ограничава мястото и значението на българската история и култура. В редица случаи патриотизмът се обявява за национализъм и се изхвърля от полето на културното творчество, от образованието и науката.

Промените в културната среда се отразяват и върху начина на живот на българските граждани. Променят се техните професионални перспективи и начините за прекарване на свободното време. Според Боряна Димитрова жителите на големите градове, където има повече професионални възможности, ценят образованието и му отдават дължимото, за разлика от малките населени места, където ролята на образованието се пренебрегва. (Dimitrova, 2008)

Професионалната култура на българите все повече зависи от т.нар. нови технологии – мобилните телефони, компютри, интернет, които проникват все по-широко в трудовото ежедневие на работещите. Най-високо е тяхното разпространение в София и големите градски центрове, но и в останалите населени места тяхното навлизане нараства. Според Боряна Димитрова ползващите новите технологии „придават по-висока ценност на образованието, притежават по-висока степен на автономност и инициативност, изразяват по-оптимистична нагласа за личните си перспективи”. (Dimitrova, 2008)

Променя се и културата на свободното време. Според Александър Кьосев по отношение на свободното време и неговото прекарване у нас протича процес на нарастваща разлика между отделните прослойки от населението. По отношение на мобилност, включеност и достъп изследователят счита, че нараства „процепа между мобилни хора, които имат достъп до информация и съвременни технологии, и уседнали и ограничени хора, без достъп и шанс.” (Kiosev, 2008)

В България се обособява групата на младите, активните, богатите и образованите българи, живеещи в столицата и големите градски центрове, които живеят активно и мобилно. Те са част от съвременните културно-консумативни практики (като сърфиране в интернет, релаксиране в модерни спа-курорти, ходене на културни забавления и др.).

За разлика от тях масите и провинцията се установяват в изолирани „фамилни пространства” (като например домакински дейности, занимания с децата, гости и др.).

Според Александър Кьосев намалява ценността на четенето. Съгласно изследване на Алфа Рисърч у нас през последните години се очертава спад в дела на читателите – от 62%

през 2002г. на 58% през 2006г. Активно четящите са около 28%. Най-много четат учещите млади хора и домакините. Останалите 30% са изкушени от книгите – смятат, че четенето е престижно занимание, но на практика четат по-малко. (Kiosev, 2008)

Изследователят стига до извода, че най-разпространената културна практика за прекарване на свободното време у нас е гледането на телевизия. Тя съчетава „модерни качества (съвременна медиалност, включеност в съвременната консумативна култура, технология, надлокалност) и предмодерни такива (безплатност, одомашненост, фамилиарност). Т.е. макар и късномодерна и технологична, поради своята малка цена и всеобща достъпност, тази културна практика се слива с други традиционни културни практики и се практикува повече от социалните низини, отколкото от образовани и финансов връх на социалната пирамида.” (Kiosev, 2008)

По отношение на свободното време у нас протича интересен процес, изразяващ се в това, че все повече се увеличават групите хора, които избират традиционни, предмодерни начини за прекарване на свободното време, и техният брой непрекъснато нараства.

По такъв начин културата като творчество и културата като начин на живот заемат важно място в светогледа на българите. В тях те запазват родното, традиционното, типично българското, но го съчетават и с отвореност към Европа и света.

В тази обстановка в българското общество се формира потребност от политически водачи, които да обединят духа на Западна Европа с българската идентичност и култура, които да са и патриоти, и граждани на Европа.

V. Традициите и измененията в ценностите

В периода на демократичния преход (2001г. – 2009г.) в България продължават да се утвърждават демократичните ценности, норми, идеали и др. Премахва се потискането на индивидуалистичните светогледи, отпада ограничаването на религиозните вярвания. Дава се свобода на многообразието от идеи, истини, манталитети, стилове на живот, които не могат да бъдат унифицирани. Отхвърля се контролът върху вътрешния свят на човека. Отпада ограниченият, класов архетип на личността, наложен от тоталитаризма. Екзистенциалният опит на човека започва да се изразява в общи, религиозни или светски, ценности, принципи и норми. Те канализират дейността на психиката вече в универсалните форми на цивилизацията. Животът на човека започва да се определя не от комунистическия дълг, партийната истина, класовата омраза и т.н., а от всеобщото, природно-културно начало на съществуването.

Българската народна култура и душевност се освобождават от класовата обвивка и възвръщат автентичния си вид. Традиционната нравственост, трудолюбие, уважение към семейството, приоритет на колективизма, народни обичаи и традиции се оставят да бъдат свободно избирани от българите като модели за лично жизнено поведение. Възстановява се значението на индивидуалистичните ценности и нагласи, които са другият балансиращ компонент на всяка хармонична култура и нравственост.

Същевременно и в областта на ценностите българският политически елит води политика, подчинена на големите международни сили и предизвикваните от тях глобални тенденции.

От друга страна, в медиите се рекламира удобен модел на личностна интеграция, при която развитието на индивида върви надолу, към инстинктивното, при което първичните физиологични потребности стават цел и смисъл на живота. Не се оценява достатъчно като образец за подражание продуктивното и позитивно личностно развитие, водещо към духовно-нравствено издигане. Именно при него осъзнаването на личната и национална идентичност, на общочовешките морални, естетически и други ценности, принципи и норми са условие за по-извисено съществуване и творчество. Така се поставя акцент върху първично-природното в живота на българите, като инстинктите се почитат в ранг на цивилизационен идеал.

В тези условия българският преход остава в сложна ситуация традиционните народни ценности – честност, почитеност, скромност, трудолюбие, уважение към семейството и др. Те се отхвърлят като основи на личността от голяма част от младите поколения. На преден план излизат ценностите на агресивния успех и на хедонизма. Според Сийка Ковачева основни ценности сред младите хора днес са „да изглеждаш добре”, „да бъдеш независим”, „да имаш кариера”. (Kovacheva, 2015) Ценности като скромност, сърдечност, честност и др. се поставят на по-заден план.

Поради това в българското общество е налице необходимост от политически водачи, които да съчетават успеха с традиционните нравствени ценности и най-вече с почитеността. Този синтез следва да се обогати с опита на Западно-християнската цивилизация. През класическата буржоазна епоха според Макс Вебер протестантската личност с упорит, волеви професионален труд, скромен начин на живот и спестяване поставя основите на порядъчен стил на живот, а с него и на напредъка на капитализма. (Veber, 1993)

Макс Вебер обосновава и идеята за формирането в посочения период на рационалната личност, която постига етическо рационализиране на всекидневието. (Triolch, Veber, 2006)

Според Лиляна Деянова, Петя Кабакчиева и др. „религиозният етос е бил от огромно значение не само при цивилизационното възникване на пазарните процеси. Този етос продължава да се възпроизвежда като неотменима предпоставка на икономическата практика.” (Grekova, Deyanova, Dimitrov, Kabakchieva, 1997)

За това в българските условия съществува актуална потребност от такива политически водачи, които да съчетават традиционните български ценности с протестантската етика и култура.

* * * * *

Въз основа на извършения до тук анализ можем да направим извода, че политическото лидерство на Симеон Саксбургготски протича в сложна политическа, социално-икономическа, национално-етническа, културна и ценностна ситуация. Тя поражда определени потребности и създава огромни предизвикателства пред неговата личност.

Literatura

- Kanev, D., *Za badeshteto na balgarskata demokratiya –s optimizam ili s pesimizam? V: Spisanie Politicheski izsledvaniya*, 1994, No.1, s. 21
- Badzhakov, M., *Elementi na fasadnata demokratiya*. V: www.mediatimesreview.com
- Dimitrova, B., *Podvizhnite pyasaci na obshtestvenite naglasi*. V: *Sastoyanie na obshtestvoto*, Sofia, 2008, s. 16
- Pak tam, s. 19
- Badzhakov, M., *Citirano proizvedenie*
- Shopov, D., *Socialnata cena na prehoda kam pazarna iekonomika*, Sofia, 2003, s. 20
- Dimitrova, B., *Citirano proizvedenie*, s. 19-20
- Pak tam, s. 20
- Pak tam, s. 25
- Pak tam, s. 28
- Savov, St., *Ikonomika na prehoda*, Sofia, 1999, s. 399
- Shnaper, D., *Obshtnostta na grazhdanite. Varhu modernata ideya za naciya*, Sofia, 2001, s. 139-140
- Pak tam, s. 146
- Kabakchieva, P. *Otvaryaneto kam sveta i strahat ot chuzhdost*. V: *Sastoyanie na obshtestvoto*, Sofia, 2008, s. 82

- Pak tam, s. 91
- Pak tam, s. 90
- Pak tam, s. 95
15. Lavrencova, E., Tanev, Gr., Sociologiya. Obshta teoriya, 2011, s. 238
- Pak tam, s. 239
- Dimitrova, B., Citirano proizvedenie, s. 27
- Pak tam, s. 29
- Kiosev, Al., Salatka, rakiyka, darzost i krasota. Kulturnoto praktikuvane na svobodnoto vreme kato pokazatel za sastoyanieto na balgarskoto obshtestvo. V: Sastoyanie na obshtestvoto, Sofia, 2008, s. 157
- Pak tam, s. 156
- Pak tam, s. 158
- Kovatcheva, S., Cennosti na balgarskata mladezh. Vav: vestnik Plovdivski universitet, No. 1-2, 23 fevruari 2015, s. 4-5
- Veber, M., Protestantskata etika i duhat na kapitalizma, Sofia, 1993, s. 51-52
- Triolch, E., Veber, M., Protestantskata kultura i modernata epoha, Sofia, 2006, s. 37-38
- Grekova, M., Deyanova, L., Dimitrov, G., Kabakchieva, P., Nezavarshvashta sociologiya, Sofia, 1997, s. 182.

Научни трудове на Съюза на учените в България–Пловдив, Серия А. Обществени науки, изкуство и култура том III, ISSN 1311-9400 (Print) ; ISSN 2534-9368 (On-line), 2017, Scientific works of the Union of Scientists in Bulgaria-Plovdiv, seriesA. Public sciences, art and culture, Vol. III, ISSN 1311-9400 (Print); ISSN 2534-9368 (On-line), 2017.

ЙЕРУСАЛИМСКАТА ЦЪРКВА СЛЕД ПЕТДЕСЕТНИЦА

Мария Чернева

Алианс Франсез „А. дьо Ламартин“ - Пловдив

THE CHURCH OF JERUSALEM AFTER PENTECOST

Mariya Cherneva

Alliance Française A. De Lamartine, Plovdiv

Abstract

The initial Christian church in Jerusalem has preserved certain organizational forms, which are characteristic for Judaism, giving them new content immeasurably exceeding the old one. In spite of the liberation and salvation brought by the Lord Jesus Christ, the majority of the Palestinian Christians have remained attached to the Law of Moses and tried to impose its strict and purely external rules on the Christians with pagan origins. This Law imposed tendency comes soon into conflict with the spirit of the Christian teachings, fervently affirmed by the Saint Apostle Paul and by his disciples, a conflict, which was solved during the so called Apostolic Council of the Church in Jerusalem.

Key words: Church, liberation, Mosaic law, Judeo-Christians, catholicity, conflict

След като Светият Дух слиза над Христовите ученици, те започват своята мисия сред юдеи и езичници. В самото начало на християнството Христовите апостоли са тези, които ръководят младата Христова Църква, установена в Йерусалим. Християнството започва своя живот като Църква на юдеи, повярвали в новия живот след Въплъщението, смъртта и Възкресението на Божия Син. Тези юдеи преминават от законническата вяра в Божиите обещания към народа на Израил в новия спасителен живот на изпълнените вече обещания. Този преход от старото, ограничено от човешката немощ очакване в нечуваното и неподозирано състояние на обожение и Божие осиновление е описан в специфичните му исторически проявления от св. апостол и евангелист Лука в *Деяния на светите апостоли*.

Християните от Йерусалим, като истински юдеи, продължават да ходят в храма за молитва и да празнуват съботата (както през земния си живот постъпва и нашият Господ), а след това се събират в дома на някого от тях, за да извършат светата Евхаристия, завещана им от Христос на Тайната вечеря: „*И всеки ден единодушно престояваха в храма и, преломявайки по къщите хляб, хранеха се с весело и чисто сърце, като хвалеха Бога и като бяха обични на целия народ.*“ (Акт. 2:46-47). Това преломяване на хляба според свидетелството на св. апостол Лука се извършва всеки ден. То изпълва със съвършено ново съдържание живота на доскорошните юдеи (Galat. 3:28), очакващи идването на земен месия и цар. Евхаристията обикновено е оглавявана от някого от Христовите апостоли, а по-късно, когато те вече рядко се завръщат в Йерусалим, от св. Яков, брат Господен – първия местен монархичен ръководител на Църквата. След апостолите, той е този, който управлява йерусалимската община, обграден от своя съвет от презвитери, избрани по подобие на юдейския синедрион измежду по-възрастните и по-опитни християни. Но Йерусалимската

църква съвсем не е еднородна по своя състав - освен йерусалимските юдеи първоначално към нея се числят още и така наречените елинисти – юдеи от диаспората, повлияни от елинската култура. За тях спазването на юдейския закон и обичаи няма това изключително голямо значение, каквото има за палестинските юдеи. Св. апостол Лука говори за избиране на йерархични служители сред елинистите за помощници на св. апостоли, още преди св. Яков да заеме своето ръководно място в църковната община на Йерусалим (Act. 6:3-4). Но след прогонването на елинистите от Йерусалим единствената йерархия на Йерусалимската църква остават презвитерите начело със св. Яков.

Самият св. Яков, брат Господен, се откроява сред останалите „ревнителни на закона“ („zilote tu nomu“ - Act. 21:20) по своето благочестие, строго спазване на юдейския закон и постоянна молитва към Бога. Той е смятан за праведен и свят човек и от християните, и от юдеите в Йерусалим. В своята *Църковна история* (кн. II, XXIII, 5-7) Евсевий Кесарийски привежда сведения от петата книга на съчинението *Мемоари* от Хегезип, според които „този мъж бил осветен още от утробата на майка си; той не пиел нито вино, нито сикер; не ядял нищо, което е било живо; бръснач не бил прокарван по главата му; не се помазвал с елей и не се къпел. Единствено на него било позволено да влиза в светилището, тъй като не носел дрехи от вълна, а от лен. Той влизал сам в храма и коленичел, измолвайки прощение за народа, така че коленете му се втвърдили като тези на камилите, понеже постоянно бил на колене, като прославял Бога и измолвал прошка за народа.“ (Eus. de Césarée, 1952)¹. Тези думи на Хегезип донякъде напомнят описанието на св. Йоан Кръстител (Luc. 1:15): „..... защото той ще бъде велик пред Господа; няма да пие вино и сикер, и ще се изпълни с Духа Светаго още от утробата на майка си;“ и повдигат някои въпроси. Те описват юдейския храм, а не горниците на къщите, в които се извършва „преломяването на хляба“, и оставят впечатлението, че св. Яков има левитски произход. Ленени дрехи, за каквито се споменава тук, са носели юдейските първосвещеници (Ex. 28: 5-6), но не съществуват сведения св. Яков да е бил първосвещеник, а още по-малко това има връзка с назорейството, което се загатва чрез някои елементи (Bardy, 1952, p. 86)². Но от тези думи със сигурност може да се заключи, че за св. Яков християнството не отменя изпълняването на юдейския закон, а го включва изцяло. Затова той заедно с презвитерите съветва св. апостол Павел да се очисти според предписанията, за да даде доказателство, че спазва Закона (Act. 21:24). В Йерусалимската община има много „ревнителни на закона“, които държат на обрязването и на другите чисто юдейски обичаи. Независимо че приемат християнството, те считат, че всички новопокръстени християни от езичеството трябва заедно с Христос да приемат и изискванията, определени от Моисей. Много голямо значение за тях има и идеята за земното царство, което се предава по наследство. Не е случайно това, че глава на Йерусалимската църква става св. Яков, който е от семейството на Исус Христос. Непосредствените му наследници на епископския престол също са роднини на Господ. Като се позовава на Хегезип, Евсевий твърди, например, че такъв е и приемникът на св. Яков епископ Симеон (Eus. de Césarée, 1952)³. По повод служението на св. Яков в Йерусалимската църква В. Мышцын пише: „Следователно Яков бил за новия Израил, от една страна, един вид първосвещеник, а от друга – заместник на Христос, нещо като Негов регент. Тези две идеи се сливали в съзнанието на юдейското християнство поради това, че в резултат на особени исторически обстоятелства юдейският първосвещеник отдавна бил за юдейския народ глава на култа, но и глава на нацията.“ (Mishtsin, 1909)⁴.

Юдео-християните с такива възгледи продължават да живеят по юдейски, не желаейки да приемат освободението от Моисеевия закон, донесено им от Исус Христос, и

1 Eusèbe de Césarée, Histoire ecclésiastique I (I-IV), éd. et trad. G. Bardy, SCh N 31, Paris 1952, c. 86.

2 Bardy, G. Eusèbe de Césarée, Histoire ecclésiastique I (I-IV), éd. et trad. G. Bardy, SCh N 31, Paris 1952, c. 86, n. 8, 9.

3 Bardy, G. Eusèbe de Césarée, Histoire ecclésiastique I (I-IV), éd. et trad. G. Bardy, SCh N 31, Paris 1952, p. 143.

4 Mishtsin, V. Ustrojstvo hristianskoj cerkvi v pervie dva veka, Sergiev posad, 1909, p. 56.

ревниво налагат това тежко бреме и на християните от езичеството. За тях споменават в произведенията си против ересите по-късните писатели св. Юстин Философ и св. Иринеи Лионски, както и Евсевий (Vardy, 1952; Troitski, 1912)⁵. Възгледите и агресивната проповед на юдействащите предизвикват противодействие в Църквата. Както отбелязва митр. Вл. Троицки, „такова разграничение на Църквата от юдействащите е съществувало не само във втори век, но и по-рано ярко изразените юдаистически тенденции винаги са намирали противодействие в християнска среда.“ (Troitski, 1912)⁶. Тези юдействащи християни още от самото начало стават противници на св. апостол Павел, разпространяващ Христовото благовестие сред езичниците. Апостолът пише до галатяните за „привъмкналите се лъжебрата, които скришом дойдоха да подглеждат нашата свобода, що имаме в Христа Исуса, за да ни поробят“ (Galat. 2:4). Той разяснява на галатяните, повлияни от юдео-християнството, безсмислието на сляпото спазване на юдейските обичаи, „защото в Христа Исуса нито обрязването има някаква сила, нито необрязването, а новата твар.“ (Galat. 6:15). Св. апостол Петър, въпреки че в началото изпитва колебания относно необходимостта от спазването на юдейските обичаи (Galat. 2:11-14), подкрепя св. апостол Павел в борбата му срещу юдействащите (II Pierre 3:15).

Възникналият в Антиохия конфликт между юдействащите християни и светите апостоли Павел и Варнава е разрешен съборно, чрез благодатта на Светия Дух, с участието на цялата Църква на така наречения Апостолски събор в Йерусалим под председателството на св. Яков. Посланието на събора до църквата в Антиохия започва с думи, с които започват по-късно и решенията на вселенските събори. То е следното: „Защото, угодно бе на Светаго Духа и нам да ви не възлагаме вече никакво бреме, освен тия нужни неща: да се въздържате от идолски жертви и от кръв, от удавина и от блудство, и да не правите на други онова, което не е вам угодно.“ (Act. 15:28-29). По този начин Църквата отхвърля като тежко и ненужно бреме изгубилите своя исторически смисъл и извънредно тежки за спазване юдейски практически религиозни задължения и ги свежда до няколко прости правила, показващи ясно прехода и приемствеността между Стария и Новия Завет.

След разрушаването на Йерусалимския храм и изгонването на юдеите от Йерусалим юдео-християнството изгубва почти изцяло влиянието си в Йерусалимската църква и в новообразуваните църкви на езичниците. То продължава да съществува в Пелла (където през 70 г. се установява Йерусалимската църква) (Batiffol, 1971)⁷ и в еврейските села на Палестина и все повече се затваря в легалистическите си тенденции (Troitski, 1912)⁸. Единственото Евангелие, ползвано от него е изчезналото Евангелие на арамейски, наречено от гърците *Евангелие на Евреите* (Batiffol, 1971)⁹. P. Battifol счита тези юдействащи християни не за ерес, а за „остатък“. Техните общности се изолират все повече, „на границата на християнството, както и на юдейството, и незабележимо изчезват след четвърти век“ (Batiffol, 1971)¹⁰. В същото време в Йерусалим се образува църква от езичници, чийто първи епископ от неюдейски произход, според свидетелството на Евсевий (*Н. Е., кн. IV, VI, 4*) е Марк (Eus. de Césarée, 1952)¹¹.

Но освен това юдео-християнство с палестински произход съществува и друго, което се разпространява в големите градове на империята, например в Александрия и Рим. То представлява реакция на ереста на Маркион¹² и отрича всички послания на св. апостол Павел, но за сметка на това използва голям брой апокрифни съчинения (напр. *Евангелие*

5 Eusèbe, *H. E.* III, XXVII; *Iust. Dial.* 46-47; *Iren. Contra aer.* I, 26, 2; cf. Troitski, VI. *Ocherki iz istorii dogmata Tserkvi, Sergiev posad*, 1912, p. 71.

6 Troitski, VI. *Ocherki iz istorii dogmata Tserkvi, Sergiev posad*, 1912, p. 69.

7 Batiffol, P. *L'Eglise naissante et le catholicisme*, Les Editions du Cerf, Paris, 1971, c. 288.

8 Troitski, VI. *Ocherki iz istorii dogmata Tserkvi, Sergiev posad*, 1912, p. 71.

9 Batiffol, P. *L'Eglise naissante et le catholicisme*, Les Editions du Cerf, Paris, 1971, p. 290.

10 Batiffol, P. *L'Eglise naissante et le catholicisme*, Les Editions du Cerf, Paris, 1971, c. 290.

11 Eusèbe de Césarée, *Histoire ecclésiastique I (I-IV)*; cf. Troitski, VI. *Ocherki iz istorii dogmata Tserkvi, Sergiev posad*, 1912, p. 71.

12 Batiffol, P. *L'Eglise naissante et le catholicisme*, Les Editions du Cerf, Paris, 1971, c. 291.

на дванадесетте апостоли и Пётров кърбулата)¹³. Това юдео-християнство придава изключително голямо значение на апостолите и особено на св. апостол Петър и св. апостол Йоан, които са сравнявани съответно с Моисей и Аарон.

Тук само споменавам за юдаистичните тенденции в древната Църква, без да се спирам на тях. Юдействащите християни съставляват значителен дял от членовете на първоначалната Йерусалимска Църква. Те представляват значима съставна част от първото християнство, в което е напълно естествено да има привнесени редица юдейски черти, но същевременно са и първото отклонение (Batiffol, 1971)¹⁴ и нарушаване на съборността на едната свята католична и апостолска Църква.

Цитирана литература:

Novij Zavet. Psaltir. Sofia, Sinodalno izdatelstvo, 1990.

<http://www.nestle-aland.com/en/read-na28-online/text/bibeltext/lesen/stelle/54/60001/69999/>

Batiffol, P. *L'Eglise naissante et le catholicisme*, Les Editions du Cerf, Paris, 1971.

Eusèbe de Césarée, *Histoire ecclésiastique I (I-IV)*, éd. et trad. G. Bardy, SCh N 31, Paris 1952.

Mishtsin, V. *Ustrojstvo hristianskoj cerkvi v pervie dva veka*, Sergiev posad, 1909.

Troitski, Vl. *Ocherki iz istorii dogmata Tserkvi*, Sergiev posad, 1912.

13

Origen. In Luc. Homil., I., cit.: Batiffol, P. *L'Eglise naissante et le catholicisme*, Les Editions du Cerf, Paris, 1971, p. 291, n. 2.

14

Batiffol, P. *L'Eglise naissante et le catholicisme*, Les Editions du Cerf, Paris, 1971, c. 286.

Научни трудове на Съюза на учените в България–Пловдив, Серия А. Обществени науки, изкуство и култура том III, ISSN 1311-9400 (Print) ; ISSN 2534-9368 (On-line), 2017, Scientific works of the Union of Scientists in Bulgaria-Plovdiv, seriesA. Public sciences, art and culture, Vol. III, ISSN 1311-9400 (Print); ISSN 2534-9368 (On-line), 2017.

КОЙ ИМА ПРАВО ДА ВЛАДЕЕ СПОРНИТЕ ОСТРОВИ В ЮЖНОКИТАЙСКО МОРЕ?

Ерхан Ахмедов

WHO HAS THE RIGHT TO RULE THE DISPUTED ISLANDS IN THE SOUTH CHINA SEA?

Erhan Ahmedov

Short summary

The report examines the dispute over possession of the islands in the Spratly archipelagos Spratly and Parasel in the South China. In historically disputed islands are China's possession at the time of the strongest periods of the Empire until 1840y. It does however former possession of the islands by China and Rights over them in 2016? The main thesis that defends the report is that the dispute between China and its neighbors to the islands is actually the arena of confrontation between China and the US for influence in the region of East and South Asia. China since the changes in 1978y. and especially since the beginning of the new century act as a world power, leading independent foreign and domestic policy. The basic research problem is whether the dispute over the islands may affect the processes of modernization of China? Does not revived in today's Chinese leaders Mao fears that China may be surrounded by enemies? The analysis used articles from officious CCP „People's Daily” (electronic version of the Russian language newspaper), publications from the site of the BBC, and other sources of information, which addresses the issue of disputed islands. The analysis focuses on the actions of the Chinese authorities in dispute over islands in the South China Sea after 2011y., until today, briefly presented and their dispute of 1949year to here. Officially, the US is not a party in the dispute over the islands, but have a strong impact on Taiwan for example. The report except that presents the strategies and actions of the US and China in the dispute, seeks to assume the direction of the conflict

Keywords: islands, Spratly, Parasel, dispute, strategy, war, oil, gas and natural resources.

Кратко резюме

В доклада се разглежда спорът за владението върху островите от архипелазите Спратли и Парасел в Южнокитайско море. В исторически план спорните острови са владение на Китай по време на най-силните периоди на Империята до 1840г. Дава ли обаче това някогашно владение на островите от страна на Китай и права над тях през 2016г.? Основната теза, която защитава доклада е, че спорът между Китай и нейните съседи за островите е всъщност арена на сблъсък между Китай и САЩ за влияние в региона на Източна и Южна Азия. Китай от началото на промените през 1978г. и най-вече от началото на новия век действа като световна сила, която води независима външна и вътрешна политика. Основният изследователски проблем е доколко спорът за островите може да повлияе върху процесите на модернизация на Китай? Не се ли възраждат у днешните китайски лидери страховете на Мао, че Китай може да бъде обграден от врагове? При анализа са използвани статии

от официоза на ККП „Женмин Жибао“ (електронния вариант на руски език на вестника), публикации от сайта на Би Би Си, както и други източници на информация, в които се засяга въпроса за спорните острови. Анализът поставя акцент върху действията на китайските власти в спора за островите в Южнокитайско море след 2011г. насам, като накратко е представено и развитието на спора от 1949г. насам. Официално САЩ не са страна в спора за островите, но имат силно влияние върху Тайван например. Докладът освен, че представя стратегиите и действията на САЩ и Китай в спора, се стреми и да предположи посоката на развитие на конфликта.

Ключови думи: острови, Спратли, Парасел, спор, стратегия, война, нефт, газ, природни богатства.

Увод

Въпросът за владението на спорните острови от архипелазите Спратли и Нанша в Южнокитайско море не е от вчера или днес. Борбата за контрол над островите или за част от тях е между Китай, Виетнам, Филипините, Индонезия, Малайзия, Индонезия и Бруней. Този спор започва да ескалира след идването на власт в Китай на Си Дзинпин през 2012г.

Стратегии и цели на участниците в борбата за спорните острови в Южнокитайско море.

Спорът за Южнокитайско море се разглежда в цитираната литература от две коренно различни гледни точки. Според китайската гледна точка, страната има законно право над островите, защото те са нейни. Тази гледна точка в последващия анализ се подкрепя и от проф. д-р Н. Стефанов. Западната гледна точка, в случая представена от статии от сайта на Би Би Си е, че Китай е агресор, който заема острови, които не са нейно притежание.

И в двете гледни точки има определена доза истина. Китай е една световна сила, която дори е на първо място в света по размер на БВП изчислен по ППС¹ от 2014г. Страната има право да защити своята икономическа и военна сигурност. Интересно би било какви ще са действията на САЩ, ако подобна ситуация възникне около нейната територия. Според Западните анализатори, Китай са агресори, защото окупират острови, които не са нейно владение и даже в същото време изграждат и изкуствени такива. Донякъде и те са прави. Следвайки международните закони свързани с морското право действията на Китай са в нарушение.

Китайските и Западните анализатори се стремят да експлоатират страховете на така наречената „световна общност“. Прокитайски настроените анализатори преувеличават опасността, която представлява САЩ за Китай. Безспорно САЩ оказва влияние върху процесите в Източна и Южна Азия, но към този момент не изглежда реалистично САЩ да разположат сили в Южнокитайско море или още по-малко да атакуват Китай по суша или море. САЩ водят по-скоро психологическа и тактическа битка с Китай изразяваща се в това да плават кораби до островите контролирани от Китай или пък над спорните територии да прелетат самолети. Западните анализатори пък преувеличават опасността, която представлява китайското развитие за САЩ или страните от региона на Източна и Южна Азия. Един от основните лозунги на Д.Сяопин от началото на реформите е, че Китай се нуждае от един мирен свят, за да се осъществи модернизацията на страната.

Спорът за островите, които са показани на картата по-долу се изостря в периода след 1978 и най-вече след 2012г. През 1995г. Китай използва военна сила срещу Филипините за Параселските острови. Срещу Виетнам Китай използва военна сила през 1956, 1974, 1979 и 1988г. През 1988г. Китай отнема шест от островите Спратли от Виетнам. При сблъсъците са убити 72-ма виетнамски войници и са потопени три виетнамски кораба[1]. Прави впечатление, че извършените нападения за завземането на островите се извършват в знакови години от историята на страната и/или когато страната се чувства независима от СССР или САЩ. През 1956г. след речта на ръководителя на СССР, Никита Хрушчов на

¹ Паритет на Покупателната Способност

XX Конгрес на КПСС², КНР прекъсва отношенията си със СССР. Именно тогава е първото нападение за завземането на част от островите Спратли от Виетнам. Най-вероятно Мао е изпробвал доколко СССР ще се намеси в полза на Виетнам. През 1974г. Д.Сяопин е върнат от Мао във върховите позиции в ККП. Д.Сяопин по това време отговаря и за НОАК. Тогава е второто нападение над островите контролирани от Виетнам, която пък е раздирана от война. Нападението е и около две години след историческата визита на Президента на САЩ, Р.Никсън в Китай. През този период Китай купува и оръжие за милиарди от САЩ. Нападенията пред 1988 и 1995г. са когато Китай се развива успешно и има нужда от ресурсите, които евентуално се намират във водата: риби, нефт, газ и др. В периодите на всяко от тези нападения Д.Сяопин заема водещи позиции в ККП. През 1956г. е Генерален Секретар на ЦК³ на ККП⁴, а през 1974г. командва НОАК⁵. В периода от 1978г. до смъртта си през 1997г. е фактическият лидер на ККП и КНР⁶.

В периода от средата на деведесетте години на миналия век до днес китайските мотиви за действие по отношение на спорните острови са по-различни. Техните действия вече не са ръководени само с цел отклоняване на винманието от вътрешните проблеми на Китай, както е в периода 1949-1978г. Мотивите за действие след 1993г. са два. Първо, след тази година Китай от износител на петрол става вносител и в този смисъл се увеличава значението от евентуалните залежи на петрол и газ в Южнокитайско море. Второ, страната превръщайки се в световна сила има нужда да гарантира своята сигурност и най-вече да не позволи да бъде блокиран износът на нейните стоки по море.

Действията, които се предприемат по реализацията на тази стратегия са силови, в това число изтласкване на чуждите кораби от спорния район и най-вече виетнамски такива. В част от островите са изпращани да живеят и рибари.

През ноември 2002г. между Китай, Виетнам, Филипините, Бруней, Малайзия и Тайван е подписано споразумение, с което решението за статута на спорните острови в Южнокитайско море е отложено за 2052г. Въпреки това, през пролетта на 2014г. на официалния сайт на Китайската администрация за морска безопасност се обявява, че в региона ще бъде изпратена нефтена платформа. През май 2014г. Китай изпраща в зоната на спорните острови редица кораби, включително военни. Кораби изпраща и Виетнам. Стига се до сблъсъци, в рамките на които виетнамски кораб е потопен. По данни на китайската страна в района има 1416 случая на сблъсъци между КНР и СР Виетнам⁷ [2].

В периода след 2002г. отчетливо нараства бюджетът за отбрана на Китай. В периода 2011-2015г. според официални китайски данни[3]⁸ военният бюджет на страната бележи ръст от около 10% годишно, като за 2015г. е предвидено да достигне над 886 млрд.юана или малко над 140 млрд.щ.д. В статията се уточнява, че голяма част от тези разходи са за нови оръжия и военно обзавеждане. Според други данни, китайският военен бюджет още през 2012г. е в размер на 166 млрд.щ.д. или 2% от БВП⁹ на страната. Китайските разходи за отбрана нарастват със 175% за периода 2003-2012г. По този показател страната е на първо място в света, следвана от Русия и Саудитска Арабия, съответно със 113 и 111% ръст [2]. Със сигурност увеличението на бюджета за отбрана не се дължи само на спора за островите в Южнокитайско море. От друга страна, след споразумението от 2002г. между страните китайските власти значително увеличават разходите за отбрана т.е. страната се подготвя за завземането на островите на по-късен етап. Увеличените разходи за отбрана са възможни и защото в периода 1999-2011г. БВП на страната нараства средногодишно с поне 10%.

2 Комунистическа Партия на Съветския Съюз

3 Централен Комитет

4 Китайска Комунистическа Партия

5 Национална Освободителна Армия на Китай

6 Китайска Народна Република

7 Социалистическа Република Виетнам

8 Voennyye razhodi Kitaya - kuda uhodit denygi? <http://russian.people.com.cn/n/2015/0306/c95181-8858890.html> Statistiqae publikovana na 06.03.2015г. Polsedno posetena na 20.09.2016г.

9 Авторите се позовават на: Trends in World Military Expenditure, 2012. SIPRI, Fact Sheets. April 2013.

В посочените данни не се включени разходите за Държавна сигурност и полицията т.е. разходите за отбрана и сигурност са над посочените източниците данни.

Спорните територии включват над 750 острови, архипелази и атоли. Заедно с морето около тях площта им е над 3,5 млн. кв. км[4]¹⁰. т.е. колкото територията на Индия. На показаната карта са спорните острови и претенциите на Китай за тях. Важно е да се отбележи, че няма сериозни проучвания, които да доказват, че действително в тези райони има големи залежи от газ и нефт, а само се предполага, че има такива[5].¹¹

Червената прекъсната линия на картата показва претенциите на Китай върху спорните острови. Както се вижда от картата Китай има претенции върху голяма част от спорните територии. Според американски източници, само за последните 18 месеца т.е. в периода от края на 2013г. до май 2015г. властите в Пекин са изградили над 2000 изкуствени острови и в тях започва и разполагането на военна техника. На снимката на се виждат продължаващите строежи на изкуствени острови. Другите спорещи страни за островите също изграждат изкуствени острови, но мащабите на китайските строежи надминават тези на останалите спорещи страни взети заедно.

Според официалната гледна точка на китайските власти тези острови са техни, понеже са били притежание на Китай до 1949г. Китай милитаризира района и следи трафика. От вече цитираната статия на Би Би Си[5] става ясно, че САЩ не се съобразяват с правилата, които Китай се стреми да наложи и в района прелитат самолети на САЩ, както и плават и кораби. Всички спорещи страни за островите се надяват, че в дъното на морето има залежи

10 UN tribunal to begin South China Sea deliberation <http://www.bbc.com/news/world-asia-33421599> Статията е публикувана на 07.07.2015г. Posledno posetena na 01.10.2016г.

11 Kartata e kopirana ot: US calls for land reclamation 'halt' in South China Sea <http://www.bbc.com/news/world-asia-32941829> Statiyata e publikuvana na 30.05.2015г. Posledno posetena na 01.10.2016г.

от нефт и газ и за това се вкопчват в островите. Районът може би е един от последните неизследвани райони в света да наличието на черно злато и синьо гориво и в този смисъл развихря фантазиите на спорещите страни за наличието на богати залежи.

На снимката се вижда трескавото изграждане на острови в Южнокитайско море от страна на Китай. Снимките са от вече цитираната статия на Би Би Си[5], от която е и предходната карта със спорните острови.

За част от островите Филипините завеждат дело още през 2010г. Заграждайки района чрез един вид „Голяма пясъчна стена” Китай се стреми да накара съседите си да преговарят за подялбата на островите при неясно какви пропорции. През този район на година се пренасят стоки за 3,2 трлн.щ.д. Който контролира островите съответно контролира и преминаващите кораби[6]¹². Наскоро Филипините спечелиха това дело, но китайските власти не признават Международния Съд в Хага и техните решения. Според властта в Пекин, разпоредбите на ООН за Морското право се неприложими в този случай. Не се дават разяснения защо са неприложими.

Проблемът за островите е следният. Ако спорът за владееенето на островите се разглежда през призмата на Международното Морско право, островите не са китайски понеже според правилата, на дадена държава и принадлежат 12 морски мили или около 18км. от нейната брегова ивица навътре. От картата е видно, че островите са далеч от териотриалните води на Китай. От друга страна Китай се стремят да наложат надмощие над съседите си, като предварително обгради островите и в последващите преговори с другите спорещи страни да наложи своята позиция. Според официалната китайска пропаганда островите са техни, но те са готови да ги поделят със съседите си. Целта на този ход е да се покаже страната в положителна светлина и второ да се намали влиянието на САЩ в региона. Ясно е, че ако Китай и другите спорещи страни се споразумеят за островите ролята на САЩ в региона ще спадне. Този план е труден за реализиране, защото всяка страна е естествено да пожелае да има по-голям дял от евентуалните запаси на петрол и газ по дъното на морето. При прилагането на същите международни правила обаче островите не принадлежат и на другите претендиращи за тях страни. Те са един вид ничия земя. Единственият безспорен ресурк към момента в морето са рибите.

12 South China Sea: David and Goliath as dispute goes to court. <http://www.bbc.com/news/world-asia-china-33406609>. Статията е публикувана на 06.07.2015г. Posledno posetena на 01.10.2016г.

Към този момент е практически невъзможно за Китай да ограничи влиянието на САЩ в региона. Нещо повече, наскоро САЩ подписаха споразумение с Ю.Корея за разполагане на ракети в страната с цел защитата на Сеул от атаки от режима в Северна Корея. Ракетите са с обхват на действие 1500 км. и дори теоретично може да достигнат източните части на Русия. В този смисъл донякъде са обосновани опасенията на китайските лидери за сигурността на страната. САЩ имат силно влияние и десетки хиляди войници в: Япония, Ю.Корея и о-в. Тайван.

Спорът за островите се води на фона на обявената от президента на САЩ, Барак Обама през 2011г. политика „За връщане в Източна Азия“. Тази политика е обявена от бившия Държавен секретар на САЩ Хилари Клинтън в статия под заглавие „Тихоокеанският век на Америка“ в списание „Външна политика“ (вж. Clinton, Hillary „America’s Pacific Century“. Foreign Policy, November 2011). Ключовите области на действия на тази стратегия са:

- Усилване на двустранните съюзи за сигурност;
- Задълбочаване на работните отношения с възникващите сили, включително Китай;
- Ангажиране с регионални многостранни институции;
- Разширяване на търговията и инвестициите;
- Формиране на широкобазирано военно присъствие;
- Установяване на демокрация и човешки права [2].

Написаната стратегия има още по-голямо значение днес, защото е голяма вероятността на предстоящите президентски избори в САЩ през ноември 2016г. Хилари Клинтън да стане Президент на САЩ и да има възможност сама да изпълни програмата. Стратегията прави впечатление с това, че тя директно прокламира увеличаването на военното присъствие на САЩ в региона. Призивите за демокрация и човешки права са насочени към Китай, където продължава да има сериозни проблеми в тази област. Незаявената цел на стратегията е затрудняване на търговията по море на Китай и намеса в битката за завладяване на островите в Южнокитайско море, защото тяхното отнемане от Китай би лишило страната от лесния достъп до евентуалните залежи на петрол в дъното на Южнокитайско море. Малко вероятно е да се стигне до война за островите, защото Китай има превъзходство при една битка по море, а и е малко вероятно САЩ да започнат война заради тези острови. Целта на САЩ са да неутрализират в голяма степен влиянието на Китай в региона на Южна и Източна Азия, а и в световен мащаб като цяло.

Според наскоро изказаната теза на Н.Стефанов[7]¹³ строителството на острови в Южнокитайско море и разширяване на размера на съществуващите острови и тяхната милитаризация е превантивна мярка от страна на китайските власти срещу евентуално американско такова действие. Целта на САЩ според Стефанов е да задушат икономически Китай, като попречат на нормалното корабоплаване по Южнокитайско море. Като доказателство към твърденията си професорът излага два факта. Първо, във Филипините президент става лице, което е прокитайски настроено и съответно тази държава от съюзник на САЩ се превръща в такъв на Китай. Второ, след посещение на Министър-председателя на Виетнам в Китай преди две седмици виетнамската страна е смегчила тона си към Китай т.е. позициите на САЩ в района отслабват за сметка на тези на Китай.

Действията на САЩ възбуждат страховете на лидерите на КНР да не би страната да се окаже обградена от врагове или да се спре свободното корабоплаване на китайски кораби в Южнокитайско море. Мао Цзедун, който управлява Китай в периода 1949-1976г. постоянно се страхува, че ще бъде обграден от СССР или САЩ, които ще се сближат със съседите на Китай и ще я нападнат. В някакъв смисъл у сегашния лидер на Китай Си Дзинпън се възбуждат тези страхове, с тази разлика, че може да се спре транспорта на китайски стоки по Южнокитайско море. Китай притежава един самолетноносач, но строи още два такива на обща стойност 8 млрд.щ.д., които ще влязат в употреба през 2017 и 2018г. Това действие

13 Prof. N.Stefanov: Konfliktat v Yujnokitaysko more – geopoliticheski sblasak meju Amerika i Kitay https://www.youtube.com/watch?v=Syvs4kUQQ1k&feature=player_embedded Intervyuto e ot 29.09.2016r. Posledno vidyano na 03.10.2016r.

на китайските власти е най-вероятно като противодействие на американските действие в региона на Източна и Южна Азия.

Заклучение

Островите в Южнокитайско море са спорни, защото те са една от последните неразпределени територии в света. Предположението, че в тях има залежи на нефт и газ увеличава желанието на спорещите страни, а и на САЩ да имат контрол над тях. От важно значение е спорът да бъде решен с мирни средства. Вариантите за решение на спора са два. Единият вариант е мирно решаване на въпроса и подялба на островите от страна на спорещите за тях страни. Това е решението, което предлагат китайските власти, но те не уточняват в какви пропорции искат да делят островите. Преди обаче да се стигне до подялба е задължително да се направи проучване дали всъщност в морето има залежи от газ и петрол. След евентуалната подялба на островите трябва да продължи свободната корабо и въздухоплаване в района.

Вторият вариант е военно решение на въпроса. Този вариант не е за предпочитане, защото ще доведе до множество жертви от страна на воюващите страни и до дестабилизация не само на региона, но и на световната икономика. Азия днес дава 60% от световния БВП и е важно да има мир в района.

Библиография

Jacques M. „When China rules the world. The rise of the Middle Kingdom and of the Western World”, Penguin Books, London, (2009)

Stefanov N., Koleva A., „Kitay. Socialno-ikonomicheskoto razvitiye ot drevnostta do nashi dni”, Izd.b. „Iztok-Ювъзъ”, Sofiq, (2015)

Voennuye razhodi Kitaya - kuda uhodit denygi? <http://russian.people.com.cn/n/2015/0306/c95181-8858890.html> Statiqtae publikovana na 06.03.2015г. Posledno posetena na 20.09.2016г

UN tribunal to begin South China Sea deliberation <http://www.bbc.com/news/world-asia-33421599> Statiqta e publikovana na 07.07.2015г. Posledno posetena na 01.10.2016г.

US calls for land reclamation ‚halt‘ in South China Sea <http://www.bbc.com/news/world-asia-32941829> Statiyata e publikovana na 30.05.2015г. Posledno posetena na 01.10.2016г.

South China Sea: David and Goliath as dispute goes to court. <http://www.bbc.com/news/world-asia-china-33406609>. Statiyata e publikovana na 06.07.2015г. Posledno posetena na 01.10.2016г.

Prof. N.Stefanov: Konfliktat v Yujnokitaysko more – geopoliticheski sbilasak mejdu Amerika i Kitay https://www.youtube.com/watch?v=Syvs4kUQQ1k&feature=player_embedded Intervyuto e ot 29.09.2016г. Posledno vidyano na 03.10.2016г.

За контакти - Ерхан Ахмедов, Пловдивски Университет “ Паисий Хилендарски”, ул. „Костаки Пеев”, 21, ПК- 4000, Пловдив
e-mail: mambafen@gmail.com

Научни трудове на Съюза на учените в България–Пловдив, Серия А. Обществени науки, изкуство и култура том III, ISSN 1311-9400 (Print) ; ISSN 2534-9368 (On-line), 2017, Scientific works of the Union of Scientists in Bulgaria-Plovdiv, seriesA. Public sciences, art and culture, Vol. III, ISSN 1311-9400 (Print); ISSN 2534-9368 (On-line), 2017.

ПОРЪЧКОВА НАУКА, ПОРЪЧКОВА ИКОНОМИКА

Деян Георгиев

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

TASK-SCIENCE, TASK-ECONOMY

Deyan Georgiev

University of Plovdiv , Bulgaria

Abstract:

The subjects of the article are the science and the economy which depend fully and are funded by different non -government organisations and European funds and assimilate money for superfluous rubbish - and frills-projects. The task-science doesn't meet the real needs of the society. For instance – you need money for hospitals and the health care – instead of this they build bicycle lanes, you need money for the raising of salaries and pensions, but no – we shall build a tunnel under the Central Railway Station in Plovdiv etc. You don't have enough money for food, but they will buy 200 km/h trains. The task-science and the task-economy are sheer prostitution, they manipulate and twist the outcomes of the experiments and make them to fakes. For example -the all-day-schooling, the “harmless” vaccines are not objective results of objective examinations, tests and researches, but are engineered “facts”.

1. Същност на поръчковата наука и поръчковата икономика

Опитвайки се да работят по проекти и да усвояват програми, повечето български интелектуалци не усещат, че това същност не е истинска наука и истинска икономика, а поръчкова такава.

Работата по спуснати от горе проекти рядко може да бъде обективна, защото тези проекти са с предварително зададена цел, ограничавайки свободното мислене и изискващи непременно точно определени изводи. Например програмите за “подобряване и развитие на предучилищното и началното училищно образование” заставят работещите “експерти” и “специалисти” да **конструират измислена реалност, да си измислят факти и действителност, да фалшифицират резултати.** За да оправдаят усвояването на парите, “учените” и “специалистите” започват да създават излишни звена, да отежняват и усложняват системата – въвеждат задължителни детски градини от 5-годишна възраст, задължителни целодневни училища, с които уж щяло да се подобри качеството на образованието и децата щели да научават повече, колкото повече часове седели в училище. Това показва пълно непознаване на живота, на нещата от живота, това превръща учените в кабинетни учени – трябва да си изсмукаш от пръстите измислени хипотези и измислени изводи, а истинските, реалните резултати трябва да се избягват и премълчават, за да не разгневиш “онези там горе”, финансовата олигархия и техните слуги – брюкселските чиновници. Това прави учените в проститутки, а самата поръчкова наука е проституция.

1.1. Нагаждане и фалшифициране резултатите от научни експерименти и опити в полза на предварително зададена поръчка или „научен проект“ при поръчковата наука.

Изчезва научната обективност, взимат връх опортюнизмът и конформизмът. На тези, които искат да се придържат към научната обективност, се отказва всяко финансиране, паричните потоци не достигат до тях. Нерядко се пристъпва и към разрушаване на лаборатории и физическо ликвидиране на неудобни учени - примери Никола Тесла, българският учен Стефан Маринов и т.н. Същевременно се финансира псевдонаучни изследвания и откровени дребнотемия – повечето съвременни изследвания в областта на социологията и политологията – ето ви пример за псевдонаучна дисертация “Джандърни отношения в бирманското село през 15 век.” Въобще джандъризмът в наши дни е един от най-фрапантните примери за поръчкова наука – с цел разбиване на християнското семейство се работи за отнемане женствеността при жените и мъжествеността при мъжете, традиционните два пола се отричат и се налагат нови тридесет такива, жените се заставят да работят традиционно мъжки работи, забранява им се да бъдат нежни и женствени, забранява им се да разказват приказки, а обратно при мъжете точно това се насърчава – мъжете трябва да станат женствени и чувствителни, всячески се насърчава женствеността и феминизирането на мъжете. Настроиват се и се отчуждават деца от родители, насилствено се отнемат деца от родители, уж за тормоз, а много често за най-малки “провинения от страна на родителите – например отказ на покупка на шоколад, леко плясване по дупето, молба за изхвърляне кофата за боклук. Всичко това се тълкува от ювеналната юстиция като насилие срещу детето, по такъв начин по донос от съседни службите за закрила на детето отнемат децата от биологичните им родители и се подаряват на хомосексуални семейства. Руският изследовател Сергей Сал, а и не само той, твърди, че дори “Теорията на относителността” на Айнщайн е поръчкова, като целта на банковата върхушка е да отрече успешните опити на Никола Тесла за черпене на енергия от пространството, “етера”, термин, който по късно не се появява при Айнщайн.

1.2. Развитие и работа по „приоритети“, които в действителност не са приоритети и се разминават с действителните потребности на гражданите, а са спуснати от наднационалните организации.

Друг фрапантен пример за поръчкова наука е непрекъснатото повтаряне и натрапване на “Проблема за Другия”, “Проблема на Другостта”, безкрайната “Толерантност към Другия”. Поръчка на тези, които целят разлагането на европейските народи и техните държави и превръщането им в хетерогенни, без корени, мултикултурни потребители – зомбита – т.е. – финансират олигархия. Непрекъснато ни се втъпява, че трябва безропотно да приемаме всякава другост, независимо дали Другият има към нас агресивни намерения, гаври се с нас, ние трябва да го приемем в името на толерантността. Толерантността е издигната в ранг на религия, а Другият – в Бог. Но той – Другият – може да бъде всякакъв извратеняк и престъпник – педофил, сериен убиец, изнасилвач, зоофил. И тях ли трябва безропотно да приемем?! В контекста на безкрайната толерантност и търпимост към всичко и всички в Германия и в Европейският Съюз педофили и зоофили открито пледират за правата си, а председателят на Зелените в Европейския Парламент дори се хвали и парадирва с факта, че е педофил и описва сексуалните си преживявания с петгодишно момиченце. И Европейският Съюз одобрява и поощрява тези перверзии!

Делегираните бюджети в училища, университети, болници също водят до снижаване качеството на науката и обучението, на лечението на пациенти, защото изкривяват самата същност на лекарската професия – да лекува, а не да печели на всяка цена, което често няма нищо общо с научната обективност. От една страна тежко болни пациенти не се лекуват, а същевременно се подлагат на химиотерапия пациенти, които нямат нужда от нея! Обърнете внимание, че непрекъснато се говори за оптимизация – разбирай съкращение на времето за обучение, съкращение на преподаватели, увеличаване на седмичната им натовареност, недостиг на студенти и т.н. Не можеш да бъдеш истински учен, ако непрекъснато се страхуваш за работното място, угаждаш и угодничиш на най-слабите студенти. За истинска наука е нужна известна доза безметежност, достътно спокойствие и свободно време, за да може да ти хрумват идея, да бъдеш креативен, да работиш без притеснения, трябва да ти е

“широко около врата”, а не непрекъснато да броиш часове и студенти.

Непрекъснато се тръби, как също и хуманитарните науки трябвало да се пригледат към изискванията на бизнеса. В тази връзка изникнаха хибридни ГМО-дисциплини като лингвистика с информационни технологии, химия и лингвистика, лингвистика и физика, лингвистика с маркетинг и т.н. Но същността на хуманитарните дисциплини е не да се нагаждат към бизнеса, още по-малко към така наречения български бизнес“, а да обяснява света, да намира проблеми, да осъзнава ставащото в света и да предлага решения.

Получават финансиране проекти, възхваляващи и утвърждаващи псевдонаучни направления, изгодни за трансанционалната банкерска върхушка – всевъзможни джендърни изследвания, работи, възхваляващи мултикултурното общество, толерантността и приватизацията, разпъващи на кръст държавата и патриотизма и т.н. Тук се срещахме с феномена „Крадецът вика: Дръжте крадеца!“ Тези, които се оставят да бъдат купени, наричат себе си „млади, умни и красиви“, „истински интелектуалци“ и обиждат и ругаят тези, които не се купуват, т.е. истинските истински интелектуалци. Обърнете внимание, как редица „доценти“ и „професори“ по медицина бясно защитават „безвредността“ на ваксините, с изпънати жили на врата и изцъклени погреди, безпардонно и грубо отхвърлящи противоположната гледна точка и обиждащи опонента.

2. Случаят „Баташкото клане“ или за конформизма на българските студенти и докторанти в чужбина. Поддакването като начин на съществуване.

Също така не бива да се прехласваме пред всеки българин, следващ или завършил следването си в чужбина, тъй като – като се абстрахираме от наистина талантливите – повечето или повече работят, отколкото следват, други са посредствени и арогантни, не познават процесите, а трети просто се нагаждат към домакинските и тяхното упадъчно образование, стремейки се по този начин да направят бърза кариера! Ето за пример една българска докторантка в Германия – тъй като немците и австрийците са изключително наивни по отношение на Турция и исляма, съзнателно не се изучава в дълбочина политиката на Турция по отношение на поробените балкански народи, то те възхваляват и боготворят Ориента, забранена е критика срещу исляма и Турция – не е пресилено да се каже, че Германия и Австрия се държат като колонии на Турция – при най-плаха критика към мултикултурализма, исляма и Турция се пуска в ход етикетът „Наци“- „нацист“ – немската политическа класа буквално угодничи към Турция и се „въргала в краката ѝ“, то и нашите учени и студенти в чужбина не остават по-назад от домакинските си, като се съгласяват с догмите на домакинските. **„Нямало е турско робство! ОК, нямало е турско робство! Нямало е баташко клане! ОК, нямало е баташко клане!“** и т.н. Но държанието на българската докторантка е характерно за почти всички български студенти и докторанти в Западна Европа, САЩ и Канада. Понеже не са финансово независими и желаят материално благополучие, те се продават и поддакват на наивните, повърхностни и непознаващи света западни ментори.

3. Антиценностите и антимеритът, натрапвани от наднационалните организации. Лицемерието на поръчковата наука.

Поръчковата наука размива границите между добро и зло, насажда морален релативизъм и възпитава лицемерие! Така че не се прехласвайте твърде много по това, кой в колко проекти е участвал. И десет проекта да са, те могат да бъдат поръчкови. Не се прехласвайте и по хората, завършили престижни западни университети, защото в повечето случаи те говорят баналности, взимат наркотици и са членове на тайни общества. Приели са сатанистки, антихристиянски обреди, обещания. Спомнете си географските познания на един бивш американски президент и на сегашния държавен секретар на САЩ! И стига с тая толерантност към всеки и всичко! Стига с този „телешки възторг“ към „Другия“ и Запада! Според апологетите на толерантността ние трябва да търпим и Злото, и изнасилвачите и рецидивистите и педофилите и зоофилите серийните убийци, всякакви перверзии и безобразия! Те също са Други, те също са Различни!

4. Поръчковата икономика - разминаване между потребности и действия.

Освен за поръчкова наука, с пълно право можем да говорим и за поръчкова икономика. Делегирането на значителна част от държавния бюджет в Брюксел, под формата на годишни членски вноски, и последващото плахо очакване на височайше благоволение какви точно оперативни програми да се спуснат, най-често неотговарящи на реалните нужди на населението, водят до гавра с европейските народи – ти например имаш нужда от пари за здравеопазване, те ти казват – не, с тия пари ще правиш стадиони в села с по сто жители, вместо да вдигнеш заплати и пенсии, не ще правиш велоалеи, вместо инвестиции в реалната икономика, парите трябва да са за нови чешмички в парковете. В Унгария и Полша – за Унгария съм личен сведетел, за Полша съм чувал от познати – има монтирани грозни тенекиени огради покрай автомагистралите, където няма населени места или села, та тези тенекиени огради възпрепятстват погледа към красивия ландшафт – гори, езера – само върховете на дърветата се виждат. Целта на тези огради била да се намали шумът от автомагистралата. В Германия над автомагистрала има построени мостове за мишки, за да могат мишките необезпокоявано да преминават от единия склон към другия, без да бъдат прегазвани от коли. Ето това са фрапантни примери за поръчкова икономика. Тя не води до икономически прогрес и вдигане на стандарта на населението. Ако ти можеш да си купиш истинско мляко, истински кашкавал и истински колбас, ако не можеш да си позволиш елементарни разходи, за какво ти е влак, развиващ 200 км/ч? Нас, необлъчените, незомбираните хора, ни вземат за глупаци и ни се присмиват! Европейският Съюз налага пазарен фундаментализъм, което води до деиндустриализация на държавите-членки. Пример – шведската държава имаше достатъчно пари, за да спаси или изкупи закъсалите „Волво“ и „СААБ“, както това направиха САЩ с трите големи – „Дженеръл Моторс“, „Форд“ и „Крайслер“, но Европейската комисия не позволи това, в резултат на което те бяха изкупени от Китай, а малко след това СААБ бе затворена. В същото време Европейският Съюз нарежда на всички японски, корейски, китайски и малкото останали европейски производители на електроника крайната сглобка на електронните им продукти да се осъществява в Турция. От една страна забранява на европейските държави да подкрепят собствената си икономика, от друга страна това право охотно се предоставя на Турция, умишлено се помпат мускулите на Турция. Освен че прокарва пазарния фундаментализъм от една страна, от друга – икономиките на страните от ЕС биват опекунствани, строго надзиравани, често наказвани и поставяни в зависимост от благоволенieto и милостта на един малък кръг лица – ЕС и Европейската комисия, които пък работят за транснационалния капитал. Пример – на Португалия ѝ бе наредено през 1986 г., при стъпването си в ЕС, да унищожи 90 процента от риболовния си флот, да разчита на на парични трансфери и оперативни програми – разбирай милостиня от ЕС, построи няколко добри магистрала, сега – 30 години по-късно – добро утро! – изведнеж всички забелязоха, че Португалия безнадежно е задлъжняла. Но по същество на Португалия ѝ бе забранено самостоятелно да се разпорежда с парите си и да развива икономиката си в направления, които тя самата смята за важни. Такова опекунстване над икономиките им се случва с всички държави, включително и с Германия, за която мнозина погрешно смятат, че тя командвала ЕС. За да може да осигури финасиране на общините си Германия трябва да се моли на Брюксел да ѝ върне част от собствените пари, с които тя финасира ЕС, включително и френските фермери. Друг още по-фрапиращ случай, касаещ Германия – не ѝ беше разрешено финасирането на влакът на магнитна възглавница - **Маглев**, движещ се над една магнитна релса с 500 км/ч. Пробното трасе от 36 километра беше изградено, но Германия не получи достъп до собствените си пари и накрая проектът беше купен от Китай, който първо го построи между летището на Шанхай и центъра на града – разстояние от 35 километра, а сега започва да го строи и по други отсечки. Та какво друго освен поръчкова икономика е и това, което става с България – закрий си четирите ядрени блока, унищожи си индустрията и селското стопанство, пък после чакай на час полъжичка фондове по оперативни програми от височайшия ЕС. Нали уж се говореше да си научим сами да си ловим риба, а в същност се оказват, че ти се отнема тази възможност,

че трябва да чакаш с протегната ръка като просяк за еврофондове, изпълнявайки покорно преди това сатанистките щения на ЕС за хетерогенизиране и размиване на европейските национални държави, унищожаване на християнското семейство и религия, част от които е и свръхпривилегироването на всевъзможни малцинства. Поръчковата икономика, както и поръчковата наука не води до напредък, а до деградация, защото се поощряват посредствените, най-големите конформисти, които винаги се ориентират по конюнктурата. **При поръчковата икономика деградацията обхваща вече икономиките на засегнатите държави. Колкото и чешмички, катерушки и люлки да направиш, факт е, че електрониката в немските лимузини – Мерцедес, БМВ, Ауди, Порше идва от „азиатските тигри“, Европа технологично изостава и става зависима.**

5. Изводи и препоръки – Развиване способност за критично мислене и откриване на истинските проблеми. Развиване способностите за решаване на проблеми.

Българите, а и всички народи по света трябва да осъзнаят, какво става по света, защо става, да мислят във взаимовръзки, нещо, което мнозинството западни студенти и хуманитаристи не умеят, тъй като образованието им е изключително раздробено и фрагментаризирано поради точковата система. Същите процеси текат и в България от двадесет години, от края на 90-те. Например - вместо да изучават антична история в цялостност, студенти по история изучават само монетите, сечени през III век от новата ера. Абсолютни идентични явления съществуват във всички дисциплини, във филологиите се преподава литература на съответната страна само един семестър, същевременно се въвеждат фрагментарни „ дисциплини“, продължаващи само един семестър! Трябва да се върнем към цялостното, сукцесивно преподаване на дисциплините, които да осигурят достатъчно обща култура, начетеност и ерудираност, за да можем за различим истинските проблеми от псевдопроблемите. Защото разпознаването на истинския проблем вече е половината от разрешаването му.

Източници:

- Popp, Andreas, 2016, Diese Infos sollten wir nie erhalten
- Saly, Sergey, 2016, Otvet tem, kto zhelayat ostavatysya debilav.(Ru)
- Saly, Sergey, 2016, Nastayashaya istotia chelavechestva. (Ru)
- Quer-denken.tv

Автор: Гл.ас. Деян Георгиев, интереси в следните области: философия, политология, социология, психология, история, география, странознание, чужди езици

University of Plovdiv Paisii Hilendarski
Bulgaria

Научни трудове на Съюза на учените в България–Пловдив, Серия А. Обществени науки, изкуство и култура том III, ISSN 1311-9400 (Print) ; ISSN 2534-9368 (On-line), 2017, Scientific works of the Union of Scientists in Bulgaria-Plovdiv, seriesA. Public sciences, art and culture, Vol. III, ISSN 1311-9400 (Print); ISSN 2534-9368 (On-line), 2017.

ЗАБЛУЖДЕНИЯТА НА ЕЛЕКТРОННОТО ОБЩЕСТВО

Деян Георгиев

ПУ „Паисий Хилендарски“

THE DECEPTION OF THE ELECTRONIC SOCIETY

Deyan Georgiev

University of Plovdiv

Abstract: The article deals with the deliberate exaggeration of the role and the “importance” of the so-called “electronic society”. I acknowledge the advantages of the IT-technologies, but the enforcement of this “industries” upon the people as a new way of life, “modus vivendi” leads to a modern slavery. The traditional productions are being underestimated, the ITs are being constantly overvalued. However the large GDPs, the real driving power of the economy are the traditional productions, not the round over the clock launching of always newer and unnecessary, pointless softwares. The traditional products make up the biggest part of the world economy – electric cookers, refrigerators, washing machines, TVs, locomotives, cars, radios etc. In fact the huge part of the middle class is created by the traditional industries, not by the ITs. It is no coincidence that nowadays the middle class is worldwide permanently shrinking. The greatest beneficiaries from the overvaluation of the electronic technologies are the globalists and the financial oligarchy. The ITs are the henchmen of the aforementioned groups. With the help of the new technologies they can better control the people and force them into “electronic concentration camps”. Today the financial oligarchy can manipulate with one click of the mouse whole nations and their budgets and create world wide manipulation webs. The new electronic technologies contribute to all kinds of financial deceptions and mass manipulations, making people to puppets – a blatant example for that is the game Pokemon Go.

1. Увод – предмет на доклада - умишленото преувеличаване ролята на дигиталното общество и информационните технологии.

Искам за изясня един факт от самото начало – не се обръщам против необходимата дигитализация като предпоставка за цялостната модернизация на обществото и като важна съставна част от точните науки – физика, медицина, биология, химия, математика, нанотехнологиите, предстоящия human engineering и т.н. Докладът се обръща срещу ненужното усложняване на прости процеси и натрапването на излишни софтуерни продукти, срещу преувеличаване ролята на информационните технологии както и срещу вече присъстващия тотален контрол върху хората с помощта на електронните технологии.

Свидетели сме на непрекъснато натрапване и преувеличаване ролята на така нареченото дигитално и постиндустриално общество. Не било вече важно колко хладилници, перални, печки, трактори, радио –телевизионни апарати и комбайни произвеждаш, важно било да си дигитално грамотен, да познаваш и да можеш да работиш с ненужните, появяващи се през две години нови операционни системи на компютрите. Всъщност това е една грандиозна

манипулация! Никой не може да ме убеди, че операционните системи струват повече от хладилниците, пералните и печките! Това превъзвисяне на постиндустриалното общество и компютърните технологии е в полза на глобалистите, на тези, които целят уеднаквяването, манипулацията и подчиняване на огромни маси хора. С това възхваляване на дигитализацията на света се цели оправдание на умишлената деиндустриализация на западните общества, с цел ограничаване разрастването на средната класа и залъгалката, че IT-индустрията може да създаде бъдещата нова средна класа. IT – секторът не може да замени умишлено разрушената реална икономика, той обслужва интересите на финансовата върхушка, която чрез помощта на дигиталните технологии, с едно кликане на мишката може да придвижва, манипулира и спекулира с огромни парични средства, в много случаи надхвърлящи бруто вътрешния продукт на цели държави, да срути валутата на дадена държава, прибирайки огромни спекулативни печалби – справка – Джордж Сорос и сриването на английската лира през 1992 г. - в състояние е да наблюдава и следи всяка стъпка на седемте милиарда души световно население, и най-накрая да пристъпи към всеобщо чипиране на целокупното човечество. Финансовата върхушка винаги си е служела с перфектно организирани мрежови структури – достатъчно е да си припомним мълнеоносната дезинформация за мнимата победа на Наполеон на Ватерлоо и изкупуването на почти всички акции на Британската империя на безценица от Натаниел Ротшилд, организирани на всички революции и безредици – така наречените Френска Велика, Велика Октомврийска, Майдани и т.н. – всички те са емблематични примери за отлично смазания механизъм на мрежовите структури още преди компютърната ера, но днес, с развитието на дигитализацията и превъзвисянето на ролята ѝ, то манипулацията на хората става още по-лесна.

2. По какъв начин се натрапва ненужен софтуер и не чак толкова необходими електронни услуги, електронен начин на заплащане и т.н.?

Изключително заблуждение е мнението, че компютърните технологии улеснявали живота на хората. До определен момент това наистина е така, но когато през две години Ви се предлагат ново офис пакети, за които трябва да хабите време и ресурси, безсмислено да се чудите, кой бутон за какво е, кликни тук – кликни там, да ги изучавате, а на практика те не само не предлагат подобрения, а дори в някои отношения са по-утежнени и усложнени от старите версии, тогава трябва да Ви светне сигналната лампичка, че Ви манипулират. Наричам натрапването на дигиталните технологии и преувеличаването на значението им електронна диктатура. Ето някои от проявленията ѝ:

- Непрестанно натрапването на нов и ненужен софтуер, който почти винаги, изисква нов и по-скъп хардуер, въпреки привидната си олекотеност.

- Масовата пропаганда колко е важно развитието на софтуерната индустрия и колко старомодно е развитието на реалната икономика, тоест производството на истински стоки и блага. Наскоро money.bg съобщи, как страните от БРИКС щели да западнат, защото за разлика от “модерния” западен свят нямало да могат да проведат така наречената “четвърта индустриална революция”

- Поощряване по всякакъв начин плащания по електронен път, интернет банкиране и подобни.. Значително намаляване на цената на един и същи продукт, ако той е купен по интернет. Целта е електронно «зарибяване» и придобиване на навици за пазаруване само и изключително по електронен път.

- Принуждаване на университети, фирми и учреждения към електронно заплащане. Предстоящо изтегляне на физическите пари от обръщение и замяната им с електронни такива с цел по-добър контрол над населението и наказание на непокорните, които ще бъдат изключени от системата и по този начин ликвидирани физически. Ако Вие встанете срещу системата, например срещу задължителните ваксини, то Вие моментално можете да бъдете

лишен от заплата, изтрит от регистрите на ГРАО и физически унищожен.

- Вече приет закон за задължително чипиране на домашните любимци в България, смотолевено набързо и с половин уста в новините, често в един или два часа през нощта.

- Промотиране и специално финансиране на мобилните устройства, натрапването им, с цел включване на целокупното световно население в матрицата. В световната мрежа, която ще може да бъде манипулирана с няколко кликания на мишката.

- Повсеместни наблюдения, надзори и проследявания, осъществявани почти винаги с електронни средства.

- Затъване на българската, а и не само българската интелигенция, в непрекъснато попълване на електронни бюлетини, непрестанно проверяване на мейли и отговарянето им, непрекъснато попълване на кутийки и графи и неосъзнаване порочността на всичките тези действия, отклоняващи ги от същинската научна дейност. Например на едно от филологическите събрания колега се опитваше да ни убеди как трябва непрекъснато да си попълваме данните в електронни бюлетини, неосъзнавайки колко досадно и контрапродуктивно е това.

- Привидно разнообразие. В действителност алтернативните сайтове се изключват или изтриват, а се поощряват заблуждения, антиновини, дреботемия, антимузика, антиигри и т.н. Уеднаквяване и униформиране на хората и превръщането им в безмозъчни консуматори.

3. Причини – Защо се прави това преувеличаване?

Средната класа се създава от традиционните, «старомодни» производства, а не от дигиталната икономика. Да промотираш дигиталната икономика е все едно да твърдиш, че всеки може да стане адвокат или икономист. През 60-те и 70-те години на двадесети век в Западна Европа и САЩ все още съществува достатъчно голям дял на реалната икономика, икономиката, която създава блага и подобрява живота на хората. Средната класа расте. За да не се разрасне прекалено много и да стане независима, например да престане да има нужда от кредити от банките, започва изнасянето на реалната икономика (индустрия) в Източна Азия (Южна Корея, Тайван, Сингапур). За да се преглътне този процес полесно, населението в Западна Европа и САЩ започва да бъде залъгване с приказки за „постиндустриално общество“. „Постмодерността“ и „постиндустриалното“, „дигитално“ общество е вид „смокинов лист“, целящ да прикрие деиндустриализацията на западните общества. „Безработицата нараства, реалните заплати и пенсии намаляват, съкращават се социалните разходи, влошава се масовото здравеопазване, а в същото време това всичко се рекламира като модерност и постмодерност, важна част от които е така нареченото дигитално общество. Вижте процесите в България и Източна Европа – тук също производствените мощности след 1989 г. бяха унищожени, а вместо това на младите хора се предлагат колцентрове, аутсорсинг-компании и прочие. Но всичко това са признаци за упадък, деградация, подчертавам умишлена деградация на икономиката, тъй като така наречената дигитализация всъщност предлага много повече опасности отколкото положителни страни, зомбира, манипулира и контролира населението. За да се излъска имиджа на дигиталното общество и изкуствено да се завиши статуса му, заплатите в така наречената ИТ – индустрия изкуствено съзнателно се завишават, а в действително населението няма нужда от натрапващите се почти всяка седмица нови софтуерни „продукти“ на тази „индустрия“. Но българската интелигенция с „телешки възторг“ повтаря клишета, боготвори всеки, идващ от САЩ и говорещ за „неефективната държава“ и „ефективната приватизация“, необходимостта да бъдем модерни и т.н. А защо трябва непременно да бъдем модерни и какво означава това?

Един от последните примери за масова психоза и зомбиране на населението/стадото е играта Рокетон Go. Зависими станаха както тинейджъри така и депутати и министри. Какво може да очакваш повече от такива хора? Емблематичен пример за поставяне под

пълна зависимост на зрели хора, с които като пластелин можеш да направиш каквото си поискаш и да ги накараш да изпълнят всяко твое желание.

Важният проблем е, че хората, възползвайки се от положителните страни на дигитализацията – по-лесното и безпроблемно общуване, качествен скок в медицината,, скъсяване на географските разстояния, квантов напредък в областта на точните науки, не забелязват начините на манипулации и тотален контрол от страна на цифровите технологии. Всяка диктатура има и своя сладка страна, свое „захарче“ или „бонбонче“. Напредъкът в точните науки обаче не върви ръка за ръка с напредък в хуманитарните. Те често биват или затормозявани от излишни все по-сложни програми или пък – както в областта на методиката - внушават измамна лекота, лековатост или лежерност с така наречената „педагогика на удивлението“ – на немски Sprachpädagogik, част от обществото на удоволствието, хедонизма – Sprachgesellschaft. Педагогиката на удоволствието пренебрегва факта, че обучението и учението по същество са тежък труд, преувеличава ролята на визуалния тип обучение и подценява традиционното възприемане и заповяване. Опитва се сякаш да угоди на съвременните тенденции на учениците - а те им се внушават преднамерено! – че всичко трябва да се преподава с образи. Което само по себе си няма нищо лошо, това е така, но не бива да става за сметка на четене, учене наизуст, преразказване, самостоятелно съставяне на текст и т.н.

4.Изводи и препоръки –апел за по--критичен поглед към «мантрите», идващи от Запад, посредством задълбочен, подчертава истински задълбочен, а не подражателски поглед върху реалните явления.

В заключение искам да призова за по-голяма критичност към «модерните» явления и «нашепванията», идващи от «високи авторитети» и да попитам хората, дали обърнаха внимание на въвеждането задължително чипиране на домашни любимци и какво предстои след това, дали прегледите при личните лекари не са затормозвани от непрекъснатото нанасяне на данните пациента в компютъра и попълването на различни квадратчета и правоъгълничета, дали по-раншното изписване на рецептите с химикал не беше в пъти по-бързо, а прегледите по-качествени, дали е необходимо лансирането на нови, уж по-олекотени и уж по-добри операционни системи, които в действителност винаги изискват покупката на нов хардуер. Нека образованите хора и учените в България си зададат въпроса, дали заедно с «развитието», а всъщност натрапването на нови цифрови технологии не се увеличава бюрокрацията и не се спъва същинската им работа, дали не се чувстват наблюдавани, манипулирани и контролирани от някакъв вид «Голям брат», възползващ се от новите мрежови технологии.

Източници:

Chetverikova, Olga, 2015, Elektronnii konthlager (Ru)

Zareva, Galina, 2015, Elektronnaya diktatura (Ru)

Deljagin, Mihail, 2015, Chem opasnosti internet ekonomika? (Ru)

Fursov, Andrey, 2016, Wot komu vaigodni sotsialnie seti! (Ru)

Автор: Гл.ас. Деян Георгиев, интереси в следните области: философия, политология, социология, психология, история, география, странознание, чужди езици

University of Plovdiv Paisii Hilendarski; Bulgaria

Научни трудове на Съюза на учените в България–Пловдив, Серия А. Обществени науки, изкуство и култура том III, ISSN 1311-9400 (Print) ; ISSN 2534-9368 (On-line), 2017, Scientific works of the Union of Scientists in Bulgaria-Plovdiv, seriesA. Public sciences, art and culture, Vol. III, ISSN 1311-9400 (Print); ISSN 2534-9368 (On-line), 2017.

УНИЩОЖЕНИЕТО НА НАЦИОНАЛНАТА ДЪРЖАВА

Деян Георгиев

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

THE LIQUIDATION OF THE NATIONAL STATE

Deyan Georgiev

University of Plovdiv

Abstract: The article traces down the liquidation of the nations and the national states. The very economic pattern of total privatization destroys the countries and makes the governments to puppets. But the complete privatizations is preceded by the dismembering of the big holding companies, the breaking up of the big factories and plants, the deliberate enforcement of the society into heterogeneity. The chopping up by the big factories was vindicated with allegedly “flexibility”, the same was with the glorification of the small and middle enterprises, opposing them to the big industries. The reality is that actually the big GDPs are achieved by the big companies, the small and the middle enterprises can thrive only as suppliers of the big corporations, such as for example FIAT in Italy entangles in his nets myriads of small and middle companies and gives them bread and butter.

The enforcement of the society into heterogeneity hampers the unification of the people to fight against the status quo, to fight for their rights which every day are being chopped up. The rule is “divide et impera – divide and rule”, the result – the incitement of the people against each other. A blatant instance – the incitement of the miners and parents against the teachers during the teacher strike in 2010.

Another feature of the destruction of the national state is the weakening of the national institutions and organs in contrast to the international ones – EU, NATO, TTIP, CETA etc. – they get stronger and stronger.

The “reversed discrimination” – the overprivileges of different minorities to the disadvantage of the indigenous, native people. The best positions and the most money get different minorities whereas - for example – people from East Europe are being treated like slaves.

The next step to the destruction of the national states is the discrediting of the nationa. The nations were allegedly guilty for the both World Wars and all other wars which is not true – they were engineered by the destroyers of the modern national states who are descendants of the former destroyers of Germany, Austria-Hungary and the Russian Empire who were mighty barriers for the free flood of capital and limitless manipulations with people's money.

Persons with average and mediocre capabilities and really perverted persons are being launched to high positions. The Christian family is being destroyed by genderism, compulsory kindergartens, mandatory all-day-schooling of little children etc.

The article ends with summary of all issues that feature the demolition of the national states.

1. Цел на доклада – да посочи различните способности за унищожаване на националната държава, без претенции за изчерпателност.

Вие може да чествате Левски, Ботев и Априлското въстание, но в ход е унищожение на националните държави, наред с други съзнателно предизвиквани и направлени процеси, като разбиване на християнското семейство, хетерогенизиране и атомизиране на обществото, така наречената обратна дискриминация като например привилегииране на всевъзможни малцинства в ущърб на мнозинството и редица други явления, които са съпътстващи на процеса на ликвидация на националната държава или са негови съставни части.

2. Неолибералната матрица и нейните пороци.

Самият неолиберален модел на налагане на тотална приватизация и концесиониране на бившата държавна собственост в източноевропейските държави превръща правителствата и националните парламенти във фигуранти, неспособни да влияят и регулират разюздаността и алчността на едрия капитал, на частните монополисти и корпорации. В Източна Европа пълната или почти пълната приватизация се извършва с помощта на манипулация на населението, налагане в общественото мнение на погрешни тези, даване глас и издигане на високи постове на откровени лъжци и марионетки, щедро финансиране на различни неправителствени организации, които, макар и малцинство, агресивно и силово налагат догмите на неолиберализма. Подчертавам – малки, но агресивни, със силна финансова подкрепа от чужбина малцинства налагат дневния ред на мнозинството. Тоталната приватизация и концесиониране превръща националната държава в територия. В Африка и Азия държави бяха унищожени с военна сила – Ирак, Либия, до голяма степен Сирия, най-голямата по територия африканска държава Судан бе разделена на две – Северен и Южен Судан, от Етиопия бе отцепена Еритрея, но в случая с държавите от Източна Европа бяха приложени – наричам ги така – „студени граждански войни“ с насъскване и настройване на хората едни срещу други, с цел да се отклони вниманието от главните процеси – „разпарцалосването“ на бившата държавна собственост, приватизация и концесиониране на апетитните парчета, приватизация на активите и струпуване на пасивите върху гърба на народа. Подчертавам дебело един много важен процес, предшестваш и съпътстващ приватизацията – а именно – раздробяването на собствеността, на големите структуроопределящи предприятия и отрасли, под предлог, че така щели да стана по „гъвкави“ и „конкурентноспособни“. И тук идваме до още една много характерна черта на неолибералната матрица – освен налагането на тотална приватизация върху всичко – производствени мощности, образование, здравеопазване, водоснабдяване и т.н. се пристъпва и към явлението, което съм обобщил под точка четвърта, а именно:

4. Раздробяването на собствеността и производствени мощности, водещо до неефективност на същите и ниска производителност на труда, като претекст за последваща приватизация.

Спомнете си изявленията на един бивш министър на отбраната преди 24-25 години, че военните заводи – Казанлък, Сопот, Търговище, Червен бряг – трябвало да се конкурират помежду си, а не всички заедно срещу големите чужди концерни. Вижте например раздоробяването на БДЖ на три парчета – БДЖ – инфраструктура, БДЖ – товарни превози, БДЖ – пътнически превози! До какво доведе това? До по-голяма конкурентноспособност? Не, точно обратното – до фалит! Едно от най-голямото заблуждение на българските работодатели, повечето от които са с ниско ниво, че ниските заплати се дължали на ниската работоспособност, а истината е, че раздробените малки фирми по никакъв начин не могат да се конкурират с големите корпорации, малките фирми не могат да заработват такава печалба, че да могат да се развиват, да правят продукти с висока добавена стойност, да провеждат фундаментални изследвания. Раздробяването е един от най-сигурните начини да направиш едно производство по-скъпо и по-малко конкурентноспособно, защото прави

системата на функциониране по-сложна, а по-сложната система е по уязвима от грешки, засечки и недостатъци. Вижте трагичния пример на Пловдивския международен панаир, изгласан в миманса от безброй препродажби, покупки и прехвърляния на акции! Сравнете например системата „Семашко“ в здравеопазването при социализма със сегашната безкрайно усложнена и бюрократизирана система, проядена от корупция в безбройните звена и подзвена. А има корупция и грешки, именно защото системата има неизброими ненужни елементи, затормозяващи плаването ѝ функциониране. Може да има малки фирми и звена, но на ниво малък и среден бизнес, които най-често в развитите държави са поддоставчици на големите фирми. Ако някой например в Италия реши да раздробява ФИАТ, представете си какви протести биха възникнали. Големите структуроопределящи за държавата отрасли не биват да бъдат раздробявани, но точно това се случи с икономиките на източноевропейските държави, а сега същия натиск се упражнява вече и върху западноевропейските държави. Обърнете внимание какво заблуждение сега се разпространява с така нареченото диверсифициране и либерализиране на газопреносната мрежа, внушава се надеждата, че горивата щели да поевтинят, а всъщност системата отново се усложнява, надробява се и се оскъпява.

5. Насилствено налагане на мултикултурализъм, свръхпривилегироване на всевъзможни малцинства, реални и измислени, с хетерогенизиране на обществото. Прекалено хетерогенизираното общество – неспособно за мобилизация, за общи цели и действия, неспособно за борба, стачки, протести и защита на правата си. Неосъзнаването на новия вид тоталитаризъм. Насилствена регионализация. Издигане на статуса на диалектите до ранг на „национални езици“.

Друг способ за унищожение на нацията и националната държава е съзнателното хетерогенизиране на обществото.

Поощрява се с всички възможни средства така наречената „другост“, „многообразието“, промотират се всевъзможни малцинства и им се раздават високи постове, реални и измислени, най-малката разлика в диалект или обичаи се раздува до статус „национално различие“, разрушава се и се осмива християнското семейство. Когато едно общество, една нация е хетерогенизирана, тя не може да се обедини в името на общи цели – вижте как българите не съумяват да се обединят срещу задължителните ваксини, срещу задължението да се шофира със запалени фарове при хубаво време, срещу умишленото държание на ниско ниво на заплати и пенсии, вижте злобата и завистта между съседите, в самия академичен живот, вече отделни декани твърдят, че те хранили други факултети. Спомнете ли си, как реагира българският народ при стачката на учителите? Веднага настроиха успешно миньори и родители срещу учителите! Едно насилствено хетерогенизирано общество се превръща в безформено желе, в пихтия, неспособно за мобилизация. Общите цели изчезват – на един му е изгодно да има концесии, защото вече е концесионер, на втори му е добре да купува и притежава заводи, трети изцяло зависи от собствения си труд, четвърти е безработен и т.н. Но в България се забелязва и друга интересна особеност. Хора от една и съща прослойка, с почти идентична заплата, също са нахъсани едни срещу други. Взима 300 лева заплата за 12 часов работен ден и продължава да „кълве“ комунизма. Това е резултат от непрекъснато неолиберално облъчване от така наречените „обществени“ и частни медии. Учители срещу учители, университетски преподаватели срещу университетски преподаватели, лекари срещу лекари. Манипулацията е от типа „Всеки срещу всеки“ и „Разделяй и владей“ – учители срещу родители, учители срещу други учители, миньори срещу шофьори, сини срещу червени, демократи срещу „бетонни глави и червени бабички“, млади срещу пенсионери – спомнете си култовата статия във вестник „Демокрация“ – „Алчни старци изпълзяха на припек“ - , умствен труд срещу физически труд, филхармоници срещу оперни певци, гейове срещу хетеросексуални, София срещу Пловдив, Варна срещу Пловдив, малцинства срещу мнозинство и т.н и т.н. Примерите могат да бъдат безброй. Чак такава разделение в

обществото не се наблюдава дори в западноевропейските общества, където разделението е между глобалисти/европеисти/интернационалисти от една страна и национални мислещи/патриоти/евроскептици от друга. Но тук в България странността е в това, че съществува омраза и разделение в самите съсловия, между хора с еднакво обществено положение и заплата.

Трети способ за раздробяване и унищожаване на националната държава е така наречената „регионализация“, която се поощрява с всички възможни средства. Говори се за регион „Тракия“, за сътрудничество между Одринския университет и български университети, националните граници се „разпояват“, омокват в полза на „трансграничното сътрудничество“. На посещение в Новосибирск германският външен министър Щайнмайер държи лекция в Новосибирския университет и призовава аудиторията да възстанови величието на независим Сибир, т.е. не говори за величието на Русия, а намеква за независим Сибир. Самата съвременна структура на Федерална Република Германия е изработена и наложена от Великобритания, Вилхелминска Германия е единна, тя не е с федерална структура, Русия преди болшевишката революция също не е с федерална структура, тогава вместо сегашните автономни републики съществуват губернии. Някогашните губернии на огромната Руска Империя бяха превърнати в „Съветски републики“ от болшевиките, които 70 години по-късно в Беловежката гора ще бъдат превърнати в независими държави от само трима души – лидерите на Русия, Украйна и Беларус. Четвъртият – президентът на СССР, който можеше да предотврати това и да арестува горепосочените трима особи, остана пасивен и допусна раздробяването на огромната държава. Федерализацията на една държава е един от начините за по-нататъшно регионализиране, раздробяване и ликвидиране на същата държава. Федерализацията прави държавните връзки хлабави. Свеж пример е съседна Македония. В Германия има вече немци, които не се заявяват като такива, а като жители на Райнланд, на Долна Саксония и т.н.

6. Размиване и анонимизиране на собствеността като още един от начините за последващото ѝ унищожаване. Безкрайните покупки, продажби и препродажби на производствени мощности и земя – „замитане на следите“, анонимизиране и ликвидиране на същите.

Наред с раздробяването на държавната и обществена собственост, **последващата и приватизация, друг много важен процес на ликвидацията на националната държава е размиването и анонимизацията на собствеността.** Тя първо се раздробява, разбива – пример някогашните текстилни и обувни заводи в България – на тяхно място сега съществуват малки фирмички, които не съумяват да се доближат до качеството на продукцията на някогашните гиганти – след това се приватизират, препродават се няколко пъти, при което следите на собствеността се губят, накрая се оказва в ръцете на някоя анонимна офшорка на екзотичен остров, пример –многобройните продажби и препродажби на Кремиковци.

Освен това унищожението на националната държава върви ръка за ръка с отслабване и формализиране ролята на националните правителства и усиляване пълномощията на наднационалните органи - Европейски Съюз, Европейска комисия, Европарламент, НАТО, Световна търговска организация, Световна банка, Международен Валутен Фонд, подготвеното бъдещо електронно правителство. Например никой не смее да критикува европейските комисари и Европарламентът. Те са свещени крави – там седят едни много умни чичковци и лелки, чиито директиви безропотно трябва да се следват. Да сте забелязали или чули някой някъде да критикува еврокомисарите? Те имат огромни пълномощия, както събратята им от болшевишката революция в Русия. Приликата в названието им не е случайна. Както и звездата, символ на комунистическата революция, е същата като звездите в знамето на Европейския Съюз. Комисарите могат да хокат и наказват националните правителства. Самите комисари получават огромни заплати, плащани от обикновените хора в така

наречения Европейски Съюз, живеят в «кули от слонова кост», напълно непознаващи реалния живот. Когато Саркози преди години реши да предприеме само умерено твърди мерки спрямо нелегалните имигранти, веднага цялото френско правителство бе привикано в Брюксел за отчет като непослушен ученик, на когото трябва да издърпат ушите. Веднага започна масирана личностна кампания срещу Саркози. Наложиха се глоба на Франция. В наднационалните организации никога не се говори за съкращения, замразявания или намалявания на заплатите. Бюрокрацията и бумажината е огромна. Да сте чули известният шоумен по една от известните телевизии и неговият антураж да критикува или шегува с наднационалните органи? Не, имитират духовитост, интелект, заяждат се с националните тела, с местни министри, депутати, министър – председатели и президенти, но никога с наднационалните институции! Колко от българските журналисти, политолози и социолози се занимават задълбочено с тях? Не, предпочитат да се плъзгат по повърхността и да коментират домашни проблеми, затъват в дребнотемие.

7. Обратната дискриминация.

Стратегическата цел на световната финансова върхушка – ликвидиране на нациите и държавите – се постига и посредством свръхпривилегироване на малцинствата, с така наречената обратна дискриминация. Тактическата цел е традиционните европейски национални държави да се превърнат в мултиетнически – в близко бъдеще, като в средносрочен аспект – в близките 10-15 години коренното население на държавите – немци, французи, англичани, българи и др. се превърнат в малцинство в собствените си страни. Раздават се високи постове не само на хора с нетрадиционна сексуална ориентация, но и на откровени педофили – справка председателят на „Зелените“ в Европейския парламент. Непрекъснато се тръби колко онеправдани и подтиснати са малцинствата, призовава се към толерантност на мнозинството към малцинствата, мнозинството непрекъснато трябва да се вслушва и удовлетворява прищявките на малцинствата, да стъпва на пръсти пред тях. В много западноевропейски фирми не смеят вече да празнуват Коледа и да украсяват коледни елхи, само и само да не обидят милите мюсюлмани. Забранява се на коренното местно население носенето на кръст, за да не обидят милите мюсюлмани. В същото време мюсюлманите свободно могат да колят овце по западноевропейските улици и паркове. Западноевропейците не могат, не им е разрешено да критикуват мюсюлманите, исляма, в най-безобидния случай рискуват кариерата си, а често биват и физически малтретирани и тормозени от мюсюлмани и леви екстремисти. Биват дамгосвани като фашисти. Всеки път, когато се появи и най-плаха критика срещу исляма, веднага във водещи политически предавания се изтъпачват защитниците му и отговарят «Ама вие не познавате исляма, той е мирен, не е агресивен, четете корана!» Факт е обаче, че самото мюсюлманско население в Западна и Северна Европа се държи изключително агресивно и нагло спрямо местното население, домакина си, като непрекъснато поставя все нови и нови искания, капризи, прищевки, трябва да се строят все по-високи джамии, арабските и турските деца и младежи физически тормозят населението – домакин, бият, насилват и убиват прекалено отстъпчивите и наивни домакини. Преобладаващата част от търговията с наркотици, побоищата и изнудванията в немските училища, жп-гари и метро-станции се извършват от турци. В Тетово – Македония албанците не разрешават на македонците да сложат кръст. В плевенските села и в пловдивския квартал Столипиново циганите ограбват, бият и тормозят българите и ги принуждават да продават жилищата си на безценица. Ето как малцинствата започват да взимат превес над мнозинствата. В Македония агресивното албанско малцинство вече дори забранява на македонското мнозинство да издига кръстове! Ето до къде води стъпването на пръсти пред наглите малцинства! Тази прекалена отстъпчивост и шушумишко държание спрямо малцинствата се забеляза и в новата българска конституция от 1991 г., когото православно вероизповедание в България бе определено не като «официално», а като «традиционно». Да, но традициите отминават и се размиват. Така бе

подготвена почвата за времето, когато православието вече няма да е традиционно. В самите западноевропейски общества работи огромна армия от социолози, политолози, философи и всякакви хуманитаристи във вреда на собствената си държава, много германци например непрекъснато възхваляват и превъзвисяват Турция, като същевременно непрестанно оплюват собствената си държава. Ратуват за превръщането на Германия в мултиетнически миш-маш. Ето докъде може да доведе промиването на мозъци.

8. Дискредитиране на националната държава – Един от уж най-силните аргументи на глобалистите срещу националната държава е упрекът, че държавите произвеждали само войни и въоръжени конфликти, че националните правителства са некомпетентни и не могат да решат сложните и глобални проблеми. Истината е, че двете световни войни бяха инициирани от едрия капитал, задайте си въпроса, как така една унижена и натоварена с огромни репарации Германия само за няколко години ще напома такива мускули и започне световна война, без помощта на едрия капитал!? Исторически факт е, че Хитлер е напопан от американската финансова върхушка за започването на нова война. Освен това, ако не искаш нова световна война, защо унижаваш една велика държава до степен на невъзможност с Версайския договор от 1919 г., натоварваш я с непосилни репарации, предизвикваш състояния, подобни на граждански войни до 1933 г. – улични боеве и т.н. и след това стоварваш цялата вина върху немския народ. „Мирните договори” от парижките преградия през 1919 г. не бяха истински мирни договори, а трамплин за нова война. Целта на финансовата върхушка и едрият банков капитал е винаги да има конфликти, войни, за да може те да трупат богатства върху кръвта на убитите. Създаваш теза, след това създаваш и антитеза и ги насъскваш една срещу други да се борят и омаломощават взаимно. Ако врагът вече не е Германия, ще е СССР, ако не е СССР, ще е тероризмът и така до безкрай. Целта е винаги да има тлеещи хронични конфликти, които никога да не бъдат решени, така държавите задлъжняват, а финансовата олигархия и наднационалните организации трупат печалби. Наднационалните организации изсмукват средствата и ресурсите на националните държави, можеш да нямаш пари за болници и здравеопазване, населението ти да умира от глад и болести, но контингент в Афганистан, Ирак, Косово и Босна трябва да имаш, трябва да си образцов член на НАТО. Западните държави и общини са безнадеждно задлъжняли, както и повечето домакинства, същото предстои да се случи и с източноевропейските домакинства. Самата Германия не разполага с огромните средства, с които бе натоварена от Европейския Съюз да помага на Гърция, а трябваше да ги заема от банки. Така се получава порочен кръг от безкрайно задлъжняване. Неслучайно от една страна имаме крайно рестриктивна политика по отношение на заплати и пенсии, а от друга непрекъснато ти тикат кредити в ръцете. Замисълът е тези кредити да не могат да бъдат върнати и да се отнемат недвижимото имущество и жилищата на хората. На глобалистите не са нужни уседнали хора с национално самосъзнание, а трудови номади, без корен, род и родина. И усилено работят за размесване на населението в държавите от така наречения Европейски Съюз. Затова не бива да ни учудва това привилегироване, угодничене и лигавене с всякакви малцинства, навлеци и пришълци.

9. Антиселекцията.

Другият упрек на глобалистите, мултикултуралистите, финансовата върхушка към националните правителства и държави е, че нациите не могат да въведат ред в собствената си къща, например с корупцията и престъпността, та трябвало те – например Европейският парламент и Европейската комисия да се намесят и да ни оправят. Но истината е, че тук важи принципът на „**антиселекцията**”- избират се, възхваляват се, лансират се не най-умните, а най-глупавите на ръководни постове, които търпят корупцията, криминалната престъпност, разрухата, които довеждат собствените си държави до катастрофа, до момента, в който на хората им писне и сами започнат да искат външна помощ. Така българите копнееха по Европейския Съюз преди 2007 г., до гуша им беше дошло и от мафия,

организирана престъпност, битови престъпления, кражби, насилия, мизерни заплати и пенсии. Не познаваха процесите, течащи вътре в самия Европейски Съюз. Населението в източноевропейските държави започна само да копнее да влезе в диктатурата, наречена „Европейски Съюз“. Това е и целта на наднационалните организации – сам да пожелаеш да си сложиш ярема на врата. Онези много мъдри чичковци и лелки – европейски комисари – знаеха и можеха всичко, те можеха да ни оправят. Нищо, че след падането на комунизма самият Европейски Съюз въведе визи за източноевропейците и години наред унижаваше хората от тези страни с безконечни опашки и процедурни врътки, които бяха източник на корупция – къде останаха тогава приказките за свободно движение на хората. Типични представители на антиселекцията в източноевропейските държави са повечето министър-председатели и президенти на България след 1989 г., много техни колеги в Западна и Източна Европа. Не е случайно, че именно **„антиселектираните“** получават доживотни тлъсти възнаграждения и синекурни постове в чужбина – бившите президенти на България получават пенсия, възлизаща на 70 процента от актуалната президентска заплата, бивш външен министър от началото на така наречения „преход“ – без да знае английски, в качеството си на старши асистент отиде да живее в САЩ и чете там лекции, не е ясно какви лекции и по какво!? Като награда за предателството на българските резиденти в чужбина! Лекции в чужбина чете и последният генерален секретар на СССР. Бившият руски президент от 90-те бе възхваляван като изключителен демократ, докато насаме и зад гърба му западните „лидери“ му се подиграваха. На „антиселектираните“ се подаряват научни титли.

Въобще за всичко положително трябва да се благодари на Европейския Съюз, така както навремето благодаряхме за всичко на Партията, за всичко негативно обвиняваме „нереформираната“, „непреструктурираната“ държавна собственост и национална държава, „лошия национализъм“. Трябва да благодарим на еврокомисарите за структурните фондове, за различните проекти и инициативи – „Ден без автомобили“, „Европейски ден без автомобили“, „Европейски ден на неznam какво си“ и навсякъде се кипри модната думичка „евро“, „европейски“, също както по рано всеки научен труд, независимо дали е по физика и философия в увода си започваше с „принципите на марксизма-ленинизма“ и „както заявява другарят Сталин“ – в края на 40-те и началото на 50-те. Матрицата на мислене на днешния псевдоелит е на нивото на тези от 50-те години – едните говореха за интернационализъм и комунистически ценности, с петолъчки и комисари, сегашните повтарят като папагали до умопомрачение „европейски“ – разбирай – антinationални ценности, разлагачи националната държава, и отново с всесилни комисари и петолъчки, наказващи и шамаросващи националните правителства като непослушни деца. Бивш министър на образованието на България също в едно интервю за български вестник заявява, че „децата трябва да бъдат възпитавани в духа на европейските ценности“.

В областта на образованието глобалистите внедряват свои хора във всяка структура, във всеки университет. Либералната доктрина е доктрина и в Нов Български Университет и в повечето хуманитарни факултети в българските и не само български университети. Поощряват се и се промотират всички проекти, занимаващи се и утвърждаващи мултикултурализъм, трансгранични проекти, регионално сътрудничество, проблемът за „Другия“ и подобни, целящи индоктринирането на ученици, студенти и университетски преподаватели и подготвящи почвата за разлагане на националната държава. Но тук преминаваме към голямата тема за поръчковата наука. Тема на следващия ми доклад.

Освен това правят впечатление лицемерието и двойният стандарт на българската и въобще на европейската интелигенция. Уж непрекъснато рекламират и възхваляват регионализацията на Европа, а когато белгийската област Валония – с пет милиона жители и Брюксел – с един милион жители гласуваха отначало против търговското споразумение с Канада СЕТА, то тогава всички интелектуалци започнаха да говорят за Валония като за „малка и незначителна белгийска област.“

9. Унищожаване на християнското семейство и отключване на демографска криза в европейските народи.

Що се отнася до най-малката обществена клетка – семейството – то се полагат всички усилия християнското семейство да бъде унищожено. Така нареченият джендъризъм, изключително тоталитарна идеология, се старее с всички сили да унищожи разликата между мъжа и жената – уж в името на равноправието, като забранява на жените да бъдат жени, забранява разказването на приказки, забранява им носеното на поли и отглеждането на деца, отнема им децата от най-ранна детска възраст чрез задължителни детски градини и задължителни целодневни училища, чрез ювеналното правораздаване или така нареченият „Закон за детето“, целящо отчуждаване и насъскването на децата срещу родителите, създаване на зомбита без корени и род, разврат на децата от най-малка детска възраст чрез въвеждане на задължително „Сексуално образование“ за осем – и деветгодишни деца в Германия, налагане на наркотици в училищата, феминизиране на мъжете и много други, за които рамките на настоящия доклад са тесни.

10. Изводи и препоръки – Осъзнаване на процесите, течащи зад кулисите, отказ от официозните медии, ползване на алтернативни източници.

Необходимо е осъзнаването на тези процеси. На това осъзнаване обаче пречат официозните медии и силите, които стоят зад тях. Например - срамежливо и с половин уста бе смотолено в два часа през нощта от едно от главните медии в България, че чипирането на домашните любимци вече е задължително. Нужно е да се ползват алтернативни източници, ако щете и алтернативно образование и алтернативни университети, тъй като настоящите са изцяло под властта на майн-стрийма.

Източници:

Fursov, Andrey, 2016, *Ot chevo u mirovovo pravitelstva pupok razvyazhetsya ?* (Ru).

Deljagin, Mihail, 2016, *Chto budet w mire?* (Ru).

Chetverikova, Olga, 2015, *Lyudi bolshe ne dudet obrazavannimi* (Ru).

Автор: Гл.ас. Деян Георгиев, интереси в следните области: философия, политология, социология, психология, история, география, странознание, чужди езици

University of Plovdiv Paisii Hilendarski
Bulgaria

Научни трудове на Съюза на учените в България–Пловдив, Серия А. Обществени науки, изкуство и култура том III, ISSN 1311-9400 (Print) ; ISSN 2534-9368 (On-line), 2017, Scientific works of the Union of Scientists in Bulgaria-Plovdiv, seriesA. Public sciences, art and culture, Vol. III, ISSN 1311-9400 (Print); ISSN 2534-9368 (On-line), 2017.

ПРОВИНЦИАЛНОСТТА НА БЪЛГАРСКАТА ИНТЕЛИГЕНЦИЯ

Деян Георгиев

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

THE PROVINCIALISM OF THE BULGARIAN INTELLIGENCE

Deyan Georgiev

University of Plovdiv , Bulgaria

Abstract: The main issues of the article are the provincialism and the narrow-mindedness of the Bulgarian intelligence. One of the most important feature of the provincialism is the explanation of global processes with locales ones and with their simple personification.

Another hallmark of the narrow-mindedness of the Bulgarian intelligence is the glorification of all foreign. Every lecturer from Sofia is accepted in Plovdiv as a hero, every lecturer from abroad is hailed in Sofia as a star. The Bulgarian intelligence shows a tendency to complicate everything which is principally very simple. Unnecessary complications in every area of life – health care, education, administration, bureaucracy, this makes the life of people very hard. The mindset of the Bulgarian intelligence is confined in dogmatic frames. The Bulgarian intellectuals tend to mimic and imitate not to reflect. Constant reforming that only worsen and complicate things.

The article ends with a summary of the main traits of the provincialism of the Bulgarian intelligence.

1. Увод – Защо смятам по-голямата част от българската интелигенция за провинциална?

Наясно съм, че не може да се говори за българска интелигенция въобще, за българите въобще, но въпреки опасностите от типизацията, то съществуват преобладаващи общи черти на мнозинството от дадена нация или социална група, които придават облика и характеристиките ѝ. Тъкмо затова ще си позволя да скицирам някои особено биещи на очи качества на преобладаващата част на българската интелигенция.

2. Белези на провинциалността и тесногърдо мислене.

2.1. Търсене причината за проблемите най-вече вътре в страната и незабелязване на глобалните явления. Примитивно персонифициране.

Провинциалността - Една от най-ярките прояви на провинциалност на българската интелигенция е свеждането и обясненията на глобални проблеми да локални такива и примитивно персонифициране – например натискът от страна на финансовата върхушка върху националните правителства за демонтаж на собствените им държави, тотална приватизация, разпарцалосване и последваща ликвидация на цели отрасли, предприятия и активи, непрестанно орязване на социалните придобивки, увеличаване на работното време, реално съкращаване на заплати и пенсии, поставяне на държави, общини и лични домакинства в на практика вечна финансова зависимост от банки и наднационални финансови институции, огромни лобистки организации – Европейски Съюз, военния

юмрук на наднационалните организации – НАТО, бъдещо чипиране на хората – всичко това се провинциализира до ДС, ченгета, куфарчета с пари и т.н. Какъв мръсник и колко мургав е еди кой си, какъв некадърник е този, когато доларът бил станал 3000 лева, колко дълги са мустаците на онзи, как прибалтийските републики и Полша се били оправили, пък България не е, което е примитивизъм, тъй като процесите в източноевропейските държави, а вече и в целия свят са едни и същи. Въпросът не е в куфарчетата с пари, ДС и ченгетата, а дали ти не бъдеш в състояние да се съпротивляваш срещу тези глобални процеси, на кого трябва да се опреш, ако щете на кого по-малките държави трябва да са протеже. Защото настоящият президент на Беларус успя да опази икономиката на страната от тоталната приватизация и унищожението ѝ, но разчитайки на широкия гръб на Русия. Въобще българската интелигенция не разбра в продължение вече на 26 години, че натискът за тотална приватизация не цели развитието на предприятията, а унищожението им. А беше длъжна да го разбере още през 1990 година, още тогава да забележи, че я манипулират и да вземе завоя. И сега синдикатите се правят на ошипани госпожи за пълната експлоатация на наемните работници, а забравиха как самите те се бориха за тотална приватизация в началото на 90-те.!?!. Едно е да не харесваш Тодор Живков, но да си синдикат и да се бориш за приватизация, това е пълен абсурд! Да, българските синдикати показва пълната си несъстоятелност, борейки се за тотална приватизация или поне примирявайки се с нея!

2.2. “Телешки възторг” към всички, идващи отвън, към „Чуждия“ и „Другия“. **Превъзнасянето им. Резултат от ниско самочувствие и ниска самооценка.**

Друг признак за провинциалността на българската интелигенция е безкритичното отношение, към всичко идващо от чужбина или от някъде другаде – така например преподавателите от София биват приемани с благоговееене в Пловдив, без значение какви са им качествата, в София пък е налице възвеличаване на качествата на всеки чужд лектор и т.н. Това говори за липса на самочувствие. Освен това се превъзнасят необосновано и българите, следващи в чужбина, без да се отчита упадъкът на западното образование след **насилственото**, подчертавам **насилственото въвеждане на Болонската система**, срещу която истинските учени категорично се обявиха, а някои и подадоха оставки, инфлационирането на тамошното образование – много от българите, водещи се студенти на Запад, на практика не учат, а много от тези, които учат, са посредствени и не задават критични въпроси към това, което им преподават. Голяма част от българската интелигенция също не се съпротивлява срещу догмите, а покорни и безкритично, с телешки възторг ги приема – “Другия”, “Другия”, Другия”, “Толерантност”, ”Толерантност”, “Толерантност”, ”Мултикултурно общество”, “Горките малцинства” и т.н. Една дама, омъжена в Германия, си позволи да дойде в България и да пише клеветнически писма до ректора, поучавайки ме, как трябва да преподавам на сестра ѝ, много слаба студентка. Всички я гледоха с провинциално страхопочитание, а тя беше изключително нагла, сестра ѝ, освен че нищо не знаеше, беше и мързелива. Така че фактът, че някой се е мотал в Германия, Австрия или Франция далеч не го прави добър студент. Дори българите, учещи в престижни западни учебни заведения, в повечето случаи говорят баналности, не казват нищо интересно или оригинално.

2.3. Неосъзнаване на собствените високи постижения и собственото достойнство. **Пренебрежение и гавра спрямо истински способните българи. Прогонване на инженерите по компютърен хардуер от България в началото на 90-те.**

Същевременно истинските интелектуалци или не биват припознавани като такива, или пък биват подлагани на издевателства. Например – в началото на 90-те бяха изгонени специалистите по компютърен хардуер и много други способни инженери, които напуснаха завинаги България омерзени и огорчени, обидени като „ненужни“.

Следващо голямо заблуждение на българската интелигенция е заблуждението, че за

България водещи трябвало да бъдат селското стопанство, туризмът и услугите. Но няма аграрна страна, която да е богата. Основното разделение между държавите е – богати индустриални и бедни аграрни. Ако си мислите, че ще успеем да впечатлим немци и австрийци с наши храни, дълбоко се лъжете. На Запад пазарът е наситен и техните сирена са по-добри от нашите сирена, техните млека са по-добри от нашите млека, техните колбаси и меса са по-вкусни от нашите колбаси и меса, дори техните консерви и супи са по-добри от нашите консерви и супи! Не говоря за българските компоти, конфитюри и консерви от преди 1989 г., предназначени за износ за Япония. Говоря за сегашните български “млека”, “сирена” и “меса”.

2.4. Подражателство и стремеж да бъдеш като другите, а не по-добър от тях

Друг важен признак за провинциалността на българската интелигенция е **инфантилността**. Започнат да копаят в Пловдив, откриват разкопки и артефакти, и веднага започват да копаят и в София. Казваме – Пловдив е един от най – старите гадове градове в света и най-старият действащ град в Европа, веднага от София се обаждат, не София е най-старият град и т.н. Как можеш да живееш със заблудението и да повтаряш това заблудение като мантра, че София „расте, но не старее“. Как може да си въобразяваш, до степен на самонавиване, че София е хубав град, при положение че си видял Белград, Будапеща и Виена?! Самата българска столица е една „сива мишка“, каквито „сиви мишки“ са и болшинството български „интелектуалци“, а простолудието е направо на едно изключително примитивно ниво, вижте например българските шофьори. Строителство на ненужни небостъргачи, кому и за какво е нужно това, освен, за да се изфукаш! Ето това е инфантилно! Пловдивските „интелектуалци“ пък вече 26 години се бият с телешки възторг в гърдите, че Пловдив бил синята столица на България, а всъщност Пловдив непрекъснато получава шамари след шамари. Последният шамар беше връчването на 29 процента от акциите на Пловдивския панаир на Варна, закриването на мъжкия футболен отбор на „Спартак“ -Пловдив, а пловдивският градски транспорт е под всякаква критика. Преди това пък бе отменен пролетния Международен Пловдивски панаир, на негово място сега се провеждат различни изложби – винени изложби, аграрни изложби, изложби на военна техника и т.н. Но винена изложба се провежда и в Плевен, изложби се провеждат и в НДК-София, дори в Добрич започнаха да провеждат свой панаир. Всичко това минира и разводнява ролята на Пловдивския панаир. „Освен това българските интелектуалци рядко влизат в диспут със западни колеги, в повечето случаи се съгласяват безкритично с погрешните им постулати и поддакват. Това подсказва липса на самочувствие, а и на познание на света. Всичко се оправдава със сакралната фраза - „Това е директива на ЕС“, „Ако не изпълним това, ЕС ще ни накаже.“ Ами ти какъв професор или доцент си, ако нямаш собствено мнение и позиция и допускаш – меко казано - посредством чинovníци да те командорят. Липсва рефлексия. Стремежът да бъдеш като другите, а не по-добър от тях, да играеш ролята на послушен ученик – отличник, зубрач, всичко това е признак на провинциалност. Това е селско мислене от типа: „Какво ще кажат хората?“ Въпросът не е да бъдеш като другите, а по-добър от тях, да ги изпревариш. Така направиха например японците, които превърнаха Тойота от скромна фирма за текстилни станове във водещ автомобилен концерн в света, надминал немци и американци. Така се прави! Високи цели и упорита работа! А не като българската интелигенция – Така каза Европа.

Българската интелигенция не реагира на извращенията, нанасяни от така наречените „делегирани бюджети“ в средното и висшето образование, водещи до пълна комерсиализация и феодализация на образованието, до корупция, до превръщане на директорите в сеньори, а учителите във васали. За да се занимаваш сериозно с наука, е нужна известна безметежност, спокойствие на духа и разсъдъка, каквите липсват при делегиранети бюджети, непрекъснато броене на студенти, часове и точки, какъвто е случаят например с икономическия факултет в ПУ. Всичко това са битовизми и корупция.

Битовизми и корупция, свързани с делегираните бюджети. Българската интелигенция допусна примитивно разделение, едни факултети говорят за други факултети, че „ние тях ги храним.“

2.5. Превзетост. Ненужно усложняване и бюрократизиране на сложни системи. Стремеж към непрекъснато човъркане и „реформиране“, разбирай влошаване на системите.

Освен това, за да демонстрира висок интелект и заетост, българската интелигенция непрекъснато човърка и „ремонтира“ различни системи, да усложнява системите, под етикета „реформи“! Абе кротнете се бе, хора! Престанането да човъркате неща, от които не разбирате и за които ви липсва интелект. Непрекъснатото „реформиране“ на здравеопазването и образованието доведе тези системи до катастрофа. Ето например – академик Благовест Сендов, прекрасен математик, може би най-добрият математик в България на своето време. Но реши да прави излишни неща, да усложнява нещата, да „реформира“, да се прави на интелигентен – а той действително е такъв – и въведе недоразумението УПК, при наличие на техникуми и СПТУ, Сендов направи излишни звена, неуспешно дублиращи вече утвърдени структури. В техникумите и СПТУ-тата ученици започваха своето професионално обучение още на 15-16 годишен възраст, а в УПК вече 18-19 годишни ученици насилствено бяха откъсвани от своята среда, за да може – видите ли – за 1-2 години да „усвоят професия“. Българските интелектуалци непрекъснато правят простите и семплите неща сложни, увеличават бюрократичните глупости, нямат усещане за чудовищната утежненост на така наречената „електронна бюрокрация“, която е тема на друг мой доклад и тровят живота на българите. Така например българските учители са задължени да попълват в дневника по кой път стигат до работното си място – дали по „Васил Априлов“ или по „Руски“?! Всичко това затормозява работата и води до обратния ефект – не до подобряване, а до деградация на учебния процес. Колега, професор по психология, се оплака, колко много се държи от страна на министерството на правилния шрифт, правилното поле и правилното оформление на писменните документи! Не остава време за истинска наука! Горката България с такива министерства и с такива министри! Още по-лошо е положението в здравеопазването! Ненужни усложнени и утежнени системи, а една система, колкото е по-усложнена и по-утежнена, е толкова по-уязвима откъм грешки и корупция.

Освен това преобладаващата част от българската интелигенция отказва да признава действителността, свила се е в черупката си, живее в кули от слонова кост! Нарича катастрофата, геноцида към българския народ криза, когато им кажеш, че повечето хора в България не могат да си купят дори и храна и гладуват, тези „интелектуалци“ ти казват, че преувеличаваш. А истински интелигентният човек трябва да може да види, да усети, да локализира, да определи и изрече гласно проблемите!

2.6. Прекалено придържане към идеологеми, лепене на идеологемни етикети, идеологемно, а не прагматично мислене .

Следваш проблем в мисленето на българската интелигенция, издаващ нейната провинциалност е прекаленото придържане към идеологемни етикети – „ляво“ – „дясно“ – „ценности“ и други. Ако направя така, това ще бъде ляво, ако направя иначе, това ще бъде дясно. Абе човече, направи го така, както трябва, а не ми умувай дали е ляво или дясно. Например, когато разговарях с асистент от Факултета по информатика и математика в ПУ по отношение на това, че плажове в България не бива да бъдат отдавани на концесионери и не трябва да бъдат платени, той ми каза – „Това е комунизъм!“ Ти ми кажи дали съм прав или не, а не дали е комунизъм или демокрация! Българската интелигенция, като се „влюби“ в някаква идеология, става най-фанатичен неин привърженик – преди беше най-ортодоксалния привърженик на колективизма, а сега се люшна в другата крайност – тотален апологет на така наречената „свободна пазарна икономика“ и брутален индивидуализъм. Това люшкане от една крайност в друга говори за липса на рефлексия, за липса на интелекти

и продажност. Освен това българската интелигенция, особено художествено творческата, често мисли твърде абстрактно, тя не познава ежедневието, битовизмите, рядко се е сблъсквала с простаци и „витае във въздуха“. Добре е да можеш да мислиш абстрактно, но трябва да умееш да разсъждаваш и конкретно. Защото тези възвишени, въздухарски приказки за „европейски ценности“ издават непознаване на конкретните процеси, които биват предизвикани, подчертавам биват предизвикани, а не възникват в Европа и света.

2.7. Неспособност за конкретно мислене и решаване на конкретни проблеми, неспособност за взимане на конкретни решения. Прекалено мъдруване и теоретизиране, особено характерно за художествено-творческата интелигенция, но не само за нея. Отричане априори на всяко предложено решение. Нихилизъм.

Освен това българската интелигенция изпада често в безплодно мъдруване, жужене около истинския проблем, без да бъде намерен и посочен истинския проблем – първата предпоставка за разрешаване на проблемите, например безбройните дискусии, празнословия и мъдрувания за подобрене на образованието, без да се посочи, че делегираните бюджети водят до корупция, интриги, феодализиране на училища и университети, и увеличаваща се бюрокрация в средното и висшето образование.

2.8. Идеализация на селския живот, рисуване на пасторални картини.

Българската интелигенция не познава селския живот и затова пасторално идеализира живота на село, фермерството, 1939-а година, изпада в илюзия по отношение на принадлежната стойност на селскостопанските продукти. А истината е, че животът на село е много тежък, особено за повечето млади хора и така е било още преди 1939 г.

3. Изводи – Препоръка за „птичи поглед“ върху нещата, „уедряване на перспективата“, повече философско мислене, скъсване с инфантилността и подражателството.

Нужно е българските интелектуалци да сложат край на това подражателско, инфантилно мислене, което често е резултат от ниско самочувствие, но понякога и от чиста глупост. Да не си мислят, че като знаят един-два чужди езика, вече познават света, необходимо е много повече, едва тогава количествените натрупвания прерастват в качествени изменения.

Източници:

Anchev, Panko, 2014, „Provintsia ta e leniv nachin na mislene (Bg)

Gochev, Nikolai, 2015, „Provintsializma (Bg)

Автор: Гл.ас. Деян Георгиев, интерес в следните области: философия, политология, социология, психология, история, география, странознание, чужди езици

University of Plovdiv Paisii Hilendarski
Bulgaria

Научни трудове на Съюза на учените в България–Пловдив, Серия А. Обществени науки, изкуство и култура том III, ISSN 1311-9400 (Print) ; ISSN 2534-9368 (On-line), 2017, Scientific works of the Union of Scientists in Bulgaria-Plovdiv, seriesA. Public sciences, art and culture, Vol. III, ISSN 1311-9400 (Print); ISSN 2534-9368 (On-line), 2017.

ПСИХИЧНО БЛАГОПОЛУЧИЕ ПРИ ДЕЦА И МЛАДЕЖИ

Димитър Богданов

ПУ „Паисий Хилендарски“, гр. Пловдив, България;

e-mail: bogdanov_bsd2007@abv.bg

PSYCHOLOGICAL WELL-BEING IN CHILDREN AND YOUTHS

Dimitar Emilov Bogdanov

PLOVDIV UNIVERSITY „PAISII HILENDARSKI“, Plovdiv;

e-mail: bogdanov_bsd2007@abv.bg

Summary: This article is dedicated to the mental well-being, understood as achieved degree of life satisfaction (happiness) in children and youths. Here is separated special space of the thankfulness as a positive emotion or an attitude in positive psychology; of forgiveness (remission) as a mental spiritual and emotional act of exemption of negative emotions and feelings; of self-concept (self-consciousness) as a complex entity, which includes cognitive, emotional and behavioural components.

Keywords: mental well-being, thankfulness, forgiveness, self-concept

1. Теоретична постановка на проблема за психичното благополучие

Психичното благополучие (Baytchinska, K., Bakracheva, M., Savova, S., 2009) се разбира като достигната степен на удовлетвореност от живота (Cambell et al., 1976). В своите изследвания Динър и Лукас (Lucas, Diener & Suh, 1996) представят 3-компонентна структура на психичното благополучие: удовлетворение от живота и наличие на позитивни и негативни емоции в живота на човека. Целта на индекса за удовлетворение от живота (Life Satisfaction Index, LSI, Neugarten, Havighurst & Tobin, 1961) е не да определи основните компоненти в структурата на психичното благополучие, а да различи хората, които остаряват „успешно“, спокойно, уверено и мъдро от тези, които не го правят по този начин. В лоното на психологическата наука различни автори разглеждат и правят опити да дефинират психичното благополучие. За много изследователи то е разбирано като чисто когнитивен процес (Tversky & Griffin, 1991), като изразяващо се в емоционалния опит (Lazarus, 1991), като поведение, което е обусловено от поставените цели (Sheldon & Elliot, 1999), като времева перспектива (Shmotkin, 1991), като влиянието, което оказват житейските събития в краткосрочен и дългосрочен план (Shmotkin & Lomranz, 1998) или в съпоставката между различни култури (Suh, Diener, Oishi & Triandis, 1998). За Маслоу (Maslow, 1968; 1970) то е понятието за себеактуализация, за Роджърс (Rogers, 1961; 1980) то се свързва с идеята за напълно и цялостно функционираща човек, за Ериксън (Erikson, 1959; 1996) то се изразява в етапите на развитие на его-идентичността, които обхващат целия жизнен път на човека, Олпорт (Allport, 1961) го определя като достигнатата степен на зрялост, а за Юнг (Jung, 1933) то характеризира процеса на индивидуализация.

Психичното благополучие е определяно и като „основна тенденция и цел в живота“ (Стаматов, 2014), изразяващо се в настъпващите личностни промени през периода на пубертета, зрелостта и с напредване на възрастта (Neugarten, 1973), чрез позитивните

критерии за психично здраве, които изместват първоначалните определения за психично благополучие като липса на болест (Jahoda, 1958).

Благодарността е положителна емоция или нагласа. Изследването на благодарността в психологията е фокусирано върху разбирането на краткотрайното преживяване на емоция на благодарност, индивидуалните различия в това колко често хората изпитват благодарност и взаимоотношението между тези два аспекта (Wood, A. M., Maltby, J., Stewart, N., Linley, P. A., & Joseph, S. (2008), (Izard, C., 1980).

Прошката е мисловният духовен и емоционален акт на освобождаване от чувства като гняв, раздразнение и негодувание, насочени към друг човек, заради сторени от него нежелани действия или нанесени обиди. Прошката не означава потискане на гнева и раздразнението, а напълното освобождаване от тях чрез осъзнаване на причините, довели до появата на тези чувства, и оттам - намирането на по-рационален начин за преодоляване на дразнителя (Stamatov, R., 2014).

Самосъзнанието (Аз концепция) се състои се от представите на индивида за собствените му качества и способности, от представите за собствените му възможности да взаимодейства с другите хора и заобикалящия го свят, от ценностните му представи и от представите му за собствените цели и идеи, за собственото му минало и бъдеще. Уилям Джеймс представя най-пълна и цялостна концепция на Аз-концепцията. Той представя вътрешния свят на човека, който е достъпен само за него; представата която човек има за себе си; това, което мислим че сме; това което мислим, че другите мислят за нас; това, което бихме искали да бъдем (Stamatov, R., 2014).

2. Модел на емпирично изследване на психичното благополучие

Обект, предмет, цел, задачи и хипотеза на изследването. Обект на настоящото изследване са деца и юноши от 15 учебни заведения в страната на възраст между 13-18 г. Предмет на настоящото изследване е психичното благополучие (щастие) при децата и юношите. Целта на емпиричното изследване е да се разкрие в каква степен е изразено психичното благополучие в различните му компоненти сред подрастващото поколение. Така обоснованата цел очертава следните изследователски задачи, а именно: да се изследват и разкрият особеностите на основните компоненти на психичното благополучие; да се изследват кои от компонентите на психичното благополучие са с доминиращо влияние сред децата в юношеска възраст.

Анализът на литературата по проблема и изучаването на профила на съвременната младеж позволиха да се очертае хипотезата на изследването: допускам, че психичното благополучие е по-силно изразено при момчетата-девойки, отколкото при момчетата-юноши; допускам, че момчетата се чувстват по-щастливи, самоуверени, отколкото момчетата; допускам, че днес младото поколение е със по-слаба морална и ценностна система и с много ниски показатели на благодарност, самосъзнание и прошка; предполагам, че подрастващите са щастливи, когато са материално обезпечени, финансово осигурени, задоволени и че младото поколение е далеч от духовното измерение на психичното благополучие.

Методика на изследване. В процеса на изследването са използвани следните методи: теоретичен анализ на научната литература по изследваните проблеми; анкетно проучване на децата и младежите; наблюдение на изследваните лица по време на попълването на анкетния въпросник и през цялото време; неструктурирано интервю с анкетираните лица; групови дискусии; анализ на резултатите от изследователската работа; математико-статистически методи за обработка на данните. За практическото изчисляване на резултатите е използван статистически софтуерен пакет SPSS 18. Получените резултати са представени във вид на таблици и диаграми.

Процедура. Изследвани са 900 деца и младежи (450 момчета и 450 девойки) в 15 учебни заведения в 5 големи градове в страната (София, Пловдив, Варна, Русе, Стара Загора) през периода септември 2015 г. – март 2016 г. Така формирана извадката не е случайна – тя

има за цел да се дадат най-точни резултати от емпиричното изследване при еднакъв брой момчета и момичета на възраст между 13-18 години.

Инструменти. Емпиричното изследване се изразява в попълването на анкетни въпросници, адаптирани за условията в България. То включва също и наблюдения, неструктурирано интервю и групови дискусии с деца и младежи. Анкетният въпросник е разделен на четири панела или раздела и включва 4 въпросника.

Въпросник № 1 принадлежи на Ед Динър (**Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J., & Griffin, S. (1985)**) и Робърт Емънс (Emmons, R. A., 1996), известен още като скала за удовлетвореност от живота (Satisfaction With Life Scale – SWLS), българска адаптация на Кр. Байчинска (2009). Той съдържа 5 твърдения, оценявани по 7-степенна скала (от 1 = „Напълно съгласен” до 7 = „Напълно несъгласен”). Пример за едно от твърденията в скалата е „Като цяло животът ми се доближава до моя идеал”. Резултатите се изчисляват, като всичките 5 айтема се реверсират. Степента на удовлетвореност от живота се определя от общия брой точки, които всяко едно анкетирано лице може да получи: от 5-9 т. подрастващите са изключително недоволни от живота; при 10-14 точки – са недоволни; при 15-19 т. – те са леко недоволни; при получени 20 точки – са недоволни; от 20-25 т. – горе-долу доволни; при 26-30 т. – доволни; а при получени 31-35 анкетираните лица са изключително доволни от живота.

Въпросник № 2 е разработен от американския социален психолог Робърт Емънс (Emmons, R. A., 1996; 2011), българска адаптация на Кр. Байчинска (2009) и изследва степента на благодарност. Той включва 10 твърдения с 7 възможни отговори. Степента на благодарност от живота се определя от общия брой точки, които всяко едно анкетирано лице може да получи: при 40-45 т. - под средна степен на благодарност; при 46-52 т. - средна степен на благодарност; при 53-58 т. - висока степен на благодарност; при 59-64 т. - много висока степен на благодарност; при 65-70 т. - екстремно висока степен на благодарност.

Въпросник № 3 е изработен от Робърт Емънс и изследва Аз-концепцията. Той включва демографска справка (пол, възраст, образование и семеен статус). Тук са разположени три концентрични кръга: А, Б и В. Кръгът А изразява това, което е най-значимо за Вашия Аз и разкрива Вашата дълбока същност. Кръгът Б изразява това, което е най-малко значимо за Вас, а кръгът В – това, което е още по-малко значимо за Вас и Вашата същност. В този въпросник са разположени списък от 16 качества: упоритост, простителност, състрадателност, търпеливост, себевладеене/въздържане, милостивост, любознателност, щедрост, хумор (остроумие), признателност, върност, благоразумие, успех и известност, любов, справедливост, смирение.

Въпросник № 4 изследва простителността (прошката). Той е разработен от Томпсън и колеги (Thompson, S. C., 2002). Включва 18 твърдения или айтема със седем възможни отговора. Анкетният въпросник се разделя на подскали. Първата подскала засяга личността и до колко тя може да прости на себе си. Тя е свързана с айтеми от 1 до 6. Втората подскала засяга другите и до колко могат да простят на другите. На нея са посветени айтемите от 7 до 12. Третата подскала е свързана със ситуацияите, в които всеки е поставен пред изпитанието как и до колко може да прости на себе си и на другите в определени ситуации в ежедневието. На нея са посветени айтемите от 13 до 18. Общият сбор се получава като се съберат всички попълнени числа, като се отчитат (вземат под внимание) и реверсивните твърдения. Реверсивните айтеми са (такива, при които се отчитат техните противоположности, напр. за отговор 7 точки, се отчита 1 точка, за отговор 6 – 2, за 5 – 3 и т.н.): 2, 4, 6, 7, 9, 11, 13, 15 и 17.

Анализ на резултатите от скалата за измерване на степента на удовлетвореност от живота

Ако трябва да направим обобщение от анализа на резултатите, дадени от анкетираните младежи и девойки, то заключенията биха били с леко изразени минорни и мажорни оттенъци. Минорно звучат резултатите на момчетата (44 %). Те не се чувстват много щастливи личности, постигнали някакво добро психично благополучие. Биха се върнали назад, за да поправят своите грешки, стремейки се към психично благополучие и

щастие. Мажорни са само резултатите на девойките (56 %). Те се чувстват по-щастливи, удовлетворени личности, постигнали значителни успехи и резултати в много сфери и области на техния живот (виж Диаграма № 1).

Диаграма № 1. Удовлетворени и щастливи личности сред младото поколение

Анализ на резултатите от скалата за измерване на степента на благодарност от живота

На Таблица № 1 (вж. Диаграма № 2) се вижда ясно, че момчетата са с по-ниска степен на благодарност (удовлетвореност от живота). Техните резултати варират между 41-42 точки (пункта). Резултатите сами по себе си показват, че младежите с резултати между 41-42 пункта влизат в графата степен на удовлетвореност от живота под средна степен на благодарност. Това показва, че тези лица спадат към групата, за която е предизвикателство да открият причина за благодарност в живота си. Те приемат живота си повече като тежест, отколкото като дар. Може би в момента те преживяват определени трудности или пък имат нужда от промяна в начина, по който виждат света и живота, в който живеят. Девойките са благодарни и признателни личности. Те отчитат високи стойности, които варират от 50 точки до 65 точки. Те са с много висока степен на благодарност и попадат в групата от хора, които имат чести прояви на благодарност и са способни с готовност да признават помощта на другите, които притежават способността да виждат живота като дар и за тях благодарността е начин на живот.

Таблица № 1

Степен на благодарност от живота сред младото поколение

Анкетирани лица	Проценти	Пол	Общо точки	Степен на удовлетвореност от живота
600 лица	67 %	момичета	50 т. – 65 т.	от средна степен на благодарност до екстремно висока степен на благодарност
300 лица	33 %	момчета	41 т. – 49 т.	от под средна степен на благодарност до средна степен на благодарност

Диаграма № 2. Степен на благодарност от живота сред младото поколение
Анализ на резултатите от скалата за измерване на аз-концепцията

Най-значими качества за анкетираните деца и младежи, разположени в кръг А, са: упоритост, състрадателност, себевладеене/въздържане, хумор (остроумие), справедливост, вярност, любов и признателност. Това показва, че запитаните младежи и девойки по природа, дълбоко в своята същност са упорити, милостиви и състрадателни личности, стремящи се към справедливост и вярност. Те се стремят и към себевладеене на собствените чувства и емоции. Обичат своите приятели и близки, могат да разчитат на тях, признателни са към тях и умеят да благодарят за всичко. По-малко значими качества на анкетираните лица, разположени в кръг Б са: смирение, успех и известност, хумор (остроумие), простителност, състрадателност. Най-незначимите качества на анкетираните лица, разположени в кръг В са: себевладеене/въздържане, милостивост, любознателност, благоразумие, успех и известност, смирение.

Анализ на резултатите от скалата за измерване на простителността (прошката)

От проведеното емпирично изследване за простителността (прошката) можем да направим следните изводи: много малка част от анкетираните младежи и девойки (35 %) все още изпитват затруднения да простят на себе си и на околните, таят в себе си негативни мисли, гняв и отчаяние, трудно прощават на хората, които са ги наранили. По-голямата част от запитаните младежи и девойки (65 %) могат да простят на себе си и на другите, не таят в себе си негативни емоции, мисли, гняв и разочарования, лесно прощават на себе си и на околните, независимо кой е причинителят на вредите или емоционалните щети.

ЛИТЕРАТУРА

Baytchinska, K., Bakracheva, M., Savova, S. (2009). Status of Psychosocial and national identity, values and mental well-being in adolescence. Sofia

Erikson, E. (1996). Identity, youth and crisis. Sofia: Science and Art

Izard, C. (1980). Human emotions. Moscow, MGU

Stamatov, R. (2014). Child psychology. IK “Hermes” - Plovdiv

Allport, G. W. (1961). *Pattern and growth in personality*. New York: Holt, Rinehart, & Winston.

Campbell, A., Converse, P. E., Rodgers, W. L. (1976). *The quality of American life: perceptions*

Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J., & Griffin, S. (1985) *The Satisfaction With Life Scale: A measure of life satisfaction*. – *Journal of Personality Assessment*, № 49, 71-75.

Diener, E., Suh, E. M., Lucas, R. E., Smith, H. L. (1999). *Subjective well-being: three decades of progress*. – *Psychological Bulletin*, 125, 276–302

Emmons, R. A. (1996). *Striving and feeling: Personal goals and subjective well-being*. In P. M. Gollwitzer & J. A. Bargh (Eds.), *The psychology of action: Linking cognition and motivation to behavior* (pp. 313–337). New York: Guilford Press.

Erikson, E. (1959). *Identity and the life cycle*. – *Psychological Issues*, 1, 18–164. Erikson, E. (1968) *Identity: Youth and Crisis*. New York: Norton.

Froh, JJ, Fan, J., Emmons, RA, Bono, G., Huebner, ES, & Watkins, P. (2011). *Measuring gratitude in youth: Assessing the psychometric properties of adult gratitude scales in children and adolescents*. *Psychological Assessment*.

Jahoda, M. (1958). *Current concepts of positive mental health*. New York: Basic Books

Jung, C. G. (1933). *Modern man in search of a soul*. New York: Harcourt, Brace, & World

Lazarus, R. S. (1991). *Emotion and adaptation*. New York: Oxford University Press

Lucas, R. E., Diener, E., Suh, E. (1996). *Discriminant validity of well-being measures*. – *Journal of Personality and Social Psychology*, 71, 616–628.

Maslow, A. (1968). *Toward a psychology of being*. New York: Van Nostrand

Maslow, A. (1970). *Motivation and Personality*. New York: Harper

Neugarten, B. L. (1973). *Personality change in late life: A developmental perspective*

Rogers, C. R. (1980). *A way of being*. Boston, Houghton Mifflin

Rogers, C. R. (1961). *On becoming a person*. Boston, MA: Houghton Mifflin

Sheldon, K. M., Elliot, A. J. (1999). *Goal striving, need satisfaction and longitudinal well-being: The self-concordance model*. – *Journal of Personality and Social Psychology*, 76, 482–497

Shmotkin, D. (1991). *Declarative and differential aspects of subjective well-being and implications for mental health in later life*. – In: J. Lomranz (Ed.), *Handbook of aging and mental health: An integrative approach* (pp. 15–43). New York: Plenum

Shmotkin, D., Lomranz, J. (1998). *Subjective well-being among Holocaust survivors: An examination of overlooked differentiations*. – *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 141–155

Thompson, S. C. (2002). *The role of personal control in adaptive functioning*. – In: C. R. Snyder & S. J. Lopez (Eds.), *Handbook of positive psychology* (pp. 202–213). New York: Oxford University Press

Tomkins, S. S. (1963). *Affect, imagery, consciousness. The negative affect, vol. 2*. New York, Springer

Tversky, A., Griffin, D. (1991). *Endowment and contrast in judgments of well-being*. – In: F. Strack, M. Argyle, & N. Schwarz (Eds.), *Subjective well-being: An interdisciplinary perspective* (pp. 101–118). Oxford, England: Pergamon

Wood, A. M., Maltby, J., Stewart, N., Linley, P. A., & Joseph, S. (2008). *A social-cognitive model of trait and state levels of gratitude*. *Emotion*, 8, 281-290

Научни трудове на Съюза на учените в България–Пловдив, Серия А. Обществени науки, изкуство и култура том III, ISSN 1311-9400 (Print) ; ISSN 2534-9368 (On-line), 2017, Scientific works of the Union of Scientists in Bulgaria-Plovdiv, seriesA. Public sciences, art and culture, Vol. III, ISSN 1311-9400 (Print); ISSN 2534-9368 (On-line), 2017.

LE MOT MÉDICAL : “LA MÉMOIRE DES MOTS” ET L’APPORT DU TRANSCULTUREL

Aneta Tosheva

Université médicale de Plovdiv, Bulgarie

THE MEDICINE WORD: “THE MEMORY OF THE WORDS” AND THE CONTRIBUTION OF THE TRANSCULTURAL

Aneta Tosheva

Medical University of Plovdiv, Bulgaria

Abstract.

The article is focused on the transcultural elements in a medical language, used in documents that contain information about imaging and functional surveys as well as those found in surgical records. They are mostly medical eponyms and metaphors, acting as a vehicle of “shared” knowledge (historical, ethnocultural, etc.). The tense (la tension) between the terminological meaning of a given word per se and its cultural charge (charge culturelle) is a proof for the presence of a common linguistic phenomenon with a transversal, transcultural character, and it is also a precondition for easy interprofessional communication, including the interlingual one, and makes it different from the proceedings of the intercultural.

Key words: transculturality, medical language

Introduction

Appréhendée comme un vecteur culturel dans un espace de rencontre de deux modèles culturels, la langue traduit l’interaction et le positionnement par rapport à l’autre; c’est ce qui correspond à la notion d’*approche culturelle*, dans l’acception moderne du terme. S’opposant à l’*interculturel* dans la langue, établissant un rapport entre les acteurs d’un espace communicatif appartenant cognitivement et axiologiquement à deux cultures, *le transculturel* correspond ici à l’idée de transversalité, de partage : c’est avant tout le lexique « que la culture investit de toute part » (Von Münchow 2010, cit. d’Orecchioni 1999) et qui se trouve partagé par les communicants.

Cette contribution qui s’attache à repérer le transculturel dans le discours professionnel de la médecine, vient compléter une étude plus large (Tosheva 2006, 2008, 2015)¹ défendant l’hypothèse que la confrontation interlinguale de textes médicaux ferait ressortir certaines particularités interprétables en termes d’asymétries² interculturelles, ainsi qu’un fonds conceptuel

1 Il s’agit de 86 textes français et de 32 textes bulgares authentiques, représentant des comptes-rendus d’imagerie médicale, d’explorations fonctionnelles et d’interventions, qui nous ont été fournis et que nous avons explorés avec le consentement des bénéficiaires.

2 Les termes de symétrie et d’asymétrie, termes opératoires de base dans la linguistique contrastive et les théories de la traduction (Melby 2003), sont employés ici comme des termes génériques **désignant des correspondances fonctionnelles isomorphes et allomorphes** entre deux langues.

partagé à caractère transculturel.

Le transculturel et la « fonction mémorielle des mots »

Généralement, on attribue au terme médical les traits pertinents d'univocité dénomminative, d'invariance situationnelle, de neutralité émotive et d'économie formelle. Or, l'observation des textes médicaux fournit de nombreux exemples à l'encontre de ces considérations théoriques dépassées ; pour la plupart, ceux-là se rapportent au domaine du transculturel.

Le fondement de cette transculturalité réside peut-être dans le phénomène transculturel par excellence que la médecine représente. Nous nous permettrons d'évoquer ici un long extrait de Dr. P. Bouché :

« ... la médecine a la particularité de *toucher à l'existence même de chaque individu ; elle peut soulager et guérir, mais aussi condamner, parfois enfermer (comme dans le cas de maladies psychiatriques). Etant liée à la naissance et à la mort, elle touche également aux grandes interrogations métaphysiques de l'être humain »* (Bouché 1994 :6)

Nous considérons qu'une grande partie des termes médicaux d'origine grecque et latine **évoquant ces états universels**, constituent en fait des phénomènes de transculturalité. Des arguments en faveur de cette affirmation sont à invoquer à partir de la « pragmatique lexicoculturelle » de R. Galisson, des développements de O. Galatanu sur le potentiel discursif des mots et ceux de S. Moirand sur « la mémoire des mots ».

Pour R. Galisson (Galisson 2000), les mots sont les « interfaces entre deux objets d'étude parce qu'ils relèvent statutairement de la langue, donc la représentent, et que certains d'entre eux sont aussi de puissants accumulateurs de culture » (Galisson 2000 : 50). Dans cette optique, le vocabulaire d'une langue serait investi d'une 'charge culturelle partagée', une culture transversale constituant une 'valeur sémantique ajoutée' à la signification lexicale primaire de l'unité lexicale³.

O. Galatanu établit un modèle théorique appelé *Sémantique des Possibles argumentatifs* qui est un « modèle de représentation de la signification lexicale, susceptible de rendre compte à la fois des représentations du monde 'perçu' et 'modélisé' par la langue et du 'potentiel discursif' au niveau des enchaînements argumentatifs des mots » (Galatanu 2008). A travers ce modèle, elle aborde deux phénomènes relevant des fonctionnements du langage mais « traités en Sciences du langage plutôt séparément » (ib.), notamment *la signification des mots* avec « son noyau identitaire » et sa « charge culturelle », signification qui « contraint les discours et donc les représentation du monde qu'ils proposent et que les destinataires construisent », et le *discours* qui « exerce une pression sur la signification des mots qui se charge et se décharge de valeurs et d'associations de représentations nouvelles et différentes d'une culture à l'autre » (ib.).

Ainsi, c'est dans le discours que le mot se trouve actualisé, activé, tout en réactivant sa charge culturelle. Dans les mots et les locutions comme *narcissisme*, *syndrome de Rapunzel* cette partie de la signification lexicale qui est liée à des représentations culturelles peut être réactivée en co-texte (environnement immédiat du mot) et cette réactivation dans le cas du lexique médical mobilise des savoirs qui sont pertinents dans une mesure différente pour l'interprétation globale. C'est ce que nous appellerons ici *mémoire discursive* à la suite de Berendonner (cit. Adam 2006), qui la définit comme l'« **ensemble des savoirs consciemment partagés par les interlocuteurs** » **est c'est à** cette mémoire que l'énonciateur et le destinataire font appel au cours de leurs échanges verbaux. Une jolie métaphore, la *mémoire des mots* (Clas in Actes 1998, Moirand 2004) rend compte de la « fonction mémorielle des unités lexicales » (Mejri 1998 :9) qui rend possibles les réactualisations de la charge culturelle de la signification du mot, même dans les cas où le sémantisme initial avait été évacué (rappelons le terme de *hystérie* formé sur la racine grecque de *utérus*, organe tenu responsable pour cet état pathologique).

Les éponymes médicaux

3 « Charge renvoie à une idée de supplément, d'ajout au contenu du mot ; culture inscrit cette charge dans l'au-delà de la dénotation dont traitent les dictionnaires de langue (...), *partagée* est le propre de la culture (toute culture est un produit communautaire) » (Galisson 2000 : 55-56).

Un fil de transversalité culturelle est celui des éponymes médicaux qui sont nombreux dans le langage médical et qui abondent dans les comptes-rendus d'examens et particulièrement dans les parties renvoyant au diagnostic. Les éponymes sont une source intarissable de suggestions transculturelles puisque chaque terme portant un nom propre a sa propre histoire culturelle. Il y a des éponymes qui renvoient à des personnages bibliques (complexe de Caïn), aux personnages du panthéon grec et demandent une remontée aux mythes et aux légendes des temps anciens (amnésie, iridectomie, tendon d'Achille, syndrome d'Ulysse), à des personnages fictionnels (syndrome de Pickwick, syndrome d'*Alice au pays des merveilles*), à des médecins, chirurgiens ou savants ayant donné leur nom à une maladie, un syndrome, technique ou procédé d'exploration (signe de Babinski, hippocratismes digital), voire à des patients (*Christmas factor*).

Concernant les éponymes à forte empreinte historique ou littéraire on fera référence à un autre terme de Galisson, celui des *palimpsestes verbo-culturels*. En effet, des éponymes comme *complexe d'Œdipe*, *syndrome de Munhausen* représentent des fragments d'énoncés qui produisent une « surépaisseur », un « chevauchement par rapport à un énoncé ordinaire, une sorte de « téléscopage de signes porteurs de connaissances sociales partagées » (Galisson 2000 : 57).

Il existe des éponymes nouvellement créés aux temps modernes, tels le toponyme *syndrome de Jérusalem* qui correspond à l'identification de la personne atteinte à des personnages bibliques, *le syndrome de Porto-Rico*, syndrome hystérique décrit par les médecins militaires américains. Plus on avance dans la globalisation, plus on s'efforce de donner un nom particularisant à un signe, une maladie ou syndrome déterminé géographiquement ou ethniquement qui soit reconnaissable par un large public de professionnels. Revenant vers les comptes-rendus concernés par cette étude, il convient de mentionner la soi-disant « hermétisation » des protocoles opératoires survenue à la suite de la profusion de termes éponymes indiquant des procédés, techniques et instruments chirurgicaux. Paradoxalement, plus un terme est « hermétisé », plus il devient transversal donc transculturel dans le milieu intraprofessionnel des médecins.

Une **intervention de Mac Burney** a été réalisée sans difficulté particulière.

Mise en place **d'une sonde de Swan Ganz** pour la surveillance per et post-opératoire.

Préparation du circuit extracorporel : **pompe Sarns**, oxygénateur à **membrane Bard**, deux aspirateurs intracardiaques, **remplissage au Ringer**.

Les métaphores médicales

Une visite rapide des lieux habités par des savoirs culturels partagés transcendant le registre médical de toutes les langues européennes, mettra inmanquablement en évidence les résultats des processus de métaphorisation qui se sont produits aussi bien au niveau du mot médical qu'au niveau de l'énoncé. En effet, presque la totalité des termes anatomiques de base sont des mots communs prototypiques ayant été repris par le domaine médical et ayant souvent conservé le trait sémantique de ressemblance et parfois le lien prédicatif avec le mot-source. (La membrane méningée évoquant la toile d'araignée porte le nom d'*arachnoïde*). Ces termes anatomiques⁴ constituant des métaphores lexicalisées (catachrèses) proviennent des domaines du règne animal (*hippocampe, pédoncule, corne, pied, bras, aile, genou...*), du règne végétal (*écorce, branche, racine, tronc, olive, arbre de vie...*), du relief (*fosse, vallée, insula, sillon, trou...*), des produits de l'activité humaine (*seuil, crochet, bourrelet, pilier, avant-mur, couronne, faux, tente, cordon, toit, gouttière, calotte, frein, toile, ruban, aqueduc, anse...*). Les langues modernes ont reproduit ce mécanisme de métaphorisation mis en œuvre dans le latin et le grec depuis le temps d'Hippocrate (460-377 av. n. ère) en reprenant et en conservant ainsi l'imagerie et « la mémoire » du mot médical, à quelques différences près et pour des raisons culturelles: les anciens Grecs ont assimilé le *vermis cérébelleux* à une grappe de raisin ce qui a donné *botrys*. Par ailleurs, les termes *pie-mère* et *dure-mère*, empruntés aux traductions de l'arabe, ont été remplacés par *meninx sclera* et *meninx pachera*, puisque les termes anatomiques référant à l'image de la mère étaient considérés comme

4 Les exemples qui suivent se réfèrent à l'anatomie du cerveau.

inacceptables par les Grecs anciens⁵.

La métaphorisation de noms communs est un processus complexe d'évolution historique, socio-culturelle et formelle dans tous les domaines de savoirs spécialisés. Les cas les plus intéressants à relever dans un texte médical sont ceux des locutions métaphoriques qui, associés à un seul référent, acquièrent aussi ce statut (*syndrome du cri de chat; doigts en col de cygne; kyste goudronneux, poumon d'acier; langue rôtie*). D'apparition plus récente, ces termes composés gardent la trace de leur prédication ayant motivé le transfert métaphorique et il se trouve assez souvent qu'un même fait de perception soit saisi différemment par la langue-source et la langue-cible au cours d'une traduction (*ulcères en miror* en français vs *целуващи се язви* (*ulcères « s'embrassant »*) en bulgare). La conceptualisation et la verbalisation du savoir approprié par la perception visuelle et tactile peuvent être illustrées par de nombreux exemples recueillis dans des textes cliniques: *angiome en tache de vin, angiome stellaire... ; doigts en boutonnière, doigts en maillet, doigts en griffe, doigts en baguette de tambour, doigts en lorgnette, doigts en saucisse... ; aspect en dos de chameau, aspect en coup de vent... ; ventre de batracien, visage en masque d'albâtre... ; signe de l'éventail, signe du tiroir, signe du lacet... ; langue framboisée, clocher de la température, pied marin, crâne en sablier; hémorragie en nappe, tumeur en corbeillage, géode ;carie cliniquement muette, stade silencieux, fistule borgne... Dans un discours « ouvert » ils restituent l'image fondatrice (le cygne, la lorgnette, la boutonnière, le sablier...), mais dans un discours « fermé », intraprofessionnel, ces locutions fonctionnent comme tout autre terme technique.*

Depuis Aristote, quand la métaphore se disputait la couronne de la rhétorique avec la métonymie et la synecdoque, les théories relatives à la métaphore sont partagées entre le comparativisme (la métaphore ne serait fondée que sur la ressemblance) et le sémantisme cognitif qui établit une relation entre domaines cognitifs. En effet, on ne saurait pas inférer que le *vermis du cervelet* posséderait des traits communs avec le ver, à partir de sa description anatomique détaillée (le *vermis du cervelet* possède une *feuille, une lingula, une uvula, un cortex...*). Si l'on considère la métaphore comme un fait de pensée, comme le résultat d'une projection multifocale dans des espaces mentaux mobilisant des savoirs et mettant en œuvre des processus logico-cognitifs complexes tels que l'analyse, l'inférence, l'abstraction et la différenciation (la théorie de l'intégration conceptuelle développée par G. Fauconnier et M. Turner 2003), on pourrait expliquer et légitimer la création pratiquement illimitée de nouvelles métaphores dans le domaine médical. En voici quelques unes: la cataracte peut avoir l'apparence de *feuilles de fougères* ; le cancer du côlon a un aspect en *trognon de pomme* ; la pancréatite aiguë se désigne comme *drame abdominal de Dieulafoy*. Le caillot peut *migrer* vers les poumons. La sclérose en plaques peut avoir une *forme éteinte* et la carie peut évoluer à bas bruit. Quant aux *larmes de crocodile*, il s'agit d'un syndrome évoquant la paralysie faciale. Insolites pour toute personne en dehors du domaine de la praxis médicale, ces métaphores font partie d'un fonds terminologique transculturel qui ne cesse de s'enrichir.

Des fois, le transculturel, toujours reconnaissable au niveau du lexème, se décline en termes particuliers dans les langues différentes et selon les époques. P. Faure évoque les nombreuses appellations de la syphilis (nom forgé à partir du nom du héros Syphilus, personnage d'un poème rédigé en latin par le poète médecin italien Girolamo Fracastoro (Faure 2012 : 30) Ainsi, cette maladie avait été connue en France sous le nom de « mal vénitien », « mal de Naples » ou « mal néapolitain », « maladie de Cupidon », « grande vérole », « maladie vénérienne », « clavela » ; en Angleterre « la maladie de Canton ». Or, le mot scientifique est tréponématose (ib. : 30)

Y a-t-il de l'interculturel dans le transculturel ? Nécessairement. Les asymétries à signaler

⁵ Un terme de l'anatomie du cerveau, présent dans toutes les langues modernes, est l'arbre de vie (*arbor vitae*). L'image de l'arbre renvoie à l'archétype transculturel de l'Arbre du Monde symbolisant les trois domaines cosmogoniques présents dans de nombreuses cultures, le Ciel, la Terre et l'Enfer.

dans la partie relative aux métaphores médicales concernent exclusivement le domaine français où les termes initialement repris sur le latin sont sujets à des sur-interprétations et assez souvent, à des profusions synonymiques ou paraphrastiques. Rappelons que le latin constitue une sorte de *tertium comparationis* par rapport au vocabulaire médical ce qui laisse percevoir toute traduction asymétrique. En voici quelques-unes : *pons* (lat) - *protubérance annulaire* et *pont de Varole* (fr), *pars dorsalis pontis* (lat)-*calotte* (fr) ; *oliva* (lat)- *olive bulbaire* (fr), *apertura lateralis ventriculi quarti*(lat) - *trou de Lushka* (fr). Quant au domaine bulgare, la grande majorité des termes anatomiques résultent d'une traduction littérale faite du latin et la transversalité peut y être considérée comme une sorte de transversalité adoptée, calquée sur un modèle précédemment forgé.

Conclusion

Nous considérons, avec O. Galatanu, que le jeu et les tensions entre la signification des mots portant une charge culturelle (phénomène proprement linguistique) et le discours médical, opérant l'ancrage de ces significations dans un contexte fortement marqué par une praxis sociale concrète, et dont l'acceptabilité est fortement dépendante de ce contexte, sont censés « expliquer des blocages, des malentendus et des insuffisances dans la réception de la communication » par un non professionnel. (Galatanu : 2008) : dans cette optique, les repères que nous avons indiqués devraient être pris en compte aussi bien par les traducteurs médicaux que par les concepteurs de logiciels en traductique pour assurer une approche très attentionnée non seulement des conventions stéréotypées du discours médical mais aussi, et peut-être avant tout, des cas particuliers à charge culturelle partagée.

REFERENCES

- ADAM J.-M. (2006) : Texte, contexte et discours en question. In *Pratiques* No 129-130, 21-34.
- BOUCHE P. (1994) : Les mots de la médecine. Belin, Paris.
- CLAS A. (dir). (1998) : La mémoire des mots. Actes des Vèmes journées scientifiques du Réseau Thématique « Lexicologie, Terminologie, Traduction », AUPELF, Montréal
- FAUCONNIER G., M. TURNER (2003): *The Way We Think The Way We Think: Conceptual Blending And The Mind's Hidden Complexities*, NYBasic Books , NY/
- FAURE P. (2012): *L'anglais medical & le français medical*. EAC, Paris.
- GALATANU O. (2008) : Interculturalité et communication. L'interface linguistique-culturel et la construction de sens dans la communication didactique. *Revue Signes et discours*, URL : <http://www.revue-signes.info/document.php?id=263>
- GALISSION R. (2000) : La pragmatique lexicoculturelle pour accéder autrement, à une autre culture, par un autre lexique. In *Mélanges CRAPEL* No 25, 47-73.
- KERBRAT-ORECCHIONI C. (1999) : *L'Énonciation. De la subjectivité dans le langage*, A. Colin, Paris.
- MEJRI S. (1998) : La mémoire des séquences figées : une troisième articulation ou la réhabilitation du culturel dans le linguistique. In Clas A. (dir.) : *La mémoire des mots. Actes des Vèmes journées scientifiques du Réseau Thématique « Lexicologie, Terminologie, Traduction »*, AUPELF, Montréal, 3-11.
- MELBY A. (1993) : La typologie des textes : son importance pour la traduction automatique. In Bouillon P. et A. Clas. (dir.): *La traductique. Etudes de recherches de traduction par ordinateur*. Montréal, Presses de l'Université de Montréal, 35-40.
- MOIRAND S. (2004) : De la médiation à la médiatisation des faits scientifiques et techniques : où en est l'analyse du discours ? Colloque *Sciences, Médias et Société*, 15-17 juin 2004, Lyon, ENS-LSH. URL : http://sciences-medias.ens-lsh.fr/article.php3?id_article=59
- TOSHEVA A. (2006) : Tosheva A. L'expression de la subjectivité à travers les verbes de perception visuelle dans les textes français relevant des examens cliniques et paracliniques. //

Mots, termes et contextes. Actes des 7es Journées scientifiques du Réseau LTT. .CPI, Paris, 497-507.

TOSHEVA A. (2008) : Tosheva A. La modalisation subjective comme critère constitutif pour la typologie de textes médicaux relevant des études cliniques et paracliniques et dans une optique traductologique (domaines français et bulgare) // „Езикът, феномен без граници“. МУ, Варна.

TOSHEVA A. (2015) : Comptes-rendus médicaux en français et en bulgare : repères pour une analyse interculturelle. Научни трудове на Пловдивския университет т. 53 кн. 1 сб. А, УИ „Паисий Хилендарски“, Пловдив, 489-505

VON MÜNCHOW P. (2010) : Langue, discours, culture : quelle articulation ? (1re partie). *Signes, Discours et Sociétés*. URL :<<http://www.revue-signes.info/document.php?id=1439>>

Научни трудове на Съюза на учените в България–Пловдив, Серия А. Обществени науки, изкуство и култура том III, ISSN 1311-9400 (Print) ; ISSN 2534-9368 (On-line), 2017, Scientific works of the Union of Scientists in Bulgaria-Plovdiv, seriesA. Public sciences, art and culture, Vol. III, ISSN 1311-9400 (Print); ISSN 2534-9368 (On-line), 2017.

**ВЗАИМОВРЪЗКИ МЕЖДУ НИВАТА НА ОРГАНИЗАЦИОННА
ПОДКРЕПА, МУЛТИКУЛТУРАЛИЗЪМ И АКУЛТУРАЦИЯ В
СЪВРЕМЕННИ ОРГАНИЗАЦИИ**

**Стоянка Христова
СУ „Св. Климент Охридски“**

**RELATIONSHIPS BETWEEN LEVELS OF ORGANIZATIONAL
SUPPORT, MULTICULTURALISM AND ACCULTURATION
IN CONTEMPORARY ORGANIZATIONS**

**Stoyanka Hristova
SU “St. Kliment Ohridski”**

Abstract: This paper presents empirical study on levels of perceived organizational support, multiculturalism and acculturation in organization, and the relationship between them. The results obtained when applying correlation analysis indicated that all of the three phenomena studied correlated to each other and completely verified the hypothesis formulated.

Keywords: Organizational support, Multiculturalism, Acculturation

The dynamic trends of globalization, migration and transnationalization of business and industry in the today’s world pose new and complex challenges to both modern organizations and people working in them, regarding work stress and its moderating factors, such as *perceived organizational support* which has the effect of buffer in terms of relationship between stressors and perceived stress in the workplace satisfying the social-emotional needs and reducing the tension of negative psychological and psychosomatic effects of stressors, providing material and emotional support when individuals have to deal with the high demands of workplace (Rhoades & Eisenberger, 2002).

Palmer, et al. (2001, 2004) considered culture as one of the main categories of potential stressors. Therefore, certain cultural factors in organizations, such as the ever increasing cultural diversity of workforce, may be a prerequisite for raising the level of experienced work stress and place the need of updating techniques for providing organizational support and adapting them to new cultural characteristics of the workplace. That raises the necessity of reviewing theoretical notions on organizational support in the context of cultural phenomena such as multiculturalism and acculturation within the organization.

Multiculturalism is manifested in overcoming racism, sexism and other forms of discrimination in the workplace and mutual respect and acceptance of cultural differences. Depending on the level of multiculturalism in literature are considered three main types of organization: monocultural (monolithic), transitional (plural) and multicultural organization (Cox, 1991; Holvino, 2008).

Culturally diverse working environment, in turn, puts employees on the need to constantly adapt to different cultural values, beliefs and norms on individual, group and organizational level, defined as a process of *acculturation* (Berry, 2006a). During this process is possible the occurrence of moderately pathological and destructive individual states and behaviors defined as

acculturative stress. In his model, Berry included multicultural attitudes to the factors affecting the experience of acculturative stress (Berry, 2006b).

These theoretical concepts justify the assumption, underlying this study, that there are correlations between the levels of perceived organizational support, multiculturalism and acculturation in organizations. In this regard, **the objective** of this study was to determine empirically if there were such relationships between the variables observed.

In the **hypothesis** formulated it was assumed that the higher levels of perceived organizational support related to higher levels of multiculturalism and acculturation in organization, as well as higher levels of multiculturalism in organization related to higher levels of organizational acculturation.

The main **tasks** of the empirical study included: defining the mean values of the variables studied and finding statistically significant correlations between them.

The research tools comprised: the *Survey of Perceived Organizational Support* (SPOS; Eisenberger, et al., 1986) measuring the possible perceptions and attitudes towards forms of support provided by organizations; *Organizational Acculturation Scale*, subscale of the Organizational Assimilation Index (Gailliard, et al., 2010) measuring the degree of acceptance and utilization of organizational norms and standards; and *Multiculturalism Scale* (Berry & Kalin, 1995), measuring multicultural attitudes and trends for recognition and acceptance of cultural diversity. All three instruments demonstrated good reliability in this sample ($\alpha = 0.90$ for SPOS; $\alpha = 0.86$ for Organizational Acculturation Scale; and $\alpha = 0.75$ for Multiculturalism Scale). When applying factor analysis method of the main components was established the existence of a general factor that explained over 50% of the total variation regarding each of the three tools and confirmed their validity (57.92% for SPOS; 63.79% for Organizational Acculturation Scale; and 54.29% for Multiculturalism Scale).

The sample consisted of 219 respondents, collected at random: women (73.5%; N = 161) and men (26.5%; N = 58), aged between 18 and 67 years (M = 34.32) living and working in Bulgaria (78.6%; N = 172) or abroad (21.4%; N = 47).

The hypothesis raised was verified through descriptive and correlation analyses of empirical data obtained. They outlined the following **results**:

1. *Relatively high levels of perceived organizational support* (M = 27.15; SD = 6.72) which indicated the presence of rather positive perceptions of support, care and assistance provided by organizations.

2. *Moderately high levels of multiculturalism in organizations* (M = 33.11; SD = 4.07) typical of plural type of organization characterized by tolerance of cultural diversity and action against discrimination and prejudice at the workplace.

3. *High levels of organizational acculturation* (M = 19.8; SD = 3.29), indicating the good understanding, perception and utilization of organizational cultural values and practices. Expected result, given the rather multicultural orientation of respondents involved in this study. The majority of respondents chose the most effective and minimizing acculturative stress strategy to adapt to the values and practices of the organization in which they work.

4. Statistically significant *positive correlation* (at $p < 0.01$) between the levels of perceived organizational support and multiculturalism in organizations ($r = 0.363$; $p = 0.000$). The relationship between these two variables proved to be directly proportional, which means that high levels of multiculturalism in organizations were associated with high degree of positively perceived organizational support. And vice versa - monocultural orientation of employees in a given organization implied more negative perceptions of its recognition, respect and support towards people working in it. The typical for multicultural orientation tolerance, acceptance and recognition of individuals with different cultural background, promoted their feeling of being valued and respected by the organization (Table 1).

5. Statistically significant *positive correlation* (at $p < 0.01$) between the levels of perceived organizational support and organizational acculturation ($r = 0.428$; $p = 0.000$). Its positive sign indicated the existence of directly proportional increase or decrease of the degrees of acculturation and positive perception of organizational support. Consequently, positive perceptions of support provided by organization occur along with high levels of acculturation associated with more in-depth knowledge and utilization of both formal and informal norms, values, practices and standards of organization, which inevitably lead to greater socialization in organization which, in turn, increases the subjective feeling of importance and evaluation (Table 1).

Table 1. Correlations of perceived organizational support with multiculturalism and organizational acculturation.

Pearson's correlation (r)	Perceived organizational support	
	r	p
Multiculturalism in organization	.363**	.000
Organizational acculturation	.428**	.000

** The correlation is statistically significant at the level of $p < 0.01$.

6. Statistically significant *correlation* (at $p < 0.01$) with a positive sign between the levels of acculturation and multiculturalism in organizations ($r = 0.215$; $p = 0.002$). Apparently, the degree of acculturation to organizational values, norms, rules and practices increases with the degree of multiculturalism in organization. This is a good sign for modern organizations for the positive effect of moving towards multicultural approach manifested in perception and evaluation of the growing cultural diversity of today's workforce (Table 2).

Table 2. Correlations between organizational acculturation and multiculturalism in organization.

Pearson's correlation (r)	Organizational acculturation	
	r	p
Multiculturalism in organization	.215**	.002

** The correlation is statistically significant at the level of $p < 0.01$.

In conclusion, the results obtained from correlation analysis proved that all the three variables correlated directly proportionally with each other and completely verified the hypothesis raised in terms of the phenomena studied. The higher levels of perceived organizational support related to higher levels of multiculturalism and acculturation in organizations. Likewise, the higher levels of multiculturalism in organization related to higher levels of organizational acculturation. Therefore, today's organizations should aim at achieving multicultural attitudes towards workforce along with pursuit of both positive perceptions of organizational support and increasing levels of acculturation. That, in turn, will result in reduce of communication problems and conflicts, decreased turnover and more effective performance.

Cultural diversity of workforce is a great challenge for today's organizations operating in a growing dynamics between globalization and localization processes that put working people in continuous interaction with different cultures in one form or another, even in the workplace. That requires the recognition of cultural differences and respect for them in determining the line of behavior in modern organizations and their movement towards multiculturalism.

REFERENCES

Berry, J. (2006a). Contexts of Acculturation. In: Sam, D. L. & Berry, J. W. (Eds.), *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press, 27-42.

Berry, J. (2006b). Stress Perspectives on Acculturation. In: Sam, D. L. & Berry, J. W. (Eds.), *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press, 43-57.

Berry, J.W., Kalin, R. (1995). Multicultural and Ethnic Attitudes in Canada. In: *Canadian Journal of Behavioral Science*, Volume 27. Ottawa, Canadian Psychological Association, 301-320.

Cox, T. (1991). The Multicultural Organization. In: *Academy of Management Executive*, Volume , Number 2. New York, Academy of Management, 34-47.

Eisenberger, R., Huntington, R., Hutchison, S., Sowa, D. (1986). Perceived Organizational Support. In: *Journal of Applied Psychology*, 71(3): 500–507.

Gailliard, B., Myers, K., Seibold, D. (2010). Organizational Assimilation: A Multidimensional Reconceptualization and Measure. In: *Management Communication Quarterly*, Volume 24. New York, Sage Publications, 552-578.

Holvino, E. (2008). Developing Multicultural Organizations: A Change Model (<http://www.chaosmanagement.com/images/stories/pdfs/MCODmodel.pdf>), last visited: 20/10/2016

Palmer, S., Cooper, C., Thomas, K. (2001). Model of Organisational Stress for Use Within an Occupational Health Education/Promotion or Wellbeing Programme A Short Communication. In: *Health Education Journal*, 60(4): 378-380.

Palmer, S., Cooper, C., Thomas, K. (2004). A Model of Work Stress to Underpin the Health and Safety Executive Advice for Tackling Work-related Stress and Stress Risk Assessments. *Counselling at Work*: (http://www.bacpworkplace.org.uk/journal_pdf/acw_winter04_a.pdf), last visited: 11/01/2016

Rhoades, L., Eisenberger, R. (2002). Perceived Organizational Support: A Review of the Literature. In: *Journal of Applied Psychology*, 87(4): 698–714.

Научни трудове на Съюза на учените в България–Пловдив, Серия А. Обществени науки, изкуство и култура том III, ISSN 1311-9400 (Print) ; ISSN 2534-9368 (On-line), 2017, Scientific works of the Union of Scientists in Bulgaria-Plovdiv, seriesA. Public sciences, art and culture, Vol. III, ISSN 1311-9400 (Print); ISSN 2534-9368 (On-line), 2017.

ПРЕДИКТОРИ НА АКУЛТУРАЦИЯТА И ВЪЗПРИЕТИТЕ СТРЕС И ПОДКРЕПА В МУЛТИКУЛТУРНА РАБОТНА СРЕДА

Стоянка Христова
СУ „Св. Климент Охридски“

PREDICTORS OF ACCULTURATION AND PERCEIVED STRESS AND SUPPORT IN MULTICULTURAL WORK SETTING

Stoyanka Hristova
SU “St. Kliment Ohridski”

Abstract: This paper presents empirical study of the causal relations between organizational acculturation, perceived stress and organizational support, and their determining by coping strategies and values, in multicultural work setting. The multivariate regression analysis indicated two mutual and one unidirectional causality between the three variables, falling within the focus of the study. The findings also implied that separate components of the other two phenomena, considered only as independent variables regarding the purposes of this study, appeared to be predictors of either organizational acculturation, or perceived stress, or organizational support.

Keywords: Acculturation, Work stress, Organizational support, Coping, Cultural values

Although widely discussed and analyzed in numerous theoretical works and empirical studies, the phenomena of perceived work stress and its moderating factors, such as organizational support and coping strategies, have recently acquired new dimensions and features due to today's globalization and workforce mobility. In particular, the importance of culture and its components regarding stressors, appraisals of events as stressful and the choice of coping strategies, was explicitly proved in recent decades (Aldwin, 2007; Palmer, et al., 2001). Certain cultural factors in organizations, such as the ever increasing cultural diversity of workforce resulting in a rather multicultural context of the workplace, may be a reason for higher levels of experienced work stress. That necessitates the updating of techniques for providing organizational support so as to be adequately performed its functions, defined by Eisenberger (Eisenberger et al., 2002) as satisfying the social-emotional needs and reducing the tension of negative psychological and psychosomatic effects of stressors when individuals have to deal with the high demands of the workplace. The widespread multicultural character of contemporary work setting induces also upgrading of the strategies for overcoming the adverse stress effects (such as confidence in success, increasing efforts, seeking social support, time management, etc.), defined by Latack (1986) as problem-focused coping (Ilieva, 2008). All that requires the reviewing of theoretical notions on stress and its moderating factors in the context of cultural phenomena such as employees' values and acculturation within the organization. One of the most common models for describing cultural differences in work values is that of Hofstede (Hofstede, 2001). He considered values as the main component of culture and identified four key dimensions: Individualism/Collectivism; Masculinity /Femininity; High/Low power distance; Avoiding/Tolerating uncertainty, determined by specific differences in attitudes, beliefs and behavior and influencing the organizational structure and culture. Culturally diverse working environment, in turn, puts employees on the need to constantly

adapt to different cultural values, beliefs and norms on individual, group and organizational level, defined as a process of acculturation (Berry, 2006).

Based on these theoretical views, in the hypotheses formulated it was assumed that:

1. The organizational acculturation, perceived work stress and organizational support mutually predict each other.
2. The organizational acculturation, perceived work stress and organizational support are predicted by coping strategies and value dimensions.

The main tasks of the empirical study included:

1. Finding statistically significant two-way causal relations between organizational acculturation, perceived work stress and organizational support.
2. Finding statistically significant one-way causal relations by coping and value dimensions towards organizational acculturation, perceived work stress and organizational support.

The research tools included: the Organizational Acculturation Scale (OAS; Gailliard, et al., 2010) measuring the degree of acceptance and utilization of organizational norms and standards; Cohen's Perceived Stress Scale – PSS (1988), adapted for Bulgarian conditions (Karastoyanov & Roussinova-Hristova, 2000); the Survey of Perceived Organizational Support (SPOS; Eisenberger, et al., 1986) measuring the possible perceptions and attitudes towards forms of support provided by organizations; Latack's Coping Strategies Scale – CSS (1986), standardized for Bulgarian conditions (Ilieva, 2008) consisting of 28 items divided into seven factors: Increase of efforts, Escape from situation, Confidence in success, Seeking social support, Change of situation, Time management, Reconciliation with situation; Hofstede's Values Survey Module - VSM (1994) applied to Bulgarian samples (Davidkov, 2009) measuring the aforementioned key value dimensions by applying a 5-point Likert scale, where the lowest scores demonstrated the presence of, respectively, individualism, masculinity, large power distance and strong uncertainty avoidance. Conversely, the highest scores indicated the presence of, respectively, collectivism, femininity, low power distance and strong uncertainty tolerance. All the instruments showed high reliability in this sample ($\alpha=0.86$ for OAS, $\alpha=0.85$ for PSS, $\alpha=0.90$ for SPOS, $\alpha=0.74$ for CSS, and $\alpha=0.80$ for VSM). Through factor analysis method of the main components applied to the first three tools, was outlined a general factor that explained over 50% of the total variance regarding each of the tools and confirmed their validity (63.79% for OAS; 56.62% for PSS; and 57.92% for SPOS). The latter two tools' validity was also confirmed. The factor analysis identified the formation of 7 factors covering all items of the CSS and explaining 63.54% of the total variance, and 4 factors comprising all items of the VSM and explaining 63.74% of the total variance.

The sample comprised 219 respondents, collected at random: women (73.5%; N=161) and men (26.5%; N=58), aged between 18 and 67 years ($M=34.32$), working in monocultural (50.7%; N=111) and multicultural (49.3%; N=108) setting.

Predictors of organizational acculturation: The hypotheses raised, were verified through multivariate regression analysis of empirical data from this study as a result of which were outlined only two predictors of organizational acculturation, as it was determined in a greater degree by perceived organizational support ($\beta=0.397$; $p=0.000$) and to a lesser extent by the coping strategy of Increasing efforts ($\beta=0.220$; $p=0.001$). The model consisting of these two variables explained a relatively large proportion (30.1%) of the variance of organizational acculturation ($\Delta R^2= 0.301$). The correlation coefficients for both independent variables were with a positive sign indicating the presence of directly proportional causalities between the dependent variable and them. Therefore, the lower level of perceived organizational support and laying less effort to cope with stress situations in the workplace are the reason for an inconsiderable and superficial perception and utiliza-

tion of organizational standards and practices. Conversely, the feeling for one's own significance along with the positive perception of support, respect and fair stimulation by the organization and active problem-focused coping of increasing efforts in difficult situations are prerequisites to better adapt to the culture of organization.

Predictors of perceived work stress: As the strongest predictor of perceived work stress was outlined the coping strategy of Confidence in success ($\beta = -0.273$; $p = 0.000$), followed by the values associated with Uncertainty tolerance ($\beta = -0.231$; $p = 0.000$). Third by degree of influence was the perceived organizational support ($\beta = -0.200$; $p = 0.004$), and to a least extent the perceived work stress was determined by the degree of acculturation to organizational culture ($\beta = -0.136$; $p = 0.047$). These variables explained 31.1% of the variance of the perceived work stress ($\Delta R^2 = 0.311$). It was noteworthy that the four independent variables' correlation coefficients were negative, indicating an inverse dependence between phenomena. Consequently, the level of perceived stress in a multicultural environment was so lower as the higher were levels of confidence in success, perceived support from organization and organizational acculturation, together with a higher level of uncertainty tolerance (indicated by higher scores for the Uncertainty avoidance / tolerance variable). These results confirm on the empirical level the conditionality of experienced work stress by cognitive appraisals and perceptions regarding the uncertainty, stressful situation and organizational support as well as the degree of adjustment to organizational values, norms and practices.

Predictors of perceived organizational support: In terms of perceived organizational support, it was found that it is determined mainly by organizational acculturation ($\beta=0.396$; $p=0.000$), to a lesser extent by the stress perceived at workplace ($\beta=-0.203$; $p=0.004$) and the coping strategy of Escaping the situation ($\beta=-0.191$; $p=0.006$), and to a least degree by the coping strategy of Seeking social support ($\beta=0.139$; $p=0.39$). Similar to the aforementioned two models, the predictors deduced here, explained a relatively large percent (30.2%) of the variance of perceived organizational support ($\Delta R^2=0.302$). In this model conditionality of perceived organizational support was characterized by directly proportional causal relations with organizational acculturation and frequency of choosing the Seeking social support coping strategy, as well as the inverse dependence on the level of perceived stress and the use of Escaping from situation coping strategy. Therefore, the higher the degree of acculturation to organizational values and norms and frequency of seeking social support in difficult situations, the more positive the perceptions of provided by organization support, recognition and respect of personal contribution and professional qualities. In this regard, lower levels of perceived work stress and less frequent use of passive coping strategy of escape from difficult situations, are also of great importance.

In summary, the results of the multivariate regression analysis evidenced directly or inverse proportional relationships between the variables studied in multicultural work context. Organizational acculturation was outlined as a predictor of the perceived stress (where the correlation was with negative sign) and perceived organizational support (where the correlation was with positive sign). In turn, perceived organizational support turned out to be both predictor of organizational acculturation and predicted by it, which proved the existence of two-way causal relationship between these two variables. Similarly, perceived organizational support was both a determinant of the perceived stress (where the correlation was with negative sign) and determined by it, which again indicated the presence of mutual conditionality between the two phenomena. As opposed to the latter two variables, perceived work stress was deduced only as a consequence of organizational acculturation, but not as its cause, suggesting the existence of one-way causal relationship between them and a subject of further research and analysis by taking into account additional factors and indicators. Thus, these findings gave grounds for partial confirmation of the first hypothesis raised.

The second hypothesis was also partially supported by statistical data obtained from the

multivariate regression analysis through which was found that only perceived work stress was determined by the surveyed value dimensions and that conditionality was just in terms of the opposition between avoiding uncertainty or tolerating it. Similarly, only four out of the seven coping strategies appeared as predictors in the three models of tested phenomena. In more details, besides the degree of acculturation to organizational culture and positive perceptions of organizational support, low levels of perceived stress in a multicultural work setting were mostly a consequence of the high level of uncertainty tolerance and confidence in success (one of the most effective strategies to cope with stress). Another active problem-focused coping strategy related to increasing efforts in difficult situations, appeared as the second strongest predictor of organizational acculturation. Perceived organizational support was also determined by two coping strategies: one of them was the active strategy of seeking social support and the other was the passive strategy of escaping the stressful situations. The remaining three coping strategies did not show up as determinants in the statistically deduced models. Similarly, contrary to initial assumptions, the value dimensions of Individualism/Collectivism, Masculinity/Femininity and Large/Low power distance were not found as predictors of acculturation, stress and organizational support. The issue whether they, in turn, are determined by the other variables surveyed, remains a matter of further empirical studies and statistical verification.

In conclusion, as empirical findings implied, the perceptions of stress and organizational support in multicultural work setting are determined by both coping strategies and cultural factors such as organizational acculturation and, to some extent, values. Levels of acculturation, in turn, are predicted by perceived organizational support and problem-focused coping. Therefore, the effective management of work stress in multicultural setting should aim at stimulating problem-focused coping, as well as achieving and maintaining positive perceptions of organizational support by recognizing, respecting and positively evaluating the cultural diversity as a benefit and a great opportunity for keeping the organizations up to date with current trends and developments.

REFERENCES

- Aldwin, C. (2007). *Stress, Coping, and Development: An Integrative Perspective*. 2nd ed., New York: Guilford Press.
- Berry, J. (2006). Contexts of Acculturation. In: Sam, D. L. & Berry, J. W. (Eds.), *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press, 27-42.
- Davidkov, C. (2009). *National and organizational cultures*. Sofia: Scientific Research Fund at Sofia University (in Bulgarian).
- Eisenberger, R., Huntington, R., Hutchison, S., Sowa, D. (1986). Perceived Organizational Support. In: *Journal of Applied Psychology*, 71(3): 500–507.
- Gailliard, B., Myers, K., Seibold, D. (2010). Organizational Assimilation: A Multidimensional Reconceptualization and Measure. In: *Management Communication Quarterly*, Volume 24. New York, Sage Publications, 552-578.
- Hofstede, G. (2001). *Cultures and Organizations: Software of the Mind*. Sofia: "Classics & Style" Publ. (in Bulgarian).
- Ilieva, S. (2008). Management of Conflicts and Stress in the Organization. In: *Annual of Sofia University „St. Kliment Ohridski „*, vol. Psychology, 93: 127-145 (in Bulgarian).
- Karastoyanov, G., Rusinova-Hristova, A. (2000). Bulgarian Adaptation of the Perceived Stress Scale. In: *Psychological Research*, vol. 1-2: 67-77 (in Bulgarian).
- Palmer, S., Cooper, C., Thomas, K. (2001). Model of Organisational Stress for Use Within an Occupational Health Education. In: *Health Education Journal*, 60(4): 378-380.
- Rhoades, L., Eisenberger, R. (2002). Perceived Organizational Support: A Review of the Literature. In: *Journal of Applied Psychology*, 87(4): 698–714.

Научни трудове на Съюза на учените в България–Пловдив, Серия А. Обществени науки, изкуство и култура том III, ISSN 1311-9400 (Print) ; ISSN 2534-9368 (On-line), 2017, Scientific works of the Union of Scientists in Bulgaria-Plovdiv, seriesA. Public sciences, art and culture, Vol. III, ISSN 1311-9400 (Print); ISSN 2534-9368 (On-line), 2017.

**ДЕТЕРМИНАНТИ НА КОПИНГ СТРАТЕГИИТЕ
В УСЛОВИЯТА НА КУЛТУРНО МНОГООБРАЗИЕ**

**Стоянка Христова
СУ „Св. Климент Охридски“**

**DETERMINANTS OF COPING STRATEGIES
IN TERMS OF CULTURAL DIVERSITY**

**Stoyanka Hristova
SU “St. Kliment Ohridski”**

Abstract: This paper presents empirical study of the causal relations among coping strategies, and their determining by organizational acculturation, perceived stress, organizational support and values, in terms of cultural diversity. The multivariate regression analysis indicated that each coping strategy was both predicting and predicted by at least one of the other strategies, and also that all but one of them were determined either by organizational acculturation, or perceived work stress, or organizational support, or values.

Keywords: Coping, Stress, Organizational support, Acculturation, Values, Cultural diversity

In recent years of dynamic cross-cultural communication and interaction in every aspect worldwide, there were new characteristics and dimensions added to the models of stress due to its reviewing in multicultural context. As one of the main components in these models, coping strategies are also influenced by culture (Aldwin, 2007). That raises the need of reconsidering this phenomenon through the prism of values, acculturation, and other cultural specifics, especially in terms of culturally diverse work setting. In this regard, Hofstede (Hofstede, 2001) considered values as the main component of culture influencing the overall organizational processes and performance, and identified four key dimensions: Individualism/Collectivism; Masculinity/ Femininity; High/Low power distance; Avoiding/Tolerating uncertainty. Cultural diversity, in turn, puts employees on the need to constantly adapt to different cultural values, beliefs and norms on individual, group and organizational level, defined as a process of acculturation (Berry, 2006). Besides the impact of these cultural factors, it would be interesting to take into account the influence of the usual phenomena associated with stress, in the light of the new conditions of multicultural working environment, namely: perceptions of stress experiences and organizational support defined by Eisenberger (Eisenberger et al., 2002) as satisfying the social-emotional needs and reducing the tension of negative psychological and psychosomatic effects of stressors when individuals have to deal with the high demands of the workplace.

On these theoretical views were based the hypotheses of this study assuming that:

1. Each coping strategy is both predicting and predicted by at least one of the other strategies.
2. Each coping strategy is determined either by organizational acculturation, or perceived work stress, or organizational support, or value orientations.

The main empirical study tasks were to find statistically significant two-way causal relations among coping strategies and one-way causality of them by organizational acculturation, perceived

work stress, organizational support and value dimensions.

The research tools included: Latack's Coping Strategies Scale standardized for Bulgarian conditions and measuring the strategies of Increasing efforts, Escape from situation, Confidence in success, Seeking social support, Change of situation, Time management, Reconciliation with situation (Ilieva, 2008); Organizational Acculturation Scale (Gailliard, et al., 2010); Cohen's Perceived Stress Scale adapted for Bulgarian conditions (Karastoyanov & Roussinova-Hristova, 2000); Survey of Perceived Organizational Support (Eisenberger, et al., 1986); Hofstede's Values Survey Module applied to Bulgarian samples (Davidkov, 2009) where the lowest scores indicated individualism, masculinity, large power distance and strong uncertainty avoidance, and the highest scores indicated collectivism, femininity, low power distance and strong uncertainty tolerance.

The sample consisted of 219 respondents: women (73.5%; N=161) and men (26.5%; N=58), aged between 18 and 67 years (M=34.32), working in monocultural (50.7%; N=111) and multicultural (49.3%; N=108) setting, collected at random.

The hypotheses raised, were verified through multivariate regression analysis of empirical data providing the following results:

1. The Increase of efforts for overcoming stress at work was determined primarily by the following coping strategies: Time Management ($\beta=0.271$; $p=0.000$), where conditionality was directly proportional and Escape from situation ($\beta=-0.249$; $p=0.000$), where the dependency was inversely proportional. Third by degree of influence was the independent variable Organizational acculturation ($\beta=0.221$; $p=0.001$), followed by coping strategies of Reconciliation with situation ($\beta=0.191$; $p=0.003$) and Change of situation ($\beta=0.162$; $p=0.017$) as all the three causalities were with a positive sign. Two of the value dimensions, namely: Avoiding/Tolerating uncertainty ($\beta=-0.150$; $p=0.032$) and Individualism/Collectivism ($\beta=-0.110$; $p=0.048$), appeared as the weakest predictors in this model, as here the determination by them was inversely proportional. Therefore, the drive towards time management, and change of stressful situations or reconciliation with them, along with the rare application of the escape from problem situations as coping strategies, lead to greater activity and use of more energy and efforts by the individual to deal with tension. Important role in this regard has also the high utilization of standards and practices in the workplace, as well as value orientations to uncertainty avoidance and individualism associated with the desire to achieve security through compliance with rules, independent dealing with difficulties and achieving personal success. The analysis results showed that this model explained a 38.3% of the variance of the Increasing efforts coping strategy ($\Delta R^2=0.383$).

2. The Escape from situation as a means of coping with work stress, was determined to a greater extent by the coping strategies of Reconciliation with situation ($\beta = 0.444$; $p = 0.000$), where conditionality was directly proportional, and Increasing efforts ($\beta = -0.281$; $p = 0.000$), where the dependency was inversely proportional, and to a lesser degree by the perceived organizational support ($\beta = -0.193$; $p = 0.006$), where causality was again inverse. It follows that the common choice to reconcile with problematic situations without making efforts to solve them, combined with the lack of assistance and support from the organization, lead ultimately to passive and avoidant behavior in case of difficult situations, which is probably dictated by negative emotions, dissatisfaction and frustration accompanying such coping strategies. Conversely, the more effort people make to solve the problem, and the more support they receive from colleagues and/or managers, the more rarely they choose to deny problems or not to engage with them. This model explained 29.6% of the variance of the Escape from situation coping strategy ($\Delta R^2 = 0.296$).

3. The Confidence in success was determined mostly by the coping strategy aimed at Changing the stress situations ($\beta=0.335$; $p=0.000$), as the dependency here was directly proportional, followed by the Perceived work stress ($\beta=-0.253$; $p=0.000$), as conditionality was inversely proportional, and the strategy of Time management ($\beta=0.219$; $p=0.001$), where causation had a positive sign. Based on these results, it can be assumed that a strong orientation to problematic situations change and effective time management, together with low levels of work stress, lead to greater confidence in successful resolution of difficult situations. By contrast, higher

levels of stress and tension at work, especially when combined with the rare application of the two coping strategies predetermine lower confidence in success and pessimistic attitudes about the outcome of the problematic situation in the workplace. This predicative model explained 36.1% of the variance of the Confidence in success coping strategy ($\Delta R^2 = 0.361$), which again was a relatively good result.

4. Regarding the Seeking social support strategy were outlined two strongly determining it independent variables with positive correlations: the Perceived organizational support ($\beta=0.305$; $p=0.003$) and Time management ($\beta=0.239$; $p=0.009$). The weaker predictors in this model were: the Change of situation coping strategy ($\beta=0.176$; $p=0.040$), where the relationship was directly proportional, and Individualism/Collectivism value orientation ($\beta=-0.162$; $p=0.042$), where conditionality was inversely proportional. Expected result, particularly with regard to proportional increase in the seeking assistance and support from friends, colleagues and managers as a result of the positive perceptions of organizational support, especially when combined with effective time management. Logical is also the relation between the pursuit of change of stressful situations and the tendency of employees to seek social support in such type of situations, especially when there is a value orientation towards collectivism and group identity. These four variables together determined a relatively large proportion (36.7%) of the variance of the Seeking social support coping strategy ($\Delta R^2 = 0.367$).

5. The predictors of the Change of situation coping strategy included five independent variables. With greater degree of influence among them stood out the Confidence in success coping strategy ($\beta=0.360$; $p=0.000$), and with less effect were characterized the coping strategies of Increasing efforts ($\beta=0.184$; $p=0.013$) and Seeking social support ($\beta=0.163$; $p=0.015$), as well as the values of Avoiding/Tolerating uncertainty ($\beta=-0.135$; $p=0.041$), followed by Organizational acculturation ($\beta=0.201$; $p=0.037$). In this model the only inversely proportional determination was implemented by the Avoiding/Tolerating uncertainty variable. All other causal relations were positive meaning that the tendency to active attempts to control stressful events was determined both by high levels of confidence in success, together with great efforts for problem resolving and seeking social support, and the high value orientation to uncertainty tolerance and adjustment to organizational culture. This model explained 31.3% of the variance of the Change of situation coping strategy ($\Delta R^2 = 0.313$).

6. The strongest determinants of Time management were the coping strategies of Increasing efforts ($\beta=0.331$; $p=0.000$) and Confidence in success ($\beta=0.248$; $p=0.001$), as conditionality was directly proportional. In contrast, the third and weakest predictor in this model, namely the values of Uncertainty avoiding/tolerating ($\beta=-0.151$; $p=0.025$), formed inverse causality. Therefore, the increase of efforts for overcoming stressful situations and confidence in successful outcome of them predict more frequent use of time management as a means of coping with stress at work and are a prerequisite for maintaining good organization qualities necessary for compliance with timetables. The strong value orientation to avoiding uncertainty because of its perception as dangerous, according to this model also leads to a greater tendency towards making and observing schedules and planning of work. The displayed model here again explained a relatively high percentage (27.5%) of the variance of this coping strategy ($\Delta R^2 = 0.275$).

7. Unlike predictive models of the previous six coping strategies, the Reconciliation with situation was determined solely by two coping strategies that explained 26.4% of the variance of this variable ($\Delta R^2 = 0.264$). The stronger predictor in this model was the Escape from situation ($\beta=0.464$; $p=0.000$), and the weaker one was the Increase of efforts ($\beta=0.224$; $p=0.003$), as both causal relations were positive. A possible reason for this result can be the feelings of hopelessness, helplessness and pessimism that often accompany attempts to avoid stressful events, and failures of doing that lead to the choice of conciliatory behavior in situations of difficulties and problems. The positive correlation between the increase of efforts for resolving stressful situations and reconciling with them was unexpected. A possible explanation for this result may be sought again in the emotional states of frustration, fatigue and apathy, when, despite the repeated efforts and attempts to deal with problem, it remains unresolved and continues generating tension and stress.

In summary, each of the coping strategies was determined by at least two other strategies, as all derived causalities were two-directional, which indicated mutual conditionality between coping strategies and fully confirmed the first hypothesis formulated. As the most prevalent predictor among them was outlined the Increasing efforts coping strategy that was both determining and determined by strategies related to Time management, Escape from difficult situations, Changing them or Reconciling with them. Besides with the Increase of efforts, the Change of situation coping strategy was in a mutual causality with Confidence in success and Seeking social support. Confidence in success, in turn, was in the same relation with Time management. Similarly, besides with Increasing efforts, the strategies of Escaping situations and Reconciling with them correlated each other in a two-way causality.

The second hypothesis was partially supported because not every coping strategy was predicted by at least one of the other independent variables, namely: perceived stress and organizational support, organizational acculturation and value orientations. The most frequent predictor among them was the value orientation towards Avoiding/tolerating uncertainty (which determined the increasing efforts, time management and reconciliation with situation), followed by the values of Individualism/Collectivism (determining the efforts increase and seeking social support), organizational acculturation (the reason for choosing the strategies of increasing efforts and/or changing situation) and perceptions of organizational support (leading to escape from situation and/or seeking social support). Perceived work stress was outlined as a predictor only to the confidence in success. Moreover, value orientations toward Masculinity/Femininity and Large/Low power distance did not appear as determinants in any of the displayed predicative models of coping strategies, which raises the need of more detailed future studies in that direction.

In conclusion, as empirical findings implied, the coping strategies were determined either by perceptions of stress or organizational support, or by cultural factors such as organizational acculturation or, to some extent, values. Therefore, effective coping with stress in culturally diverse work setting will be provided by both maintaining positive perceptions of organizational support and acculturation to organizational culture along with applying additional management techniques for minimizing the work stress.

REFERENCES

- Aldwin, C. (2007). *Stress, Coping, and Development: An Integrative Perspective*. 2nd ed., New York: Guilford Press.
- Berry, J. (2006). Contexts of Acculturation. In: Sam, D. L. & Berry, J. W. (Eds.), *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press, 27-42.
- Davidkov, C. (2009). *National and organizational cultures*. Sofia: Scientific Research Fund at Sofia University (in Bulgarian).
- Eisenberger, R., Huntington, R., Hutchison, S., Sowa, D. (1986). Perceived Organizational Support. In: *Journal of Applied Psychology*, 71(3): 500–507.
- Gailliard, B., Myers, K., Seibold, D. (2010). Organizational Assimilation: A Multidimensional Reconceptualization and Measure. In: *Management Communication Quarterly*, Volume 24. New York, Sage Publications, 552-578.
- Hofstede, G. (2001). *Cultures and Organizations: Software of the Mind*. Sofia: "Classics & Style" Publ. (in Bulgarian).
- Ilieva, S. (2008). Management of Conflicts and Stress in the Organization. In: *Annual of Sofia University „St. Kliment Ohridski „*, vol. Psychology, 93: 127-145 (in Bulgarian).
- Karastoyanov, G., Rusinova-Hristova, A. (2000). Bulgarian Adaptation of the Perceived Stress Scale. In: *Psychological Research*, vol. 1-2: 67-77 (in Bulgarian).
- Rhoades, L., Eisenberger, R. (2002). Perceived Organizational Support: A Review of the Literature. In: *Journal of Applied Psychology*, 87(4): 698–714.

Научни трудове на Съюза на учените в България–Пловдив, Серия А. Обществени науки, изкуство и култура том III, ISSN 1311-9400 (Print) ; ISSN 2534-9368 (On-line), 2017, Scientific works of the Union of Scientists in Bulgaria-Plovdiv, seriesA. Public sciences, art and culture, Vol. III, ISSN 1311-9400 (Print); ISSN 2534-9368 (On-line), 2017.

**ПРОФЕСИОНАЛЕН СТРЕС И ОРГАНИЗАЦИОННА ПОДДРЕПА –
КОРЕЛАЦИЯ И ВЛИЯНИЕ НА СОЦИО-ДЕМОГРАФСКИ ФАКТОРИ**
Стоянка Христова
СУ „Св. Климент Охридски“

**WORK STRESS AND ORGANIZATIONAL SUPPORT –
CORRELATION AND IMPACT OF SOCIO-DEMOGRAPHIC FACTORS**
Stoyanka Hristova
SU «St. Kliment Ohridski»

Abstract: This paper presents empirical study of the relation between perceived stress and organizational support, and their dependence on socio-demographic factors. The analysis of variance indicated that levels of perceived stress depended on the gender and income of respondents, and perceptions of organizational support varied through the age and total work experience of participants. The findings of correlation analysis implied that the higher levels of perceived organizational support related to lower

levels of perceived stress.

Keywords: Stress, Work stress, Organizational support

Effects of stress can be quite worrying for the organization and the individuals working in it. It is one of the main prerequisites for the emergence of diseases and traumas and significant decline in the overall performance of organizations. In general, research in this area lead to the conclusion that work stress can harm not only health and wellbeing of individuals but also the organization by increasing turnover, and lowering commitment and productivity in it (Donaldson-Feilder et al., 2011). This necessitates the application of not only individual, but also organizational practices to manage with stress. A significant role in this regard has the institutional support from the organization, as well as subjective evaluation of the perceived organizational support. It is expressed in the beliefs of employees about the extent to which the organization values their contribution and cares about their wellbeing. According to the theory of organizational support (Eisenberger et al., 1986; Eisenberger et al., 2001; Rhoades & Eisenberger, 2002; Eder & Eisenberger, 2008), employees develop similar beliefs to meet their social and emotional needs and to define the readiness of organization to reward their efforts. Perceived organizational support is seen as a guarantee that one can count on help from the organization, if necessary, for effective performance of duties and dealing with stressful situations (Eisenberger et al., 1986; Rhoades & Eisenberger, 2002). Perceived organizational support has the effect of buffer in terms of relationship between stressors and perceived stress in the workplace. It satisfies the social-emotional needs and reduces the tension of negative psychological and psychosomatic effects of stressors, as it indicates the existence of material and emotional support when the individual has to deal with the high demands of workplace (Rhoades & Eisenberger, 2002).

On these theoretical views is based the assumption, underlying this study, that the experience of work stress and perceptions of organizational support are not just related to each other, but are

also determined by certain socio-demographic factors. In this regard, **the main objective** of this study was to establish empirically the relation between perceived work stress and organizational support, and their dependence on socio-demographic factors.

In the **hypotheses** formulated it was assumed that:

1. The socio-demographic factors (gender, age, income and total work experience) have statistically significant impact on the levels of perceived stress and organizational support.
2. The higher levels of perceived organizational support relate to lower levels of perceived stress in the workplace.

The main **tasks** in response to the needs of the empirical study, were:

1. To define the mean values of the variables studied.
2. To find statistically significant differences in the levels of variables observed, depending on the aforementioned socio-demographic factors.
3. To find out if there was statistically significant correlation between perceived stress and perceived organizational support.

The research tools included: the *Perceived Stress Scale* (PSS; Cohen et al., 1988), adapted for Bulgarian conditions by Karastoyanov and Roussinova-Hristova (Karastoyanov & Roussinova-Hristova, 2000); and the *Survey of Perceived Organizational Support* (SPOS; Eisenberger, et al., 1986) measuring the possible perceptions and attitudes towards forms of support provided by organizations. Both instruments showed high reliability in this sample ($\alpha = 0.85$ for PSS, and $\alpha = 0.90$ for SPOS).

The sample comprised 219 respondents, collected at random: women (73.5%; $N = 161$) and men (26.5%; $N = 58$), aged between 18 and 67 years ($M = 34.32$), divided into three groups regarding their income: with low income 17.8% ($N = 39$), average income 61.7% ($N = 135$) and high income 20.5% ($N = 45$). In terms of participants' total work experience, there was an almost equal distribution of the sample into four groups: 33.8% ($N = 74$) of them had worked less than 5 years, 26.5% ($N = 58$) had total work experience of 6 to 10 years, 20.5% ($N = 45$) had worked from 11 to 20 years, and 19.2% ($N = 42$) had worked over 20 years.

The hypotheses raised, were verified through descriptive analysis, analysis of variance and correlation analysis of empirical data from this study.

The descriptive analysis outlined moderate levels of perceived work stress ($M = 15.94$; $SD = 4.55$) which largely corresponded to the results obtained in another study with the same instrument (Naydenova & Ilieva, 2006) and denied expectations for higher levels of stress among workers, due to difficult economic situation worldwide. The mean values of perceived organizational support ($M = 27.15$; $SD = 6.72$) were slightly above the average level, which indicated the presence of rather positive perceptions of support, care and assistance provided by organizations justifying the absence of high levels of stress.

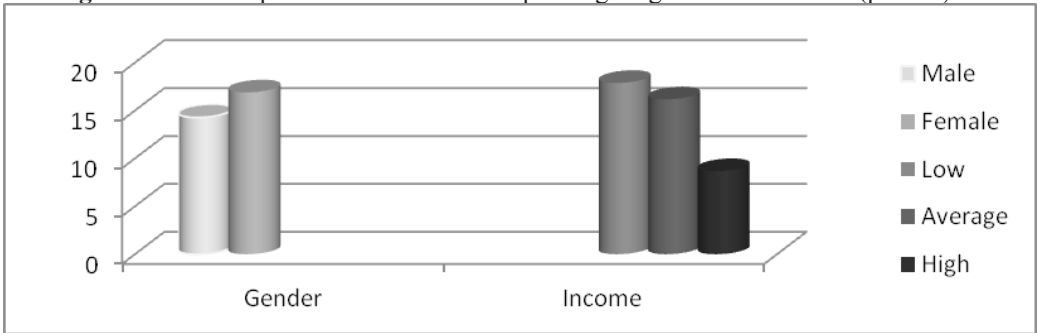
As a result of **the analysis of variance** conducted, were found statistically significant differences in the level of perceived work stress depending on only two of the socio-demographic factors, namely:

- **gender** ($t = -2.840$; $p = 0.005$, at $p < 0.05$), where women ($M = 16.89$; $SD = 4.62$) reported higher levels of stress compared to men ($M = 14.27$; $SD = 4.35$), again corresponding to results of the aforementioned study (Naydenova & Ilieva, 2006);
- **income** ($F = 2.990$; $p = 0.020$, at $p < 0.05$), where the highest mean values of stress were

reported by respondents with low income ($M = 17.88$; $SD = 5.49$) compared to those with high income which indicated the lowest mean values of this variable ($M = 8.67$; $SD = 4.03$).

A possible explanation of these results could be found in terms of prejudice and underestimation towards professional skills and performance of women at the workplace, the role conflict „work-family“ which is usually more pronounced in women’s role, the uncertainty about income and the significance of salary’s amount and other material benefits provided by organizations (Figure 1).

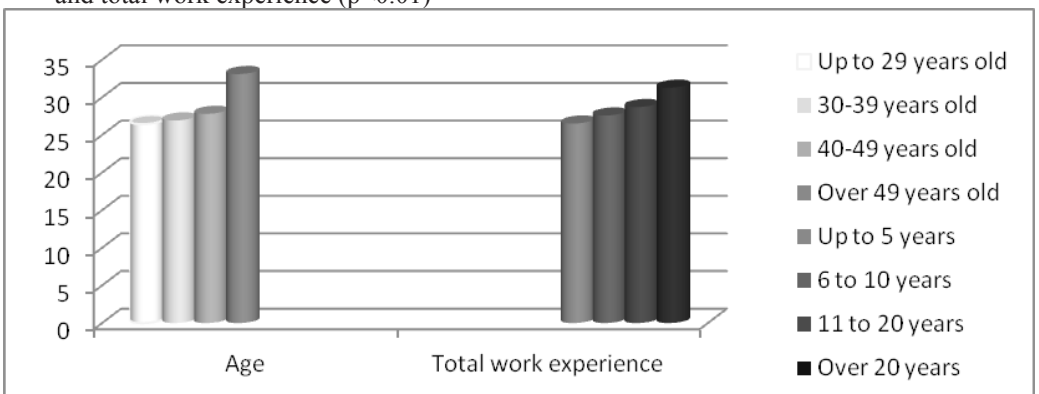
Figure 1. Level of perceived work stress depending on gender and income ($p < 0.05$)

With regard to the levels of perceived organizational support, there were statistically significant differences found in dependence of the other two socio-demographic factors:

- **age** ($F = 6.410$; $p = 0.000$, at $p < 0.01$), where participants aged above 49 years indicated the highest mean values ($M = 33.1$; $SD = 4.46$), and those aged up to 29 years reported the lowest level of this variable ($M = 26.45$; $SD = 6.93$);
- **total work experience** ($F = 5.133$; $p = 0.002$, at $p < 0.01$), where the highest means were observed in the group of people with total work experience of over 20 years ($M = 31.29$; $SD = 6.4$), and the lowest level of this variable was found in the group of respondents with total work experience of up to 5 years ($M = 26.52$; $SD = 7.03$) (Figure 2).

Figure 2. Level of perceived organizational support depending on age and total work experience ($p < 0.01$)

It turned out that the highest level of positively perceived organizational support was typical for the oldest study participants with the longest work experience. This probably is due to the proficiency, routine and skills acquired over the years - qualities enhancing the importance of

employees for organizations and leading to higher respect and evaluation of their work and contributions, as well as concern and desire to maintain their wellbeing and satisfaction at workplace. With rather negative perceptions of organizational support were the youngest respondents with the least total work experience, and here the reason may lie in the feeling of disappointment and frustration caused by cognitive imbalance between the initial, often unrealistic, expectations and subsequent actual job opportunities and results.

Findings of **correlation analysis** indicated statistically significant negative correlation ($r = -0.307$; $p = 0.000$, at $p < 0.01$) between both variables which is an evidence of the crucial role that organizational support, same as social support, has in terms of work stress. Based on that, it may be assumed that the more positive perceptions of individuals regarding support, respect and concern about them demonstrated by organizations, lead to lower stress levels in work process. Inverse relation is also possible: low levels of stress can lead to a more positive appraisal of organizational support.

In conclusion, the results obtained from the analysis of variance, verified, although partially, the first hypothesis raised in terms of the phenomena studied. The level of perceived stress depended only on two of the socio-demographic factors observed. Likewise, the level of perceived organizational support was also determined by part of the socio-demographic factors. The findings of correlation analysis indicated that the higher levels of perceived organizational support related to lower levels of perceived stress, which completely confirmed the second hypothesis formulated. Therefore, the adherence to organizational policy and strategy of achieving and maintaining positive perceptions of organizational support by providing supportive and friendly environment where the contribution of employees is highly evaluated and fairly rewarded in correspondence with their real efforts, is of great importance in terms of effective stress management and its retention in moderate levels.

REFERENCES

- Cohen, S., Williamson, G. (1988).** Perceived Stress in a Probability Sample of the United States. In: Spacapan, S. & Oskamp, S. (Eds.), *The Social Psychology of Health: Claremont Symposium on Applied Social Psychology*. Newbury Park, CA: SAGE Publications: (<http://www.psy.cmu.edu/~scohen/Cohen%2C%20S.%20%26%20Williamson%2C%20G.%20%281988%29.pdf>), last visited on 10/01/2016.
- Donaldson-Feilder, E., Lewis, R., Yarker, J. (2011).** Preventing Stress in Organizations: How to Develop Positive Managers. NY: John Wiley & Sons.
- Eder, P., Eisenberger, R. (2008).** Perceived Organizational Support: Reducing the Negative Influence of Coworker Withdrawal Behavior. In: *Journal of Management*, 34(1): 55–68.
- Eisenberger, R., Huntington, R., Hutchison, S., Sowa, D. (1986).** Perceived Organizational Support. In: *Journal of Applied Psychology*, 71(3): 500–507.
- Eisenberger, R., Armeli, S., Rexwinkel, B., Lynch P., Rhoades, L. (2001).** Reciprocation of Perceived Organizational Support. In: *Journal of Applied Psychology*, 86(1): 42–51.
- Karastoyanov, G., Rusinova-Hristova, A. (2000).** Bulgarian Adaptation of the Perceived Stress Scale. In: *Psychological Research*, vol. 1-2: 67-77 (in Bulgarian).
- Naydenova, V., Ilieva, S. (2006).** Perceived Stress: Nature and measurement. In: *Bulgarian Journal of Psychology*, 3: 16-28 (in Bulgarian).
- Rhoades, L., Eisenberger, R. (2002).** Perceived Organizational Support: A Review of the Literature. In: *Journal of Applied Psychology*, 87(4): 698–714.

Научни трудове на Съюза на учените в България–Пловдив, Серия А. Обществени науки, изкуство и култура том III, ISSN 1311-9400 (Print) ; ISSN 2534-9368 (On-line), 2017, Scientific works of the Union of Scientists in Bulgaria-Plovdiv, seriesA. Public sciences, art and culture, Vol. III, ISSN 1311-9400 (Print); ISSN 2534-9368 (On-line), 2017.

**ПРОФЕСИОНАЛЕН СТРЕС И КОПИНГ СТРАТЕГИИ
ПРИ ОРГАНИЗАЦИИ В БЪЛГАРИЯ И ЧУЖБИНА**

**Стоянка Христова
СУ „Св. Климент Охридски“**

**WORK STRESS AND COPING STRATEGIES
IN ORGANIZATIONS IN BULGARIA AND ABROAD**

**Stoyanka Hristova
SU “St. Kliment Ohridski”**

Abstract: This paper presents empirical study of the relation between perceived work stress and the choice of coping strategies as well as their dependence on a particular socio-cultural factor: the status of living in a foreign country. The results obtained through statistical analysis indicated that only three coping strategies were influenced by this factor. Likewise, only part of the coping strategies correlated with perceived stress.

Key words: Work stress, Coping strategies, Problem-focused coping

In today's dynamic processes of globalization and international migration the issue concerning the impact of sociocultural factors upon experiencing work stress becomes particularly topical, especially in organizations of multicultural type formed during mergers and acquisitions of companies in internationalization and transnationalization of business and industry. Stress in organizations is widespread, with significant practical, economic and health consequences that can be quite alarming for the organization and individuals involved in it. This necessitates its management, aimed at helping people in recognition of stressors and use of active problem-focused coping strategies (such as confidence in success, increasing efforts, seeking social support, time management, etc.) to minimize the adverse effects (Hellriegel & Slocum, 2007). Along with permanent job insecurity caused by the global economic crisis, current sources of work stress include also the increasing cultural diversity of workforce and environment in which organizations operate, that often causes communication difficulties and conflicts, increases turnover in organizations and compromises organizational commitment. In their model of stress, Palmer, et al. (2001, 2004) added culture as one of the main categories of potential stressors. As such, it has a significant influence on the experience of stress in terms of stressors, appraisals of events as stressful and the choice of coping strategies (Aldwin, 2007; Wong et al., 2006).

On these theoretical views is based the assumption, underlying this study, that the experience of work stress and the choice of strategies for coping with it are not just related to each other, but are also determined by certain socio-cultural factors. In this regard, **the main objective** of this study was to establish empirically the relation between perceived work stress and coping strategies in contemporary organizations, and their dependence on the socio-cultural factor of living in a foreign country.

In the hypotheses formulated it was assumed that:

1. The status of living in a foreign country has a statistically significant impact on the level of perceived stress and the choice of coping strategies in the workplace.
2. The use of active problem-focused coping strategies is related to lower level of perceived stress.

The main **tasks** in response to the needs of the empirical study, were:

1. To define the mean values of the variables studied.
2. To find statistically significant differences in the level of variables observed, depending on the status of living in a foreign country.
3. To find out if there were statistically significant correlations between perceived stress and the coping strategies used.

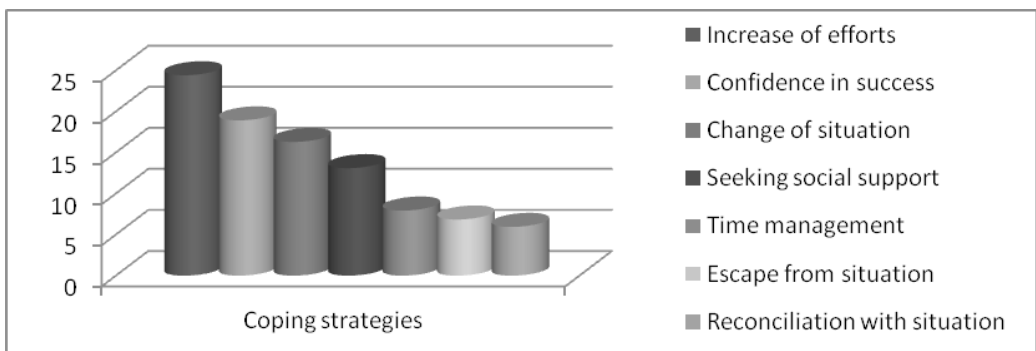
The research tools included: the *Perceived Stress Scale* (Cohen et al., 1988), adapted for Bulgarian conditions by Karastoyanov and Roussinova-Hristova (Karastoyanov & Roussinova-Hristova, 2000); and *Coping Strategies Scale* (Latack, 1986), standardized for Bulgarian conditions by Ilieva (Ilieva, 2008). It consists of 28 items divided into seven factors: *Increase of efforts*, *Escape from situation*, *Confidence in success*, *Seeking social support*, *Change of situation*, *Time management*, *Reconciliation with situation*. Both questionnaires showed high reliability in this sample ($\alpha = 0.85$ for the Perceived Stress Scale, and $\alpha = 0.74$ for the Coping Strategies Scale).

The sample comprised 219 Bulgarians - women (73.5%; N = 161) and men (26.5%; N = 58), with 18 to 67 years of age (M = 34.32), living and working in Bulgaria (78.6%; N = 172) or abroad (21.4%; N = 47), collected at random.

The hypotheses raised, were verified through descriptive analysis, analysis of variance and correlation analysis of empirical data from this study.

The descriptive analysis outlined moderate levels of perceived work stress (M = 15.94; SD = 4.55) which largely corresponds to the results obtained in another study with the same instrument (Naydenova & Ilieva, 2006) and denies expectations for higher levels of stress among workers, due to difficult economic situation worldwide. The mean values in terms of coping strategies showed that in the event of a stressful situation at work, **the most frequently used coping strategy** for this sample was the *Increase of efforts* (M = 24.42; SD = 3.93), which is related to making actions and cognitive reappraisals, improving the performance of working duties. The second most preferred strategy for coping with work stress was the *Confidence in success* (M = 18.92; SD = 3.87), which includes a positive perception of stressful situations as an opportunity to acquire new skills and experience (Figure 1).

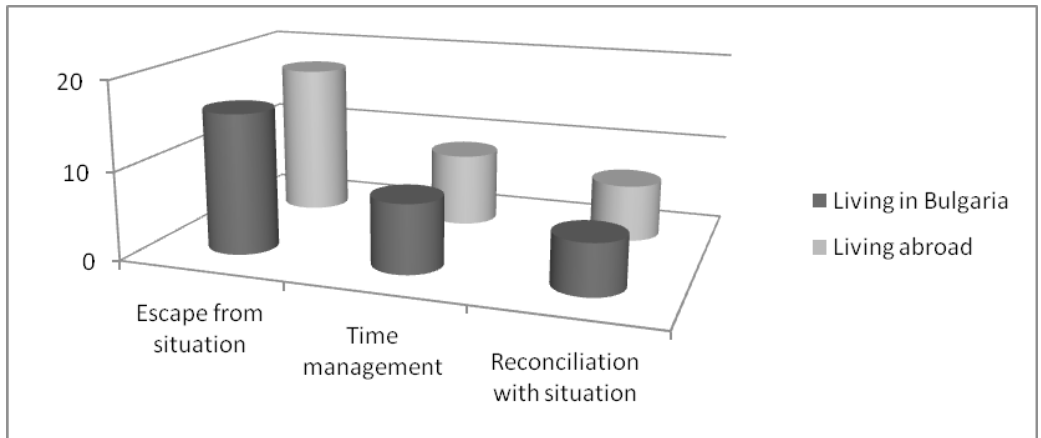
Figure 1. Frequency of use of coping strategies

At the third place by preferences and frequency of use, was ranked the pursuit of *Change of situation* (M = 16.29; SD = 3.82), followed by the strategies associated with *Seeking social support* (M = 13.1; SD = 2.68) and *Time management* (M = 7.93; SD = 1.41). At the penultimate place was the strategy aimed at *Escape from situation* (M = 6.84; SD = 2.06). *Reconciliation with situation* (M=5.94; SD = 1.68) was the least preferred coping strategy. Overall, these results suggest a dominant positive and proactive position to cope with stress by the majority of respondents, which is typical for active, problem-focused coping, pointed out in specialized literature as the most effective option for dealing with stressful factors.

As a result of **the analysis of variance** conducted, were found statistically significant differences, at the level of $p < 0.05$, concerning only three of the coping strategies: *Escape from stressful situation* ($t = -2.276$; $p = 0.024$), *Time management* ($t = -2,134$; $p = 0.034$) and *Reconciliation with situation* ($t = -2.533$; $p = 0.012$). All the three strategies were chosen in a greater extent by respondents living outside Bulgaria (with mean values, respectively: M = 17.35; SD = 3.71, M = 8.31; SD = 1.26 and M = 6.46; SD = 1.69). A possible explanation of these results could be found in terms of immigrant status, language barriers and discrimination that are often a prerequisite for choosing passive coping strategies, such as reconciliation with stressful situations or avoiding them. The pursuit of effective planning of worktime, then, is probably dictated by the specific characteristics of the host culture (Figure 2).

Figure 2. Frequency of use of coping strategies depending on the status of living in Bulgaria or abroad ($p < 0.05$)

Results obtained when applying **correlation analysis** indicated statistically significant correlations between perceived work stress and only three of the coping strategies studied. With the highest value was the negative correlation between work stress and the second by frequency of use in this sample coping strategy - *Confidence in success* ($r = -0.330$; $p = 0.000$), at $p < 0.01$. It turns out that positive thinking and perception of stressful situations as an opportunity to acquire new skills and experience has related to low levels or even absence of work stress. Again, with negative sign, indicating inversely proportional relationship, and with the lowest value was the correlation between work stress and the fourth by preferences coping strategy: *Seeking social support* ($r = -0.143$; $p = 0.035$), at $p < 0.05$. This coping strategy is a significant factor in terms of stress experiencing - here may be suggested the existence of two-way interdependence, i.e. active actions aimed at obtaining help and support in difficult situations, may cause and / or be a consequence of

low levels of stress at work. In any case, however, more frequent use of this strategy is associated with rare experience of stress in the workplace. *Reconciliation with situation*, the least preferred strategy in this sample, was the third coping strategy found in a statistically significant correlation with stress ($r = 0.172$; $p = 0.011$), at $p < 0.05$. Apparently, those who choose the passive behavior of reconciliation with difficult, problematic situations, reported higher levels of perceived stress.

In conclusion, the results obtained from the analysis of variance, verified, although partially, the first hypothesis raised in terms of the phenomena studied. The level of perceived stress did not depend on the status of living in a foreign country. Likewise, the choice of four (out of seven) coping strategies was also not influenced by this socio-cultural factor. These results could have various explanations and imply the need of more detailed analysis including other variables and factors.

The findings of correlation analysis indicated that the use of active problem-focused coping strategies (such as Confidence in success and Seeking social support) related to lower levels of perceived stress, which completely confirmed the second hypothesis formulated.

Although the study results pointed out only three of the coping strategies as determined by the socio-cultural factor examined, they give grounds for future research on other significant socio-cultural factors in defining the new stress characteristics and effectiveness of coping strategies in multicultural settings, and improving both employees' health and organizational performance.

REFERENCES

- Aldwin, C. (2007).** Stress, Coping, and Development: An Integrative Perspective. 2nd ed., New York: Guilford Press.
- Cohen, S., Williamson, G. (1988).** Perceived Stress in a Probability Sample of the United States. In: Spacapan, S. & Oskamp, S. (Eds.), *The Social Psychology of Health: Claremont Symposium on Applied Social Psychology*. Newbury Park, CA: SAGE Publications: (<http://www.psy.cmu.edu/~scohen/Cohen%2C%20S.%20%26%20Williamson%2C%20G.%20%281988%29.pdf>), last visited on 10/01/2016.
- Hellriegel, D., Slocum, J. (2007).** Organizational Behavior. New York: Cengage Learning.
- Ilieva, S. (2008).** Management of Conflicts and Stress in the Organization. In: *Annual of Sofia University „St. Kliment Ohridski „*, vol. *Psychology*, 93: 127-145 (in Bulgarian).
- Karastoyanov, G., Rusinova-Hristova, A. (2000).** Bulgarian Adaptation of the Perceived Stress Scale. In: *Psychological Research*, vol. 1-2: 67-77 (in Bulgarian).
- Latack, J. (1986).** Coping with Job Stress: Measures and Future Directions for Scale Development. In: *Journal of Applied Psychology*, 75(3): 377-385.
- Naydenova, V., Ilieva, S. (2006).** Perceived Stress: Nature and measurement. In: *Bulgarian Journal of Psychology*, 3: 16-28 (in Bulgarian).
- Palmer, S., Cooper, C., Thomas, K. (2001).** Model of Organisational Stress for Use Within an Occupational Health Education/Promotion or Wellbeing Programme A Short Communication. In: *Health Education Journal*, 60(4): 378-380.
- Palmer, S., Cooper, C., Thomas, K. (2004).** A Model of Work Stress to Underpin the Health and Safety Executive Advice for Tackling Work-related Stress and Stress Risk Assessments. Counselling at Work: (http://www.bacpworkplace.org.uk/journal_pdf/acw_winter04_a.pdf), last visited: 11/01/2016
- Wong, P., Wong, L., Lonner, W. (2006).** Handbook of Multicultural Perspectives on Stress and Coping. New York: Springer Science and Media, Inc.

Научни трудове на Съюза на учените в България–Пловдив, Серия А. Обществени науки, изкуство и култура том III, ISSN 1311-9400 (Print) ; ISSN 2534-9368 (On-line), 2017, Scientific works of the Union of Scientists in Bulgaria-Plovdiv, seriesA. Public sciences, art and culture, Vol. III, ISSN 1311-9400 (Print); ISSN 2534-9368 (On-line), 2017.

МОДЕСТ МУСОРГСКИ - ЖИВОТ И ТВОРЧЕСКА ДЕЙНОСТ

Юлияна Мирчева

АМТИИ - Пловдив

Антония Мирчева

НУМТИ „Добрин Петков” – Пловдив

MODEST MUSSORGSKY – LIFE AND CREATIVE ACTIVITY

Yuliyana Mircheva

Academy of Music, Dance and fine Arts – city of Plovdiv

Antonya Mircheva

Dobrin Petkov National School of music and Dance – city of Plovdiv

Abstract

Modest Mussorgsky is one of the most prominent representatives of Russian musical culture from the second half of the XIX century, who, through his work stands for and defends revolutionary ideas and angrily exposes social injustice and serious problems in Russian society.

As an artist he turned predominantly to rural Russian life, describing colourful images of its beauty and wealth.

The musical language of the composer is radically new. Many of his findings are adopted and developed only just in the XX century.

Key words: Mussorgsky, revolutionary ideas, colourful images

Мусоргски е един от най-изтъкнатите представители на руската музикална култура от втората половина на XIX век, който чрез творчеството си отстоява и защитава революционните идеи и гневно изобличава социалната неправда и сериозните проблеми в руското общество.

Модест Петрович Мусоргски е роден на 9 март 1839 г. в село Карево, Торопецка околия, Псковска губерния. Там протичат детските му години, през които се запознава отблизо с живота на народа и народното изкуство. Тези първи впечатления оказват огромно влияние върху по-нататъшната творческа дейност на композитора.

Музикалните способности на Мусоргски се проявяват още в ранно детство. Дарбата на малкия Модест открива неговата майка, която е и първата му учителка по пиано. На 5-годишна възраст Мусоргски започва да свири на пиано, а на 9 - вече владее добре инструмента и излиза пред публика. Оттогава датират и първите му опити да съчинява музика.

През 1849 г. младият творец заминава за Петербург, където има възможност да продължи музикалните си занимания под ръководството на един от най-добрите педагози А. Герке. През 1853 г. със съдействието на Герке излиза първата творба на Мусоргски - полка за пиано.

Важна роля за формирането на Мусоргски като творец изиграват запознанствата му с Александър Даргомижски през 1856 г., с Цезар Кюи и Милий Балакирев през 1857 г.

Музикалните срещи в дома на Балакирев оказват влияние върху артистичното развитие на композитора, изяснявайки истинското му призвание и подтиквайки го да обърне внимание на музикалните занимания. Под ръководството на Балакирев Мусоргски се запознава с редица оркестрови партитури и критическите оценки за тях. Дълги години остава тясно свързан с Балакиревия кръжок, известен в историята на руското музикално изкуство с името „Могъщата петорка”. Освен Мусоргски, в това музикално общество членуват и композиторите Николай Римски-Корсаков, Александър Бородин и Цезар Кюи. Идеен съмишленик на „Могъщата петорка” е и руският критик и музиколог Владимир Стасов.

Взгледите на това творческо сдружение са насочени към реалистичното изкуство и прогресивните демократични идеи, а целите - да се продължи делото на Глинка и Даргомижски в руската музикална класика на XIX век.

В автобиографичните си записки композитора посочва значението на постоянните беседи и здравите връзки с широк кръг руски учени и литератори като Владимир Ламански, Тургенев, Костомаров, Григорович и др., които съществено се отразяват върху музикалното му творчество.

Ако първите произведения, написани под ръководството на Балакирев - соната за пиано на четири ръце и две скерца (едното, преработено за оркестър и през 1860 г. изпълнено на концерт на Руското музикално общество под ръководството на А. Г. Рубинщайн), още не показват творческа самостоятелност, то в появилата се през 1864 г. вокална песен „Калистрат”, ясно се разкриват народно-реалистическите принципи на Мусоргски. Така на практика той става основоположник на руската солова художествена песен. Новаторството му се изразява в самия избор на темите и сюжетите. За пръв път в жанра на руската вокална музика се появява разказ за живота на народа и нов герой - обикновеният руски човек, обрисван от композитора с любов и съчувствие. Нов е и музикалният език на Мусоргски, водещ началото си от интонациите на руската фолклорна песен.

Ненадминат майстор на лаконичните психологически характеристики, за композитора са достатъчни само няколко мелодически шриха, за да възплет в музиката си един или друг жизнен образ, съумявайки да постигне извънредно голяма изразителност. На тази творческа задача е подчинено както изграждането на мелодическата линия, така и всеки такт в съпровода на пианото.

В края на 50-те години на XIX век Мусоргски започва работа върху създаването на музика към трагедията на Софокъл „Едип”, който замисъл остава незавършен, с изключение само на един хор, издаден посмъртно. Няколко години по-късно, в търсене на сюжет за оперна творба, композитора се насочва към романа на Гюстав Флобер „Саламбо” и през 1863 г. започва работа върху едноименната опера. Скоро оставя работата незавършена, също както и започната пак по това време опера върху сюжета на Гогол „Женитба”. Въпреки това произведението изиграва важна роля за утвърждаването на индивидуалния музикален стил на Мусоргски, в който овладяното майсторство на вокалния речитатив се явява средство за реалистичната характеристика на действащите лица. Години по-късно руският композитор М. М. Иполитов - Иванов довършва партитурата на „Женитба” и операта е представена на сцената на Московския радиотеатър.

Голямата известност на Мусоргски като композитор в епохата на руската музикална класика на XIX век идва с появата на операта „Борис Годунов”, написана по едноименната драма на Александър Сергеевич Пушкин и завършена през 1869 г.. Едва в това произведение най-пълно се разкрива способността на Мусоргски да прониква дълбоко в душата на народа и отделния човек. Премиерата е на сцената на Мариинския театър в Санкт-Петербург през 1874 г. През следващите десет години операта се поставя още петнадесет пъти, след което е свалена от репертоара на театъра. Едва в края на ноември 1896 г. Николай Римски-Корсаков извършва редакция на цялата партитура и я поставя на сцената на Голямата зала на

Музикалното общество (новата сграда на Консерваторията) в Петербург. В Москва операта е поставена за първи път през 1888 г. на сцената на Большой театър.

Все повече несгоди преследват Мусоргски в по-късните години от живота му. Той живее често в мизерия. Обхванат от мрачни мисли, започва да дружи с поета Лоленищев - песимист и скептик, за когото животът е бreme и от него нищо хубаво не може да се очаква. Под въздействие на тези идеи, в творчеството на композитора се появява песента „Без слънце”, баладата „Забравеният” и вокалният цикъл „Песни и танци на смъртта”.

През 1874 г. е завършена програмната клавирна сюита „Картини от една изложба”. По това време, по съвет на В. В. Стасов, Мусоргски започва работа и над историческата музикална драма „Хованщина”. Музиката и текста завършва напълно, но оркестрацията на операта остава незавършена. По-късно отново Римски-Корсаков се заема с окончателното финализиране на партитурата и подготовката на нейната сценична реализация.

Незавършена остава работата и върху лирико-комедийната опера „Сорочински панаир” по Гогол, над която впоследствие работят А. Ледков, Ц. Кюи, В. Каратигин и В. Шебалин. За пръв път операта е поставена на сцена след смъртта на Мусоргски през 1886 г. в Петербург под ръководството на С. Ю. Холдщайн, а през 1892 г. се играе и в Киев.

През 20-те години на XX век П. А. Лам и Б. В. Асафиев извършват огромна работа за възстановяване на авторските редакции на някои от произведенията на Мусоргски, преработвани неведнъж от съвременници и наследници. Дмитрий Шостакович прави нови оркестрови редакции на оперите „Борис Годунов” (1940) и „Хованщина” (1959).

Мусоргски е един необикновено впечатлителен, сърдечен и лесно раним човек, но извънредно твърд и сериозен в творческите си убеждения. За съжаление обаче, пристрастието му към алкохола, което силно прогресира през последните десет години от неговия живот, се оказва крайно разрушително както за здравословното му състояние, така и за неговото творчество. Вследствие на това, както и на редица други житейски неприятности, е принуден да живее главно благодарение на помощта от близките му приятели.

В последните години от живота си, акомпанирайки на певицата Леонова, Мусоргски заминава на голямо концертно турне из Южна Русия.

Сред нищета и лошо здраве композиторът умира на 16 март 1881 г. във Военната болница в Петербург. Там, няколко дни преди смъртта му, големият руски художник Иля Репин рисува единствения приживе създаден (и най-известен) негов портрет, а руският писател и композитор Григорий Андреевич Лишин увековечава паметта на Мусоргски със стиховете:

*Он звуками умел нарисовать
И дня рассвет, и мчащиеся тучи,
Ирпот волн, и колокол могучий,
Игром войны, и мира благодать...*

Естетическите възгледи на Мусоргски са силно свързани с разцвета на националното самоосъзнаване от 60-те години на XIX век в Русия, с идеите на руските революционни демократи, а през 70-те години и с такива течения в Русия като народничеството. В центъра на неговото музикално творчество стои народът като единна сила, въодушевена от една обща идея.

Мусоргски е типично руски композитор като тази черта е определяща както за музикалното, така и изобщо за цялото му творческо разгръщане. Това проличава в умението му да използва народните мотиви, да извлеча същността от музиката им, нейните мелодични, хармонични и ритмически особености и най-вече от избора на сюжети от руския живот и история.

Композиторът ненавижда рутината, не обръща особено внимание и на правилата в строежа на музикалната форма и използването на музикално-изразните средства, съзирайки в тях не научни положения, а само съвкупност от композиторски практики от предишни епохи. В цялото си творчество разчита главно на дръзката си фантазия, която да го отведе към новото, неповторимото и уникалното.

Като творец се обръща предимно към селския руски живот, описвайки колоритни образи от неговите красоти и богатства. И едва там намира за себе си истинския смисъл в художествения изказ. С лекота, съчувствие и дълбок драматизъм Мусоргски претворява тежката безизходна мъка на обикновения човек, прикрита често под външния воал на хумора и шегата. Затова творческият му маниер е толкова разнообразен, остроумен и находчив. Остава настрана от леките и тривиални лирични теми в изкуството. И въпреки че често е обвиняван в небрежност, музикална неграмотност и бездарност, бъдещото развитие на музикалното изкуство категорично показва, че приносът на Мусоргски за руската класическа музика действително е много значим.

Музикалният език на композитора е радикално нов. Много от неговите находки се възприемат и развиват едва през XX век. Това са многопластовата полифонична драматургия в оперите му; свободното разгръщане в различните музикални форми, принципно ново и различно от досегашните норми, приети в западноевропейската класика. Новаторска е и неговата мелодика, естествена, произлизаща и следваща от интонациите на руската реч, която в оперите придобива съответстващата и чувствена форма за всеки отделен персонаж. Индивидуален е и хармоничният език на Мусоргски, където елементите на класическата функционалност се съчетават с принципите на народно-песенните ладови характеристики.

В симфоничната си музика Мусоргски не е достатъчно прецизен в оркестрацията на произведения, заради неумението и нежеланието да изразява музикалните си идеи с типичните за XIX век средства, но въпреки това творбите му не са лишени от колоритност и разнообразие.

Творческите находки и новаторството на Мусоргски в областта на вокалната декламация и хармонията по-късно дават отражение върху редица, предимно френски, композитори като Клод Дебюси и Морис Равел. Музикалният му език оказва влияние и върху много композитори на XX век, в това число Сергей Прокофиев, Игор Стравински, Дмитрий Шостакович, Леош Янечек и Оливие Месиан.

References

- Orlova, A, Work and life M. P. Mussorgsky, M., 1954.
Orlova, A. Mussorgsky, Chronicle of life and work, M. 1963
Tumanina, N. M. P. Mussorgsky, M. -L., 1939
Schlifstein, S. I. Mussorgsky, Artist. Time. Fate. Music, M., 1975.
Frid. E. L. Modest Petrovich Mussorgsky: Popular Monography -4th edition. Music, L.
1987

Научни трудове на Съюза на учените в България–Пловдив, Серия А. Обществени науки, изкуство и култура том III, ISSN 1311-9400 (Print) ; ISSN 2534-9368 (On-line), 2017, Scientific works of the Union of Scientists in Bulgaria-Plovdiv, seriesA. Public sciences, art and culture, Vol. III, ISSN 1311-9400 (Print); ISSN 2534-9368 (On-line), 2017.

КАРТИНИ ОТ ЕДНА ИЗЛОЖБА НА МОДЕСТ МУСОРГСКИ

Юлияна Мирчева

АМТИИ - Пловдив

Антония Мирчева

НУМТИ „Добрин Петков” – Пловдив

MODEST MUSSORGSKY'S 'PICTURES AT AN EXHIBITION'

Yuliyana Mircheva

Academy of Music, Dance and fine Arts – city of Plovdiv

Antonya Mircheva

Dobrin Petkov National School of music and Dance – city of Plovdiv

Abstract

Modest Mussorgsky's 'Pictures at an Exhibition' is one of the most impressive and unique works in European music. The architect Victor Hartman who was Mussorgsky's friend made a small exhibition with his own paintings. Soon after that he died.

Mussorgsky was extremely impressed and in his loving memory, with original imagination and talent, he composed a suite for the piano, consisting of small parts, each having the name and character of the respective painting. What was most impressive was that the paintings were very naive, but Mussorgsky's work was genius.

Key words: Pictures at an Exhibition, genius, Modest Mussorgsky

Едно от най-представителните и уникални произведения в европейската музика. Приятелят на Мусоргски, архитектът Виктор Хартман, който обича и да рисува, прави малка изложба със свои картини. Скоро след това се разболява и умира. Мусоргски е силно впечатлен и в негова памет, с оригинално въображение и талант, композира клавирна творба, изградена от по-малки части, всяка от които носи заглавието и характера на съответната рисунка. И това, което впечатлява е, че рисунките са много наивни, а направеното от Мусоргски - гениално.

За съжаление, не всички произведения на Хартман са запазени. Липсващите картини мислено са възстановени по описание на оригиналите му, направено от Стасов, за първото нотно издание на „Картини от една изложба” през 1886 г.

Интересно е сравнението между музикалните картини на Мусоргски с оригиналите на Хартман. В клавирните пиеси се усеща ясно посоката на мисълта и фантазията на композитора, така както е почувствал и видял съответната рисунка. Мусоргски не прави буквални музикални илюстрации на картините, а разширява и задълбочава сюжетите, карайки ги да оживеят чрез езика на музиката. Така възниква цикъл от десет музикални картини, подредени контрастно в една перфектна по своята завършеност и цялост сюитна форма. Причина за това е обединяващата роля на една водеща музикална тема, с която

се открива цикълът и която по-нататък, видоизменена (като темпо, тоналност и регистър), неведнъж се появява между отделните пиеси. Мусоргски я нарича „Разходка”, но тя няма прототип при Хартман.

Анализирайки по-късно сюитата, Стасов пояснява, че „Разходка” илюстрира онзи преход, който е необходим на зрителя да премести погледа си от единия към следващия експонат от изложбата. Тази 8-тактова едногласна музикална тема обобщава най-ярките елементи на самобитния руски фолклор: величествено-епичен характер и мелодия, типично славянска, лишена от напрежение, спокойна и напълно уравновесена интонационно, напомняща старинните руски народни песни.

„Разходка”

Руският характер се усеща и в ритъма на „Разходка”. По подобие на старите руски протяжни песни, Мусоргски използва променлив размер чрез свободни и неравномерни редувания на акценти, като в следствие на това движението в „Разходка” е меко и „напевно”. В средата на пиесата се установява постоянен размер 6/4, но вътре в него продължава да „играе” ритмична изменчивост - началото на мелодичната фраза попада всеки път на различна част от такта. Създава се ефект на непрестанно обновление на мелодическата линия и безкраен простор на възможните варианти.

Превръщайки се в емблема на цялата сюита, „Разходка” осъществява единството на цикъла и по този начин не позволява отделните пиеси да съществуват самостоятелно.

№ 1 „Гном”

Картината на Хартман изобразява ескиз на играчка за елха - малко, трмаво, уродливо, с криви крачета джудже. Художникът черпи идеи от традиционния образ на шелкунчик (вид бръмбар) с щипки, с които разчупва ядки. Обикновено той изглежда като стилизирана човешка фигура с непропорционално голяма глава и огромна уста.

С ярко характерни музикални средства Мусоргски оживява фантастичния образ: начупена и ъгловата мелодическа линия, дисонантна хармония, целотонна гама, хроматика, своеобразен и оригинален метроритъм. Оттук мелодическото изграждане се асоциира с резките и ъгловати движения на джуджето, а последователното редуване на бързо пробягващи звуци и внезапното затихване на звучността се асоциира с прибъгващия от едно на друго място, като че ли криещ се гном. Всичко това придава на музикалния образ черти на скерцозност, приказност и своеобразна игривост.

Средният дял на пиесата е най-дълбоката характеристика на персонажа. Мрачната тонална окраска внушава тежки и тъжни мисли, в музиката няма светлина и радост. Гномът така и не намира покой. Кулминацията на този дял е взрив на отчаянието - низходящо хроматично движение, трагедийно звучене, придаващо страдание и печал. Някои изследователи виждат тук драматичен сюжет с трагична развързка - смъртта на гнома. Други чуват мотиви на социална угнетеност. Фактът, че музиката може да се „прочете” по различни начини е ярко потвърждение за дълбочината и обобщеността на този музикален образ.

Следва „Разходка”, която звучи вече в друг регистър, с нова хармония, тихо и приглушено, осъществявайки прехода към следващата пиеса.

№ 2 „Старият замък”

В каталога от изложбата с произведения на Хартман са обозначени две рисунки на средновековни френски замъци, но, съдейки по описанието, нито една от тях не се явява прототип на пиесата на Мусоргски. Художникът е привлечен от старинната архитектура, а фигурите на хората в тези скици играят второстепенна роля. Стасов дава следното описание към тази пиеса: „Средновековен замък, пред който трубадур пее песен”.

Спокойно се излива тиха, протяжна и печална мелодия върху акомпанимента на леко пулсиращия остинатен бас. В музикалното изграждане действително може да се чуе истинска човешка песен. Всеки куплет има различна продължителност, като строфите не са еднакви, защото всяка съдържа текст с различно количество срички.

Средният дял, отбелязващ преход към мажорната сфера, се възприема като своеобразен

порив към щастие и светлина. Всичко обаче скоро замлъква. Връща се отново неумолимият ритъм в баса и първата тема. Започва последният дял. Образът на пеещия трубадур постепенно се отдалечава - мелодията започва да се прекъсва от паузи.

В „Старият замък” Мусоргски въплъщава ярко изразителна театрално-зрима сцена, създавайки по този начин образност, която допуска множество трактовки.

Следва „Разходка” - темата е дадена в паралелната на предходната пиеса мажорна тоналност; много кратък (в осем такта) преход към следващата пиеса.

№ 3 „Градината на Тюйлери”

В програмата към пиесата Стасов споменава, че рисунката на Хартман изобразява алея от градината на двореца Тюйлери в Париж с множество деца и техните бавачки.

Това е радостна, залята от ослепителни слънчеви лъчи картина на природата, детството и щастието. Музиката се развива динамично, а мелодическата линия се активира и достига звънко звучащи върхове. Оживено движение с лек и игрив скерцозен характер.

Като се има предвид, че Мусоргски не е посещавал Париж, много изследователи смятат, че прототипът на тази пиеса е не само рисунката на Хартман, но и Летният парк на Петербург.

№ 4 „Бидло”

Без преход слушателят се пренася в съвършено нова сфера - тежки басови гласове, тромпаво движение, плътна звучност. Картината изобразява полска талига с огромни колела, теглена от волове. В каталога от изложбата на Хартман не се споменава за нито една работа, която може да се свърже с това описание.

Това е обобщен музикален портрет на тежкия селски труд. Музиката е сурова и безрадостна, стенеща на места и скръбна като самия живот на селския човек. В нея могат да се открият черти от полския, украинския и руския фолклор. Използваният натурален минор, характерен за старите руски песни, се украсява ту със сурово мрачен фригийски лад, ту с по-лека хармоничен минор.

Още по-ярко от „Гном” и „Старият замък”, тук се усеща звучност, достатъчно плътна в началото на пиесата, която динамически постепенно се усилва (създавайки илюзия за приближаване), а след като достига кулминационната си точка, постепенно затихва (създавайки обратния ефект - за отдалечаване).

Следва „Разходка”, която встъпва след паузата, в първия момент звучи неочаквано и контрастно. Внезапно обаче досегашното тягостно настроение се сменя със загатнатите в края на темата весели и игриви чувства, естествено вплитащи се с образността на следващата пиеса.

№ 5 „Балетът на неизлюпените пиленца”

Рисунката на Хартман представя скица на балетни костюми за балета на Юлий Гербер „Трилби”, с хореография на Мариус Петипа, който по това време се играе в Петербург. Има епизод, в който на сцената излиза да танцува група от малки възпитаници на театралното училище, едни облечени като канарчета, а други - поставени в яйца, напомнящи ризници. Тези „неизлюпени” пиленца от рисунките на Хартман, лишени от изящество и виталност, при трактовката на Мусоргски получават съвсем различно превъплъщение.

Бегло нарисваните балетни костюми вдъхновяват композитора да създаде жива театрална сцена - забавна, жизнена, необикновено ярка и емоционално убедителна. Това е типично скерцо, в което чрез музиката са изразени весела игра, хумор и шеги. Музикалната форма е триделна (с лиричен по характер контрастен среден дял) от типа *da capo*. Съчетанието между строга форма и лековато и шеговито съдържание създава всъщност допълнителен шеговит и весел ефект.

№ 6 „Двамата евреи - богатият и бедният”

Пиесата е създадена върху два акварелни портрета („Евреин с кожена шапка” и „Сандомирски еврей”), които Хартман подарява по-рано на Мусоргски.

Два контрастни портрета, пресъздадени с две контрастни музикални характеристики. Изкуството на музикалния портрет и музикалния диалог получава невиджано досега в 252

инструменталната музика възплъщение. Творбата е замислена във форма от три части като третата част е ярък пример за контрастна полифония.

Картината на Хартман „Евреин с кожена шапка” изобразява възрастен човек с гъста брада, с ярки и характерни черти на лицето. В нея няма психологическа задълбоченост, художникът не цели да разкрие вътрешната същност на обекта. Мусоргски разкрива не само характера, но и типажа. Здравата, уверена, повелителна и дори властна интонация е пресъздадена чрез силното звучене на октавово удвоена мелодия в ниския басово-баритонов регистър. Метроритъмът напомня словесна реч. Композиторът използва характерния за еврейския фолклор минорен лад с две увеличени секунди, като постига ефект на достоверност и национална характерност на звученето.

Коренно различно е обрисуван другият портрет. При Хартман е показан стар, беден човек, с омърлушено от умора и самота лице. Слаб висок регистър, еднотипна мелодия с жални, треперещи и своеобразни „просещи” интонации, почти без хармоничен съпровод.

Всички фрази на бедния евреин са еднакви по дължина - той не развива своя самостоятелна мисъл, а само повтаря, съгласявайки се със събеседника си.

Третият дял на пиесата дава възможност на слушателя да чуе в разговор речта и на двамата едновременно, като контраста между тях се запазва и чрез използването на две различни тоналности ре-бемол минор и си-бемол минор. Темата на богатия евреин звучи още по-уверена, силна, пренесена в по-долна октава, а от темата на бедния евреин е останала само характерната трептяща, жалобна интонация в низходящи секунди.

След тази пиеса се връща отново темата на „Разходка”, която тук звучи в първоначалния си вид. Този репризен принцип създава своеобразно рамкиране на сюитата дотук, като отбелязва по този начин финала на нейната първа половина.

№ 7 „Пазарът в Лимож”

Пъстра, весела и оживена картина, описваща неуморното бърбене на продавачите и множеството хора, изпълнили пазара на френската провинция Лимож. (Известно е, че Хартман живее в Лимож, където следва архитектурата в тамошната катедрала.)

В музикалната трактовка на Мусоргски това е скерцо-токата. В живите ритмични пулсации, в неспирните движения се чувства колорит и делнична суета. Тук цари дух на народностно песенно-танцовално рондо - най-подходящата форма за тази живописна жанрова сцена. И въпреки че композицията на пиесата има явни триделни черти, рондообразността наслага върху нея втори план. Такава многозначност на формата придава още по-голяма обемност на музикалното изображение.

№ 8 „Катакомби”

Пиесата е разделена на два епизода: „Катакомби. Римската гробница” и „С мъртвите на мъртъв език”, звучащи без прекъсване, свързани помежду си от общото мрачно настроение, съсредоточено върху тежкия размисъл за преходността на времето и смъртта. „Катакомби” възниква от впечатлението, което акварелите на Хартман „Парижките катакомби” създават у Мусоргски. Пиесата се отдалечава от външното изображение на мрачното подземие, пренасяйки слушателя в друго историческо време - от съвременен Париж в древен Рим.

Безжизнената и аскетична линия на пусти унисони, дублирани в две октави, рисува картина на пустош, смърт и смразяваща гробищна тишина. Кънтящите удари на мощните, рязко дисониращи акорди, лишават ритъма от жива пулсация. Музиката сякаш съществува извън времето - хладна и сурова, с едва доловими звуци, имитиращи ехо.

„С мъртвите на мъртъв език”

На фона на тихото тремоло в баса, във високия регистър се появява минорен вариант на темата на „Разходка”, в който като че ли Мусоргски „разговаря” с духа на Хартман (според анализа на Стасов).

Тук може да се направи асоциация със сцената на халюцинациите от операта „Борис Годунов”, където призракът на убития царевич като натрапчив и кошмарен образ постепенно помрачава съзнанието на героя.

От една страна тази пиеса е рефрен на сюитата (поредното връщане към главната

тема), а от друга - тя се преобразува толкова, че въплъщава новия художествен образ.

№ 9 „Къщичка на кокоши крака”

Картината на Хартман изобразява бронзов настолен часовник, украсен с разноцветен емал, представляващ колибка на кокоши крачета.

Това всъщност е единственият детайл, който определя асоциация с образа на Баба Яга - „крака разкривени, уста обрасла, а носът прораснал надолу”. Този приказен герой контрастира на модела на изисканото изображение в рисунката на Хартман. Мусоргски третира образа на Баба Яга гротескно, с много ефектни и звукоизобразителни елементи, предизвикващи зрими асоциации с приказно-фантастичния образ, олицетворение на злите, нечисти и тъмни сили.

От всички пиеси в цикъла това като че ли е най-динамичната, виртуозна, с широк размах разгърнатата пиеса, с шеметни динамически нюанси, бързо темпо, начупени мелодически линии, накъсани на места посредством паузи, ладово многообразие, хроматизми и оригинален метроритъм, композирана в триделна форма с контрастен среден дял.

№ 10 „Богатирската врата”

В основата на тази пиеса лежи ескизът на Хартман, подготвян за организираните през 1866 г. конкурс за архитектурен проект за градски врати на Киев. Конкурсът обаче впоследствие пропада. Хартмановият проект остава само като рисунка, издържан в древноруски стил.

Възпяващ великата богатирска сила на руския народ, този тържествен и мащабен финал на целия цикъл се превръща в един от символите на руската музикална класика. Образът на стария Киев - столицата на първата руска държава, за много от прогресивните руски творци от XIX век се приема като символ на образа на Родината. В такъв дух подхожда и Мусоргски, чиято работа в много отношения превъзхожда акварела на Хартман. Тържественото оркестрово звучене на финалната картина, нейният празничен камбанен звън, богатирската ѝ мощ и величие създават един от най-правдивите и впечатляващи образи на необятната руска душа.

В музикалното изграждане на тази последна част се вплита и темата на „Разходка”, играйки ролята и на обобщение на целия цикъл. Получила влияние от химнообразния и тържествен характер на финала, звучи празнично, жизнеутвърждаващо и победно.

В началото на XX век Морис Равел прави оркестрация, която безапелационно се налага в света. Така се получава едно много странно съчетание - пиеса, писана от славянски композитор, оркестрирана с невероятно майсторство от французин, и то в друго историческо време, с усет за цвят в музиката, багри, разнообразие и финес.

References

Orlova, A, Work and life M. P. Mussorgsky, M., 1954.

Orlova, A. Mussorgsky, Chronicle of life and work, M. 1963

Tumanina, N. M. P. Mussorgsky, M. -L., 1939

Schlifstein, S. I. Mussorgsky, Artist. Time. Fate. Music, M., 1975.

Frid. E. L. Modest Petrovich Mussorgsky: Popular Monography -4th edition. Music, L.

1987

Научни трудове на Съюза на учените в България–Пловдив, Серия А. Обществени науки, изкуство и култура том III, ISSN 1311-9400 (Print) ; ISSN 2534-9368 (On-line), 2017, Scientific works of the Union of Scientists in Bulgaria-Plovdiv, seriesA. Public sciences, art and culture, Vol. III, ISSN 1311-9400 (Print); ISSN 2534-9368 (On-line), 2017.

СПЕЦИФИКА НА НАЧАЛНОТО АНСАМБЛОВО ОБУЧЕНИЕ ПО КЛАСИЧЕСКА КИТАРА

Живко Каратабанов, Жулиета Танева, Мариана Митева
Пловдивски университет “Паисий Хилендарски”

THE SPECIFICITY BY THE ENSEMBLE MUSIC-MAKING IN THE INITIAL STAGE OF TRAINING IN THE CLASSICAL GUITAR

Zhivko Karatabanov, Zhulieta Taneva, Mariana Miteva
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

Abstract:

At the center of this paper are standing the issues related to the development of the sense of polyphony by the ensemble music-making in the initial stage of training in the classical guitar. Affected are some parts of the main problems associated with the utilization of polyphonic texture, dynamic development and articulation.

Key words:

ensemble music-making, guitar, polyphony

Свиренето в ансамбъл дава добра инструментална основа за изграждане на всеки музикант. Участвайки в дуо, трио, квартет или в различни инструментални формации, обучаемият придобива навици за самоконтрол, концентрация на вниманието, чувство за отговорност и развива способностите за ансамброво музициране.

Ансамбловата форма допринася в голяма степен за развитието на една от основните музикални способности - на усета за многоглас. В тази връзка в нашата педагогическа практика приложихме успоредно с индивидуалната и ансамбловата форма на обучение.

Първоначално използвахме готов методически материал от пособията на Л. Панайотов и В. Вълчев, а впоследствие изготвихме аранжimenti за две китари на някои по леки образци, застъпени в сборника „Из албума на Анна Магдалена Бах” от Й.С.Бах, като Менует-D moll, Ариа-D moll и др.

Приложение № 4

Менует
Й. С. Бах
аранж. Живко Каратабанов

Moderato

The image shows a musical score for a piece titled 'Menuet' by J.S. Bach, arranged for two guitars. The score is in 3/4 time and D minor. It features two guitar parts and two guitar (Gtr.) parts. The tempo is marked 'Moderato'. The score includes a first ending and a second ending.

БУРЕ – Йохан Граупнер /1683–1760/

126

Аранжиментите от подобен род създават възможности за експериментиране в областта на усвояването на полифоничната фактура и на движението на отделните мелодически линии в нея още в началния етап от обучението.

Апликатурата в тези аранжименти сме съобразили с техническите възможности и индивидуалните особености на учениците, като най-често партията на втората китара е с облекчена фактура в сравнение с тази на първата.

Малко по-късно експериментирахме усвояването на аранжирани и от други автори полифонични пиеси за три китари, като „Буре“ от Й. Граупнер и „Елзаски танц“ от Й. Кюфнер.

С изпълнение на подобни пиеси се стимулират и развиват музикално-мисловните процеси, концентрацията на вниманието и ансамбловите умения.

При разучаването на полифонични пиеси не бива да се изисква от обучаваните бързо усвояване на този стил, тъй като той изисква повече репетиции за координация на изпълнението.

Техническият напредък в информационните технологии дава възможност за прилагане на нови подходи в обучението. Учениците вече имат възможности да се запознаят чрез интернет с различни ансамблови изпълнения.

Експериментирали сме и форма с преподавателско участие в ансамбъла, която осигурява възможности за усвояване на по – сложна фактура, на чиято база се постига ускорено развитие на усета за многоглас.

Още в началото на обучението използваме ансамбловото музициране – учител - ученик. Този подход допринася за преодоляване на метроритмичната проблематика.

В професионалната практика се срещат и ансамбли от смесен тип с участие и на други инструменти, което способства за развитие на тембровия слух.

Необходимо е да се обръща специално внимание върху проблематиката изпълнението на китарните дуа, триа и квартети. То обхваща метроритмиката, аликатурата и динамиката. Наред с това е изграждането на стабилна психическа устойчивост на изпълнителите на сцена.

Постигането на качеството ансамбловост е бавен процес, който се осъществява с много репетиции. Паралелно с това прилагаме и индивидуална форма на разучаване с всеки един от изпълнителите, съвместно с преподавателя.

Преодоляването на ансамбловите метроритмични проблеми в нашата педагогическа практика наложи често използване на метроном, броење на глас, организация чрез

диригентски жестове и други. В първите уроци следим и разясняваме многократно метроритмичната структура в изучавания материал, като прилагаме и слухово – подражателния метод, ритмизиране с ръце, вокализация - със срички и други форми.

При овладяване на динамическото развитие най – често срещаните проблеми в пиесите са следните:

1. несъобразяване с динамическите обозначения;
2. неточност в изпълнението на динамическите указания;
3. промяна на нотните трайности при реализиране на контрастна динамика.

За разрешаване на тези проблеми препоръчвам изпълнение в бавно темпо при редуване на отделни фрази, като се внимава за начина на звукоизвличане с дясна ръка, от която зависи динамичната нюансировка.

Сериозни проблеми обучаемите срещат и при овладяване на артикулацията. Най - често те са при изпълнението на „*legato*” и „*staccato*”.

За разрешаването им се препоръчва свирене „*legato*”или „*staccato*” в бавно темпо на гами, скали или модели в различни варианти във възходяща или низходяща посока, както и упражнения за задържане или бързо отделяне на пръстите на лявата ръка. Друга препоръка е изпълнение на кратки откъси от етюди или пиеси само с лява ръка.

Приложените от нас подходи в процеса на педагогическата ни работа в продължение на няколко месеца дадоха следните резултати. Учениците успешно се справиха с усвояването на специално изготвени за тях аранжирани с които през 2016г. на XVI-я Национален конкурс за млади изпълнители “Милчо Петров” гр. Пловдив се представиха успешно.

За доброто си представяне те бяха отличени с бронзови медали.

Следва да обобщим, че ансамбловата форма на полифонично музициране предизвиква силен интерес на към усвояването на инструмента и разширява значително условията за развитие на усета за многогласие, развива техническите и музикалните интерпретационни способности. Ансамбловото музициране стимулира и по – бързото усвояване на репертоар в различни стилистични направления, и предлага условия за по – бърз напредък и повече изяви на концертния подиум.

Литература:

- Balsamova,M.,Iz albuma na Anna Magdalena Bach – J.S. Bach,S.,2010.
Chetrikov,S., Muzikalen terminologichen rechnik,S.,1979
Dochev,B., Teoretichen minimum v nykoi predstavitelni metodi,Sp. Kitara,Broy 4.S.,2010.
Karatabanov,Zh.,Miteva,M., Za nykoi problemi v nachalnoto obuchenie po klasicheska kitara,SUB Том II,s.221 – 223,Pv.,2016.
Panayotov,L., Az ucha kitara 1- nachinaeshti,S., 1982.
Panayotov,L., Az ucha kitara 2 - nachnaeshti,S., 1982.
Panayotov,L., Az ucha kitara - Hristomatiya,S., 1985.
Panayotov,P., Metodika na obuchenieto po kitara.S.,1995.
Panayotov,P., Metodicheski vijdaniya za nachalnoto obuchenie po kitara.S.,1988.
Panayotov,P.,Zvukoizvlichane, aplikatura I artikulaciya pri klasicheskata kitara S.,1991
Valchev,V., Da svirim na kitara- Parva chast - nachalen kurs.S.,2007.
Valchev V., Da svirim na kitara- Vtora chast – nachalen kurs.C.,2007.

Научни трудове на Съюза на учените в България–Пловдив, Серия А. Обществени науки, изкуство и култура том III, ISSN 1311-9400 (Print) ; ISSN 2534-9368 (On-line), 2017, Scientific works of the Union of Scientists in Bulgaria-Plovdiv, series A. Public sciences, art and culture, Vol. III, ISSN 1311-9400 (Print); ISSN 2534-9368 (On-line), 2017.

РАЗВИТИЕ НА УСЕТА ЗА МНОГОГЛАС В НАЧАЛЕН ЕТАП НА ОБУЧЕНИЕ ПО СОЛФЕЖ

Жулиета Танева, Живко Каратабанов, Мариана Митева
Пловдивски университет “Паисий Хилендарски”

DEVELOPMENT OF THE SENSE OF POLYPHONY IN THE EARLY STAGES OF TRAINING IN SOLFEGGIO

Zhulieta Taneva, Zhivko Karatabanov, Mariana Miteva
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

Abstract

At the center of this paper are standing the issues related to the development of the sense of polyphony in the early stages of training in Solfeggio. Systematized are the main methods and approaches of his intensification and improvement.

Key words:

sense of polyphony, solfeggio

Спрели сме нашето внимание на проблема за развитие на усета за многоглас, тъй като той е част от цялостното възпитание на музикалния слух на учениците. Той е не по – малко значим от мелодичния слух и следва да се развива паралелно.

Усетът за многогласие не се причислява към основните музикални способности, но наличието му е особено важно за успешно занимание с музикални дейности. Това е така, защото дори най – леката детска песен звучи по - добре със съпровод, а всяка малка пиеса за начинаещи е по – интересна за обучаемия с акомпанимент.

Усетът за многоглас е производна музикална способност, даваща възможност да се възприемат и възпроизвеждат два или повече едновременно звучащи гласове.

В практиката се срещат два вида на възприемане на многогласа – темброво и хармонично.

При тембровото - възприятието е насочено най – вече към този глас, в който звучи мелодията. Останалите съпровождащи гласове не се възприемат с конкретната им тонова височина, а като допълнителен хармоничен комплекс. По подобен начин звучат и обертоновете, които не се възприемат с конкретна височина, а звученето им първоначално се отчита като допълнителна темброва окраска. Все още не можем да говорим напълно за възприемане на многоглас.

Хармоничното възприемане на многогласа е именно цялостното му възприемане във вертикална посока. За негово усвояване говорим тогава когато обучаемия може да отчете всеки от звучащите гласове и да ги възпроизведе, което е задача с особена трудност. Именно към диференцираното хармонично възпроизвеждане би следвало да се стреми всеки преподавател. Това налага усета за многогласие да бъде активиран и развиван още в

начален етап на обучението.

Като производна музикална способност усета за многоглас се развива и чрез ладовия усет и музикално – слуховите представи.

Способностите са тези качества, които позволяват и благоприятстват заниманията с дадена дейност. В основата на всяка музикална способност са конкретни физиологични и анатомични особености, които позволяват нейното формиране. За заниманията с музика, а именно възприемане, възпроизвеждане и съчиняване е необходимо постоянно развитие на музикалните способности.

Основните музикални способности са ладов усет, метроритмичен усет и музикално – слухови представи.

Според П. Минчева „Ладовият усет е основна музикална способност, чрез която се възприема, възпроизвежда и емоционално реагира на тонововисочинното движение на мелодията, организирана чрез лада в логична музикална мисъл.“

Ладовият усет проявява активност към интонационните стилове, както и чувствителност към точна интонация.

„Музикално слуховата представа е дупластова - отразява звуково - височинното движение (т.е. ладовата осмисленост на тоновете от мелодията) и временното съотношение между тоновете възприемано като метроритмична организираност.“ (6)

„Музикално – слуховите представи имат определяща роля за развитието на музикалния слух. В музикално – педагогическата практика е доказано, че не само възрастовите особености са определящи, а и броя на контактите с музика” - смята Т. Кушева и че, „Музикално - слуховите представи се формират при възприемане, разпознаване и възпроизвеждане на мелодия, т. е. при работа върху развитие на мелодичния слух.“

Друга способност допринасяща за развитието на усета за многоглас е наличието на интервалов усет, който е също производна музикална способност. Той представлява изградена слухова представа за всеки интервал, както в мелодическо, така и в хармоническо положение. Развитието на интерваловия усет е базирано на основата на ладовия усет и на музикално слуховите представи.

В нашата практика в началното обучение прилагаме заучаване на интервали, както чрез използване на фрази и откъси от заучени леки пиеси, така също и чрез срички от познати на децата училищни песни, чието начало характеризира определен интервал. За да активизираме и синхронизираме развитието на метроритмичния интервалов усет, свързваме усвояването на интервали с определен ритъм. Последователността, която следва в нашата практика, е от заучаване на мелодични към хармонични интервали.

Съществуват две основни форми на изложение на многогласа – полифонична и хомофонна.

В началното обучение на учениците сме установили, че по – подходяща за развитие на многогласа е полифоничната форма. Основание за това е дори факта, че във филогенетичен план полифоничния многоглас предхожда хомофонния, а наличието на две или три относително самостоятелни мелодии спомага за по – ясното им диференциране в начален етап.

Първоначално в работата за развитие на многогласа използваме народни песни с отпяване и песни с исов тон.

Китка от народни песни

Пример 1в

Умерено
I група

Сед - на - ла е мал - ка мо - ма в'гра - дин - чи - ца под дол -

чи - ца.

II група

От дол' и - де до - бър ю - нак, до - бър ю - нак с'люб - ро

I група

Та съг - ле - да мал - ка мо - ма в'гра - дин - чи - ца под дол -

кон - чс.

чи - ца.

II група

Фър - ли дю - ля, пре - хвър - ли

я, фър - ли дру - га, у - да - ри я.

Умерено

Гюл де - вой - че, мо - ри, гюл де - вой - че, мо'.

Под гюл е зас - па - ло, под гюл е зас - па'.

Гюл се ро - ни, мо - ре, гюл се ро - ни, мо'.

По де - вой - че па - да, по де - вой - че па'.

Песните се заучават по слух или по ноти. След натрупване на компетентности за разграничаване на различните гласове при възприемане на многогласа преминаваме и към практическа работа за възпроизвеждането му. Първоначално исовия глас се изпълнява от преподавателя, а след това се изисква и от обучаемия. Важно е да се обясни и изиска при изпълнението на продължително звучащия тон височината му да не се променя. Изпълнението на подобни песни е много полезно и за натрупване на представи за различните хармонични интервали. В последствие от учениците се изисква да могат да пеят и исовия и мелодичния глас.

Друг важен етап в развитието на усета за многогласие е и изпълнението на канони. Необходимо е да се обясни на учениците, че вторият глас встъпващ по – късно, „гоня“ първия. Задачата на преподавателя е да следи внимателно изпълнението на всяка партия и да помага при необходимост чрез пеене или чрез инструмент.

Полезен подход за развитие на усета за многоглас е и заучаването изпълнението на съпровод към песни с детски музикални мелодически инструменти. Свиренето с

детски музикални инструменти е от голямо значение за развитие на музикалния слух на учениците. То се състои в обогатяването на музикално – слуховия опит на децата, спомага да се формират умения за едновременно пеене и свирене.

Ударните инструменти допринасят най - вече за активирането на метроритмичния усет. Инструментите с определена височина на звука подпомагат развитието на ладовия усет и усета за многоглас, тъй като чрез тях децата по – лесно диференцират различните тонови височини. Използването на целия набор от инструменти стимулира развитието на тембовия слух.

Чрез свиренето на детски музикални инструменти се придобиват и развиват умения за ансамблово музициране, допринасят и за началното развитие на усета за многогласа. Изпълнявайки собствената си партия едновременно с това обучавания постепенно привиква да следи и изпълнението на останалите инструменти.

Детските музикални инструменти допринасят и за формиране на естетическия вкус, тъй като съпроводът би следвало да е съобразен с характера на песента, която се съпровожда и с нейните жанрови особености.

В заключение следва да отбележим, че развитието на усета за многоглас е един от съществените етапи в цялостното музикално обучение и в частност – в началното обучението по солфедж. За активирането и развитието му трябва да се работи целенасочено, упорито и продължително.

Литература:

- Atanasova, An., Muzikalното vuzpitanie v detska gradina, Bl., 1988
Burdeva, T., Lekcionen kurs Metodika na obuchenieto po musica v DG, Pv., 2014
Chetrikov, S., Musicalen terminologichen rechnik, S., 1979
Chervenakova, I., Disertaciq – Tehnologii za suchinqvane na elementaren akordov suprovod kum melodiq, Pl., 2013
Enciklopediq na bulgarskata musicalna kultura, BAN, Institut za musica S., 1967
Hadjiev, P., Elementarna teoriq na musicata, S., 1980
Ivanova, B., Preduchilistna pedagogika, As., 2012
Kuscheva, T., Nachalno musicalno vuzpitanie, Pl., 2010
Mincheva, P., Musicalno vuzpitanie v obstoobrazovatelnoto uchiliste, S., 1994
Mincheva, P., Metodika na obuchenieto po solfej, Pl., 2006
Peev, Iv., Ocheri po metodika na obuchenieto po solfej, S., 1964
Peev, Iv., Diamandiev, A., Manolov, Zdr., Nachalni solfeji purva chast, S., 2000
Pehlivanova, P., Detskite misicalni instrumenti za aktivizirane na musicalno – sluhovite predstavi, Pv., 1995
Stoianov, P., Musicalen analiz – Purva chast, S., 1993

Научни трудове на Съюза на учените в България–Пловдив, Серия А. Обществени науки, изкуство и култура том III, ISSN 1311-9400 (Print) ; ISSN 2534-9368 (On-line), 2017, Scientific works of the Union of Scientists in Bulgaria-Plovdiv, series A. Public sciences, art and culture, Vol. III, ISSN 1311-9400 (Print); ISSN 2534-9368 (On-line), 2017.

ПРОБЛЕМАТИКА НА ЗАПАЗВАНЕ НА ИНСТРУМЕНТАЛНАТА БАРОКОВА ЗВУКОВА И ИНТЕРПРЕТАЦИОННА АВТЕНТИЧНОСТ НА АКОРДЕОННАТА ТРАНСКРИПЦИЯ

Мариана Митева

Пловдивски университет “Паисий Хилендарски”

THE ISSUES OF RETENTION OF THE BAROQUE INSTRUMENTAL SOUNDS AND INTERPRETATION AUTHENTICITY OF THE ACCORDION TRANSCRIPTION

Mariana Miteva

Paisii Hilendarski University of Plovdiv

Abstract

This article summarizes the possibilities of the instrumental sounds and interpretation authenticity of the Baroque polyphonic transcription for the accordion. Researches in this area are missing, which gives us the reason for choosing this topic.

Keywords: Baroque polyphony, transcription, organ, harpsichord, accordion style, interpretation

Проблемите, свързани с възникването и развитието на технологията на транскрибиране е въпрос, който доскоро не е бил обект на обстойно разглеждане в нашата и чужда научна литература – констатация, наложила се след направените задълбочени проучвания. Налице са само няколко научни разработки върху отделни ракурси на тази проблематика.

Понятието *барокова автентичност на звуковата картина* обобщава съвкупността от елементите на музикалния изказ, очертаващи необходимостта от постигане на специфичната органна и клавесинна инструментална барокова експресия при транскрибирането и изпълнението на акордеон. То обхваща ред изисквания към вида на представяне спецификата на фактурата на оригинала в транскрипцията, характера на развитие на тематичния материал, възможностите за запазване на тембровото единство на отделната мелодична линия в общия полифоничен поток, както и нейния независим фоничен профил в плътността на архитектурните пластове на полифоничната фактура.

Важно значение за бароковата достоверност на интерпретацията има откриването и артикулационното подчертаване на загатнатите, скрити полифонични линии при модифицирането и разпределението на гласовете в акордеонните мануали, ясното очертане на равните терасовидни и контрастни динамични плоскости при изграждане на фуговата форма в условията на сложните прояви на тембродинамичния лад.

Не на последно място понятието инструментална барокова звукова и интерпретационна автентичност на акордеонната транскрипция, се отнася и до умелото използване на регистровите темброви възможности на акордеона, съотнесени към звуковата специфика на органа и клавесина, не само при реализацията на динамичния план, но и във връзка със значението им като формообразуващ фактор при цялостното изграждане на малкия полифоничен цикъл *прелюд и fuga*.

В този ред на мисли например е важно още при транскрибирането да се предвидят възможностите за постигане ефекта на характерния за органа *безконечен дъх на звучене* при изпълнението на акордеон. Това е задача с изключително висока трудност за постигането на крайния резултат на бароковия звуков образ. Стремещът за съобразяване и комбинирано прилагане в максимална степен на всички посочени компоненти на двата взаимосвързани процеса – на транскрибиране и изпълнение, е трудноизпълнима задача, но тя се явява най-важното и необходимо условие за постигане на бароковата звукова автентичност и достоверност на полифоничната трактовка.

Понякога реализацията на бароковата звукова автентичност изисква съобразяване с *результативните акустически закономерности* на оригиналното изпълнение, често водещи към промяна във фактурното отразяване на оригинала:

1.

Прелюд

Й.С.Бах

The image displays a musical score for the Prelude by J.S. Bach, arranged for accordion. It is divided into three systems. The first system is labeled 'MANUAL.' and '5d' (likely referring to the fifth drawbar), and includes a 'PEDAL.' part. The second system continues the manual and pedal parts. The third system features a treble clef with a circled '1' above the first measure, indicating a first ending or a specific fingering, and includes numerous triplet markings (indicated by a '3' over the notes) in both the manual and pedal parts. The score is written in a key signature of one flat (B-flat) and a 3/4 time signature.

В не по-малка степен са нужни и усилия за запазване на автентичната звукова картина и при транскрибирането за акордеон на класесинната барокова фактура. Освен изискването за реализиране на специфичната за класесина ясна артикулационна отчетливост, при акордеонното изпълнение е наложителна предварителна преценка при транскрибирането за възможностите за изпълнение на специфичната за някои стилове усложнена мелизматика, разпределена в различните гласове на оригинала.

2. **Les Calotins et Les Calotines** **Фр.Купрен**

17 **Rondeau**

Не по-малък проблем, изискващ прилагане на радикален подход при транскрибирането, е отразяването на честото повторение в оригиналната фактура на октавовия скок в лява ръка, особено при пиеси в бързо tempo:

3. **Les Calotins et Les Calotines** **Фр.Купрен**

Към посочената дотук проблематика на транскрибиране и изпълнение на бароковата инструментална музика на акордеон следва да прибавим и необходимостта от задълбочени познания на спецификата на акустичното възприятие и твърдо отстояване на стилистичните параметри на бароковата изпълнителска традиция – решаващо условие за постигане на бароковата звукова автентичност.

Независимо от изгубената във времето връзка с бароковата изпълнителска традиция, анализът на проблема доказва, че е възможно тя да бъде възстановена. Изходното начало за това заключение произтича от факта, че по ред причини от бароковата епоха до днес, органът и класесинът не са претърпели значително конструктивно и изразно развитие и промяна в социалното им приложение. Това важно историческо обстоятелство осигурява нужния достъп до автентичната звукова и интерпретационна достоверност на музикалния изказ, което категорично противостои на често неточни и повърхностни възгледи относно

интерпретацията на инструменталната музикална литература от епохата на Барока.

Краткият обзор на проблематиката на транскрибиране и изпълнение на бароковата музика за акордеон, разкрива необходимостта от вникване в спецификата на възможностите на различните производствени акордеонни системи, за реализацията на звуковата и интерпретационна барокова автентичност на акордеонната транскрипция.

Литература

Angelov, A., Imitacii i kanoni, Plovdiv-Rouen 2016.

Braudo, I. Ob organnoi i klavirnoi muzike, Leningrad: Muzgiz, 1976.

Manolov, Zdr. Polifoniq, Sofiq, Muzika, 1985.

Mitev, G., Piesi za akordeon ot Fransoa Kupren, Plovdiv, 2009.

Poterov, R., Faktorni osobenosti na transkripciiite za akordeon na barokovi organi tvorbi, Blagoevgrad, Universitetsko Izdatelstvo YUZU „N. Rilski” 2002.

Научни трудове на Съюза на учените в България–Пловдив, Серия А. Обществени науки, изкуство и култура том III, ISSN 1311-9400 (Print) ; ISSN 2534-9368 (On-line), 2017, Scientific works of the Union of Scientists in Bulgaria-Plovdiv, seriesA. Public sciences, art and culture, Vol. III, ISSN 1311-9400 (Print); ISSN 2534-9368 (On-line), 2017.

РОЛЯТА НА МУЗИКАТА В ТАНЦА И ДРАМАТИЗАЦИЯТА ЗА СОЦИАЛНАТА АДАПТАЦИЯ НА ДЕЦАТА СЪС СОП

**Пепа Захариева Димитрова
ДГ „Малина“- гр.Пловдив**

THE EFFECT OF MUSIC IN DANCE AND DRAMA FOR THE INTEGRATION OF CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

**Pepa Zaharieva Dimitrova
Kindergarten “Malina”- Plovdiv**

Abstract:

This report reviews the integration problems of children with special educational needs at school and kindergarten. It shares the results from personal experience in children’s socialization (in kindergarten) using the effect of music in dance and drama.

Key words:

Music, dance, socialization, integration, drama

Разрешаването на проблема за социализацията на децата със СОП става обект на особено внимание след промените в Закона за българското образование от 2002г. Включването на деца със СОП в масовата образователна среда предполага и адекватна подготовка на учителите (ресурсни, логопеди, психолози, учителя в група, учителя по музика), които работят с тях с цел социалната адаптация на децата с увреждания и тяхната интеграция в обществената среда.

Благотворният ефект, който оказва изкуството върху човешкият организъм отдавна е известен в теоретичната литература и в практическия му аспект на приложение в чужбина. Изкуството с цел терапия, корекция, стимулация на личностите особености се използва с успех, както за превенция и лечение при редица психически отклонения и заболявания, така и като ефикасен метод в помощ на различни социални и образователни институции.

Настоящият доклад е педагогически прочит за възможните приложения на музикални техники, отнесени към танца и драматизацията, които могат да бъдат подходящи за използване в обучението на децата със СОП в предучилищна възраст.

Задачите в случая, които си поставям можем да формулираме по следния начин:

- изясняване на основното понятие в доклада децата със СОП;
- ролята на музиката в танца и драматизацията за социалната адаптация на децата със СОП в предучилищна възраст;
- да се разкрият възможните методични аспекти на някои музикални насоки в

обучението на децата със СОП.

Понятието „специални образователни потребности” е определено в нормативните актове на Министерството на образованието и науката, като най-актуалният нормативен документ, отразяващ националната политика по отношение образователната интеграция на децата със СОП е Наредба № 1 от 23.01.2009г. за обучението на деца и ученици със специални образователни потребности.

Дефинирането на децата и учениците със СОП е в чл.2, ал.1, които срещат различни затруднения в обучението си, поради: нарушения на общуването и комуникацията; емоционални или поведенчески ; хронични заболявания, които водят до СОП; детска церебрална парализа (ДЦП), сензорни увреждания (нарушено зрение, увреден слух и др) езикови-говорни нарушения; умствена изостаналост.

Различието на тези деца в педагогически план се подчертава в чл.2, ал.2, където се посочва, че на тях им „се осигурява психолого-педагогическа подкрепа за:

- коригиране и компенсиране на съответното увреждане, нарушение или затруднение;
- подпомагане в образователно-възпитателния процес за постигане на държавните образователни изисквания за предучилищното възпитание и подготовка или за учебното съдържание;

Изследванията от областта на неврофизиологията и музикотерапията доказват положителното влияние, което оказва музиката върху човешкия мозък.

Танците, драматизацията, музикално-подвижните игри оказват всестранно въздействие. Те допринасят за творческото развитие и на „различните” деца, помагат в ученето чрез

- стимулиране на цялостното им развитие за успешна социална интеграция и професионална реализация”.

Методиката на музикалния възпитателен процес се определя като стимулираща децата със СОП, а също и като положително въздействаща, в процеса на тяхната интеграция в масовата образователна среда. С нейна помощ се подпомага приобщаването на децата с увреждания, особено в ранния период, на личностното им развитие. Акцентира се върху техните индивидуални възможности и потенциал, творчески заложби, а не върху дефицитите им.

Забавлението, приобщават ги към връстниците им, както при подготовката, така и в изпълнението на дейностите.

Голямото разнообразие в организацията при провеждане на музикално-игровите занимания създава и добри възможности за постепенно натрупване на музикално-слухови представи, които чрез емоционалното възприятие въздействат като:

- развиват интереса и желанието децата с увреждания да участват все по-активно в учебната и творческа дейност;
- намаляват степента на безпокойство при емоционални и поведенчески отклонения;
- имат релаксационно въздействие.

Музикалните игри, танците и драматизацията създават предпоставки за невербална комуникация: овладяване и разбиране на езика на тялото- жестове, мимика; форма на индивидуалност, емоционалност; постига се удовлетворителна възможност за синхронизиране на двигателната дейност с преживяването на емоции и тяхното изразяване.

Специфичните задачи на музикално-ритмичните движения в танца можем да

формулираме по следния начин:

- развитие и усъвършенстване на уменията за схващане, преживяване и изразяване на характера на музиката чрез пресъздаване на определена роля от тематичния или сюжетен танц (Слънце - „Слънце и пеперуди”, Пеперуда - „Пеперудена магия” и т.н.);

- развитие и използване на метроритмическия усет като един от основните компоненти на музикалното въздействие. Импровизират артистично движения по ритъма или текста на песен;

- развитие и усъвършенстване на някои най-важни качества на детските движения – точност, координация, ритмичност, красота и изразителност.

Това диференциране на задачите ясно отразява тяхната насоченост към музикално-психологическото, художествено-естетическото и общото психо-физиологично развитие на децата със СОП.

Танците в детската градина се стилизират и техния облекчен вид, води най-пряко до характерни, достъпни и запомнящи се движения и фигури.

Целите на проучването е повишаване на социалната адаптация на децата при изпълнение на танц чрез: развиване на координацията на движенията и чувството за ритъм; снижаване нивото на напрежението при децата със специални образователни потребности; стимулиране положителното взаимодействие между децата при работа в предучилищна възраст.

В резултат на многократните повторения, придружено с емоционално съпреживяване на танца, децата със СОП постигат: усъвършенстване в координацията на движенията и фината моторика; повишено желание за включване и в други различни игрови двигателни дейности (особено важно за децата с двигателни ограничения); развиват различни умения – в сферата на двигателната активност и фината перцепция, до придобиването на самоувереност, изграждането на емоционални връзки с другите деца и опознаване на света, удовлетвореност от емоционалния заряд на повтарящите се ритмични движения; развитие на музикално-ритмично чувство, т.е. способност на детето активно (двигателно) да преживява музиката, да чувства изразността на музикалния ритъм и да може да го възпроизвежда точно.

Това чувство се проявява още през ранното детство, когато детето започва да реагира със съответни движения. Заедно с ладовото чувство смята Б.М. Темплов(8) то образува основата на музикалната отзивчивост.

Децата със СОП не трябва да остават встрани от живота на масовата образователна среда. Включването и насърчаването им в концерти и празници в групата и пред публика, ще развие детската им артистичност в зависимост от техните възможности.

Степен на развитие и характерни особености на способността за възприемане и двигателно изразяване на музиката при децата от предучилищната възраст със СОП в драматизациите. По своята същност представляват синтетични художествени форми за всестранно художествено-творческо и естетическо развитие на децата, в които малките „артисти” извършват разнообразни дейности.

Ако драматизацията е музикална и включва групово и солово пеене, декламирање и танцуване, използване на мимическа изразителност то използваната музика се възприема по-непосредствено, допълваща от останалите елементи – текст, движения и действия на героите. Най-често музиката е в умерено темпо, инструментална или вокална, с плавност на движенията, координацията се извършва, ако е необходимо, с помощ на дете от групата и колективната екипност на децата облечени в подходящи костюми (например „В деня на мама“ – Ал. Райчев.)

Музикалните драматизации, кратки и леки за сценично изпълнение е добре да се осъществяват дори в I и II възрастова група. Фабулата трябва да е достъпна за децата със СОП, а сюжетната линия да отговаря на възможностите им да я следят. Включените

песни са леки, репликите кратки, а движенията – в такт с музиката, но с по-голяма свобода, включването на допълнителен музикален елемент превръща приказката в част от музикално-игровите занимания, с които децата развиват усещане за движения, музикален ритъм, синхрон.

Подходящи в това отношение са народните приказки и особено приказките за животни. Влизането в роля на животно дава по-голям простор на въображението, най-резултатно типизиране, посредством двигателно отразяване на действието на фона на подходяща музика („На горската поляна“ – Л.Лесичкова ; „Разходка в гората” –Б. Карадимчев, музиката рисува любимите на децата герои мечета, птички и зайчета) – Сб.Музикална приказка,Издателство Просвета.

Наред с изискванията към текста на литературното произведение за драматизацията се поставят и редица изисквания към самата музика. Преди всичко тя трябва да отразява характера на текста. Музикалното оформление дава отлични резултати, когато музиката изцяло отговаря на съдържанието на текста. Това изискване е основно и от него се определя, както цялостния стил на музикалната композиция, така и подбора на мелодиите, които съпровождат образите на героите. Например в народните приказки „Сливи за смет”, „Дядовата ръкавичка”, „Под гъбката”, „Дядо и ряпа” и др., съдържанието на драматизацията, освен с реплики, може изцяло да се разкаже от едно дете, разказвач или учителя, за да има възможност да се включат и деца с езикови-говорни нарушения, на фона на различни подбрани ,кратки инструментални или вокални мелодии,включващи двигателни импровизации, в които участват отделните герои от приказката.

Друго основно изискване към подбора на музиката е свързането ѝ не само със съдържанието на текста, с настроението на героя, характера на диалога, а и с оглед движенията на героите, където се включват и деца със СОП. Характерът на музиката насочва детето към определени ритмични движения, необходими за изразяване настроението и отношенията на героите. Движенията се явяват помощно средство към изразителния говор, но те са и едно от основните средства за създаване усет и вкус към музиката. Тази задача на музикалното възпитание осъществяваме с най-голяма пълнота при музикалната драматизация на художествени произведения, където,детето извършва система от разнообразни музикално - ритмични движения със сюжетна насоченост. Така например приказката „Дядо и ряпа ” под такта на музиката детето не само претворява движенията на кучето в приказката, но също на мишката, внучката и др.

Във връзка с познавателното усвояване на музиката в танца и драматизацията трябва да се има предвид констатацията направена от Ветлугина(2), че за детското съзнание „музиката е като живата реч, която разказва за нещо”. Децата преднамерено се стараят да узнаят преди всичко „за какво разказва музиката ” и това е причината детското въображение естествено се насочва първо към онези най-ярки и най-лесно достъпни изразни средства, които провокират учудване,удивление от героя и желание за участие в постановката и формират изграждане на определен предметно-образен сюжет. Ако детето не успее да изгради такъв сюжет, интресът му към музикалната драматизация рязко спада или изчезва. Така ,че информационният пласт,който се отнася до предметно-семантичното съдържание на музикалното произведение се оказва най-ценноценен за възприемащото детско съзнание.

Неинтонационните модели, използвани в предучилищната музикално-педагогическа практика, можем да обособим в три основни групи в три основни типа.Различието между тях се налага от различната перцептивна модалност на възприемане на неинтонационно моделираното предметно-емоционално съдържание от тях.

1. Визуално-действени – когато съдържанието е моделирано във визуално-действен план, т.е. при помощта на художествено-пантомимични движения, достъпни за децата със СОП;

2.Визуално-статични – когато съдържанието е моделирано във визуално-статичен

план, т.е. при помощта на някои от формите на изобразителното изкуство;

3.Словесни – когато съдържанието е моделирано при помощта на някои от художествените форми на словото.

В практиката прилагаме и смесени типове модели, като комбинация от някои от горепосочените.

Качествената разлика между трите основни типа модели, която ни дава основание да ги обособим по този начин, се основава на качественото различие в начина на тяхното възприемане. Първите два типа, за разлика от третия, се възприемат визуално, при последния възприемането е вербално-слухово. Съществената разлика между визуално-действия и визуално-статичния тип модели е в това, че първите се възприемат визуално, но като протичащи във времето, моделирайки в темпорално (времево) развитие съдържанието на произведението, а при вторите подобно темпорално развитие липсва.

Същинското функционално-познавателно използване на неинтонационните модели е на етапа „работа с модела”. Тяхното информационно съдържание и начин на приложение се определя от художествено-познавателните функции, които трябва да се реализират на този етап чрез тях. А основното функционално предназначение на моделирането на етапа „работа с модела” е чрез неинтонационния модел да се осигури реализиране на семантичните и художествено-комуникативни функции на интонационния за „художественото” усвояване на предметно-емоционалното значение на последния, т.е. на предметно-емоционалното съдържание на музикалното произведение.

Важно значение за децата от предучилищна възраст има създаването на позитивна среда, в която всяко дете може да изяви свободно своите способности и таланти и да се постави в ролята на другия;

- развива се и умението да разбират „различните” от тях, да се грижат и да ги подкрепят;
- формира се разбирането за общочовешките ценности и поведенчески умения, за да ги преживяват и изразяват в ежедневно си общуване с връстниците;
- в групата същевременно се оформя трайна и позитивна промяна в нагласите и мотивация за толерантност спрямо децата със СОП. Децата опознават света на емоциите, научават се да разпознават различните им проявления и влиянието им върху поведението и взаимоотношенията.

Успоредно с това родителите се научават да гледат, четат и разбират приказките по коренно различен начин, като общуват с децата си на езика на емоционалното общуване и подсъзнателно възприятие и подпомагат развитието на социалното и емоционалното общуване на децата.

В нашата педагогическа практика използването на „на лечебните” приказки доказва положителната насока и разширяващия позитивен и възпитателен ефект в предучилищното образование.

Разпространението на положителните резултати от тази практика следва да убедят учителите в необходимостта да се доверят на терапевтичния резултат на музиката и да пишат терапевтична приказка с цел овладяване на даден проблем в групата; да провеждат групови занимания с децата за отработване на емоции отношения и да изграждат стимулираща , радостна, приемаща и спокойна среда за учене и общуване.

Адаптирането и осигуряването на подкрепяща образователна среда за деца със СОП чрез танца и драматизацията – „либротерапия” е иновативна форма на работа, както със семейството, така и с децата. Учителите ще променят нагласите към драматизирането на приказките и все по-често ще се обръщат към тях с цел възпитание и превенция на негативно поведение и социализиране на децата със СОП. Ефектите в дългосрочен план се свързват с устойчиви промени в трите ключови за развитието на децата сфери – образователната среда в детската градина, семейството и личностното развитие на детето.

Всички знаем колко е важно интеграцията на децата да се осъществи в ранните

детски години, в които най-интензивно се формира представата на детето за себе си, за другите и за света. Знаем и колко много предизвикателства и грижи съпътстват процеса по приобщаване на децата със специални образователни потребности в детската градина. Затова все още именно учителите и директорите чрез своята човешка и професионална отговорност се справят с нелеката задача да интегрират и социализират детето със СОП успешно и да балансират взаимоотношенията в средата. Въпреки трудностите все повече родители и специалисти стават част от процеса на промяна, защото само заедно можем да осигурим сигурност и начини за оптимално развитие на всички деца и да създаваме свят с по-голяма справедливост, равнопоставеност и гарантирани права за всеки.

Литература:

1. Andreev, P., Music and children with speech disorders, S, 1994
2. Chavdarova-Kostova, S. Handbook for Teachers and Specialists: On the Methods and Practices in the Work with Children with Special Educational Needs, 2001
3. Nikolova, E. Methods of Teaching Music in Preschool Age, 2004
4. Popov, T., Art Therapy and Prophylaxis, Education, S., 2004 .
5. Rules on the Application of the Public Education Act. Regulation 1 of 2009, http://www.mon.bg/opencms/export/sites/mon/left_menu/documents/process/nrdb_1-02_spec_port_hr_zab.pdf/
6. Topolska, E., Children with Special Educational Needs in the Conditions of integration, Pedagogy, issue 9, 2007
7. Templov B.M., Psychology of Musical Abilities, collection; Problems with Individual Differences, APN RSFSR, p.230
8. Vetlugina N.A. Metodika muzaykalynogo vospitaniya v detskom sadu: („Doshk. Vospitanie”)

Научни трудове на Съюза на учените в България–Пловдив, Серия А. Обществени науки, изкуство и култура том III, ISSN 1311-9400 (Print) ; ISSN 2534-9368 (On-line), 2017, Scientific works of the Union of Scientists in Bulgaria-Plovdiv, seriesA. Public sciences, art and culture, Vol. III, ISSN 1311-9400 (Print); ISSN 2534-9368 (On-line), 2017.

**ВОКАЛНИ И ХОРОВИ НАВИЦИ ПРИ УЧЕНИЦИ В
ГИМНАЗИАЛЕН ЕТАП НА УЧИЛИЩНОТО ОБРАЗОВАНИЕ**
Светлина В. Койчева

**VOCAL AND CHORAL HABITS OF STUDENTS IN SECONDARY
EDUCATION**
Svetlina V. Koycheva

ABSTRACT: *Singing is a basic musical activity. It is performed on the basis of accumulated musical auditory notions. In order to achieve correct and expressive performance of songs it is necessary that vocal and choral habits should be formed - good singing posture, correct sound-production, breathing, diction, precise intonation and ensemble singing. Their mastering is accomplished through imitation and the demonstration of the teacher is a major methodological principle. To build right and sustainable habits, constant care from teacher's side is necessary. The above mentioned are difficult to develop, but easy to lose.*

KEYWORDS: *Vocal habits, choral habits, education, musical and auditory notions.*

ВОКАЛНИ И ХОРОВИ НАВИЦИ.

Певческата дейност е основна музикална дейност. Тя се осъществява на базата на натрупани музикално-слухови представи. В основата на певческата дейност лежи необходимостта от изграждане на редица вокални и хорови навици - правилно звукообразуване, певческо дишане, дикция и певческа стойка.

За постигане на правилно и изразително изпълнение на песните, не е достатъчно само наличието на музикален слух, но и добре развити и овладяни изпълнителски умения и навици. Тяхното усвояване става чрез подражанието, което е основен метод при вокалната работа. В детската градина и в общообразователното училище, музикалните педагози обръщат сериозно внимание на вокалните и хорови навици.

Вокални (певчески) навици и умения:

„Изработване на добри певчески навици – една от целите на слуховото пеене е да се култивират и затвърдят у учениците основните певчески знания, умения и навици: правилно положение на тялото, главата и ръцете, правилно поемане и разходване на дъха, в зависимост от строежа на песните; ясно и отчетливо произношение на думите чрез развиване на подвижност в артикулационния апарат (долна челюст, уста, устни, език); меко и напевно звукообразуване без напрежение и крясък чрез правилно дишане и вокализиране”¹

Певческа стойка. Обикновено пеенето при деца от предучилищна възраст се осъществява в седнало положение, което изисква добре облеган гръб на стола, ръце

1 Nikolov, A., „Metodikanaobuchenietopopeeneimuzika v uchilishtata”, „NaukaiIzkustvo”, Sofia, 1968 g., s. 17
272

свободно отпуснати на коленете, краката на пода, а главата изправена. Понякога децата пеят прави, което изисква да се обърне внимание на спокойна, без напрежение стойка, със свободно отпуснати рамене. Трябва да се има предвид, че правилната стойка е относително понятие, тъй като в тази възраст пеенето е придружено винаги с движения, илюстриращи текста на песента, които спомагат за по-лесното запаметяване и възпроизвеждане на мелодията и текста, и за емоционалния отклик на децата при пеене.

В училищна възраст, певческата стойка трябва да бъде в седнало положение, с изправени гърбове, с ръце свободно отпуснати на чина, глава изправена напред и поглед насочен към учителя.

Добре е да обръща сериозно внимание на певческата стойка на ученика, тъй като от нея зависи това, как той ще се справи с поставената вокална задача.

*„Крайната цел е физическият комфорт, който се постига от правилната стойка. Лекото нагаждане на стойката позволява на диафрагмата да функционира максимално. По този начин се освобождава пътят на движението на въздуха”.*²

Дишане.

Основна задача при усвояването на певческото дишане е да се изработи такава координация между пеенето и дишането, че те взаимно да си помагат, а не да си пречат”.

Дишането е един от основните фактори за изразително пеене, точно интониране и правилно фразиране. То трябва да бъде спокойно и естествено, без излишни движения, които биха попречили на красивото и свободно звукообразуване. Поемането на въздуха трябва да е активно, енергично, бързо и безшумно, без повдигане на раменете (ключично), а изразходването му - плавно, пестеливо, за да издържи фразата, която изпълнява, до край. Местата, на които се поема въздух, трябва да бъдат определени още при изучаването на песента. Поемането на въздух обикновено става между две музикални фрази, между две думи и в никакъв случай между сричките на една дума, което е често срещано при по-малките деца. Много важен е показът на музикалния педагог – учениците следят внимателно диригентския жест, имитират всяко движение на учителя и той им служи като еталон-образец.

*„Неоспоримият факт, че именно дишането е силата, която привежда в движение гласовия апарат е наложил категорията „певческо дишане” – логичен извод от вековната история на пеенето”.*⁴

Звукообразуване. За разлика от говора, звукообразуването се характеризира с по-продължително (напевно) изпълнение на гласните, при спазване на определена тонова височина и кратко произнасяне на съгласните, т.е. ученикът трябва да привикне да изпява текста на песента, а не да го изговаря отсечено или ритмично. При малките деца, умениято за напевност зависи от това, дали те правят разлика между говор и пеене. Учениците трябва да се научат да пеят леко, свободно, напевно, естествено, без напрежение и без викове. Добре е звукообразуването да се осъществява със закръглени гласни. Ако при по-малките ученици **покажат** и **подражанието** играят основна роля при звукообразуването, то при по-големите се постига главно по пътя на **обяснението** и разбирането. Музикалният педагог трябва да осъществява постоянен показ, независимо от възрастта на обучаваните.

Дикция.

*“Дикцията като певчески навик се изразява в ясното и точно произнасяне на текста при пеене”.*⁵

2 Bovarqn, A., „Vokalno-postanovachnarabotavjanrovatamuzika”, Askoni, Sofia, 2007 г., s. 57.

3 Mihaleva, S., „Vokalnatehnika”, Universitetskoizdanie „Sv. sv. Kiril I Metodii”, VelikoTarnovo, 2006 г., s. 32.

4 Jekova, K., „Prakticheskavokalnametodia”, MAFK, Plovdiv, s. 48.

5 Burdeva, T., „Metodikanamuzikalnotovazpitanievpreduchilishtnavazrast”, Ekzakt 93, Plovdiv, 2012 г., s. 12.

Вниманието на педагога трябва да бъде насочено към точното възприемане, разбиране и произнасяне на всеки звук, дума, текст на песента и правилно поставяне на логическото ударение на отделните думи. Основен методически похват в този случай отново е **показът**. В работата върху дикцията могат да се използват различни похвати: изговаряне на отделни думи или текста на песента шепнешком под формата на игра; упражнения; скандиране на текста; т.е. повтаряне на определени думи. Едно от най-важните неща в песента, освен мелодията, това е поетичният текст на песента. За да бъде истински добре изпълнена тя, е важно учениците да познават добре текста, за да го предадат изразително чрез мелодията.

От изключителна важност е при наличието на непознати думи, или при диалектни думи, да бъдат разгледани, обяснени и тълкувани от учителя и учениците. Това важи особено при по-малките деца, при които речниковият фонд от думи е беден.

Според проф. Пенка Минчева „за изграждане на правилни и трайни навици е необходима непрекъсната грижа от страна на музикалния педагог, голяма вискателност и непримиримот. Вокалните навици се изграждат трудно и се загубват лесно. Затова учителят трябва винаги да следи за изразителното пеене на децата”⁶

Особено важно е вокалният педагог да има по-големи изисквания към учениците си, а от своя страна те да се стремят да ги изпълняват стриктно, в следствие от което ще бъде постигнат желаният ефект за добро вокално изпълнение.

Хорови навици и умения.

Хоровите навици имат съществена роля в клас и при вокална група. Те могат да бъдат по отношение на строя и ансамбъла.

Строят. Под строй се разбира точно интониране на интерваловите отношения при самостоятелно пеене и от страна на всички деца. Строят предполага уменията да се пее точно и чисто при едногласно изпълнение на песента, както и вярно и точно интервалово съотношение между отделните партии при пеене на два или повече гласове. Строят е първото условие за хубава звучност на класа, хора или вокалната група.

Ансамбълът. Ансамбъл е хорово-певчески навик с огромно значение за художественото изпълнение на песента. Ансамбловото пеене трябва да се разбира не само като пеене без изоставане или избързване от другите изпълнители, но и като равняване, контролиране, съгласуване на пеенето по сила, динамични нюанси и темброви изменения. Това означава уеднаквеност и съгласуваност на гласовете при пеене, както на вокалните навици, така и на елементите на художествената изразност, т.е. уеднаквеност по отношение на точно интониране, темпо, динамика, метроритъм, тембър, дъхове, фразирание (еднаквост в начина на звукоизвличане).

„Ансамбловото музициране се постига като децата постепенно свикнат да слушат и другите около себе си. Да започват и завършват заедно; по възможност да уеднаквят тембрите си за да се получи емоционално-художествено изпълнение”.⁷

ЛИТЕРАТУРА

- Bovarqn, A., „*Vokalno-postanovachna rabota v janrovata muzika*”, Askoni, Sofia, 2007 g.
Burdeva, T., „*Metodika na muzikalnoto vazpitanie v preduchilishtna vazrast*”, Ekzakt 93, Plovdiv, 2012 g.
Jekova, K., „*Prakticheska vokalna metodika*”, MAFK, Plovdiv.
Kusheva, T., „*Nachalno muzikalno vazpitanie*”, Universitetsko izdatelstvo „Paisii Hilendarski”, Plovdiv, 2010 g.

6 Mincheva, P., „Muzikalnotoobrazovanieobshtooobrazovatelnotouchilishte”, Prosveta, Sofia, 2009g., s.88.

7 Kusheva, T., „Nachalnomuzikalnovazpitanie”, Universitetskoizdatelstvo „PaisiiHilendarski”, Plovdiv, 2010 g.,

Mincheva, P., „*Muzikalното vazpitanie v obshtoobrazovatelното uchilishte*”, Prosveta, Sofia, 2009 g.

Mihaleva, S., „*Vokalna tehnika*”, Universitetsko izdanie „Sv. sv. Kiril i Metodii”, Veliko tarnovo, 2006 g.

Nikolov, A., „*Metodika na obuchenieto po peene i muzika v uchilishtata*”, „Nauka i Izkustvo”, Sofia, 1968 g.

Peev, Iv., „*Peene i muzika s metodika na muzikalното vazpitanie*”, Darjavno izdatelstvo Narodna Prosveta, Sofia, 1978 g.

Stoqnova, G., „*Pevcheskata kultura na uchenicite*”, Darjavno izdatelstvo Narodna Prosveta, Sofia, 1985 g.

Научни трудове на Съюза на учените в България–Пловдив, Серия А. Обществени науки, изкуство и култура том III, ISSN 1311-9400 (Print) ; ISSN 2534-9368 (On-line), 2017, Scientific works of the Union of Scientists in Bulgaria-Plovdiv, seriesA. Public sciences, art and culture, Vol. III, ISSN 1311-9400 (Print); ISSN 2534-9368 (On-line), 2017.

АПОДЖОТО КАТО КОМПОНЕНТ НА ГЛАСОВАТА ПОСТАНОВКА ПРИ ПОП ПЕЕНЕ

Майя Бошева
ПУ „ Паисий Хилендарски”

APPOGGIO AS A COMPONENT OF VOCAL TRAINING IN POP SINGING

Mayya Bosheva
Plovdiv University „ Paisii Hilendarski”

Abstract: In this article it is studied the meaning and functions of appoggio as a basis for proper vocal training with pop music singers, and its expedience for preserving the vocal apparatus and performance. The various aspects of this “empirical” term prove how important it is to learn and apply it correctly.

(appoggio”, breath support, vocal training, pop singers)

Резюме: В статията се разглежда значението и функцията на „аподжо” като основа за правилна вокална постановка при изпълнители на поп музика, както и необходимостта му за опазване на гласовия апарат и професионално изпълнение. Различните концепции за този „емпиричен” термин доказват важността да бъде усвоен и прилаган правилно.

(„аподжо”, дихателна опора, вокална постановка, поп изпълнители)

В световната певческа практика от два века насам схващането за физиологическото единство на дишане и гласообразуване в певческия процес се изразява накратко с италианския термин „аподжо”, т.е. опора. ”Може да се счита за твърдо установено, че гласовият апарат работи главно автоматично и цялостно” (Aspelund 1952). Това заключение на руския учен проф. Дмитрий Аспелунд е свързано с концепцията за физиологическото единство на певческия процес - един от основните и вече научно доказани принципи, внедрени едва ли не във всички съвременни национални вокални школи. Опората или „аподжото” често се нарича и дихателна опора, защото именно тя лежи в основата на този единен физиологически вокален акт. Като явление в певческата практика търпи различни тълкувания в миналото, някои от които неправилни и погрешни. Редица педагози разбират под „аподжо” дихателния акт и създаването на дихателна опора като самостоятелно явление. Те работят и върху останалите елементи на фонационния апарат, но изолирано, без да търсят координирането им с дишането. Други педагози се опират върху старата белкантова максима „който умее да диша, умее да пее”. Те се стремят и придържат неотклонно към вдишване, задържане и изразходване на въздуха, но пренебрегват всички останали елементи на певческия процес, тъй като ги считат за автоматически производни на дихателния акт. Такова пристрастие към дишането за сметка на другите звукообразуващи елементи показва класик като Франческо Ламперти - негов афоризъм е „Школата на пеенето е школа на

дишането”. Трета група педагози съветват „да се подпира тона” без да влагат конкретен смисъл в това изискване и без да са в състояние да дадат указания за приложението му. Например бележитият италиански тенор Енрико Карузо твърди: „След като тонът е произведен, трябва да се погрижим да му дадем съответната опора, но за това е необходимо да владеем изкуството на дишането” (Caruzo 1983). Според това куриозно изискване начинаещият певец трябва първо да се научи да произвежда правилен тон, а не е възможно да е правилен, ако не е „опрян”. След това, според Карузо, трябва да овладее дишането, опората на звука и да ги присъедини към вече формирания певчески тон. Това становище разкъсва и обръква физиологическото певческо единство, препоръчано от толкова много прославени педагози и именити учени. То води до дискуссионната представа, че певецът може да постигне верен професионален звук и без дихателна опора. Стремещт на съвременните вокални педагози е да създадат певци с пределно изнесен, богато наситен на обертонове звук по целия, максимално разширен певчески диапазон, плод на диафрагмално и ниско ребрено-коремно дишане, на ненасилено фиксиран, относително нисък ларинкс, на полуотворена глътка с високо меко небце, на освободени устни, на успоредно участие на главов и гръден резонатор, дозирано според височината на тона. Споменатите качества не се търсят самоцелно, изолирано, а като продукт на координираната дейност на трите главни звукообразуващи елемента-дишането, работата на ларинкса, използването на резонаторните кухини. Именно съгласуваната дейност на тези три фактора при основната роля на дихателния пояс представлява певческата опора-„аподжо”. По въпросите за историческото развитие и същността на понятието „опора” известната италианска вокална педагожка Ракеле Маральяно Мори казва: „Време е да вземем под внимание този емпиричен термин, обект на дискусии, недоразумения и двусмислия” (Karapetrov1990). Терминът „аподжо” отговаря на синтеза на най-здравите принципи за възпитаването на гласа - дишането, атаката, произношението, артикулацията, върху които емисията може „да се опре”. Следователно истинската опора „аподжо” е онова, което разрешава на певеца да реализира певческата си изява, тясно свързана с тройния фактор на емисията-дъх, фонация, резонатори. Неразривността на основните звукообразуващи елементи се поддържа и от известната италианска певица и вокален педагог Тоти дал Монте: „Най-важното е съответствието между емисията на гласа и дишането. Дори и добре поетият дъх не се задържа, ако гласът не работи съгласувано с него. Тайната на правилното пеене се крие само в съчетаването на дишането с „воденето” на звука, (Nazarenko1975). В методиката на представителя на новоиталианската школа Камило Еверарди съществува практическо указание за настройване на целия певчески апарат върху базата на правилно поетия въздух независимо, че някои преподаватели го намират за остаряло и субективно. То заслужава да бъде цитирано като образец как педагогът със забележителни резултати е осъществявал само чрез едно движение, чрез създаването на един навик, обединяването на трите звукообразуващи елемента (дишане, ларинкс – фаринкс, резонанс): „Отворете устата, бързо вдишайте въздух с разширени ноздри в главовите кухини така, както бихте вдъхнали аромата на чудна роза. Това движение ще ви помогне за усещането, че образувате от твърдото небце купол или изпъкнала напред дъга. В този миг, когато вие ще вдъхнете въздух в главовите кухини ще почувствате, че диафрагмата се съкращава, коремът се издава напред. След като сте подготвили дишането по такъв начин, задръжте го за миг, оставяйки гърлото съвсем свободно, атакувайте звука отгоре, като че ли издишвате през носа въздуха, който сте взели в главата или държите този дъх здраво в главата и пейте само с него” (Nazarenko1975). С фиксирането на усещанията в момента на поемането на въздуха Еверарди постига долнорепренния коремна пояс и високото небце, свързано с полупрозаявка, ниското положение на ларинкса и резонанса - в купола на главовите кухини. С едно движение обединява трите звукообразуващи елемента. Век по-късно Аспелунд доказва научно същия проблем и го формулира така: „Ако вземем целия комплекс на запазване на дихателната постановка в

сътношението ѝ към органите на дишането, ларинкса и надставната тръбичка, ние ще получим основните черти, характерни за явлението „опора“ (Aspelund1952). Бележитият италиански тенор, вокален педагог, музикален критик, писател и философ Джакомо Лаури-Волпи си представя връзката между дишането и основните работещи части на гласовият апарат така: „Певците, при които при пеење се издуват вените на шията, които почервеняват и се напрягат при всеки тон показват, че не умеят да дишат, да регулират издишването и да контролират различните елементи на певческия апарат. В момента на певческото звукообразуване те не съумяват да свържат дихателната тръба с резонаторната тръба“ (Nazarenko1975). Оставяйки двете тръби разединени, тези певци възпрепятстват преминаването на въздушния поток и на звуковата вълна, образувани от вибриращия апарат, а също пречат и на свободното разпространяване и обогатяване на хармоничните обертонове. Твърде близко до концепцията на Лаури-Волпи е разбирането на неговия съвременник и сънародник Еудженио Бара: „Правилното дишане съответства на усещането за свобода, за свободен „проход на дишането към резонатора“ (Karpetrov1990). На това усещане Бара противопоставя форсираното, „натиснатото“ дишане, заставлящо ларинкса да работи без достатъчно резонанс и поради това със значително по-голямо напрежение. Действително дихателният пояс физиологически по естествен път провокира ниското положение на ларинкса, полупрозвяката на глътката и разкрива пътя към главово-гърдния резонанс. Изтъкнатите педагози на нашия век препоръчват да се работи чрез специална методика върху тези три гласови компонента успоредно с ниското дишане, обединени в един физиологически процес. Ако, казано с езика на Лаури-Волпи, певецът е подготвил „дихателната тръба“, но не умее да я свързва с „резонаторната тръба“ - желаният положителен резултат няма да се появи, няма да има единно правилно действие на трите основни звукообразуващи елемента. Всичко цитирано до тук застъпва становището, че „аподжото“ представлява правилната координирана дейност на целия гласов апарат. Човешкия гласов апарат, пеещ на „аподжо“, би могъл да бъде оприличен на свършена машина, чиито части са идеално съразмерни, изключително точно „пасващи“ една към друга и така добре смазани, че машината работи с лекота, на пълни обороти. Благодарение на осигурената от кората на главния мозък безпогрешна координация на отделните звена се постигат с минимум усилия максимални резултати. Съвременните български музикални педагози също считат, че правилната дихателна опора създава основа на цялостния певчески апарат. Ето мнението на проф. Елена Ангелова-Орукин - „Аподжото може да се определи като положение на целия апарат, което осигурява правилното взаимодействие на всички фактори на звукообразуването. При правилно ребрено-коремно дишане и запазване на вдихателна позиция целият гласов апарат заема своето фонаторно положение, включително ларинксът и резонаторните кухни: така тяхната взаимна дейност протича едновременно, цялостно и леко“ (Orukin1963). Проф. Елена Киселова, възпитаничка на проф. Елена Орукин също поддържа концепцията за съхраняване на вдихателното положение на звукообразуващия апарат: „Запазването на вдихателната постановка активизира едновременно напрежението на цялата маса на гласовите връзки, обтягането им, както и резонаторната функция на надставната тръба: резонирането на купола взаимодейства с резонирането на трахеята“ (Kiselova1958). Колективното становище на Христо Бръмбаров, проф. Георги Златев-Черкин и Иван Максимов за ролята на вдихателния акт на физиологичното единство е: „Правилната позиция на ларинкса при всеки певец приблизително се определя като се запази положението му получено при дълбоко вдишване с отворена уста. При това естествено и нормално положение на ларинкса тоновата продукция намира правилното отражение в съответните резонатори“ (Brambarov, Hr., G. Zlatev-Cherkin I Iv. Maksimov 1962). Проф. Бръмбаров добавя: „Единствено коремно-ребреното дишане трябва да бъде усвоено от певеца, защото то ни осигурява еластичност и ниско положение на ларинкса, свобода на устните и фаринксовия отвор, пластичност на фигурата“. В разговор

с Алдона Киселене, Бръмбаров заявява: „Звукът резонира само тогава, когато е намерена правилна координация между работата на ларинкса и дихателните мускули”. Изводът въз основа на цитираните дотук автори е, че опората е реален факт и че субективното чувство за „аподжо” представлява отражение на обективно правилната работа на цялостния гласов апарат. Личното определяне на опората е многообразно и Л. Б. Дмитриев казва: „Едни приемат, че това е своеобразно усещане-като въздушен стълб, поддържан отдолу откъм коремните мускули и опиращ се в небния свод. Други под чувство за опора разбират само онази определена степен на напрежение на вдихателната мускулатура, подаваща нужното въздушно налягане на гласовите връзки. Трети усещат опората като степен на съпротивление на гласните връзки срещу подструнното налягане, тоест усещат я на равнището на ларинкса. Най-сетне има и такива, които разбират под опора усещането, че звукът се опира в предните зъби или небния свод” (Dmitriev1964). Авторът на този труд счита, че една от най-точно фиксираните представи за опора, особено полезна за осъществяването на самоконтрол върху цялостния певчески процес е усещането за „двойна опора”-дишането е опряно в коремния пояс, тонът е опрян в главовия резонатор. Тоест опора върху два пункта - въздушният стълб опрян върху диафрагмата е свързан с усещането за гръден резонанс, опирането му в главата (небния свод) - за главов резонанс. Следователно двойната опора е тясно свързана с едновременното използване на гръдния и главовия резонанс.

Осъществяването на пълноценна опора, чрез различни методи представлява на практика постигане на професионално звучене.

Литература

- Aspelund, D. Razvitie pevca I evo golosa. Muzgiz, M. 1952
Brambarov, Hr., G. Zlatev-Cherkin I Iv. Maksimov. Po niakoi vaprosi na vokalnata pedagogika u nas, Bulgarska muzika, 6, 1962
Dmitriev, L. Golosovoi aparat, Muz., Moskva, 1964
Enriko, D. Muzika, S., 1983
Karapetrov, K. Vokalna metodika, Muzika, S., 1990
Kiselova, E. Za vokalnata pedagogika, Nauka I izkustvo, S., 1963
Nazarenko, I. Izkustvoto na peeneto, Nauka I izkustvo, S., 1975
Orukin, E. Ot neshkolovaniq ton do visokoto pevchesko maistorstvo, Nauka I izkustvo, S., 1963

Научни трудове на Съюза на учените в България–Пловдив, Серия А. Обществени науки, изкуство и култура том III, ISSN 1311-9400 (Print) ; ISSN 2534-9368 (On-line), 2017, Scientific works of the Union of Scientists in Bulgaria-Plovdiv, seriesA. Public sciences, art and culture, Vol. III, ISSN 1311-9400 (Print); ISSN 2534-9368 (On-line), 2017.

БЛУС ПРОГРЕСИИ И СКАЛИ В ДЖАЗОВАТА МУЗИКА

Петър Койчев

Пловдивски Университет “Паисий Хилендарски”

BLUES PROGRESSIONS AND SCALES

Petar Koychev

Plovdiv Univerity “Paisii Hilendarski”

The report contains general information about the blues. It considers a review of blues harmonic evolution and describes blues chords and scales. Jazz music evolved from diverse African-American, European and Latin-American sources, including gospel music, spirituals, brass band tradition, American popular music, call and response chants, and a largely Cuban influence. However, no one source in jazz was more important than the blues. This genre has unique melody, harmony, and form. Most jazz greats have thoroughly mastered blues progressions, and can improvise freely over them in all twelve keys.

keywords: blues, jazz, improvisation, blues scale, blues form

Джазът произлиза от различни афро-американски, европейски и латиноамерикански източници, включително африканските песни “въпрос-отговор”, госпел музиката, трудовите песни, балади, спиричуъли, маршовете, кубинската музика. Въпреки това, няма по-важен източник за джаза от блуса. Блусът играе еднакво важна роля в афро-американската народна музика и джаза: той е връх в тяхното развитие и тяхна органическа съставна част. Този жанр е основа за поява на много други музикални стилове като соул, фънк, поп, рок, ню уейв, хип-хоп. Като социален феномен блус изкуството се заражда в южните американски щати в края на XIX век. Блусът е най-важното доказателство за народния произход на джаза, за преминаването на характерната народна песен в по-нова инструментална форма. Думата “blue” според американския жаргон означава тъга, лошо настроение. В този смисъл блусът почти винаги е тъжен по своето настроение, без обаче да има характер на оплакване. Думата „блус“ в заглавието на дадена песен, не винаги означава, че тя е блус. Например заглавия като „Limehouse Blues” и “Bye Bye Blues” са велики произведения, но не са блус.

Два са основите елементи, които съставят жанра: блус скалата и акордовите блус прогресии.

БЛУС ФОРМА

Типичният блусов куплет има три стиха, първите два от които са идентични или сходни. Третият стих внася нов материал. От тази триделност в стиха се стига и до дванадесет-тактовата форма на блуса: А-А1-В, състояща се от три четиритактови дяла. Принципът „въпрос-отговор” може да бъде проследен в рамките на отделните стихове. Най-често певецът вмества своите фрази в първите два такта на всяка третина. Във втората част на този поддял съпровождащите мелодични инструменти поемат отговора – коментар на изпятата фраза.

В основата на блус схемата лежи европейската функционална каденца - тоника, субдоминанта и доминанта. В деветия и десетия такт на дванадесет-тактовата блус строфа е често срещан прехода доминанта - субдоминанта, който е съвършено чужд на европейската класическа хармония.

Най-разпространената и най-утвърдената е 12-тактовата блус триделна форма, върху която са изградени много от полуляните блус мелодии. Тя е съставена от три доминантови септакорда, които имат функцията на тоника (I7), субдоминанта (IV7) и доминанта (V7). Понятието „доминантов септакорд“ в теорията на джаза означава мажорно голямо четиризвучие.

Стандартната блус хармонична схема има следната структура:

I7 | I7 | I7 | I7 | IV7| IV7| I7 | I7 | V7 | IV7 | I7 | I7 ||

Следващата фигура илюстрира стандартната блус схема в тоналност до.

Standard 12-bar blues progression in C major. Chords: C7, C7, C7, C7, C7, G7, F7, C7, C7, C7, C7, C7.

През 30-те години на XX век, блус прогресиите се развиват и стандартната блус схема е модифицирана, чрез замествания и вариации на някои от акордите. Най-честите отклонения от типичната блус схема се срещат във втори такт, където субдоминантата заема мястото на тониката.

Добавянето на субдоминанта (IV7) във втория такт и доминанта (V7) в последния такт, води до една от популярните модификации на стандартната блус прогресия.

I7 | IV7| I7 | I7 | IV7 | IV7 | I7 | I7 | V7 | IV7 | I7 | V7 ||

Следващата фигура илюстрира блус схема от 30-те години в тоналност до.

Modified 12-bar blues progression in C major. Chords: C7, F7, C7, F7, C7, G7, F7, C7, G7, C7, G7, G7.

През бибоп ерата блус схемата е усложнена още повече, чрез добавянето на хармонични ходове като II-V прогресии, тритонусови замени, и характерни джаз каденци наречени търнараунд¹.

I7 | IV7 | I7 | #IV7 | IV7 | IV7 | I7 | III-7 VI7 | IIIm7 | V7 | I7 VI7 | IIIm7 V7 ||

Вариант на блус схема от ерата на бибоба е посочен в следващата фигура.

The image shows two systems of musical notation for a blues variant. The first system consists of seven measures with chords: C7, F7, C7, F#7, F7, C7, and C7. The second system consists of seven measures with chords: Em7, A7, Dm7, G7, C7, A7, Dm7, and G7. The notation includes treble and bass clefs with notes and rests.

Първите три такта на този тип бибоп блус не се различават от стандартната блус схема. Четвъртият такт е тритонусова замяна на доминантата към акорда в пети такт. Девети и десети такт, където се въвежда нов материал в текстово и мелодично отношение представляват II-V каденца. В последните два такта са хармонизирани с търнараунд каденца I-VI-II-V, с която логично завършва схемата.

Съвременните джаз музиканти свободно смесват всички разновидности на блус схемата. Съществуват още много модификации на блус схемата, като някои от тях са: минорен блус, блус валсове, блус с бридж.

Много популярни заглавия на минорен блус са „Equinox” и “Mr. P.C.” на John Coltrane, «Why Don't You Do Right?» от Lil Green.

Минорната блус схема има следната структура:

I- | I- | I- | I7 | IV- | IV- | I- | I- | bVI7 | V7 | I-7 | V7 ||

Следващата фигура илюстрира минорна блус схема в тоналност до минор. Много често минорните акорди в подобни на следващата схеми, са нотирани като I- и IV-, вместо Im7 и IVm7. Това е така, защото функционално те действат като минорна тоника.

¹ I-Vm-IIIm-V7; I-VI7-IIIm-V7; I7-VI7-II7-V7; I-bIII⁹-IIIm7-V7; I-VIm-bVI7¹¹-V; V-IV-I; I-bIII-bVI-bIII7

Друг интересен момент при минорния блус е, че в тактовете от 9 до 11 на хармоничната схема, обичайната V-IV-I каденца е заменена с хармоничния ход bVI-V-I.

Блус схемите обикновено са дванадесет тактови, но съществуват по-дълги или по-къси модификации. Една от по-дългите форми на блуса е блус валсът. Блус валсовете са обикновено дълги двадесет и четири такта, два пъти повече от традиционния блус. Блус валсовете често имат необичайни прогресии, тъй като по-голямото пространство в 24-тактова форма позволява повече хармонични вариации. „AllBlues” на Miles Davis е типичен пример за блус валс. Други примери за 24-тактови блус валсове са “Footprints” от Wayne Shorter, “Bluesette” от Toots Thieleman и “Tyrone” от Larry Young. „Nutville” от Horace Silver е 24-тактов минорен блус, но в 4/4 размер.

Блусът с бридж представлява една по-усложнена форма, състояща се от четири дяла AABA. Средният дял B се нарича бридж. Примери за блус с бридж са пиеси, като „Locomotion” на John Coltrane, „UnitSeven” от Sam Jones, “ShakyJake” от Cedar Walton.

БЛУС СКАЛА

Всичките ладове, които произлизат от мажорна скала, мелодичния минор, хармоничния минор, умалената и целотонна скала – могат да се използват в блуса. Все пак най-стария и основен мелодичен материал остава блус скалата.

Блус скалата съдържа характерните за джаза и нюансиращите европейския мажор „блу-ноти”, нестабилни чужди тонове, взаимствани от западноафриканския и африканския негърски фолклор. Възникването на характерната за джаза блусова тоналност не е изяснено докрай. Блу-нотите произлезли от конфронтацията между пентатонично ладово усещане у афроамериканските музиканти и европейската седем степенна ладово-хармонична структура. Тези характерни тонове в мажорната скала са понижените III, V и VII степен.

В тоналност си бемол, блус скалата изглежда така: Bb Db Eb F Ab Bb. Към основните тонове на блус скалата могат да бъдат няколко допълнителни тона за обогатяване на звука на скалата. Bb (C) Db (D) Eb F (G) Ab Bb.

Блус скалата може да бъде приложена във всяко произведение, не е задължително да се свири само при изпълнението на блус. Тя се свири, най-често срещу доминантови и

минорни септакорди, въпреки, че може да бъде приложена срещу всеки акорд.

Най-необичайното е, че блус скалата може да се изсвири срещу всичките три доминантови акорда от основната блус прогресия. Например стандартната блус схема в тоналност Си бемол е съставена от три акорда: Bb7, Eb7 и Ab7. Bb блус скалата може да се изсвири срещу всички тези акорди.

Блусът е изходно начало на много от актуалните и до днес стилове в музиката, включително и на джаза. Огромен е броят на джазовите композиции построени върху неговата хармонична формула, в различни модификации. Повечето големи джаз музиканти много добре са усвоили блус прогресията и могат да импровизират свободно в нея, във всички тоналности. Изключително често се използват блус мелодични елементи във всички стилове на джаза, затова е препоръчително за джазовите музиканти да изучават блус изкуството.

Библиография:

Abersold, J. Vol. 2, Nothin But Blues. USA: Jamey Abersold, 1992.

Gonda, Y. Jazz – istoriq, teoriq, praktika. Sofiq: Izdatelstvo Muzika, 1975.

Nettles, B., Graf, R. The chord scale theory and jazz harmony. USA: Advance music, 1997.

Levine, M. The Jazz Theory Book. CA, USA: Sher Music Co, 1995.

Rupchev, J. Izboryt na Rupi, 1 tom. Sofiq: izd "Selena, 1999.

СЪДЪРЖАНИЕ

- 1. Анализ чрез LPPL модела на индекса S&P500 преди и по време на финансовата криза от 2008 година - Боян Ломев, Боряна Богданова 4**
- 2. Измерване на интензивността на труда в българските предприятия - Татяна Панчева 8**
- 3. Фирмената култура като стимул за иновации в организацията - Стоян Коев 15**
- 4. Някои възможности за преодоляване на бариерите, задържащи конкурентоспособността на предприятията от хранителната индустрия (ХИ) - Божидар Хаджиев, Елица Маринова 25**
- 5. Преодоляване на бариерите задържащи прилагането на системи и модели за усъвършенстване на управлението чрез екоефективност - Божидар Хаджиев, Анна Пашева 30**
- 6. Стратегическа ориентация при използване на уелнес процеса в релацията „Хранителна-туристическа индустрия” - Б. Хаджиев, Ал.Давчев, Ив. Бъчварова 34**
- 7. Някои проблеми при реинженеринг на финансовите и счетоводни функции на предприятията от хранителната индустрия - Проф. д.ик.н. Божидар Хаджиев, Ивелина Кулова 38**
- 8. Проект „Обучение по екопредприемачество в три извънстолични университета“ - Ива Бичурова 42**
- 9. Ценообразуване чрез анализ на финансовата отчетност - Ивелина Кулова 48**
- 10. Бизнес средата в България – проблем за индустрията - Тони Михова, Десислава Шатарова, Валентина Николова-Алексиева 51**
- 11. Нивото на бедност и отражението му върху качеството на живот в България - Михаил Михайлов 55**
- 12. Възможности за културен туризъм по примера на Пловдивска област, България - Елена Петкова 58**
- 13. Оценка на културата и историческото наследство в Пловдивска област - Елена Петкова 66**
- 14. Имплицитна и експлицитна мотивация в рамките на студентските фейсбук групи - Милена Тепавичарова, ЛюдмилаБойкова 70**
- 15. Същност и характеристики на бенчмаркинга - Милена Тепавичарова, Людмила Бойкова 76**
- 16. Възприятие за лобизма в българското общество като проблем пред неговата регулация - Боян Митракиев 82**
- 17. Концептуален модел на влияние на БПМ при процесно –ориентираните предприятия от месопереработвателната промишленост в България - В. Николова-Алексиева, Надежда Банкова 86**

18. Управление на знанията за културното наследство чрез системата за управление на човешките ресурси в община Велинград - Виолета Будева	97
19. Възрожденският акт на записване на народното устно слово – интуиция и / или прагматика - Здравко Дечев	102
20. Когнитивизъм или наратология при тълкуване на някои фрагменти от „Под игото” - Ангел Тарашев, Андония Куцарова, Антоанета Краевска, Мая Андонова	109
21. “For god placed me like a dial”: temporality as selfhood in elizabeth barrett browning’s poetry - Yana Rowland	113
22. Глаголният вид като носител на конотации в стихове на Ботев - Ангел Тарашев, Андония Куцарова, Антоанета Краевска, Мая Андонова	120
23. Взаимодействие между фонологията и морфологията и приложимост на психолингвистичния модел „слот/филър“ за изследване на лексикалната телескопия - Корнелия Чоролеева	123
24. Български функционални еквиваленти на английската абсолютна конструкция с предложен предикативен елемент - Надежда Тодорова	128
25. Модалните глаголи в законодателните текстове - Кристина Крислова	138
26. Още веднъж за употребата на местоименията в българската разговорна реч - Антоанета Павлова	145
27. Части на речта или структуро-семантични класове? - Тенчо Дерекювлиев	150
28. Интензивен подход в обучението по български език като чужд - Добринка Паскалева, Антоанета Павлова, Мая Андонова, Андония Куцарова	157
29. Новозаветен канон и апокрифи - Любка Бурмова	160
30. Симеон Саксбурготски и неговото политическо лидерство (2001 г. – 2009 г.) - Ваня Узунова	165
31. Анализ на ситуацията, в която протича лидерският процес при политическото лидерство на Симеон Саксбурготски (2001 г. – 2009 г.) - Ваня Узунова	172
32. Йерусалимската църква след Петдесетница - Мария Чернева	181
33. Кой има право да владее спорните острови в южнокитайско море? - Ерхан Ахмедов	185
34. Поръчкова наука, поръчкова икономика - Деян Георгиев	192
35. Заблужденията на електронното общество - Деян Георгиев	197
36. Унищожението на националната държава - Деян Георгиев	201
37. Провинциалността на българската интелигенция - Деян Георгиев	209
38. Психично благополучие при деца и младежи - Димитър Богданов	214

- 39. Le mot médical : “La mémoire des mots” et l’apport du transculturel - Aneta Tosheva 220**
- 40. Взаимовръзки между нивата на организационна подкрепа, мултикултурализъм и акултурация в съвременни организации - Стоянка Христова 226**
- 41. Предиктори на акултурацията и възприетите стрес и подкрепа в мултикултурна работна среда - Стоянка Христова 230**
- 42. Детерминанти на копинг стратегиите в условията на културно многообразие - Стоянка Христова 234**
- 43. Професионален стрес и организационна подкрепа – корелация и влияние на социодемографски фактори - Стоянка Христова 238**
- 44. Професионален стрес и копинг стратегии при организации в България и чужбина - Стоянка Христова 242**
- 45. Модест Мусоргски - живот и творческа дейност - Юлияна Мирчева, Антония Мирчева 246**
- 46. Картини от една изложба на Модест Мусоргски - Юлияна Мирчева, Антония Мирчева 250**
- 47. Специфика на началното ансамблов обучение по класическа китара - Живко Каратабанов, Жулиета Танева, Мариана Митева 255**
- 48. Развитие на усета за многоглас в начален етап на обучение по солфеж - Жулиета Танева, Живко Каратабанов, Мариана Митева 258**
- 49. Проблематика на запазване на инструменталната барокова звукова и интерпретационна автентичност на акордеонната транскрипция - Мариана Митева 262**
- 50. Ролята на музиката в танца и драматизацията за социалната адаптация на децата със соп - Пепа Захариева Димитрова 266**
- 51. Вокални и хорови навици при ученици в гимназиален етап на училищното образование - Светлина В. Койчева 272**
- 52. Аподжото като компонент на гласовата постановка при поп пеене - Майя Бошева 276**
- 53. Блус прогресии и скали в джазовата музика - Петър Койчев 280**

**НАУЧНИ ТРУДОВЕ НА СЪЮЗА НА УЧЕНИТЕ В
БЪЛГАРИЯ- ПЛОВДИВ**

**СЕРИЯ А. ОБЩЕСТВЕНИ НАУКИ, ИЗКУСТВО И
КУЛТУРА, ТОМ. III**

**ISSN 1311-9400 (PRINT)
ISSN 2534-9368 (ON-LINE)**

2017

ДОМ НА УЧЕНИТЕ, ПЛОВДИВ

**ОТГОВОРЕН РЕДАКТОР:
ПРОФ. Д-Р ИНЖ. СИМЕОН ВАСИЛЕВ**

**ТЕХНИЧЕСКИ РЕДАКТОР:
СОФИЯ ВАСИЛЕВА**

ТИРАЖ 55

ISSN 1311-9400 (Print)
ISSN 2534-9368 (On-line)

СЪЮЗ НА УЧЕНИТЕ В БЪЛГАРИЯ - ПЛОВДИВ

ЕВРОПА, БЪЛГАРИЯ, 4000 ПЛОВДИВ
ул. Митрополит Паисий 6, п.к. 172,
тел.: 032/ 62 86 54

UNION OF SCIENTISTS IN BULGARIA
CITY OF PLOVDIV

EUROPE, BULGARIA, 4000 PLOVDIV
6 Mitropolit Paisii Str., P.O. Box 172,
Tel. +359/ 32/62 86 54